XX МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА
ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЯ

«ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАУКИ І ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ»

ВИПУСК 20

29 грудня 2016 р.

м. Переяслав-Хмельницький

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

Рада молодих учених університету

Матеріали
XX Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
«Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»
29 грудня 2016 року

Збірник наукових праць

Переяслав-Хмельницький – 2016

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ВЫСШЕЕ УЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ
«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»

Совет молодых ученых университета

Материалы
XX Международной научно-практической интернет-конференции
**«Тенденции и перспективы развития науки и образования
в условиях глобализации»**
29 декабря 2016 года

Сборник научных трудов

Переяслав-Хмельницкий – 2016

УДК 001+37(100)
ББК 72.4+74(0)
Т 33

Матеріали XX Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2016. – Вип. 20. – 233 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Коцур В.П. – доктор історичних наук, професор, академік НАПН України, ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
Рик С.М. – кандидат філософських наук, доцент, проректор з наукової роботи ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
Скляренко О.Б. – кандидат філологічних наук, доцент
Коцур В.В. – кандидат політичних наук, голова Ради молодих учених університету
Кикоть С.М. – кандидат історичних наук, заступник голови Ради молодих учених університету
Гайдаєнко І.В. – кандидат історичних наук, секретар Ради молодих учених університету

©Рада молодих учених університету

©ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

УДК 001+37(100)
ББК 72.4+74(0)
Т 33

Материалы XX Международной научно-практической интернет-конференции «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации»: Сб. науч. трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2016. – Вып. 20. – 233 с.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Коцур В.П. – доктор исторических наук, профессор, академик НАПН Украины, ректор ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:
Рык С.Н. – кандидат философских наук, доцент, проректор по научной работе ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»
Скляренко О.Б. – кандидат филологических наук, доцент
Коцур В.В. – кандидат политических наук, председатель Совета молодых ученых университета
Кикоть С.Н. – кандидат исторических наук, заместитель председателя Совета молодых ученых университета
Гайдаенко И.В. – кандидат исторических наук, секретарь Совета молодых ученых университета

©Совет молодых ученых университета

© ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ / БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 663.63.0

Світлана Тетеріна, Валентина Остапенко,
Марина Стадник, Альона Дехтяренко
(Київ, Україна)

ТЕХНОЛОГІЯ ЗНЕЗАРАЖЕННЯ У ВИРОБНИЦТВІ НЕГАЗОВАНОЇ ФАСОВАНОЇ ВОДИ ДЛЯ ЗБІЛЬШЕННІ ТЕРМІНУ ПРИДАТНОСТІ ГОТОВОЇ ПРОДУКЦІЇ

Незадовільний стан якості питної води централізованих систем водопостачання є сьогодні великою загрозою для якості життя та здоров'я теперішніх і майбутніх поколінь. Саме тому фасована питна вода набуває все більшого попиту як альтернатива водопровідній. При цьому вона повинна відповідати високим критеріям якості та безпечності [1-3].

***Ключові слова**: фасована питна вода, знезараження, консервування, цитрат срібла, «Акватон-10».*

В Україні вимоги до фасованої питної води нормуються Державними санітарними нормами і правилами «Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною» (ДСанПіН 2.2.4-171-10) та ДСТУ 7525:2014 «Вода питна. Вимоги та методи контролювання якості» [4,5]. Зокрема, даними документами регламентовано граничнодопустимі значення деяких мікробіологічних показників, а саме: загальне мікробне число (ЗМЧ) за температури 22 ºС, не повинно перевищувати 100 КУО/см^3, а за температури 37 ºС, не повинно перевищувати 20 КУО/см^3.

Отже, для забезпечення належних умов виробництва з метою отримання якісної та безпечної продукції, при виробництві фасованої питної води слід використовувати комплексні способи знезараження [1]. В нашій роботі при виробництві негазованої фасованої питної води було поєднано наступні способи знезараження: озонування, оброблення УФ-випромінюванням та препаратом срібла [11], а також було проведено додаткову дезінфекцію тари.

Метою роботи є розроблення технології знезараження у виробництві негазованої фасованої питної води.

Завдання досліджень: збільшення терміну придатності готової продукції у виробництві негазованої фасованої питної води з 6 до 9 місяців.

Викладення основного матеріалу досліджень.

Експериментальна частина досліджень складалась з двох основних етапів.

На першому етапі було визначено мікробіологічні показники фасованої питної води, розлитої в оборотну полікарбонатну тару. Така тара повинна проходити певні етапи обробки перед фасування в неї готової продукції. З практичного досвіду та літературних даних для даного виду тари є обов'язковим миття з послідуючою дезінфекцією. Але і даної обробки буває недостатньо за рахунок короткотривалої експозиції тари з розчинами. Тому в наших дослідженнях тара додатково до класичної обробки (миття і дезінфекція засобами компанії «Еколаб»), пройшла ополіскування дезінфікуючим засобом «Акватон-10» з концентрацією 6%.

Реагент комплексної дії "Акватон-10" – діючою речовиною реагенту є біоцидний полімер полігексаметиленгуанідин гідрохлорид (ПГМГГХ). Засіб не виявляє мутагенних, кумулятивних, ембріотоксичних, гонадотоксичних та канцерогенних властивостей, має нейтральне pH [7]. Даний препарат дозволено МОЗ України використовувати не тільки, як для дезінфекції тари, а і для знезараження питної води. При цьому граничнодопустима концентрація у питній воді не повинна перевищувати 1,0 мг/дм^3 [8].

Отримані результати досліджень готової продукції - фасованої питної води в оборотній тарі з додатковим ополіскуванням засобом «Акватон-10» показали, що вже через 5 місяців зберігання показник ЗМЧ перевищував норму більше ніж у 5 разів. Результати представлені на рисунку 1.

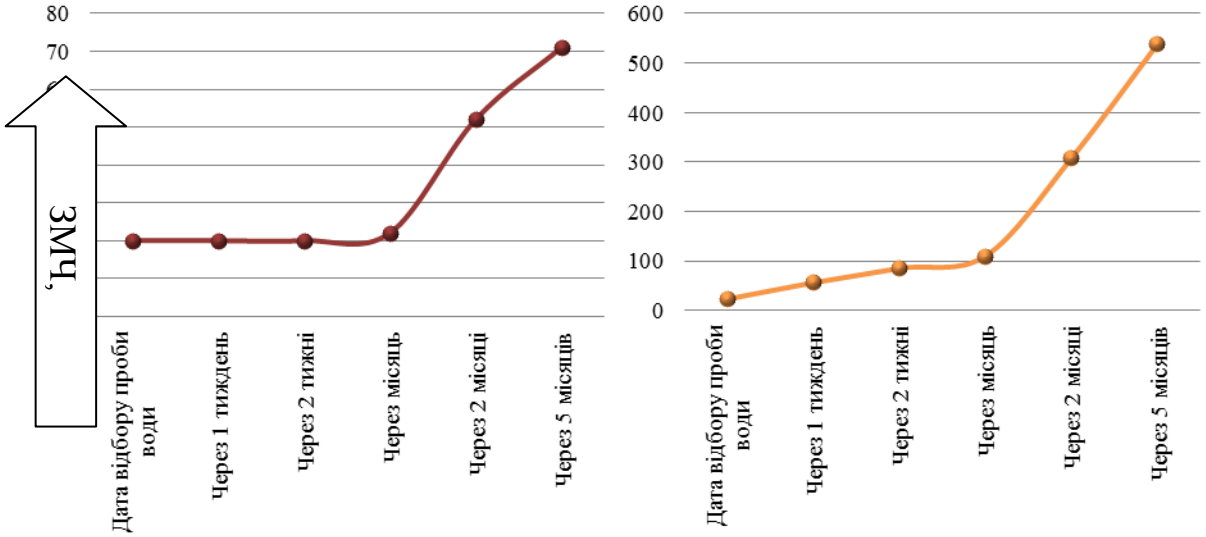

а) б)

Рис. 1 Залежність загального мікробного числа води
при температурі 37 ºС (а) та 22 ºС (б) від терміну зберігання

Результати попереднього етапу досліджень (рис. 1) є свідченням того, що при зберіганні негазованої фасованої питної води складно утримати стабільний мікробіологічний склад протягом усього терміну зберігання. І навіть удосконалення технології підготовки оборотної тари із застосуванням дезінфікуючого засобу «Акватон-10» не дало бажаних результатів. Тому було прийнято рішення спочатку досягти бажаного результату (відповідність ЗМЧ вимогам ДСанПіН 2.2.4-171-10) при зберіганні готової продукції в одноразовій тарі.

Тому наступна партія води була розлита в одноразову тару. В обох випадках вода проходила однакову водопідготовку на механо-каталітичних та вугільних фільтрах, знезаражувалась озоном та ультрафіолетом.

На другому етапі досліджень (одноразова тара) у виготовлену продукцію в потоці дозували розчин цитрату срібла з концентрацією 0,01; 0,015; 0,02 та 0,025 мг/дм^3 для забезпечення консервуючого ефекту.

Цитрат срібла є консервантом, заснованим на стійкому срібному комплексі, отриманого електрохімічним процесом зі срібла і лимонної кислоти. Це – водорозчинна срібна сіль лимонної кислоти ($Ag_3C_6H_5O_7$).

Цитрат срібла забезпечує достатню антибактеріальну дію, інгібуючий ефект щодо розвитку небажаних бактерій, зокрема патогенних мікроорганізмів. Але розчин препарату чутливий до світла. Тому дотримання умов зберігання готової продукції – негазованої питної води є важливим фактором [9].

Дослідження органолептичних (запах при 20 ºС, а також при 60 ºС) та деяких фізико-хімічних показників (жорсткість, лужність загальна та водневий показник (pH)) [10] дає можливість зробити висновки, що дані показники не зазнають різких змін, протягом всього періоду досліджень знаходяться в межах норми. Оскільки на попередньому етапі досліджень показник ЗМЧ при t=22 ° С зазнавав найбільших змін, то наступну серію аналізів проводили саме за таких умов, результати представлені в табл. 1.

Готова продукція зберігалась в необхідних умовах: в темному місці, подалі від потрапляння прямих сонячних променів з температурою зберігання 5-20 ºС впродовж 6-ти місяців.

Таблиця 1.

Загальне мікробне число бутильованої води визначене за температури 22 ºС, КУО/см^3

Хронологія проведення аналізу	Доза срібла, мг/дм^3			
	0,01	**0,015**	**0,02**	**0,025**
через **6 місяців** з дати виготовлення	137	28	10	1
через **6,5 місяців** з дати виготовлення	142	34	10	5
через **7 місяців** з дати виготовлення	141	30	12	9
через **7,5 місяців** з дати виготовлення	143	40	13	8
через **8 місяців** з дати виготовлення	144	39	14	8

Отримані результати досліджень показали, що ЗМЧ при додаванні в готову продукцію срібла в концентрації 0,02 та 0,025 мг/дм ^{3} відповідає вимогам протягом 8 місяців з моменту розливу. Збільшення терміну придатності до 8 місяців свідчить про те, що технологія збагачення води сріблом з концентрацією 0,02 мг/дм^3 є результативною. Для встановлення терміну придатності один рік будуть проведені подальші дослідження з підбором мінімально-ефективної дози срібла.

Отже, в результаті проведених досліджень доведено, що консервування негазованої питної води сріблом є одним із ефективних способів збільшення терміну її придатності. Гранично допустима концентрація срібла у питній воді за ДСанПіН 2.2.4-171-10 та ДСТУ 7525:2014 становить не більше 0,025 мг/дм^3, при тому, що уже з додаванням срібла в концентрації 0,02 мг/дм^3 термін придатності води було збільшено з 6 до 8 місяців.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Семчук Г.М. Народу України – якісну питну воду: Водопостачання та водовідведення / Г.М. Семчук : Спецвипуск, 2008. – С. 2-5.

2. Семчук Г.М. Забезпечення населення України питною водою високої якості: проблеми та перспективи: збірник доповідей за матеріалами Міжнародного конгресу «ЕТЕВК-2007». / Г.М. Семчук. – Ялта, 2007. – С. 1-5.

3. Ситенко М.А. Забезпечення населення України якісною питною водою – один з головних пріоритетів державної політики і національної безпеки держави: Водопостачання та водовідведення / М.А. Ситенко: Спецвипуск, 2008. – С. 15-17.

4. Вода питна. Вимоги та методи контролювання якості : ДСТУ 7525:2014. – [Введ.в дію 01.02.15.]. – К.: Мінекономрозвитку України, 2014. – 29 с. – (Національний стандарт України).

5. Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною: ДСанПіН 2.2.4–171–10. – [Введ. в дію 01.07.10]. – К. : Держстандарт України. –25 с. – (Національний стандарт України).

6. Яковлев С.В. Водоотведение и очистка сточных вод: Учебник для вузов / С.В. Яковлев, Ю.В. Воронов. – М.: АСВ, 2002. – 704 с.

7. Інструкція щодо застосування дезінфекційного засобу «Реагент комплексної дії "Акватон-10"для знезараження води і об′єктів водопідготовки при децентралізованому та автономному водозабезпеченні, 18 с.

8. Вода питна. Гігієнічні вимоги до якості води централізованого господарсько-питного водопостачання: СанПіН 383 – [Введ. в дію 23.12.96.] – К. : Держстандарт України. – 11 с. – (Національний стандарт України).

9. Никольского Б.П. Химия : справочник химика / Б.П. Никольского. – Л.: Т.2, 1971. – 1168 с.

10. Деменюк О.М. Фізико-хімічні основи технології питної води та очищення стічних вод: лабораторний практикум / О.М. Деменюк, О.В. Грабовська, І.Б. Петриченко. – НУХТ, 2014. – 39 с.

11. Способи знезараження в технології виробництва негазованої фасованої питної води для збільшення терміну придатності готової продукції / М. Стадник, О. Джума, О. Моляренко, В. Остапенко // 82 Міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів і студентів "Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у XXI столітті". – Київ : НУХТ, 2016. – С. 215.

ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЛОГІЯ / ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

Поліна Шешоліна
(Мелітополь, Україна)

ГЕОЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗРОШЕННЯ КРИМСЬКОГО ПРИСИВАШШЯ (НА ПРИКЛАДІ КРАСНОПЕРЕКОПСЬКОГО РАЙОНУ)

Стаття присвячена геоекологічним проблемам зрошення Кримського Присивашшя (на прикладі Красноперекопського району). У статті розглядаються проблеми та заходи вирішення геоекологічної ситуації Красноперекопського району.

Ключові слова: *геоекологічні проблеми, зрошення, природні умови, ґрунтові води, Північно-Кримський канал, засолення.*

The article is devoted to Geoecology the problems of irrigation of the Crimean Sivash area (for example, Krasnoperekopskiy district). The article discusses the problems and measures for solving geoecological situation of Krasnoperekopsky district.

Key words: *geoecological problems, irrigation, natural conditions, ground water, North-Crimean canal, salinity.*

Красноперекопський район розташований в зоні посушливого степу з недостатньою кількістю зволоження. Фізико-географічне положення району вигідне та сприятливе для розвитку сільського господарства, яке неможливе без зрошення. Головним постачальником води для сільського господарства Красноперекопський району з 1965 року став Північно-Кримський канал, який несе води Дніпра. Інтенсивне зрошення в складних гідрогеолого-меліоративних умовах без застосування спеціальних заходів обов'язково призводить до зміни всіх природних компонентів. На теперішній час інтенсивність зрошення знизилася, рівні ґрунтових вод опустилися на різні величини залежно від місця знаходження зрошуваної ділянки відносно відкритої зрошувальної мережі. Проте питання впливу зрошення на геоекологічні проблеми залишається актуальним і зараз.

Зрошення здійснює комплексний вплив на природні компоненти, а саме: змінює глибину залягання ґрунтових вод, їх мінералізацію і хімічний склад, сольовий склад ґрунтів, викликає зміни рельєфу, кліматичних умов, гідрології, ґрунтово-рослинного покриву і тваринного світу [1].

Зміна глибини залягання ґрунтових вод під впливом зрошення полягає в піднятті рівня ґрунтових вод, здійснюється поступове засолення зони аерації та осолонцювання полуметрового шару ґрунту.

Вплив зрошення на мінералізацію і хімічний склад ґрунтових вод має послідовний характер**.** До зрошення водами Північно-Кримського каналу мінералізація ґрунтових вод була незначною (2-7 г/л) і збільшувалася при наближенні до Сиваша. На зрошуваних землях Красноперекопського району ґрунтові води мають мінералізацію переважно 5-10 г/л – 55% від площі всіх зрошуваних земель хлоридно-сульфатного і сульфатного складу. Ґрунтові води з мінералізацією більше 10 г/л, в основному, хлоридного і сульфатно-хлоридного складу спостерігаються на незначних площах (40%) [3].

Оцінюючи ґрунти Красноперекопського району з точки зору «критичного» вмісту солей, необхідно відмітити, що за насиченістю токсичними солями першого мертвого шару потенційно небезпечними ґрунтами під зрошення необхідно вважати каштаново-лучні солонцюваті, лучні солонцюваті, солонці, лучно-болотні солонцюваті і солончаки. За вмістом токсичних солей у другому від поверхні метровому шарі і ґрунтах можна віднести не тільки всі перераховані ґрунти, але і темно-каштанові, каштанові, лучно-каштанові солонцюваті ґрунти.

У зв'язку з будівництвом зрошувальної мережі і безпосередньо самого зрошення відбулися значні зміни рельєфу. При будівництві як головного русла Північно-Кримського каналу, так і його окремих гілок були зроблені масштабні земляні роботи. Якщо до зрошення єдиними заглибленнями на практично плоскій низовині Присиваської рівнини були долини

балок, то зараз окрім каналів на зрошуваних полях і в населених пунктах проведено відкритий дренаж. Береги його сильно зруйновані, осипалися і заросли. Все це призвело до утворення на території району антропогенного рельєфу.

Необхідно визначити вплив зрошення на кліматичні умови. Значний вплив на мікрокліматичні умови здійснює рельєф і експозиція схилів. В долині Північно-Кримського каналу вдень спостерігаються більш високі температури, ніж вночі, частіше бувають тумани, роса, іній, заморозки.

Неглибоке залягання ґрунтових вод в зонах зрошення сприяє взимку підвищенню температури ґрунту, а влітку ґрунти прохолодніші внаслідок неправильного зрошення, що стало причиною підняття рівня ґрунтових вод і заболочення ґрунтів.

Зрошення суттєво впливає на стан поверхневих і підземних вод району. До будівництва каналу та в перші роки зрошення рівень води в річках і балках був високий у весняний і осінній період. Після введення в експлуатацію мережі колекторно-дренажної системи підземного типу на більшій площі рівень води в річках значно знизився, не дивлячись на те, що русла річок були штучно поглиблені і очищені [2].

Північно-Кримський канал став одним з найважливіших чинників, який вплинув на гідрологічний режим Сиваша.

Також необхідно відмітити неодмінні зміни ґрунтово-рослинного покриву під впливом зрошення. З приходом в Крим вод Дніпра переважаючий на більшій території степовий тип ґрунтоутворення змінився лучно-степовим, а ґрунти переходять з розряду каштанових в лучно-каштанові і каштаново-лучні. Причиною цього є підняття рівня ґрунтових вод, при якому змінюється режим ґрунтоутворення. З початку зрошення на території району з'являються нові рослинні комплекси – лісосмуги уздовж магістрального русла каналу і його гілок. Вони створюють особливий мікроклімат, який полягає у зменшенні швидкості вітру, випаровуванні, підвищенні відносної вологи та рівня ґрунтових вод, що робить сприятливі умови для росту і розвитку рослин.

Будівельні роботи, суттєві зміни гідрологічного і сольового режиму будь-якої території або акваторії незмінно призводять до якісно корінних перетворень біоценозів, оскільки змінюються типи біотопів.

Отже, Красноперекопський район знаходиться на півночі Кримського півострова. У схемі фізико-географічного районування досліджуваний регіон розташований у межах Центрально-Присивашського фізико-географічного району на півночі Кримської низовинної степової області, що входить в Кримську степову провінцію степової зони.

З метою поліпшення геоекологічного стану зрошуваних земель необхідно дотримуватися таких основних заходів:

– воду для поливу необхідно подавати користувачам на договірній основі тільки при узгоджені з Красноперекопським управлінням водного господарства та Красноперекопської партії Кримської ГГМЕ;

– виключити з планів поливів ділянки, де рівні ґрунтових вод знаходяться на критичних відмітках;

– з метою недопущення виникнення процесів вторинного засолення ґрунтів, забезпечити проектні зрошувальні норми на дренованих землях і промивний режим зрошення засолених земель на фоні працюючого дренажу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Мы строим Северо-Крымский: Сборник / Сост. М.Р. Донец. – Симферополь: Таврия, 1982. – 67 с.

2. Гродзинський М.Д. Ландшафтно-экологический анализ в мелиоративном природопользовании / М.Д. Гродзинский, П.Г. Тищенко. – К.: Либідь, 1993. –233 с.

3. Отчет о научно-исследовательской работе по теме «Создание GIS-тематических карт Сивашского региона». – Симферополь, 2004.

Науковий керівник – кандидат геологічних наук, доцент Л.А.Прохорова

Анна Юрченко
(Мелітополь, Україна)

ГІДРОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ РІЧКИ БІЮК-КАРАСУ (НА ПРИКЛАДІ НИЖНЬОГІРСЬКОГО РАЙОНУ КРИМУ)

Стаття присвячена гідрографічному аналізу річки Біюк-Карасу (на прикладі Нижньогірського району), загальній характеристиці річкам Криму та геоекологічним проблемам річки Біюк-Карасу.

Ключові слова: *гідрологія, гідрографія, гідрографічний режим, межень, паводок, річка, річкова долина, джерело.*

The article is devoted to garagefor analysis of the river Biyuk-Karasu (on the example of the Nizhnegorsky district), a common characteristic of the rivers of the Crimea and Geoecology the problems of the river Biyuk-Karasu.

Key words: *hydrology, hydrography, hydrographic regime, low water, flood, river, the river valley, the source.*

Кримські річки не схожі на річки інших областей України. Їх довжина, площа водозбірних басейнів, а також обсяги протікаючої води невеликі. Однак всього в Криму нараховується l657 річок і тимчасових водотоків загальною довжиною 5996 км. По території Криму річки розподілені вкрай нерівномірно, що пов'язано з особливостями рельєфу. Головною річкою Криму є річка Салгир. Салгир разом зі своєю головною правою притокою р. Біюк-Карасу представляє найбільшу в Криму річкову систему.

Найбільшого розвитку гідрографічна мережа Криму досягає на висотах 600-1000 м над рівнем моря, де зосереджена основна частина джерел, що дають початок струмкам і рікам. Всього в Криму нараховується l657 річок і тимчасових водотоків загальною довжиною 5996 км. Переважають малі річки, довжиною до 10 км [2].

Річки Криму підрозділені на кілька гідрологічних районів:

1. Річки західної частини північного макросхилу Кримських гір, що впадають у Чорне море: ріки Альма, Кача, Бельбек, Чорна і Західний Булганак;
2. Річки південної частини, що впадають у Чорне море: ріки Учан-су, Дерекойка, Авунда, Улу-узень Алуштинський, Демерджи, Улу-узень Східний, Андуз, Ускут, Шелен, Ворон, Таракташ, Отузка і т.і;
3. Річки східної частини північного макросхилу Кримських гір, що впадають у Сиваш: ріки Салгір (з притоками: Зуя, Бурульча, Бештерек, Біюк-Карасу), Індол, Східний Булганак, Чорохсу;
4. Балки і сухоріччя рівнинного Криму: Чатирлик, Зелена, Сталева, Миронівка, Гвардійська, Суджилка. Усі річки і водотоки рівнинного Криму мають невелику довжину – від 4 до 50 км і невеликі площі водозборів – 100-200 км^2 .
5. Балки Керченського півострова: Суха, Самарлі і ріка Мелекчесме [3].

Гідрологічний режим – це закономірна зміна стоку річок з часом, яка залежить в першу чергу від кліматичних умов. Проявляється у вигляді коливань рівнів і витрат води.

В річному розподілі стоку кримських рік виявлено два періоди: паводковий зимово-весняний і меженний літньо-осінній, протягом яких у середньому проходить відповідно 80-95% і 5-20% стоку. Найбільш багатоводний місяць – це березень, а маловодний – вересень. В Криму завжди не вистачало води і тому було побудовано більше 20 великих водоймищ загальним обсягом 400 млн.км3.

Одна з головних річок Криму – це річка Салгир, довжина 232 км. Річка Салгир має 14 приток, довжина яких складає 923 км. Характерним для приток Салгира є те, що не всі вони доносять свою воду до нього, гублячись на степовій рівнині. На території

Нижньогірського району протікає 4 річки загальною протяжністю 122,8 км, з яких: Салгир – 55,6 км, Біюк-Карасу – 86 км, Кучук-Карасу – 14,8 км та Суджилка – 8,1 км. Головна річка Нижньогірського району – це річка Біюк-Карасу, на 39 км. вона впадає в р. Салгир, яка несе свої води в о. Сиваш. Річка Біюк-Карасу протікає через багато сел Нижньогірського району, в тому числі і через село Желябівка. Саме тут вона є багатоводнішою.

Річка Біюк-Карасу – це найбільша права притока Салгиру в нижній течії. Довжина її 86 км, площа водозбору – 1 160 км². Долина переважно ящикоподібна, завширшки від 400 до 75–200 м (у пониззі). Русло звивисте, подекуди випрямлене, завширшки 5–20 м, завглибшки 0,3–0,7 м (максимальна 3 м). Похил річки 10,4 м/км. Одна з головних річок Криму, разом з Салгиром вони утворюють основу водної системи півострова. Річка Біюк-Карасу бере початок з багатоводнішого джерела Карасу-Баши, розташованого на північних схилах Карабі-яйли, у заповідному урочищі Карасу-Баши [1].

Джерело Карасу-Баши – це найпотужніше карстове джерело Криму (не менше 200 л/сек) в Білогірському районі. Дає початок річці Біюк-Карасу. Тут розташована насосна станція, яка подає воду у Білогірський район. В місті Білогірськ річка Біюк-Карасу дає свої води в Білогірське і Тайганське водосховища. Води Біюк-Карасу зрошують поля і забезпечують водою населені пункти в Білогірському районі.

Далі річка Біюк-Карасу протікає із західного боку Білої скелі (Ак-Кая). Спершу річка тече на північ, від с. Садове тече переважно на північний схід. На річці біля с. Новоіванівка знаходиться гідровузол, який скидає надлишок води в Північно-Кримський канал, забезпечуючи водопостачання міст східного Криму. Вода з нього передається в Ленінське, Феодосійське і Станційне водосховища.

Живиться річка Біюк-Карасу з декількох джерел:

– карстові витоки підземних вод, що дають початок самої річки;

– дощові ресурси;

– снігові ресурси;

– притоки Тана-Су, Сари-Су, Кучук-Карасу.

Протягом року річка Біюк-Карасу влітку підсихає, а взимку поповнюється водами. Іноді в спекотні дні рівень води значно знижується і вона навіть не доходить до р. Салгира.

За геологічною будовою і характером поверхні землі водного басейну річка Біюк-Карасу, не являє собою однорідної території, що сформувалася з відкладів якої-небудь однієї геологічної епохи. За геологічною будовою територію можна поділити на дві частини: північну і південну. В межах Нижньогірського району знаходиться горбиста рівнина, пересічена ярами та балками.

Ґрунти річкової долини р. Біюк-Карасу це: черноземно-карбонатні південні, лучно-черноземні та лучні. Більшу площу займають темно-каштанові ґрунти різного ступеню солонцюватості в комплексі з іншими ґрунтами.

Природна рослинність річки Біюк-Карасу розподілена нерівномірно: окремі кущі або групи кущів на правому схилі річкової долини та на вододілі; низькорослий ліс (штучне насадження) в долині річки. Лісосмуга із середньою висотою дерев 5 м. В деяких містах і зовсім немає дерев [1, с. 88].

В останні десятиліття відзначався інтенсивний вплив та ріст водокористування середніх та малих річок (річка Біюк-Карасу), все це призвело до погіршення якості води, гідрологічного режиму річок території.

Заплава і тераси річкової долини, степової зони, якщо не затоплені ставком і не розорані до початку води, то практично скрізь використовуються під інтенсивний випас худоби. Останнім часом річки степової зони, часто пересихають, весняний стік на багатьох з них повністю затримується у ставках або використовується для зрошення і обводнення, або втрачається у зв'язку з випаровуванням [2].

Приблизно сто років тому річка Біюк-Карасу була глибокою, до 2-2,5 метра і шириною в 3-4 метра, з чистою водою та рибою. Головна біда прийшла з руйнуванням гребель, це

спричинило за собою швидке замулювання русла річки та розмивання берегів. Зараз річку Салгир та річку Біюк-Карасу починають використовувати для водопостачання східного Криму. Все це може призвести до геоекологічних проблем.

Отже, річка Біюк-Карасу має велике значення для Криму. Але зараз збільшилося безповоротне водоспоживання, через безконтрольний забір води багато середніх та малих річок пересихають, замулюються і взагалі зникають, переважно на деякий час. Це виникає також через знищення гребель та засмітнення берегів річок сміттям. Найбільш відчули за останні роки тиск людської діяльності малі, степові річки, саме вони найбільш змінились, а подекуди навіть повність зникли. Тому виникає питання раціонального використання та охорони водних ресурсів Криму, яких і зараз бракує.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Олиферов А.Н., Тимченко З.В. Реки и Озера Крыма. – Симферополь, 2001. – 250 с.
2. Малі річки України: Довідник / А.В.Яцик, Л.Б. Бишовець, Е.О.Багатов та ін. / За ред. А.В.Яцика. – К.: Урожай, 2002. – 296 с.
3. Тунманн І. Кримське ханство: Навч. посіб. для студ. ВНЗ / І. Туманн. – Сімферополь, 2007. – С. 95.

Науковий керівник – кандидат геологічних наук, доцент Л.А.Прохорова

ЕКОЛОГІЯ / ЭКОЛОГИЯ

Людмила Лобозова
(Дніпро, Україна)

ТВОРЧИЙ ПОШУК СТУДЕНТІВ ДНІПРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО КОЛЕДЖУ БУДІВЕЛЬНО-МОНТАЖНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА АРХІТЕКТУРИ У МОДЕЛЮВАННІ ПРОЕКТУ «БІОСФЕРА-2»

Постановка проблеми. Експеримент «Biosphera-2» (Біосфера-2) тривав з 26 вересня 1991 року по 26 вересня 1993 року в США у пустельному штаті Арізона, неподалік від м. Оракл. Дослід ставився з метою майбутньої колонізації Марсу або створення укриття на Землі у разі глобальної екологічної катастрофи. Справжня відправка десанту на «Червону планету»може відбутися протягом 15-20 років.

Мета експерименту: зрозуміти, зможе чи ні людина вижити у штучно створеному середовищі, а також відшукати оптимальні рішення проблеми виживання людства у майбутньому.

Методологія досліджень – метод моделювання, метод проектів.

Спроектував «Біосферу-2» американець П. Солері, а кошти (200 млн. доларів) дав мільярдер Е.Баас. Автори проекту Дж. Ален і Е.Баас виходили з того, що «Біосфера-1» - це наша планета Земля. Об'єм штучної «Біосфери-2» становив **204 тис. куб. м**, висота – **26 м.,** сільськогосподарська площа склала **1,27 га**. Це грандіозна, герметична, ізольована від світу, конструкція зі скла та армованої сталі. Крізь скляний купол-напівсферу проникало лише **50%** сонячного світла. Щоб запаяна капсула не вибухнула, були сконструйовані так звані «легені» – великі мембрани, які вдень ставали опуклими, а вночі здувалися.

Екосистема була забезпечена двостороннім комп'ютерним зв'язком із зовнішнім світом та електроенергією (енергію давали сонячні батареї). 2500 датчиків постійно стежили за температурою та хімічним складом повітря, води, ґрунту. Для очищення води вирощували водні гіацинти, які всмоктували у себе забруднення. 8 вчених (четверо жінок і четверо чоловіків: експерт з сільського господарства, океанолог, ботанік, технічний асистент, лікар, піар-директор, механік, капітан колонії) повинні були 2 роки жити, інтенсивно працювати, використовуючи біологічні ресурси, які самі вирощуватимуть усередині «Біосфери-2».

Студентки І курсу нашого коледжу, спеціальність «Архітектура та містобудування», **Таслицька Катерина** та **Тиранська Валерія** за допомогою наукового керівника **Лобозової Л.А.** змоделювали 5 штучних екосистем «Біосфери-2»: ділянка вічнозеленого тропічного лісу, пустеля, савана, болото, невеличке море завглибшки 8 м зі справжнім кораловим рифом, аграрний сектор і житловий будинок в авангардному стилі для біонавтів, з метою стимулювання раціонального природокористування у «Біосфері-1» (Фото 1, 2).

У реальній «Біосфері-2» кількість живих істот становила 3800, у тому числі 300 видів вищих рослин (з них - 35 видів злакових і бобових), напівмавпа галаго, панцирна черепаха, ящірки, жаби. Флора – дерева, трави, кущі могли забезпечувати 46 різновидів рослинної їжі. Площа сільгоспугідь становила **20 соток:** на них вирощували рис, картоплю, банани, батат, буряк, квасолю, арахіс, пшеницю, суниці, боби, папайю, моркву та ін. Яйця, м'ясо, молоко постачали кури, кілька кіз і в'єтнамських свиней. Крім того, біонавти вирощували невимогливу рибу тиляпію і креветок.

Фото 1. Агроферма і будинок учених

Фото 2. Екосистеми „Біосфери 2”

Сільськогосподарський блок «Біосфери-2» розроблявся з урахуванням сучасних технологій інтенсивного землеробства, яке передбачалося повністю органічне, без використання пестицидів і штучних добрив. Найбільше клопоту від самого початку експерименту завдавала адаптація ледь не кожного з видів рослин чи тварин. Бджіл для запилювання рослин довелося замінити одним з видів колібрі, так як бджоли весь час розбивалися об скло. Через декілька тижнів з’ясувалося, що вміст кисню в атмосфері з невідомих причин падає. Пізніше стало зрозумілим: у проекті не передбачалося, що кисень будуть поглинати і бактерії, а їх виявилося дуже багато у спеціально завезеному родючому чорноземі. Постало питання про заміну близько 30 тис. т ґрунтів ґрунтами, збідненими на поживні речовини. Крім того, кисень взаємодіяв із бетонним покриттям всередині „Біосфери” і осідав на стінах у вигляді карбонату кальцію.

Біонавти сподівалися, що їх врятують зелені „легені” – дерева тропічної зони. Однак, без вітру і регулярного розкачування стовбури дерев, висотою 5 метрів, становилися крихкими, і падали, руйнуючи все навколо [1, с. 22]. Посіяні трави і чагарники захоплювали територію, виділену під пустелю. Штучний клімат весь час був дещо перезволожений. Тропічний ліс розрісся вдвічі. Злак Coix lacyma, який у природних умовах має зазвичай висоту не більше як 60 см, тут досяг 4-х метрів. У „пустелі” через конденсацію на стелі вологи регулярно випадали рясні дощі, тому багато рослин загинуло. Різко зменшилась кількість планктону у штучному морі, загинули корали, для яких він є їжею. Однак, найголовніше – це поступове зменшення у «Біосфері-2» концентрації кисню у повітрі **(з 21% до 16-14%)** і збільшення – вуглекислого газу [3, с. 11]. Почали вмирати тварини у джунглях і савані, вимерло більшість тварин ферми, зникли всі комахи-запилювачі. Стоки в рибних ставках замулилися, риби ставало все менше. Прекрасно почували себе тільки мурахи і таргани, які зайняли всі екологічні ніші. **Біосфера поступово вмирала...**

Через 16 місяців рівень кисню впав до такого рівня, що люди почали задихатися ночами, коли виробіток кисню рослинами не відбувався. Навіть вдень вчені знаходилися у стані апатії і втоми. Лише тоді колоністи запросили допомогу у „Біосфери-1” та їм стали закачувати під купол кисень. Біонавти запустили на повну потужність резервний поглинач вуглекислого газу, з якого постійно треба було видаляти осад. Раптовим помічником став океан, де осаджувалася деяка частина CO_2, перетворюючись на оцтову кислоту. Щоправда, кислотність океану від того постійно зростала і доводилося використовувати добавки, які зменшували її (до речі у Світовому океані відбуваються такі ж самі процеси: кислотність його за останні сто років зросла на 30%).

Іншим іспитом став голод. Виявилося, що ферма за рівнем сучасних технологій обробки землі може забезпечити лише **83%** потреб біонавтів у їжі. Їх щоденний раціон (однаковий для жінок і чоловіків) складав **1700** калорій, що є нормою для сидячого офісного життя, але катастрофічно мало для виконання фізичної роботи. Шведський стіл замінили дозованими порціями для кожного. Банани зачинили у коморі після їх анонімної крадіжки [3, с. 11].

Бананові шкірки і горіхове лушпиння стали для людей делікатесом. Літо 1992 року стало для біонавтів особливо складним. Посіви рису знищили шкідники. Люди декілька місяців харчувалися квасолею, бататом та морквою. Через надлишок бета-каротину їх шкіра набула помаранчевого кольору. За перший рік колоністи втратили у вазі п'яту частину маси тіла. Біонавтам дозволили використати резервні запаси зерна і овочів із комірки з насінням. Однак голод і нестача кисню драматичним чином вплинули на відношення у команді. Біонавти почали виказувати один до одного відкриту ворожнечу. Деякі з них (переважно – командний склад) категорично відмовлялися від допомоги зовні, посилаючись на чистоту експерименту. Інші вважали, що експеримент нічого не втратить, якщо їм допоможуть із продуктами харчування, і з киснем.

Команда все ж таки змогла протриматись **2 роки** і закінчити експеримент, хоча біонавти використали заборонений запас харчів і закачали додатковий запас кисню. В умовах польоту на Марс або колонізації Марсу це було б неможливим.

Істотною особливістю «Біосфери-2» було те, що її „океан" і „суша" мали співвідношення 8:92, а не 70:30, як у «Біосфері-1».Це мало призвести до більшої різниці у швидкості колообігу вуглекислого газу, яка в «Біосфері-1» становить 8 років, а в «Біосфері-2» – всього 12 годин.

А можливо чи ні життя на Марсі? У квітні 2012 року були опубліковані дослідження вчених Німецького аерокосмічного центру (DLR). Лишайники та синьо-зелені водорості, зібрані в Альпах (на висоті до 3500 метрів) і Антарктиді, були поміщені в атмосферу, що має марсіанський склад. У спеціальній модельній камері вчені відтворили існуючі на поверхні Марса склад атмосфери, ґрунт, тиск, температуру і сонячне випромінювання. Експеримент тривав 34 дні. За цей час лишайники і синьо-зелені водорості не тільки вижили, а й продовжували фотосинтезувати. Експеримент підтвердив, що у живих істот є шанс вижити на Марсі в тріщинах скель і маленьких печерах (для захисту від ультрафіолетового випромінювання).

Наприкінці 2012 року російські та американські біологи опублікували результати досліджень штамів бактерій-екстремофіл, знайдених ними в 40-метрових свердловинах на півострові Таймир. Аналіз структури бактерій показав, що всі вони відносяться до так званих карнобактерій (Carnobacterium). Після їх розмноження вчені помістили їх у штучно відтворені марсіанські умови. Шість штамів бактерій вижили і продовжували рости і розмножуватися, хоча і з дуже низькою швидкістю.

Висновки:

1. Проект «Біосфера-2» – це перша серйозна спроба досягти гармонії у стосунках техносфери і біосфери, оптимального для конкретних умов біорозмаїття.

2. Цей експеримент має дуже велике наукове і практичне значення для планування і здійснення довготривалих космічних польотів на базі **ноосферного** підходу.

3. Набутий досвід слід використати як попередження для людства з метою послаблення техногенного навантаження на «Біосферу-1», пошуків оптимальних рішень проблеми виживання людства у майбутньому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Богобоящий В.В., Курбанов К.Р., Палій П.Б., Шмандій В.М. Принципи моделювання та прогнозування в екології. Підручник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 216 с.

2. Електронний ресурс. – Режим доступу: http//rodovid.me/ecoposelenia/biosphera-2-neudachnyy-eksperiment-sozdaniya-zamknutoy-ekosistemy.html.

3. Електронний ресурс. – Режим доступу: www.kp.ua, 5-12 мая, 2016. Первый опыт колонизации Марса. Устройство «Биосферы-2».

УДК 574(330.15)

Олександр Мягченко
(Бердянськ, Україна)

ЕКОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕКРЕАЦІЙНИХ ОБ'ЄКТІВ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я УКРАЇНИ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ І СПОРТУ В РЕГІОНІ

Досліджено мало відомі природні території Північного Приазов'я України, які можуть бути об'єктами туризму для широкого кола людей. Північне Приазов'я у межах Донецької, Запорізької і Херсонської областей з довжиною прибережної лінії 500 км з населенням близько 1,5 млн і рекреаційною ємністю близько 2,8 млн. людей має всі необхідні умови для створення могутнього центра туристичної, рекреаційної, бальнеологічної діяльності в Україні.

Ключові слова: *Північне Приазов'я, туризм, рекреаційно-спортивний туризм, флоро-фауністичний склад території, економічні зиски туристичної сфери, перевантаження рекреаційної території, заповідні території.*

Важливою проблемою сучасної людини, більшості населення і передусім молоді, є погіршення характеристик здоров'я – фізичного, психічного, інтелектуального, репродуктивного, що пов'язано з умовами та способом життя, і часто відсутністю інформації про об'єкти оздоровлення, зокрема туристичного, придатні для загального оздоровлення широких верств населення.

Нами досліджені мало відомі природні об'єкти Північного Приазов'я України, які можуть бути об'єктами туризму для широкого кола людей – дітей, молоді, людей похилого віку з метою поширення інформації про рекреаційні можливості південно-східного регіону України і використання їх для оздоровлення. Північне Приазов'я з довжиною прибережної лінії 500 км у межах Донецької, Запорізької і Херсонської областей з населенням близько 1,5 млн і рекреаційною ємністю близько 2,8 млн. людей має всі необхідні умови для створення могутнього центра туристичної, рекреаційної, бальнеологічної діяльності в Україні.

Туризм – високорентабельна галузь народного господарства, важливий засіб культурного, фізичного розвитку людей, що забезпечує трудову зайнятість населення і збільшує фінансові надходження у бюджети всіх рівнів. Цей вид діяльності займає друге місце у світі після виробничої – промислової, сільськогосподарської. Екологічний, рекреаційно-спортивний туризм відносно молода, методично недостатньо розроблена галузь оздоровчо-пізнавального відпочинку в Україні. Видів туризму багато, але в останній час найбільшої ваги набуває еколого-рекреаційний туризм, який має також оздоровче значення і передбачає не пасивний відпочинок, а перед усім діяльність, поєднану з оздоровленням природного середовища і людини. Цей вид туризму найбільш близький до спортивного, коли турист має можливість не тільки відпочити, але і через фізичні навантаження поліпшити стан здоров'я, дослідити певну місцевість в біологічному, геоекологічному, етнічному напрямках. Але навіть такий вид діяльності в природі супроводжується, хоч і значно меншому ступені, змінами – відбувається непомітне виснаження ресурсів при збільшенні кількості рекреантів. Тому очевидною є необхідність ощадливої витрати природних ресурсів, що складають основу туристичної діяльності – пам'ятники історії, природи, збереження флоро-фауністичного складу території. При плануванні і подальшому розвитку туристичної справи велике значення має об'єктивна інформація про стан навколишнього середовища, його геофізичні, демографічні характеристики.

Нами проаналізовано [1] економічні зиски від туристичної сфери діяльності, для якої характерна досить висока швидкість обороту капіталу – в 4 рази вища, ніж в промисловій, а витрати на створення одного робочого місця в 20 разів менші. Тепер багато країн світу

зробили ставку на туризм – зовнішній і внутрішній та їх різновиди – історичний, науково-пізнавальний, спортивний, торговий. В 1950 році загальносвітовий доход від туристичної діяльності склав 2,1 млрд доларів, в 2010 – близько 900.

У Північному Приазов'ї спортивно-рекреаційний туризм, як бізнесова сфера, не розвинений, бо спеціалісти в цій галузі рекреаційної діяльності майже не володіють інформацією екологічного змісту про місцеві, регіональні особливості об’єктів оздоровчого туризму. Через застосування неграмотних, ненаукових методів організації та проведення туристичної діяльності наноситься велика шкода, як безпосередньо людині – туристу, так і природі – її компонентам, які часто і є об’єктами туризму. У Північному Приазов'ї – це узбережжя Азовського моря, виходи кристалічних порід древнього гірського пасма віком 1,5–2,0 млрд років, їх узвишшя, стародавні кургани народів античного часу, які заселяли цю територію, залишки фортифікаційних споруд.

Особливо небезпечним є перевантаження рекреаційної території. Так, на одного відпочиваючого на узбережжі повинно припадати не менше 10 кв. м території, при зменшенні – перевантаження рекреаційної ємності, зменшення біорізноманіття через знищення ареалів рослин, тварин, руйнування території – виникають обвали, зсуви, розмиви узбережжя. Приклад перевантаження – Бердянська коса, довжина якої близько 20 км при ширині пляжної зони біля 5–10 м, загальна рекреаційна площа 200 тис. кв. метрів, отже максимальне одноразове рекреаційне навантаження може складати 20 тис. людей, реально – 30-40 тис., тобто перевантаження складає 1,5–2 рази, що є однією з причин її руйнування, знищення екологічно цінних об’єктів.

Розвитку еколого-рекреаційного туризму у Приазов'ї сприяють природні ресурси [2], багато факторів: кліматичні, екологічні характеристики регіону – достатність природних, історичних об'єктів, м'який клімат, наявність природних лікувальних факторів – аероіонотерапія, таласотерапія, лікувальні мінеральні і ропні води, грязі (пелоїди). Регіон має розгалужену інфраструктуру – сучасна транспортна мережа з наявністю всіх сучасних засобів сполучення – автобусне, залізничне, повітряне, водне в Маріуполі та Бердянську. Але слід підкреслити недостатню кількість комфортабельних готельних закладів, кемпінгів, пансіонатів, особливо в сільській місцевості. Позитивним є близьке розташування сільських населених пунктів, особливо уздовж узбережжя Азовського моря і приазовських рік, які цікаві для невиснажливого водного туризму – річки Кальміус, Берда, Обитічна, Молочна.

Різноманітні види ландшафтів – морський, рівнинний і навіть гірський, скелясті ділянки ріки Берди, наявність великої кількості цікавих природних об’єктів: мінералогічний музей під відкритим небом в Приморському районі (с. Єлісєєвка), де можливе скелелазання; історичні об'єкти – Кам'яна Могила в Мелітопольському районі та Кам'яні Могили в на межі Запорізької і Донецької областей, античний шлях Геродота у Приазов'ї. Цікавими є заповідні території в Бердянському районі – геологічний заповідник місцевого значення “Віслюкові вуха”, який розташований на річці Берда. Прикладом об’єкта екологічного, оздоровчого туризму є Гранітні скелі – геологічна пам’ятка природи загальнодержавного значення, затверджена розпорядженням №780-р Ради Міністрів України від 14.10.75, розташована на північній околиці села Миколаївка Бердянського району, за 45 км на північний схід від Бердянська Запорізької області. Це скельний каньон з порід нижньопротерозойського часу віком 1,8–2,0 млрд р., утворений під дією водної та вітрової ерозії на правому березі річки Берда, які є виходами на денну поверхню Українського кристалічного щита, представленого гранітоїдними породами – амфіболіти, амфіболізовані піроксеніти, перидоти та горнблендити, ортитові граніти. Серед скель, складених гранітами сірого, рожевого кольору, висотою 30–40 метрів від урізу води виділяється найвища – “Висока” та менші – “Чуприна”, “Пласка”. За незвичайну красу та екзотичність гірського пейзажу серед степу цей куточок Північного Приазов’я називають “Малою Швейцарією”. Ця природна територія може бути об’єктом не тільки екологічного туризму, але і наукового, сільського, бо поряд розташоване велике село.

Такі об'єкти та безліч інших на теренах України вимагають включення рекреаційного виду діяльності у Північному Приазов'ї в народногосподарський комплекс України. Туристична діяльність є важливим компонентом збалансовано-стійкого розвитку держави, її регіонів [3]. Від туристичної діяльності в бюджет України щорічно надходить у середньому близько 3 млрд доларів США, але цього недостатньо, хоча державна форма власності в рекреаційній сфері складає 77%, в кооперативній – 17, приватній – біля 6%. Спостерігається різке зростання приватного сектора в рекреаційно–туристичній діяльності. Сформувалася тенденція розширення приватного сектора туристичної діяльності, яка вимагає створення порівняно невеликих туристичних закладів на 100–300 рекреантів. Так, в кримському селі Орлине діє комфортабельний приватний готель з відпочинком сімейного типу вартістю 100–200 доларів США на добу. Досить ефективним міг би стати етнічний туризм, пов'язаний з екологічним, при величезній розмаїтості народів, національностей на порівняно невеликій за площею території.

Державна політика в туристичній діяльності повинна бути спрямована на забезпечення раціонального використання і збереження туристичних ресурсів, становлення туризму як високорентабельної сфери економіки, на створення ефективної системи еколого–рекреаційної, спортивно-туристичної діяльності. Але існують перепони для ефективного розвитку цієї сфери економіки. Одна з них – недостатність фахівців з економічною, спортивною та екологічною освітою, які могли б послідовно вивчати економічні, спортивно-рекреаційні можливості регіону, реалізуючи їх у практичній роботі – екологічному менеджменті й аудиті туризму, маркетинговому забезпеченні туристичної діяльності, сертифікації туристичних об'єктів з наданням усьому населенню інформації про якість природного і соціального середовища, про цінність рекреаційно-оздоровчих ресурсів із приведенням їх до міжнародних стандартів.

Туризм назвали феноменом XX сторіччя і таким він залишиться й у XXI. За прогнозами ця сфера діяльності займе чільне місце за обсягами валового національного доходу і може стати найбільш динамічною силою в розвитку світової економіки, зокрема й в Україні. Цьому сприяли закон України "Про туризм", та "Програма розвитку туризму до 2015 року", спрямовані на створення високорентабельної туристичної галузі економіки і матеріально-технічної бази, що передбачає зміцнення туристсько-оздоровчих підприємств з урахуванням територіально–географічних особливостей України, її регіонів, зокрема Північного Приазов'я.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Мягченко О.П. Еколого-економічні засади розвитку екологічного туризму в Україні, Північному Приазов'ї // Матер. наук. конфер.: "Інформаційно-управлінські технології в курортно-рекреаційному і туристичному бізнесі". – Бердянськ, 25-26 квітня 2006 р. – Бердянськ: АРІУ.- 2006. – С. 79-82.

2. Хома С.В., Мягченко А.П. Природные ресурсы как фактор устойчивого развитич рекреационно-оздоровительного комплекса Северного Приазовья. – Матер. наук.-практ. конфер.: "Проблеми стійкого розвитку рекреаційної діяльності в Україні, її регіонах: екологія, економіка, право". – Бердянськ, 22-25 квітня 2005 р. – Бердянськ: АРІУ, 2005. – С. 60–65.

3. Мягченко А.П. Проблемы сбалансированно-устойчивого развития курортно-рекреационной деятельности в Украине и экологические риски. – Матер. міжнар. наук.–практ. конфер.: "Інформаційні технології в управлінні туристичною і курортно-рекреаційною економікою та проблеми підготовки фахівців". – Бердянськ, 15-16 вересня 2005 р. – Бердянськ: АРІУ. – 2005. – С. 111-115.

УДК 664.1:628.54

Марина Сергійчук, НаталіяГусятинська
(Київ, Україна)

ОЧИЩЕННЯ ТРАНСПОРТЕРНО-МИЙНОЇ ВОДИ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ СУЧАСНИХ РЕАГЕНТІВ

У статті обґрунтовано необхідність зменшення витрат води у виробництві цукру. Наведено результати експериментальних досліджень застосування сучасних реагентів для очищення транспортерно-мийної води.

Ключові слова: *очищення, транспортерно-мийна вода.*

The article substantiates the need to reduce water consumption in the production of sugar. The results of experimental studies of the application of modern chemicals for cleaning the conveyer-washing water.

Keywords: *cleaning, conveyor washing water.*

Постановка проблеми. Принципи раціонального природокористування та збереження навколишнього середовища стали пріоритетом сучасного світового розвитку і потребують розроблення системи ефективних заходів щодо механізмів їх реалізації та контролю. Україна належить до числа найменш забезпечених водою країн Європи й характеризується при цьому одним з найвищих рівнів водоспоживання та техногенного навантаження на водний басейн. В умовах нарощування антропогенних навантажень на природне середовище, розвитку суспільного виробництва і зростання матеріальних потреб виникає необхідність розробки і додержання особливих правил користування водними ресурсами, раціонального їх використання та екологічно спрямованого захисту [5].

За запасами води Українаналежить до найменш забезпечених серед країн Європи. Більшість території України за водозабезпеченням перебуває на рівні нижчому від середнього. Використання прісної води галузями економіки в середньому становить: промисловість – 47%; сільське господарство – 29%; комунальні господарства – 22%; інші галузі – 2% [1].

Отже, наразі залишаються невирішеними питання зниження водоємності галузей національної економіки. Тому актуальним питанням є удосконалення існуючих способів очищення оборотних вод харчових виробництв з метою подальшого зменшення використання природних вод в технологічних процесах.

Викладення основного матеріалу. Технологічні процеси виробництва цукру потребують використання значної кількості води, близько 1800% до маси переробки буряків (у разі без повторного і оборотного водопостачання). Тому завжди приділялась значна увага зменшенню витрат води за рахунок створення систем оборотного водопостачання. Вода, що використовується у виробництві цукру має різне призначення, зокрема вода забезпечує транспортування буряків у завод, слугує екстрагентом в дифузійному вилученні сахарози з бурякової стружки, використовується для миття коренеплодів, промивання та знецукрення дефекосатураційного осаду, при центрифугувані білого цукру, для забезпечення роботи теплосилових установок ТЕЦ.

Важливе місце у водозабезпеченні цукрового заводу посідає оборотна система гідротранспорту та миття буряків, оскільки транспортерно-мийна вода складає більше 60% від загального об’єму води, що споживається цукровим заводом. Транспортерно-мийні (ТМ) води за ступенем забруднення належать до висококонцентрованих стічних вод цукрового виробництва [3]. У процесі використання ТМ вода сильно забруднюється механічними домішками мінерального і органічного походження, що надходять у воду разом з коренеплодами буряків (земля, пісок, бадилля, корінці і уламки буряків, мезга, шкірка та ін) і

що знаходяться в ній у зваженому стані. Крім механічних домішок, у транспортерно-мийних водах бурякоцукрових заводів містяться хімічні і мікробіологічні забруднюючі речовини. До них відносяться вуглеводи, сапоніни, мінеральні солі, бактерії. Транспортерно-мийні води є середовищем для розмноження різних видів мікроорганізмів, що небажано для бурякоцукрового виробництва.

Від ефективності очищення транспортерно-мийних вод залежать втрати цукру на дифузії, мікробіологічна зараженість дифузійного соку, фільтраційні властивості соків, втрати цукру з мелясою і, в кінцевому рахунку, вихід цукру. Невраховані втрати цукру на дифузії від діяльності мікроорганізмів можуть досягати 0,15–0,67% і більше до маси буряків [2], що призводить до зменшення виходу цукру на 0,3–1,3%.

В останні роки значно збільшилася різноманітність неорганічних і органічних коагулянтів з поліпшеними товарними і технічними характеристиками, які сприяли підвищенню їх ефективності і простоти використання у виробництві. Тому представляє інтерес дослідження ефективності застосування сучасних реагентів для очищення транспортерно-мийної води цукрових заводів.

В лабораторних умовах проби транспортерно-мийної води очищали наступними способами: основним сульфатом алюмінію (ОСА), комплексним реагентом на основі ОСА та полігексаметиленуанідину (ПГМГ), вапном, осадом І сатурації, осадом І сатурації та ОСА, вапном та осадом І сатурації, комплексним реагентом та осадом І сатурації. В усіх пробах визначали наступні фізико-хімічні показники: pH, оптичну густину води, окиснюваність.

Аналізуючи отримані результати досліджень (таблиця 1) можна зробити висновок, що витрати вапна в кількості 0,1% до маси води забезпечують достатній ефект очищення по кольоровості 62,7 %, по мутності 85 %.

Встановлено, що при додаванні осаду І сатурації (0,5) разом з вапняним молоком (таблиця 1) кількістю 0,075% CaO до маси буряків призводило до підвищення pH транспортерно-мийної води; при цьому кольоровість води, обробленої вапняним молоком і осадом І сатурації, була вище, ніж обробленої тільки вапняним молоком.

Таблиця 1

Очищення транспортерно-мийної води оксидом кальцію

№ п/п	Спосіб очищення	Витрати реагенту, % до маси води	pH	Оптична густина (НФ)	Оптична густина (Ф)
1.	Вихідна вода	-	4.9	1.175	1.025
2.	з оксидом кальцію	0,05	7,4	1,324	1,065
3.	з оксидом кальцію	0,1	9.9	1,810	0,980
4.	з оксидом кальцію	0,15	9.3	0,929	0,590
5.	з оксидом кальцію та осадом І сатурації	0,075 0,5	7.9	1,817	1,425
6.	з оксидом кальцію та осадом І сатурації	0,075 0,3	8.3	1,800	1,180
7.	з осадом І сатурації	0,1	5.9	1,390	1,190
8.	з осадом І сатурації	0,3	5.8	1,473	1,080
9.	з осадом І сатурації	0,7	6.0	1,933	1,608
10.	ОСА	0,01	3,9	0,918	0,560
11.	ОСА	0,05	3,6	0,860	0,490

Перспективним, з точки зору інтенсифікації процесів водопідготовки, є застосування для очищення води солей полігексаметиленгуанідину (ПГМГ) [4]. Полігексаметиленгуанідин також застосовується в якості антисептику, зокрема фунгіцидного препарату.

На основі отриманих результатів (таблиця 2) можна зробити висновок, що використання комплексного реагенту в кількості 0,01-0,02% до маси води забезпечує очищення транспортерно-мийної води.

Порівнюючи використані реагенти між собою, можна відзначити, що високий ефект очищення може забезпечити оксид кальцію та комплексний реагент. Щодо осаду І сатурації та ОСА то вони не надають бажаний ефект, але забезпечують стабільне значення pH, яке знаходиться в слабокислій області, що запобігає підвищенню спінюваності води.

Таблиця 2

Очищення транспортерно-мийної води комплексним реагентом

№ п/п	Спосіб очищення	Витрати реагенту, % діючої речовини до маси води	pH	Оптична густина (НФ)	Оптична густина (Ф)
1.	Вихідна вода	-	4,9	1.750	1.025
2.	з комплексним реагентом	0,01	5,0	0,790	0,420
3.	з комплексним реагентом	0,05	4,9	0,720	0,390

Мікрофлора води оборотної системи гідротранспорту та миття буряків різноманітна, залежить від тривалості її рециркуляції, методів очищення, знезараження та інших факторів. Мікроорганізми з транспортерно-мийної води залишаються на поверхні здорових і, особливо, механічно ушкоджених коренеплодів. Аналізуючи дослідження ефективності сучасних реагентів по мікробіологічним показникам транспортерно-мийної води забрудненої слизистим бактеріозом (таблиця 3) можна сказати, що найкращих показників очищення транспортерно-мийної води від наявних в ній мікроорганізмів досягли при використанні КР і ОСА (0,05% та 0,01% до маси води), що пояснюється зниженням кількості мікроорганізмів на 2-3 порядки. Так при використання КР вміст слизоутворювальних бактерій у пробі з даним реагентом знизився на 3 порядки і становив $3,5\times10^4$ КУО/см^3 порівняно з початковим вмістом бактерій (контрольна проба без реагенту). При використанні ОСА загальний вміст мікроорганізмів знизився з початкового 4×10^8 КУО/см^3 до 5×10^6 КУО/см^3, тобто на 2 порядки. Високий дезінфікуючий ефект ОСА спостерігається також щодо слизоутворювальних бактерій.

Таблиця №3

Ефективність очищення ТМВ по мікробіологічним показникам застосовуючи сучасні реагенти

ТМВ+Реагент	Мікробіологічні показники			
	КМАФАнМ, КУО/см^3	Термофіли, КУО/см^3	Слизоутворювальні бактерії, КУО/см^3	Дріжджі і плісневі гриби, КУО/см^3
Без реагенту	4×10^8	6×10^7	3×10^7	2×10^6
Осад І сатурації	$8,2\times10^7$	$2,6\times10^7$	4×10^6	6×10^5
CaO	6×10^7	6×10^6	$4,2\times10^6$	2×10^5
КР	5×10^5	4×10^4	$3,5\times10^4$	3×10^3
ОСА	5×10^6	4×10^5	$2,2\times10^5$	$6,4\times10^4$

Аналізуючи проведені дослідження, можна зробити висновок про те, що сучасні реагенти можуть застосовуватися для очищення ТМ вод цукрових заводів при досягненні достатнього ефекту очищення ТМ води від завислих речовин. Також підтверджено значну антимікробну дію основного сульфату та ПГМГ по відношенню до всіх фізіологічних груп мікроорганізмів, присутніх у транспортерно-мийній воді.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Водний кодекс Українивід 06.06.1995 № 213/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua

2. Дослідження піноутворення у воді оборотної системи гідротранспорту та миття буряків / Н.Ю. Позняк, Н.І. Штангеєва, Л.С. Клименко, О.М. Салавор // Тезидоповідей 66-ї студентської наукової конференції УДУХТ. –Ч.1. –К.: УДУХТ. – 2000. – С. 93.

3. Збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених, аспірантів і студентів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://aqua-technolog.od.ua/content/water_2011.pdf

4. Лукіянчук О. Ю., Салавор О. М., Ничик О. В. (Україна, Київ) Екологічні аспекти очищення транспортерно-мийної води бурякоцукрового виробництва основними солями алюмінію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/ bitstream/123456789/12054/1/ Ecological.pdf

5. Формування моделі управління природними ресурсами в ринкових умовах господарювання: [монографія] / [за заг. ред. д.е.н., проф., акад. НААН України М.А. Хвесика]. – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. – 304 с.

ТУРИЗМ І РЕКРЕАЦІЯ / ТУРИЗМ И РЕКРЕАЦИЯ

УДК 338.48:811.161.2`271

Богдана Носа
(Ужгород, Україна)

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ЯК ВАЖЛИВА ПЕРЕДУМОВА ЕФЕКТИВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ТУРИЗМУ

У статті розглянуто культуру мовлення як важливий фактор комунікативної діяльності фахівців сфери туризму. Визначено види комунікації в туристичній сфері, розкрито зміст поняття та критерії культури мовлення працівників, наголошено на необхідності їх дотримання як базової складової обслуговування.

Ключові слова: *культура мовлення, комунікативна діяльність, комунікативна компетентність, сфера туризму.*

The article examines culture of speech as an important factor of communicational activity of touristic specialists. The types of communications in the tourism sector, the content of the concepts and criteria of culture of employees' speech are defined in article. The need for their compliance is defined as a basic component of the service.

Key words: *speech culture, communicative activity, communicative competence, touristic sphere.*

Сфера туризму України на сучасному етапі розвитку характеризується формуванням широкого кола різновидів послуг, що надаються численними суб`єктами туристичної діяльності: туроператорами та турагентами, готелями та аналогічними закладами розміщення, організаціями екскурсійного обслуговування, закладами ресторанного господарства та дозвілля тощо. Конкурентність середовища та підвищення вимог до якості обслуговування з боку клієнтів зумовлюють пошук шляхів удосконалення діяльності закладів туристичної галузі, у тому числі комунікативної. Зважаючи на те, що туристична діяльність передбачає постійну комунікацію в процесі обслуговування клієнтів, підвищення її ефективності – важливий інструмент формування конкурентоспроможності турорганізацій.

Працівники сфери туризму займають левову частку на сучасному ринку праці України. Саме на них покладаються комунікативні функції діяльності підприємств, а отже – і відповідальність за результативність її виконання. Простіше кажучи, від комунікативних здібностей кожного працівника залежить кількість проданої продукції та залучених клієнтів, точність наданої інформації, а залежно від спрямування турдіяльності – і задоволеність якістю обслуговування. При цьому туризм важко віднести до сфери виключно товарно-грошових відносин, адже важливу роль тут відіграє емоційна складова, зумовлена специфікою самого "товару", під яким часто розуміють продаж вражень, фізичної та духовної релаксації, пізнання, комфортності відпочинку тощо. Виконання таких завдань вимагає високого рівня комунікативних навиків персоналу.

Варто зазначити, що протягом останнього десятиліття простежується значний науковий інтерес до проблеми комунікативної компетентності працівників туристичного бізнесу як важливого атрибуту їх професіоналізму. Така компетентність розглядається як комплекс "психологічної контактності, доречності стилю спілкування, уміння активно слухати, креативний підхід та ситуативна адаптивність, контекстуальні знання, емоційна збалансованість поведінки" [5, с. 76].

Розвиток різноступеневої мережі освітньої підготовки фахівців сфери обслуговування в Україні зумовив активізацію теоретичного та методологічного обґрунтування механізмів

формування комунікативної культури та компетентності майбутніх працівників туризму. У такому контексті необхідно відзначити доробок Н. І. Закордонець та Л. А. Руденко. Так, Н. І. Закордонець, розглядаючи комунікативну культуру працівника туристичної сфери як основну складову професійної компетентності і найважливіший критерій успішної діяльності, окреслила модель її структурних компонентів та запропонувала педагогічні методи її формування [2; 3]. Л. А. Руденко, розглядаючи комунікативну культуру як інтегроване утворення особистості, що ґрунтується на фахових знаннях і комунікативних уміннях, навичках професійного спілкування, соціально-особистісному досвіді тощо [6, с. 47], визначила психолого-педагогічні та науково-методичні засади формування комунікативної культури фахівців сфери обслуговування у професійно-технічних навчальних закладах. Окрім того, до питань формування комунікативної культури фахівців туризму звертались Гужвинський В. В. [1], Овсієнко Л. М. [4], Черезова М. В. [8] та ін.

Незважаючи на значні розробки у цьому напрямі, культура мовлення розглядається науковцями як структурна складова загальної комунікативної культури та не набула достатнього висвітлення як окремий об`єкт дослідження. Таким чином, визначення місця культури мовлення у контексті ефективної комунікативної діяльності працівників сфери туризму залишається актуальною.

Комунікативна діяльність туристичної сфери може мати формальний чи неформальний характер, бути внутрішньо- чи зовнішньоспрямованою, поєднувати горизонтальні та вертикальні зв`язки, мати усну чи письмову форму. Туристична діяльність передбачає комунікацію із клієнтами, партнерами, органами державної влади, засобами масової інформації тощо. Найбільш широко комунікаційна діяльність організацій туристичної сфери представлена під час роботи з клієнтами та реалізується у процесі:

- обслуговування в туроператорському чи турагентському офісі при замовленні путівок/ваучерів;
- надання послуг туристичного супроводу на маршруті;
- екскурсійного та анімаційного обслуговування;
- надання послуг харчування у закладах ресторанного господарства;
- надання основних та додаткових послуг у готелях й аналогічних закладах розміщення;
- надання послуг лікувально-оздоровчих закладів тощо.

Ефективність комунікації вимірюється ступенем досягнення основної мети. У сфері обслуговування така мета полягає у максимальному задоволенні туристичних потреб людини, залученні клієнтів та збуті пропонованих продуктів чи послуг. Важливу роль для досягнення ефективної комунікативної діяльності фахівців сфери туристичного обслуговування відіграє культура мовлення, відповідно до загальноприйнятого розуміння, – це дотримання сталих мовних норм усної та писемної літературної мови.

Головними комунікативними ознаками (критеріями) культури мовлення є: правильність (дотримання орфоепічних, орфографічних, лексичних, синтаксичних, стилістичних та інших норм), змістовність, логічність, багатство, точність, виразність, доречність і доцільність [7, с. 68].

Відповідно до такого розуміння, для ефективного обслуговування клієнтів працівники повинні володіти нормами літературної мови, застосовуючи їх у процесі усного та письмового спілкування; будувати логічні та змістовні висловлювання; вживати доречні мовні засоби залежно від мети та обставин спілкування; послуговуватись багатством словникового запасу мови тощо.

Низький рівень культури мовлення призводить до формування негативного ділового іміджу конкретного працівника чи організації в цілому, непорозуміння у процесі комунікації чи неоднозначності змісту висловленого, некоректності наданої інформації тощо. Особливо варто відзначити важливість комплексного володіння культурою мовлення в екскурсійній

діяльності, яка вимагає від фахівця не лише досконалого знання предмету показу, а й мовленнєвої майстерності для його репрезентації.

За нашими спостереженнями, у сфері обслуговування часто порушується така категорія культури мовлення, як правильність. До прикладу, у меню відомої в Україні мережі закладів харчування знаходимо такі помилки: неправильне відмінювання слів (з омлета замість омлету; деруни зі сметани замість сметаною; фреш імбиря замість імбиру), написання складних слів (по домашньому замість по-домашньому); помилки в написанні слів іншомовного походження (збереження подвоєння у словах еспрессо, латте, гляссе, піцца, спагетті; звук і на місці необхідного и: чілі, мультівітамін) тощо.

Проявом низької культури мовлення є послуговування русизмами – поширеним явищем в сучасному мовному середовищі. До прикладу, у тому ж закладі зустрічаємо такі назви, як базилікове масло (замість олія), свинний стейк (замість стейк зі свинини), тушені овочі (замість тушковані), тросниковий цукор (замість тростинний), сахарний сироп (замість цукровий) тощо.

Наведені приклади не претендують на повну вичерпність проблеми порушення культури мовлення у сфері обслуговування, мають типовий характер та подані з метою підтвердження її актуальності. При цьому меню вважається офіційним документом закладу, його формують відповідальні працівники, послуговуються офіціанти та клієнти. І якщо такі приклади можуть не впливати на загальне розуміння значення слів клієнтами, то нелогічна побудова цілих речень з порушенням пунктуаційних норм можуть призводити до такого практичного аспекту проблеми, як нерозуміння змісту тексту. Для прикладу запропонуємо дослівно передану одну із пропозицій санаторно-курортного закладу Закарпаття: “масаж ручний дві зони (спина або живіт або ноги або руки 20 хвилин)”. Таке формулювання пропозиції може стати комунікативним бар’єром та змусити клієнтів додатково звертатись до працівників з метою уточнення її суті.

За некритичного підходу, можна стверджувати, що працівники сфери обслуговування не мають досконало володіти нормами літературної мови, а така прерогатива належить представникам філологічних спеціальностей як результат фахової підготовки. Однак, варто розуміти, що культура мовлення – це показник загального інтелектуального, культурного та духовного рівня розвитку особистості, її мисленнєвих особливостей. Формування такої культури триває протягом всієї свідомої діяльності людини та передбачає не лише освітню підготовку, а й процес самовдосконалення.

Таким чином, вирішення порушеної проблеми можливе лише за умови її усвідомлення. Якщо керуватись принципом, що мовою мають володіти окремі фахівці, то необхідно пам`ятати, що не заклад обирає своїх клієнтів, а навпаки. Серед них опиняються представники різних напрямів та рівнів розвитку і, щоб відповідати їхнім вимогам, дотримання норм культури мовлення повинно усвідомлюватись як базова складова обслуговування. Якщо усне спілкування працівників важко зафіксувати, то письмова форма комунікативної діяльності закладів сфери туризму (листи, прайси, меню, інформація на сайтах тощо) повинна обов`язково проходити фаховий контроль.

У контексті порушеної теми, необхідно згадати і про тенденцію до обслуговування російською мовою у закладах туристичної сфери. Так, за результатами дослідження руху “Простір свободи”, станом на жовтень 2016 року тільки 60 % закладів харчування України мають меню українською мовою, 40 % персоналу спілкуються нею, ще 10 % працівників переходять на неї при обслуговуванні україномовних клієнтів [9].

Отже, культура мовлення є важливою передумовою ефективної професійної діяльності працівників та організацій в цілому, фактором формування позитивного іміджу і сприятливим елементом забезпечення комфортних умов та високої якості обслуговування клієнтів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гужвинський В. В. Підготовка спеціалістів сфери туризму до здійснення комунікативної діяльності на туристській фірмі / В. В. Гужвинський // Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія: Педагогічні науки. – 2009. – № 10 (173). – С. 61-66.

2. Закордонець Н. І. Методологічні аспекти вивчення формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців сфери туризму / Н. І. Закордонець // Нова педагогічна думка. – 2011. – № 3. – С. 85-88.

3. Закордонець Н. І. Сучасна модель структурних компонентів комунікативної культури майбутнього фахівця сфери туризму / Н. І. Закордонець // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. – 2010. – Вип. 179. – С. 47-52.

4. Овсієнко Л. М. Дидактичні засади формування культури фахового спілкування майбутніх менеджерів із туризму / Л. М. Овсієнко // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". – 2015. – Вип. 57. – С. 213-216.

5. Перейдеха В. В. Комунікаційна компетентність персоналу в туристичному бізнесі / В. В. Перейдеха // Інформаційне суспільство. – 2015. – Вип. 21. – С. 73-77.

6. Руденко Л. А. Формування комунікативної культури майбутніх фахівців сфери обслуговування у професійно-технічних навчальних закладах: монографія / Лариса Анатоліївна Руденко. – Львів: Піраміда, 2015. – 342 с.

7. Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням: Підручник. – 2-ге вид., виправ. і доповнене / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. – К.: Алерта, 2011. – 696 с.

8. Черезова М. В. Формування культури професійного спілкування фахівців сфери туризму у навчально-виховному процесі коледжу / М. В. Черезова // Вісник Луганського національного університету. Серія: Педагогічні науки. Частина ІІ. – 2011. – № 14 (225). – С. 76-84.

9. Офіційний веб-сайт руху "Простір свободи". – Режим доступу: http://dobrovol.org.

УДК 338.48(477)

Василь Папп, Анатолій Рябінін
(Мукачево, Україна)

ВПЛИВ ТУРИСТСЬКОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті розглянуто необхідність комплексного погляду на економіку інфраструктури туризму, визначено принципи стратегічного управління, виявлені і структуровані чинники і умови розвитку інфраструктури як цілісної системи. Обґрунтовано необхідність формування механізму управління регіональною інфраструктурою туризму, визначено заходи щодо адаптації та оптимізації системи стратегічного управління інфраструктурою туризму в регіоні.

Ключові слова: *інфраструктура, економіка, туризм, управління, стратегія, регіон, соціально-економічний розвиток.*

The article discusses the need for a comprehensive view of the economic infrastructure of tourism, defined the principles of strategic management, and structured identified factors and conditions of development of infrastructure as an integrated system. The necessity of the formation mechanism of management of regional tourism infrastructure, defined actions on adaptation and optimization of the strategic management of tourism infrastructure in the region.

Key words: *infrastructure, economy, tourism, management, strategy, region, socio-economic development.*

Економіка України характеризується суттєвим моральним і фізичним зносом основних засобів і слаборозвиненою соціально-економічною інфраструктурою. Інфраструктура туризму як елемент регіональної економіки так само має високий рівень зносу і не відповідає вимогам споживачів туристської послуги.

Аналіз сучасної теорії і практики управління інфраструктурою туризму показав, що, незважаючи на велику кількість теорій і методів управління регіональними галузевими комплексами, відсутнє загальноприйняте розуміння інфраструктури туризму і проблем її розвитку та управління. Методологія управління даною сферою базується на застарілих принципах, які не враховують системний характер сучасної туристичної індустрії та, як результат, порушуються внутрісистемні зв'язки.

Позиція вітчизняних вчених, що працюють над різноманітними теоретичними і практичними проблемами туризму в Україні і зарубіжних країнах відображена в роботах Гловацької В.В., Данильчук В.Ф., Корневої Д.А., Любіцевої О.О., Румянцева А.П., Савченко, В.Ф., Смаль І.В., Уварова Г., Школи І.М., Юрченко С.А. та ін. Праці, присвячені вивченню проблем розвитку туристичної діяльності, як правило, глибоко і різнобічно висвітлюють специфіку галузі, проте потребує постійного вивчення питання інфраструктури як єдиної підсистеми регіональної економіки.

До теперішнього часу практично не досліджені питання управління туристської інфраструктурою як самостійної підсистеми єдиного комплексу регіональної економіки.

Метою статті є аналіз теоретичних і методологічних основ управління інфраструктурою туризму і розробка на цій базі методичного забезпечення по формуванню системи стратегічного управління розвитком регіональної інфраструктури туризму.

Інфраструктура відіграє ключову роль у формуванні регіональної економіки як цілісної системи і є основним елементом, що забезпечує загальні умови функціонування виробничої та невиробничої сфер економіки.

Будучи підсистемою економіки, інфраструктура функціонує на різних рівнях соціально-економічної системи регіону і фазах суспільного відтворення: суспільства, підприємства, регіону. Наприклад, існують елементи регіональної інфраструктури загальнодержавного значення (авіація, магістральний залізничний транспорт, річковий і морський транспорт і т.д.) [1].

Регіональна інфраструктура являє собою, перш за все, категорію регіональної економіки: саме в регіоні здійснюється забезпечення виробничих процесів і комплексне обслуговування населення її галузями. На базі комплексності регіональна інфраструктура перетворюється в систему забезпечення виробництва і життєзабезпечення населення (рис. 1).

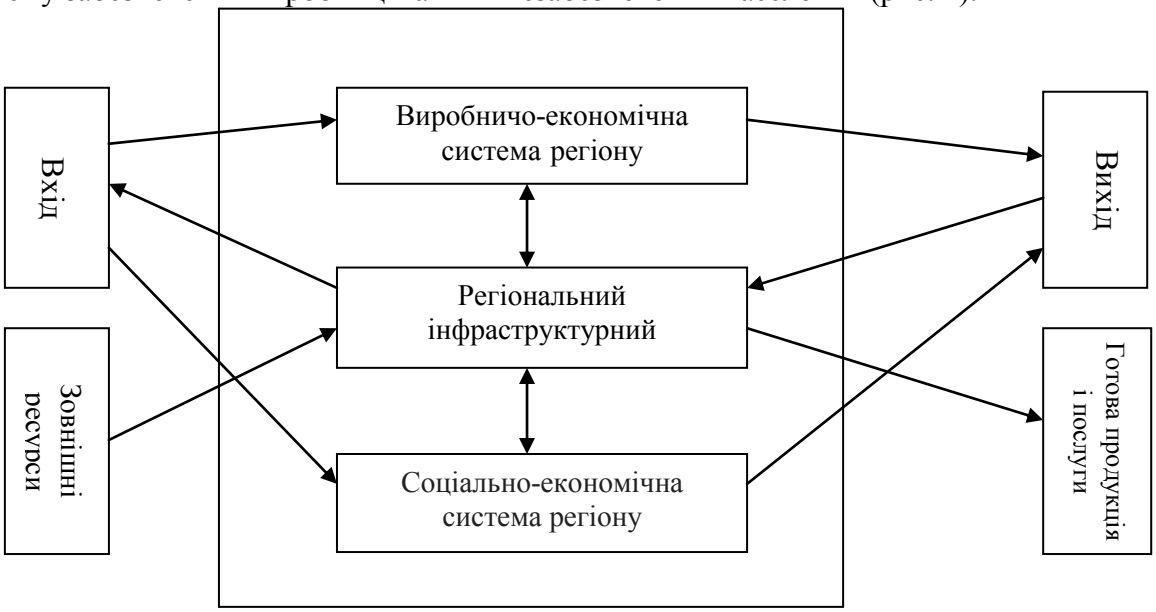

Рис. 1 Регіональний інфраструктурний комплекс в складі регіональної економіки

Максимально повно зрозуміти сутність регіональної інфраструктури можна, визначивши її функціональне призначення в соціально-економічній системі регіону. Для цього необхідно зосередитись на проблемі ефективного функціонування і розвитку регіональних систем. Тому доцільно використовувати метод класифікації функцій інфраструктури за характером її впливу на розвиток регіону. Діяльність інфраструктури та її вплив на регіональний розвиток прийнято називати територіальними функціями. Можна виділити два типи впливу регіонального інфраструктурного комплексу на соціально-економічну систему регіону – територіальний і просторовий.

Туристська інфраструктура (інфраструктура туризму) – це сукупність об'єктів соціально-культурного і побутового призначення, необхідних для роботи і розвитку туристичної діяльності. Дане визначення недостатньо повне, і на наш погляд не відображає всю широту поняття. Термін «туристська інфраструктура» розглядається також як сукупність шляхів сполучення (дороги, під'їзні шляхи, аеродроми, вокзали, порти), а також інші об'єкти та комунікації (комунікаційні мережі і системи), системи зв'язку, установи сфери обслуговування (побутового, медичного, спортивного) та інші системи, об'єкти, підприємства, необхідні для забезпечення туризму [2].

Всій інфраструктурній системі туризму, як і окремих її елементів притаманна одна визначальна ознака - її сутність випливає з багатьох дефініцій інфраструктури [3]. Це, мабуть, головна ознака, на основі якої ми можемо віднести той чи інший об'єкт в категорію інфраструктурного.

Розглянемо вплив активності туризму на економіку Закарпатської області, що проявляється у значенні валового регіонального продукту, реалізації усіх послуг, а також реалізації послуг тимчасового розміщення та туризму (табл. 1).

Таблиця 1

Показники впливу туризму на соціально-економічне становище Закарпатської області у 2008-2014 рр. [5]

Показники	Роки							Відхилення абсолютне 2014-2008, +/-
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	
ВРП, млн. грн.	13208	12542	15299	18054	21404	21400	21409	8201
Темп зростання, %	-	0,94	1,2	1,2	1	1	0,04	-
Реалізація усіх послуг, млн. грн.	2117,6	2178,2	2215,4	2572,6	2716,0	2830,3	2915,4	797,8
Темп зростання, %	-	1,02	1,01	1,16	1,05	1,04	1,03	-
Послуги тимчасового розміщення та туризму, млн. грн.	72,9	73,1	72,9	73,2	73,5	73,8	74,1	1,2
Темп зростання, %	-	1,002	0,99	1,004	1,004	1,004	1,004	-
Частка реалізації послуг тимчасового розміщення та туризму до ВРП регіону, %	0,005	0,006	0,005	0,004	0,003	0,003	0,004	-0,002
Частка реалізації послуг тимчасового розміщення та туризму загальних послуг, %	0,03	0,03	0,03	0,03	0,03	0,03	0,02	-0,01

Як видно з таблиці 1, валовий регіональний продукт у Закарпатській області в період з 2008 до 2014 року зріс на 8201 млн грн., реалізація послуг – на 797,8 млн грн., а реалізація послуг тимчасового розміщення та туризму – на 1,2 млн грн.

Варто зазначити, що частка реалізації послуг тимчасового розміщення та туризму до валового регіонального продукту Закарпатської області коливається на рівні 0,005-0,004 % (див. рис. 2).

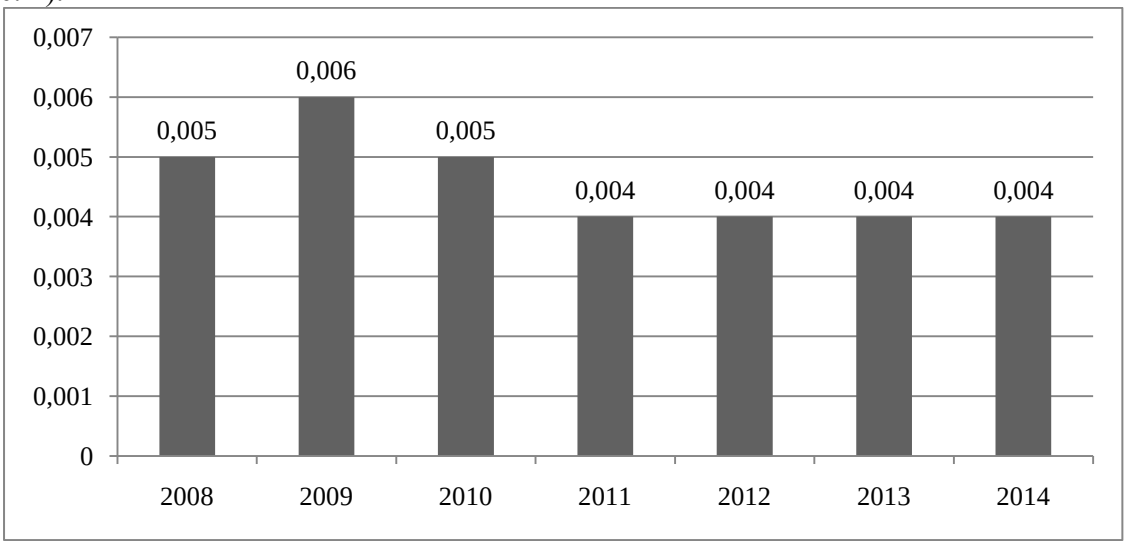

Рис. 2 Динаміка частки реалізації послуг тимчасового розміщення та туризму до ВРП регіону у 2008-2014 рр, % [5]

У 2014р. у загальному потенціалі готелів та аналогічних засобів розміщення нараховувалося 4744 номери, найбільшу частку з яких (51,7%) складали номери першої категорії, номери вищої категорії складали 16,4% від загального номерного фонду (табл. 2).

Таблиця 2

Основні показники роботи готелів та аналогічних засобів розміщення у Закарпатській області *(осіб)* [5]

Показники	**роки**						
	2000	**2005**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**
Кількість готелів та аналогічних засобів розміщення, од	39	38	67	159	151	228	229
у них номерів, од	1395	1462	2512	3351	2983	4828	4744
одноразова місткість, місць	2839	3152	5380	6936	6120	9693	10160
Обслуговано приїжджих, тис. осіб	84,3	99,2	101,5	131,7	140,7	172,7	142,5
у т.ч. іноземців	9,2	34,5	17,5	22,3	26,2	23,2	10,0
Коефіцієнт використання місткості готелів та аналогічних засобів розміщування	0,19	0,34	0,15	0,14	0,14	0,15	0,15

Сфера туристської інфраструктури - складний, багаторівневий, взаємопов'язаний об'єкт управління, тому до кожного окремого елементу необхідно мати диференційований підхід при розробці та впровадженні власної стратегії розвитку із забезпеченням відповідності стратегії успіху регіону в цілому. Процес формування стратегії розвитку інфраструктури туризму включає в себе етапи аналізу середовища та стану потенціалу регіону, формування цілей розвитку, формування критеріїв досягнення цілей, формулювання завдань, виявлення і виділення наявних ресурсів на цілі розвитку, виявлення факторів ризику і форс-мажору і вжиття заходів щодо їх нейтралізації [4].

Отже, інфраструктура в економіці регіону відіграє ключову роль в формуванні регіональної економіки як цілісної системи і є основним елементом, що забезпечує загальні умови функціонування виробничої та невиробничої сфер. Виділена нами особливість регіональної інфраструктури туризму – це поєднання в ній матеріальних і нематеріальних властивостей, що забезпечують повноту задоволення потреб туриста. Дана обставина надає цій частині економіки туризму базовий, структуроформуючий характер, що зумовлює (прямо чи опосередковано) можливості його розвитку на конкретній території. Від стану і перспектив структурних елементів регіональної інфраструктури туризму багато в чому залежить успішність розвитку туризму в регіоні.

В подальшому більш ґрунтовного розгляду потребують стратегічні аспекти розвитку туринської інфраструктури в регіоні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Буторіна В.Б. Взаємовплив підприємств туристичної інфраструктури і національного туризму в Україні / В.Б. Буторіна // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2016. – Вип. 12. – С. 211-214.

2. Жупаненко А.В. Дослідження поліфункціональних сегментів неявної інфраструктури рекреаційно-туристичної сфери національного господарства / А.В. Жупаненко // Технологический аудит и резервы производства. – 2015. – №1/7(21). – С. 18-22.

3. Кривега К.В. Туристична інфраструктура: поняття та складові / К.В. Кривега // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2005. – Вип. 21. – С. 119-124.

4. Трегубов А.С. Формування інфраструктури туризму як умова вдосконалення діяльності підприємств туристичної сфери / А.С. Трегубов // Сучасні проблеми економіки та підприємництво. – 2013. – Вип. 11. – С. 194-199.

5. Офіційний сайт Головного управління статистики у Закарпатській області. – Режим доступу: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/

УДК 640.41.009.12

Тетяна Стариченко
(Київ, Україна)

МОНІТОРИНГ ДІЯЛЬНОСТІ КОНКУРЕНТІВ ЯК ПЕРЕДУМОВА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ГОТЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

На сучасному етапі розвитку економіки України, особливо в період кризових потрясінь, на перший план виходять питання виживання підприємств готельно-ресторанного бізнесу на ринку послуг та забезпечення їхньої конкурентоспроможності.

Не дивлячись на обмежене інформаційне просування туристичного потенціалу України за кордоном, в порівнянні з 2014 роком, в 2015 році кількість відвідавших м. Київ іноземців збільшилась на 16 % і становить 1,069 млн. осіб. В 2016 році прослідковується також позитивна тенденція, при цьому за перше півріччя 2016 року кількість іноземних туристів зросла на 12 % у порівнянні з аналогічними показниками 2015 року [1].

В свою чергу, це вплинуло і на кількість розміщених туристів в готелях м. Києва, чисельність яких зросла на 18 %, що свідчить про позитивні передумови розвитку готельного ринку [1].

Однак, навіть ця позитивна тенденція не може забезпечити бажану заповнюваність ринку готельних послуг столиці, адже середня заповнюваність готельного фонду м. Києва не досягає позначок вище 40 % вже декілька років, попри 60-80 %, які характерні для інших країн Європейського континенту.

Зростають і ціни на розміщення в готелях м. Києва. Так, в період з 2014 по 2016 роки середня вартість поживання в 3-зірковому готелі зросла на 26%, в 4-зірковому готелі - на 50%, в 5-зірковому – на 59% [1].

Всі ці передумови сприяють загостренню конкурентної боротьби підприємств готельного господарства, що в свою чергу змушує їх вдаватися до певних дій, які б змогли допомогти втриматися на ринку, а в перспективі – лідирувати на ньому.

Одним із перспективних напрямків досягнення конкурентоспроможності готельним підприємством є моніторинг конкурентного середовища, вивчення переваг конкурентів, їхніх планів, цінової політики, тарифів.

При цьому важливо правильно позиціонувати своє підприємство, адже конкуренти можуть не лише локальними (ті, які мають однакову із досліджуваним підприємством зірко вість та знаходиться в безпосередній територіальній близькості), але і конкурентами в сегменті (ті, які мають різну зірко вість із досліджуваним підприємством, знаходяться в межах 10 км від досліджуваного підприємства, але пропонують подібний набір послуг на такому ж рівні).

В цьому нелегкому дослідженні можуть допомогти ресурси Internet (офіційні сайти підприємств-конкурентів, електронні канали продажу, такі як booking.com, hotels.com та ін.), систематичне відвідування підприємств-конкурентів з метою отримати бажаної послуги.

Але діагностика підприємств-конкурентів повинна проводитись систематично, адже при разовому дослідженні можуть бути не враховані певні чинники.

Тому можна зробити висновок, що ці методи є не досить ефективними, адже потребують не лише значних затрат часу, але і певних систематичних матеріальних затрат.

Тому в цих цілях було розроблено програму HoteliaShopper, яка має на меті допомогти підприємствам приймати правильні рішення щодо ціноутворення, моніторингу в реальному часі динаміки цін і рейтингів готелів-конкурентів [2].

Відслідковування наведених вище параметрів відбувається шляхом сканування більше 80 електронних каналів продажу (booking.com, hotels.com, expedia.com, hrs.com та ін.), в тому числі відслідковуються ціни, які розміщені на офіційних сайтах конкурентів [2].

Унікальність системи полягає в тому, що для аналізу конкурентного середовища використовуються три важливі показники [2]:

- тариф;
- рейтинг згідно відгуків;
- відвідуваність сайтів.

При цьому, підтримка програмного забезпечення HoteliaShopper потребує мінімальних грошових вкладень: 80 EUR/рік, що навіть для підприємств малої місткості є достатньо реальною ціною.

Система HoteliaShopper ефективно використовується такими готельними мережами: Hilton, Hyatt, Rixos Hotels, Accord Hotels, Sheraton Hotels&Resorts, Four Seasons Hotels&Resorts, Intercontinental Hotels&Resorts, Premier Hotels та ін.

Отже, завдяки використанню подібних програмних продуктів підприємство готельного господарства зможе раціонально підходити до вибору цінових та маркетингових стратегій, ефективно протистояти конкурентам на ринку послуг та постійно розширювати коло потенційних гостей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Обзор рынка гостиничной недвижимости Киева Итоги I полугодия 2016 года. «Украинская Торговая Гильдия» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://utgcompany.com/

2. HoteliaShopper – анализ онлайн конкурентов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://utgcompany.com/http://www.hoteliaglobal.com/hoteliashopper/

Науковий керівник – кандидат економічних наук, доцент І.Г.Верезомська

ЕКОНОМІКА / ЭКОНОМИКА

Анна Соловей
(Одеса, Україна)

АНАЛІЗ ЯКОСТІ УПРАВЛІННЯ ГРОШОВИМИ ПОТОКАМИ НА ПІДПРИЄМСТВІ ПАТ «КИЇВСЬКА КОНДИТЕРСЬКА ФАБРИКА «РОШЕН»

У статті проаналізовано грошовий потік, один із факторів, що дає змогу оцінити фінансовий стан підприємства. За станом грошових потоків визначено, який вид діяльності є найбільш результативним. Обґрунтовано необхідність якісного управління ними.

Ключові слова: *грошовий потік, операційна, інвестиційна, фінансова діяльність, чистий грошовий потік.*

The article analyzes the cash flow, one of the factors which allow to evaluate the financial condition of the company. As cash flows determined that activity are the most effective. Justified the necessity of quality management.

Keywords: *cash flow, operating, investing, financing activities, net cash flow.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Функціонування підприємства – це складний динамічний процес, що є результатом неперервного циклічного руху грошових коштів. Однією із проблем, що виникають перед підприємствами в сучасних умовах, є відновлення і збереження динаміки циклів операційної, інвестиційної і фінансової діяльності, що є запорукою необхідної ліквідної позиції підприємства і реалізації його попиту на кошти. Вирішення цієї проблеми неможливе без контролю та аналізу грошових потоків на підприємствах. Все це й обумовлює актуальність обраної теми.

Аналіз останніх публікацій з теми дослідження та виділення невирішених проблем. Значення та роль грошових потоків для діяльності підприємства зумовлює потребу їх окремого дослідження і глибокого аналізу для підвищення процесу управління ними і підприємством зокрема [1, с. 190]. У зарубіжній літературі теоретичні та практичні питання організації грошових потоків підприємств стали об’єктом дослідження в працях таких відомих економістів, як Е. Нікбахта, А. Гроппеллі, Ю. Брігхема, Р. Брейлі, Дж. Ван Хорна та ін. Цим проблемам присвятили свої праці українські вчені – І. О. Бланк, М. Д. Білик, Ф. Ф. Бутинець, В. М. Гриньова, Г. Г. Кірейцев, І. А. Маркіна, Н. В. Мірко, Г. Г. Старостенко, А. М. Поддєрьогін та ін. Ними зроблено значний внесок у розробку теоретико-методологічних основ визначення сутності грошових потоків і управління ними, але як свідчать фінансова теорія і практика сьогодення, неповною мірою досліджено якість управління грошовими потоками, методика їх оцінки [2, с. 108]. Однак такі важливі питання, як формування комплексного підходу до створення системи управління фінансовими потоками підприємства, визначення критеріїв оцінки ефективності функціонування системи керування фінансовими потоками, шляхи вдосконалення цього механізму з метою оптимізації чистого грошового потоку залишаються недостатньо вивченими.

Мета статті. Метою даного дослідження є оцінка якості управління грошовими потоками на промислових підприємствах, зокрема на підприємстві ПАТ «Київська кондитерська фабрика «Рошен».

Виклад основного матеріалу. У процесі розвитку економічних відносин в Україні зростає увага до проблеми оптимізації грошових потоків підприємства. Це зумовлено тим, що перехід до ринкової економіки суттєво підвищує роль та місце руху грошових коштів у системі управління підприємством. Тому управління грошовими потоками підприємства є необхідною функціональною стратегією, успіх якої виступає запорукою високих результатів підприємницької діяльності, конкурентноздатності та динамічного розвитку підприємства [3, с. 108]. Така функціональна стратегія може бути запропоновна на основі детального

аналізу фінансового стану підприємства та прогнозування грошових потоків підприємства. Проектований звіт про фінансові результати в країнах із розвиненою ринковою економікою доцільно складати водночас із проектованим балансом та проектованим звітом про рух грошових коштів. В Україні цього принципу складання проектованих фінансових звітів не завжди дотримуються на практиці, хоча створена Нацбанком України «Методика оцінки фінансового стану підприємства-позичальника» передбачає обов'язковий прогноз грошових потоків [4, с. 268].

Оскільки чистий грошовий потік є одним із індикаторів результативності функціонування підприємства та значною мірою визначає його фінансове становище, а основними стратегічними цілями управління грошовими потоками є досягнення стану фінансової рівноваги та максимізація чистого грошового потоку господарського суб'єкта, пропонуємо оцінювати ефективність управління грошовими потоками на основі цього показника. Розглянемо динаміку величини чистого грошового потоку ПАТ «Київська кондитерська фабрика "Рошен» за 2012-2015 рр. (рис. 1).

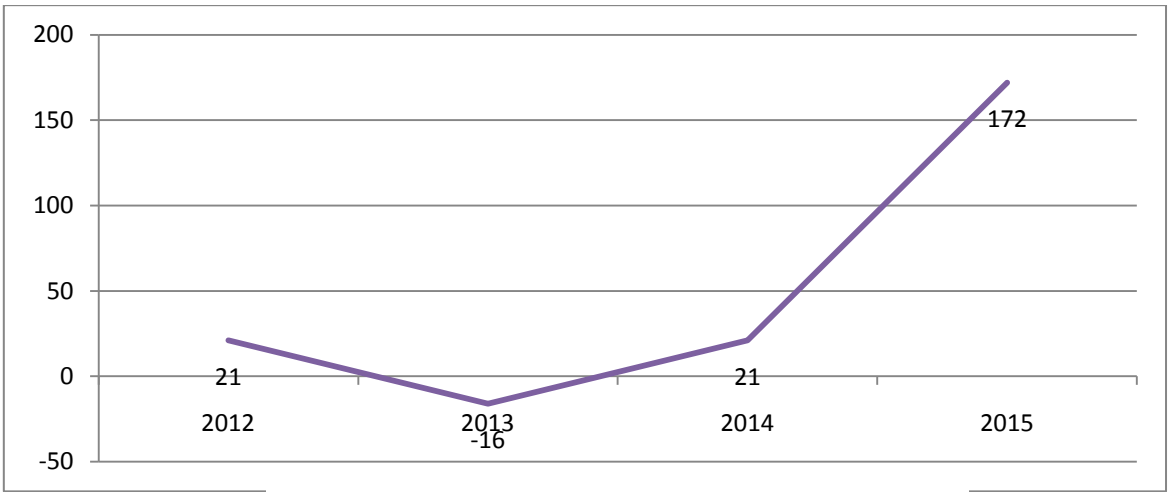

Рис. 1 Динаміка чистого грошового потоку
ПАТ «Київська кондитерська фабрика «Рошен»

Позитивне значення сукупного чистого грошового потоку не завжди є гарантом фінансової стійкості підприємства. Грошові потоки тісно пов'язують усі сфери діяльності підприємства – операційну, фінансову та інвестиційну. У зв'язку з цим, запропоновано використовувати показник чистого грошового потоку не як сукупний результат, а в розрізі видів діяльності [5, с. 86].

За станом руху грошових потоків можна визначити, який вид діяльності є найбільш результативним, а також судити про якість управління підприємством [3, с. 109].

На нашу думку, якість управління підприємством можна охарактеризувати як високу в тому випадку, якщо за результатами звітного періоду чистий рух грошових коштів у результаті операційної діяльності має позитивне значення, у результаті інвестиційної та фінансової діяльності – негативне. Це означає, що в результаті операційної діяльності, зокрема від реалізації продукції, підприємство отримує досить грошових коштів, щоб мати можливість інвестувати ці кошти, а також погашати залучені кредити. Причому підприємству для здійснення інвестицій достатньо тільки власних коштів. Якщо при цьому чистий рух коштів в результаті всіх видів діяльності підприємства за рік також має позитивне значення, то можна говорити про те, що керівництво підприємства повністю справляється зі своїми функціями.

У разі якщо рух грошових коштів в результаті операційної та фінансової діяльності має позитивне значення, а в результаті інвестиційної – негативне, то це свідчить про нормальну якість управління підприємством. Суть такої структури грошових потоків зводиться до

наступного: підприємство направляє грошові кошти, отримані від операційної діяльності, а також кошти, отримані як кредити та додаткові вкладення власником (фінансова діяльність), на придбання необоротних активів (оновлення основних засобів, вкладення капіталу в нематеріальні активи, здійснення довгострокових інвестицій). У цій ситуації також бажано позитивне значення по статті «Чистий рух коштів за звітний період». Необхідно зазначити, що фінансування витрат інвестиційної діяльності за рахунок надходження від фінансової діяльності не завжди є негативним результатом. Залучення інвестицій для розвитку підприємства в цей час – явище, яке часто зустрічається. Більш того, від'ємне значення по статті «Чистий рух коштів від інвестиційної діяльності» і позитивне по статті «Чистий рух коштів від фінансової діяльності», може також означати, що підприємство під невеликий відсоток отримало кредит і інвестувало отримані грошові кошти на більш вигідних умовах. Іншими словами, як перша ситуація, так і друга є прийнятними при оцінці якості управління підприємством. Насторожує ситуація, при якій рух коштів у результаті інвестиційної та фінансової діяльності має позитивне значення, а в результаті операційної - негативне. У цьому випадку стан підприємства можна охарактеризувати як кризовий, якість управління в такій ситуації не витримує ніякої критики.

Така структура руху грошових коштів прийнятна тільки для новостворених підприємств, які ще не почали працювати на повну потужність і знаходяться на початковій стадії розвитку.

На підставі форми № 3 «Звіт про рух грошових коштів» ПАТ «Київська кондитерська фабрика «Рошен» визначено структуру грошових потоків за чотири роки (2012-2015 рр). У табл.1 наведено узагальнену структуру грошових потоків підприємства.

Протягом аналізованого періоду чистий рух грошових коштів коливався в межах 21 тис. грн., однак в 2015 році чистий рух різко зріс до 172 тис. грн., порівняно з 21 тис. грн. у 2014 році. Також спостерігається зростання в частині чистого руху грошових коштів в результаті інвестиційної діяльності, а також спад відносно операційної діяльності. На підприємстві не спостерігається фінансова діяльність, а отже показники рух грошових коштів, також відсутні.

Таблиця 1

Структура грошових потоків ПАТ «Київська кондитерська фабрика «Рошен» за 2012-2015 роки

Вид діяльності	Роки			
	2012	2013	2014	2015
Операційна	-379	28598	-7288	-56991
Інвестиційна	400	-28614	7309	57163
Фінансова	0	0	0	0
Чистий рух грошових коштів	21	-16	21	172

Практична реалізація цих складових управління грошовими потоками дасть змогу певною мірою знайти компроміс між необхідністю підтримувати певний обсяг грошових коштів для забезпечення ліквідності підприємства і бажанням інвестувати тимчасово вільні кошти, для забезпечення їх дохідності.

Висновки. Дана ситуація свідчить про необхідність негайної розробки ефективного механізму стабілізації ПАТ «Київська кондитерська фабрика «Рошен», адже підприємство фінансує витрати операційної діяльності за рахунок надходжень від інвестиційної та фінансової діяльності, тобто за рахунок залучених кредитів, додаткової емісії акцій і т. інше.

Аналіз потоків грошових коштів повинен здійснюватись як на основі звітних, так і планових показників (платіжного календаря). При цьому останні виступають одночасно інструментом управління грошовими потоками. Це досягається шляхом контролю за

відповідністю їх реального руху до планових показників та прийняття необхідних коригуючих заходів.

Результатом комплексного підходу до організації управління грошовими потоками підприємства має бути формування відповідної моделі як цілісної системи однозначних цілей і завдань управління грошовими потоками, підходів до аналізу критеріїв та оцінювання показників управління грошовими потоками, принципів політики управління та інструментарію її реалізації, форми контролю ефективності практики управління грошовими потоками.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Іллічова Н.Ю. Теоретичні аспекти аналізу та управління грошовими потоками на підприємстві / Н.Ю. Іллічова // Збірник наукових праць ДЕТУТ. Серія «Економіка і управління». – 2012. – С. 190-195.

2. Кошельок Г.В. Оцінка якості управління грошовими потоками на підприємстві / Г.В. Кошельок // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2013. – №1. – С. 108-115.

3. Балабанов И.Т. Финансовый анализ и планирование. – 2 изд, доп. – М.: Финансы и статистика, 2008. – 208 с.

4. Гайдаєнко О. М. Стратегічний аналіз : навчальний посібник / Ольга Миколаївна Гайдаєнко. – Одеса : Атлант, 2010. – 324 с. – Режим доступу: http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/481

5. Литвинчук Т.В. Грошові потоки в системі управління підприємством / Т.В. Литвинчук // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – №6. – С. 86-90.

Науковий керівник – кандидат економічних наук, доцент О.М.Гайдаєнко

УДК 334.72:005 (478)

Марина Кобан
(Кишинёв, Молдова)

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ МОЛДОВА

В статье изложены данные о состоянии малого предпринимательства в Республике Молдова и приоритетных направлениях развития: регулировка нормативной базы; улучшение доступа к финансированию; развитие человеческого капитала; повышение конкурентоспособности малых и средних предприятий, стимулирование инновационного духа; содействие развитию малого и среднего бизнеса в регионах; развитие партнерских отношений в бизнесе.

Ключевые слова: *малые и средние предприятия, стратегические меры, приоритетные направления, конкурентоспособность*

This article presents data of the state of small business in the Republic of Moldova and the priorities for it development: adjusting the regulatory framework; improving access to finance; human capital development; improving the competitiveness of small and medium enterprises, promotion of innovative spirit; promotion of small and medium-sized businesses in the regions; the development of partnerships in business.

Keywords: *small and medium enterprises, strategic measures, priority directions, competitiveness*

Малые и средние предприятия имеют большое значение в экономическом развитии. Они быстро реагируют на вызовы рынка и адаптируются к изменениям экономики на национальном, региональном и мировом уровне. Хорошо развитый сектор малого и среднего бизнеса способствует стабильности и экономическому росту.

В Республике Молдова малые и средние предприятия (МСП) составляют значительную часть в общем количестве предприятий. Они создают рабочие места, обеспечивают рынок товарами, способствуют созданию ВВП. Поддержка и развитие малого и среднего бизнеса способствует реализации других видов экономических политик - инвестиционной, инновационной и т.д.

Согласно данным национального бюро статистики в 2015 году число малых и средних предприятий составило 49,8 тыс. предприятий. Сектор малого и среднего бизнеса составил около 97,2% из общего числа предприятий [1]. Эволюция некоторых показателей малых и средних предприятий в 2010-2015 годах представлена в таблице 1.

Таблица 1

Динамика некоторых показателей предприятий в 2010-2015 годах

	Число предприятий, тыс.			Число работников, тыс.			Доходы от продаж, млн. леев		
Годы	Всего	МСП	Доля МСП в общем кол. предприятий, %	Всего	МСП	Доля МСП в общем кол. предприятий, %	Всего	МСП	Доля МСП в общем кол. предприятий, %
2010	46,7	45,6	97,7	526,2	309,4	58,8	177503,2	65263,2	36,8
2011	48,5	47,3	97,5	510,2	294,2	57,7	207676,8	71887,6	34,6
2012	50,7	49,4	97,6	519,9	300,2	57,7	211759,3	73057,0	34,5
2013	52,2	50,9	97,5	524,5	298,4	56,9	231601,4	77413,2	33,4
2014	53,7	52,3	97,4	519,4	291,7	56,2	263281,4	83650,3	31,8
2015	51,2	49,8	97,2	510,3	281,4	55,1	282253,4	86824,6	30,8

Источник: Деятельность малых и средних предприятий в Республике Молдова в 2015 году [онлайн]: www.statistica.md

Численность наемных работников малых и средних предприятий за 2015 год составила 281,4 тысяч человек, что достигает 55,1% от общего числа наемного персонала предприятий. Доходы от продаж малых и средних предприятий за этот же период составили 86824,6 млн. леев, или 30,8% от суммы доходов от продаж в целом по экономике [1].

На рис. 1 представлена структура малых и средних предприятий по видам деятельности в 2015 году.

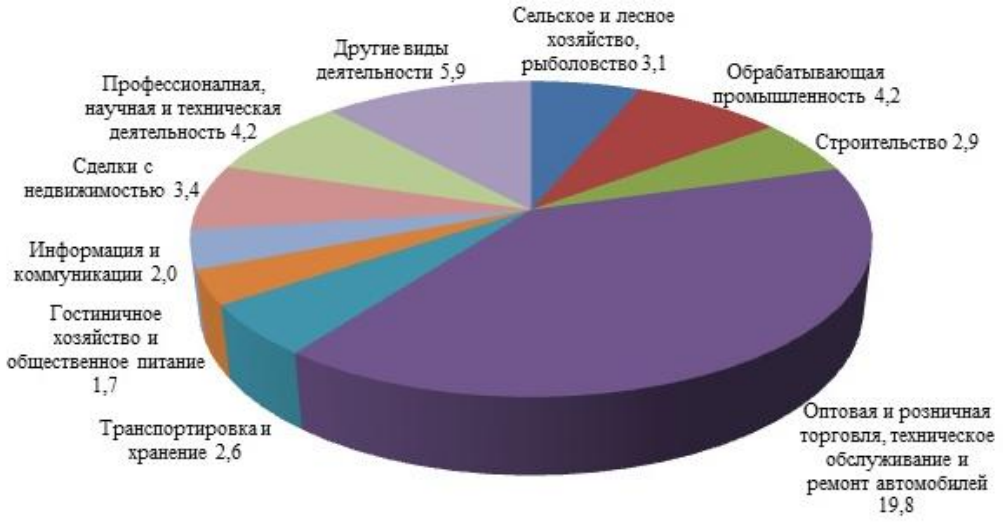

Рис. 1. Структура малых и средних предприятий по видам деятельности (тыс.), 2015

Источник: Деятельность малых и средних предприятий в Республике Молдова в 2015 году [онлайн]: www.statistica.md

Большая часть малых и средних предприятий, работали в сфере торговли, что составляло в 2015 году около 19,8 тыс. предприятий, или 39,8% из общего числа малых и средних предприятий. В обрабатывающей промышленности работали 4,2 тыс. малых и средних предприятий или 8,5% от их общего числа.

В Республике Молдова была разработана *Стратегия развития сектора малых и средних предприятий на 2012-2020 годы,* которая включает политики по развитию микро, малых и средних предприятий в контексте перехода от модели экономического развития, основанной на потреблении к экономике ориентированной на экспорт, инвестиции и инновации.

Реализация стратегии будет способствовать [3, с. 9]:

- среднему росту количества малых и средних предприятий на 1000 жителей до 25 малых и средних предприятий до 2020 года;
- росту количества работников в рамках малых и средних предприятий до 65% до 2020 года;
- росту доли малых и средних предприятий в ВВП до 38% до 2020 года;
- обеспечение эффективной конкуренции посредством укрепления конкурентоспособности и содействия росту и новаторству устойчивых малых и средних предприятий.

Стратегическая миссия заключается в создании благоприятной бизнес-среды и содействия развитию предпринимательства.

Для выполнения миссии необходимо [3, с. 9]:

- координировать процессы с существующими политиками для малых и средних предприятий, разработанными Европейским Союзом;
- улучшать условия развития предпринимательства;
- улучшать качество продуктов малых и средних предприятий;
- увеличивать доступ для малых и средних предприятий к государственным закупкам и повышать возможности их работы в качестве субподрядчиков;
- наращивать реализацию программ по обучению предпринимательству;
- консолидировать роль малых и средних предприятий как структур по созданию новых рабочих мест, что будет способствовать дифференциации в экономическом развитии регионов.

Для достижения стратегической задачи были выделены следующие приоритетные направления на период 2012-2020 годы [3, с. 10]:

- *гармонизация нормативно-регламентирующей базы с нуждами сектора малых и средних предприятий;*
- *улучшение доступа малых и средних предприятий к финансированию;*
- *развитие человеческого капитала путем продвижения компетенций и культуры в сфере предпринимательства;*
- *повышение конкурентоспособности малых и средних предприятий и стимулирование духа новаторства;*
- *содействие развитию малых и средних предприятий в регионах;*
- *развитие партнерства в сфере предпринимательства.*

В сфере *гармонизации нормативно-регламентирующей базы с нуждами сектора малых и средних предприятий* предлагается достичь следующе цели:

- совершенствование нормативно-регуляторной базы деятельности малых и средних предприятий;
- уменьшение административных барьеров и стоимости регулирования для малых и средних предприятий;
- оптимизация регулирования коммерческой деятельности малых и средних предприятий.

Начиная с 2004 года в Республике Молдова были проведены реформы в сфере регламентирования, однако, остаются некоторые барьеры, которые сдерживают дальнейшее развитие малого и среднего бизнеса.

Доклад „Индекс инвестиционной реформы" („The Investment Reform Index") подготовленный ОЭСР для мониторинга эволюции инвестиционного климата в десяти экономиках Юго-Восточной Европы, включая Республику Молдова, позволяет охарактеризовать результаты реализации политик в секторе малого и среднего бизнеса. Согласно докладу состояние инвестиционного климата в Республике Молдова остается ниже среднего уровня стран Юго-Восточной Европы по всем учитываемым показателям, за исключением нормативно-правовой реформы [2, с. 4]:

Доступ к финансированию является основной проблемой для малого и среднего бизнеса в Молдове, основным фактором, сдерживающим развитие бизнеса. Согласно докладу „Индекс инвестиционной реформы" только 27% малых предприятий обращаются в банки, чтобы финансировать свои инвестиции по сравнению с 40,3% крупных компаний, которые прибегают к этому [3, с. 10].

Предоставление кредитов в Молдове является очень скромным. Кредиты частному сектору составляют лишь 36% от ВВП, на 52% ниже среднего уровня, зарегистрированного в государствах Юго-Восточной Европы. Согласно статистике Национального банка Молдовы номинальные процентные ставки по кредитам в леях составляют около 14%.

Для улучшения доступа малых и средних предприятий к финансированию предлагаются следующие конкретные цели [3, с. 15]:

- развитие инновационных схем финансирования;
- обеспечение эффективного использования переводов денежных средств рабочих-мигрантов из-за границы;
- привлечение долгосрочных кредитных линий международных финансовых институтов;
- развитие системы гарантирования кредитов для малых и средних предприятий;
- облегчение доступа малых и средних предприятий на рынок публичных закупок.

Развитие человеческого капитала путем поощрения навыков и предпринимательской культуры. По причине эмиграционных процессов, Республика Молдова сталкивается с сокращением численности квалифицированной рабочей силы. Согласно докладу ЕБРР почти 18% от общего числа предприятий отметили отсутствие квалифицированной рабочей силы в качестве одной из самых больших трудностей. Около 40% от общей численности населения в возрастной группе 25-34 лет не имеют профессионального образования.

Ответственность за политику профессиональной подготовки и обучения предпринимательству делится между несколькими учреждениями: Министерство образования, Министерство экономики, Национальное агентство по вопросам занятости, Общественное объединение Junior Achievement Moldova.

Повышение конкурентоспособности малых и средних предприятий. Конкурентоспособность имеет большое значение, когда малым и средним предприятиям республики предоставляется возможность участвовать в международном рынке.

Повышение конкурентоспособности малых и средних предприятий может быть достигнуто за счет следующих компонентов [3, с. 18]:

- стимулирование духа новаторства;
- использование эффективных энергетических технологий;
- применение информационных технологий;
- повышение конкурентоспособности экспортной продукции, в том числе через повышение ее качества.

Ориентация Республики Молдовы на модель экономического развития, направленной на экспорт, инвестиции и инновации, определяет необходимость поддержки малого и среднего бизнеса и по этим причинам необходимо обеспечить [3, с. 20]:

- совершенствование и развитие технического и инновационного потенциала малых и средних предприятий;
- содействие формированию кластеров малых и средних предприятий, развитию бизнес-инкубаторов и т.д.;
- поддержка интеллектуальной собственности малых и средних предприятий;
- содействие доступу малых и средних предприятий на внутренние и внешние рынки;
- внедрение систем менеджмента, основанных на международных и европейских стандартах.

Содействие росту малых и средних предприятий в регионах. В Республике Молдова сельское население составляет 60%, что является самой высокой долей сельского населения в Европе. Большая доля сельского населения и чрезмерная поляризация общества имеет своё отрицательное влияние на некоторые экономические показатели, такие как число и плотность компаний, численность работающих, стоимость продаж и другие.

Содействие развитию малых и средних предприятий в регионах предусматривает достижение следующих конкретных целей [3, с. 22]:

- стимулирование сбалансированного и устойчивого развития малых и средних предприятий на всей территории Республики Молдова;
- обеспечение развития инфраструктуры поддержки малых и средних предприятий в регионах;
- стимулирование участия малых и средних предприятий в трансграничном и региональном сотрудничестве.

Развитие партнерских отношений в бизнесе в Молдове осуществляется в двух направлениях: партнерство государственного и частного сектора и межкорпоративное партнерство.

Хотя в 2008 году был принят закон № 179-XVI о частно-государственном партнерстве, но им не предусматриваются нормы, касающихся доступа малых и средних предприятий к публичным контрактам.

Для того, чтобы поддержать развитие сектора малого и среднего бизнеса, Правительство создало Организацию по развитию сектора малых и средних предприятий, которая стала главным посредником в диалоге между партнерами.

Другим направлением в развитии партнерства в Республике Молдова является межкорпоративное партнерство. Основу предпринимательского партнерства составляют торговые отношения и стратегические связи.

Вследствие нестабильной экономической ситуации в стране стратегические связи развиты слабо и в результате этого создаются проблемы в деловой среде. В этой ситуации существует необходимость в развитии партнерских отношений между предпринимателями.

В заключении важно отметить, что малые и средние предприятия являются ключевым фактором экономического развития, инноваций и модернизации. Меры по поддержке и развитию малого и среднего бизнеса, должны быть направлены на:

- совершенствование нормативно-правовой и институциональной базы, что касается сектора малого и среднего бизнеса;
- облегчение доступа к финансированию малых и средних предприятий, более эффективное использование финансовых средств, выделяемых из государственного бюджета, со стороны международных финансовых институтов и других доноров;
- улучшение доступа малых и средних предприятий к информации, развитие предпринимательской инициативы и содействие обмену опытом, в том числе создание национальной сети информационно-консультационных центров, бизнес-инкубаторов;
- подготовку квалифицированных кадров для малого и среднего бизнеса и повышения культуры бизнеса, сосредоточившись на экономическом образовании молодежи.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Деятельность малых и средних предприятий в Республике Молдова в 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.statistica.md.
2. Investment Reform Index 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.oecd.org.
3. Стратегия развития сектора малых и средних предприятий на 2012-2020 годы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.mec.gov.md.

УДК 339.137.2

Наталія Махначова, Ольга Єрчик
(Вінниця, Україна)

ВИЗНАЧЕННЯ ШЛЯХІВ ПІДВИЩЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА НА ПРИКЛАДІ ПАТ «ВОЛОДАРКА»

У статті досліджено сутність поняття конкуренція, конкурентоспроможність та міжнародна конкурентоспроможність. Досліджено основні напрямки діяльності ПАТ «ВОЛОДАРКА». Визначено напрямки підвищенням міжнародної конкурентоспроможності на прикладі ТОВ «ВОЛОДАРКА».

Ключові слова: *конкурентоспроможність, оцінка підприємства, прибуток, методи підвищення конкурентоспроможності.*

The concepts of competition, competitiveness, and international competitiveness are studied in the article. The activity of PJSC "VOLODARKA" are investigated. Using as the example PJSC "VOLODARKA", the main ways for increasing the international competitiveness are found.

Сучасний стан світової економіки характеризується стрімкою глобалізацією, яка ущільнює ринки і посилює конкуренцію в усіх видах економічної діяльності. Нині зайняти достойне місце у світовому економічному просторі можуть лише ті підприємства, які здатні ефективно використовувати свої ресурсні можливості для формування конкурентних переваг і реалізації конкурентних стратегій.

Конкуренція за ринкових умов є рушійною силою загального соціально-економічного розвитку. Саме конкуренція змушує підприємства вдосконалювати методи та інструменти управління господарською діяльністю для того, щоб підвищити їх ефективність. За таких умов підприємству для успішного функціонування необхідно здійснити визначення шляхів підвищення конкурентоспроможності, що дасть змогу вдосконалити діяльність і, як наслідок, конкурувати з іноземними фірмами.

Дослідження у сфері міжнародної конкурентоспроможності підприємств висвітлено у публікаціях вітчизняних і зарубіжних учених таких як І. Ансофф, І. Братіщев, М. Брун, Н. Горбань, П. Друкер, Ф. Котлер, М. Портер, К. Прахалад, М. Сторпер, А. Суботін, Г. Хамел та ін.

Основним завданням даної статті є дослідження сутності поняття конкурентоспроможності, міжнародної конкурентоспроможності та визначення напрямків її підвищення, на прикладі підприємства ПАТ «ВОЛОДАРКА».

У сучасній економічній літературі дедалі активніше використовуються такі терміни, як «конкуренція», «конкурентоспроможність» та «міжнародна конкурентоспроможність», розглянемо ці терміни біль детальніше.

Теорія конкурентоспроможності виникла в США, дієслово «compete» (з англ. «конкурувати»), яке є основою слова «competitiveness» (з англ. «конкурентоспроможність»), є похідним від латинського «competere» та означає суперництво між товаровиробниками за

найбільш сприятливі, економічно вигідні умови виробництва та реалізації продукції. Конкуренція змушує суб'єктів підприємницької діяльності не зупинятися на досягнутому, а постійно самовдосконалюватися, знижувати витрати на виробництво, покращувати якість продукції (послуг), що пропонуються на ринку, підвищувати свою конкурентоспроможність [1, с. 83].

Серед сучасних дослідників теорії конкуренції варто виділити американського вченого-економіста М.Портера [5, с. 19], який в ході вивчення особливостей економік країн і компаній, запропонував способи досягнення ними лідируючих позицій. На думку М. Портера для успішного ведення конкурентної боротьби суб'єкту господарювання необхідно виробити конкурентну стратегію, метою якої є забезпечення переваги над конкурентами через виявлення конкурентних переваг та їх зміцнення в довгостроковому періоді [2].

Міжнародна конкурентоспроможність проявляється в здатності підприємства ефективно функціонувати на зовнішньому ринку, а також досягати ефективної фінансово-господарської, зовнішньоекономічної діяльності і лідируючих позицій в умовах конкурентного середовища. Міжнародна конкурентоспроможність проявляється у досягненні підприємством конкурентних переваг у міжнародному суперництві, що визначається такими основними принципами:

- постійне поліпшення, впровадження нововведень та перемін;
- стосується всієї системи створення цінностей;
- підтримка завдяки безперервним поліпшенням;
- постійне вдосконалення джерел;
- глобальний підхід до формування стратегії.

Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства представляє собою процес здійснення сукупності систематизованих і взаємно узгоджених дій щодо визначення довгострокових цілей та напрямів діяльності. Ця система включає організацію високотехнологічного виробництва, стабільного фінансового стану підприємства, підвищення кваліфікації працівників, організацію маркетингу та збуту продукції тощо [6].

Під системою управління конкурентоспроможністю підприємства розуміють сукупність організаційної структури, методик, процесів і ресурсів, необхідних для створення й реалізації умов, які, своєю чергою, сприятимуть створенню конкурентних переваг для підприємства у теперішньому чи майбутньому підприємницькому середовищі [7, с. 114].

Основними факторами підвищення міжнародної конкурентоспроможності підприємства з урахуванням особливостей сучасного ринку є:

- впровадження інноваційної політики підприємства, що визначає можливість її конкурувати не тільки на внутрішньому, але й на зовнішніх ринках;
- наявність кваліфікованих трудових ресурсів, що відповідають вимогам міжнародного ринку праці.

Досліджуване підприємство ПАТ «Володарка» активно розвивається, незмінною спеціалізацією підприємства є виробництво класичного чоловічого одягу. Асортимент ПАТ «Володарка» налічує понад 2000 моделей елегантних костюмів, піджаків, брюк, жилетів, плащів, пальто і курток для чоловіків. Підприємство ПАТ «Володарка» використовує значний обсяг ресурсів для створення і просування власного виробничого бренду.

Фірмові відділи ПАТ «Володарка» відкриті в Києві, Вінниці, Тернополі, Івано-Франківську, Кіровограді, Чернівцях. Готуються до відкриття фірмові магазини по всій території України. Безпосередньо у місті Вінниці підприємство відкрило 2 фірмові магазини, які успішно працюють вже більше 2-ох років. Також підприємство має власний веб-сайт, на якому можна ознайомитись з асортиментом продукції, а також зробити свій вибір, витративши при цьому обмаль часу. На сайті ПАТ «Володарка» підприємство реалізувало систему замовлення он-лайн.

ПАТ «Володарка» працює на умовах давальницької сировини з країнами: Німеччина, Польща, Румунія. Основним конкурентом в галуза є Київська фабрика «Воронін».

Для підвищення конкурентоспроможності, особливо на міжнародному рівні ми пропонуємо, ПАТ «Володарка» зосередити увагу на маркетингових заходах. На сьогодні, одним з найбільш популярних напрямків маркетингу є он-лайн маркетинг, оскільки все більша кількість потенційних споживачів стають користувачами Інтернет мережі.

Набір можливостей прямої реклами товарів і послуг засобами Internet містить: розміщення інформації про товар (банер або текстове посилання) на власному Web-сервері, розміщення реклами на інших серверах, розсилання електронних листів; участь у телеконференціях.

Банерна реклама являється одним з найпопулярніших способів нарощування трафіку, є засобом залучення нових клієнтів, а також інструментом який сприяє зростанню відомості бренду в мережі та є потужним інструментом іміджевої реклами в Інтернеті [3, с. 253].

Банерна реклама розміщується основними способами:

– за допомогою спеціальних служб для обміну банерів, наприклад Google AdWords, Yandex Direct, які забезпечуються показ банерів на інших сторінках на обмін показів на ваших сторінках чужих банерів;
– через домовленість із веб-розробником іншого сайту про взаємне розміщення банерів;
– шляхом купівлі прав на показ банерної реклами у відповідного підприємства;
– в соціальних мережах таких як Facebook, LinkedIn, Twitter, Instagram.

Ми пропонуємо, ПАТ «ВОЛОДАРКА» використовувати два види банерів – графічні і текстові. Графічні – являють собою графічне або анімаційне зображення (найпоширеніший розмір – 468 х 60 пікселів). Текстові банери – це текст певного розміру, що утримує гіперпосилання на сайт, що рекламується і на його конкретні сторінки сайту.

Банери виконують роль рекламного щита в Інтернеті, який виконує функції:
– реклами і просування бренду компанії,
– інформування про її продукцію ;
– залучення відвідувачів на сайт компанії.

Однією з найважливіших характеристик банера є відношення кількості кліків на банер до кількості його показів. Наприклад, банер був показаний на Web-сторінці 1000 разів, а на сайт рекламодавця потрапили 50 чоловік, то відгук такого банера дорівнює 5%. Згідно зі статистикою, середній відгук (CTR) у банерів, що використовуються у Інтернет марежі, становить 2-11 % [4, с. 177].

Банер може навіть заінтригувати, змусити користувача зацікавитися ним. Однак, почавши завантажувати свій сайт і приблизно зрозумівши, куди потрапили, користувач можете натиснути кнопку назад.

Використовуючи на банері яскраві текст і картинки, можна збільшити кількість зацікавлених відвідувачів. Непродуманий банер, може призвести до втратити насправді зацікавлених відвідувачів.

Для підвищення міжнародної конкурентоспроможності ПАТ «ВОЛОДАРКА» також пропонуємо скористуватись e-mail рекламою – розсиланням електронних листів (e-mail) по електронних поштових адресах фірм, організацій або приватних осіб. Підбором електронних адрес для здійснення розсилки може зайнятись відділ збуту та маркетингу на підприємстві, шляхом аналізу існуючої клієнтської бази та з використанням спеціалізованих каталогів, які містять інформацію пор підприємство. На їх електронні адреси відправляються найновіша інформація про фірму, рекламні пропозиції, а також прайс-листи і комерційні пропозиції.

Також ефективним засобом рекламного охоплення цільової аудиторії є пошук готових списків розсилання. В Internet функціонує понад 90 тис. різних списків розсилання. Існують відкриті розсилання, закриті, безкоштовні та платні. E-mail-реклама значно перевищує ефективність звичайної реклами, e-mail надає можливість прямого зв'язку, консультацій і співробітництва з провідними спеціалістами в будь-якій країні.

Підсумовуючи вище проведене дослідження варто відзначити, що конкуренція є невід'ємною частиною діяльності підприємств на сьогодні. Підприємство постійно знаходиться в конкурентному середовищі, саме тому особливої актуальності набуває питання пошуку шляхів підвищення конкурентоспроможності. На нашу думку, найбільш підходящим напрямком підвищення міжнародної конкурентоспроможності є акцент на маркетингу, в особливості на Інтернет маркетингу. В проведеному дослідженні, ми зробили акцент на двох напрямках роботи: банерна реклама та пошгова розсилка. Напрямком для подальшого дослідження може бути дослідження інших способів просування в Інтернеті, наприклад використання контекстної та пошукової реклами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Єлець О. П. Сутність конкуренції та конкурентоспроможності підприємства / О. П. Єлець, Є. В. Богдан // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2014. – Вип. 7. – С. 82–91.

2. Про захист економічної конкуренції закон України від 11.01.2001 №2210-III // Урядовий кур'єр від 21.03.2001. – №50. – Редакція від 18.05.2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show /2210-14

3. Хамініч С.Ю. Впровадження Інтернет-технологій як ефективного засобу маркетингової діяльності / С.Ю. Хамініч, Т.В. Левченко // Економічний простір. – 2008. – №13. – С.251-259.

4. Ліщина В.О. Інтернет- реклама - ефективний інструмент маркетингової комунікаційної політики / В.О. Ліщина // Науковий журнал «Комп'ютерно-інтегровані технології: освіта, наука, виробництво». – Луцьк, 2013. – Вип. 12. – С.174-179.

5. Юхименко В. Еволюція концепцій конкуренції: від класичного капіталізму до інноваційно-інформаційної економіки. / В. Юхименко // Вісник КНТЕУ. – 2010. – № 2. – С. 17–26.

6. Юдіцький О.Л. Правові засади економічної конкуренції як об'єкта державного регулювання / О.Л. Юдіцький [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10yolodr.pdf.

7. Горбаль Н.І. Система управління конкурентоспроможністю підприємства / Н. І. Горбаль, С. Б. Романишин // Наук. вісн. : зб. наук.-техн. пр. / Нац. лісотехн. ун-т України. – Л., 2010. – Вип. 20.12. – С. 112-117.

8. Драган О.І. Управління конкурентоспроможністю підприємств: теоретичні аспекти: монографія / О.І. Драган. – К.: ДАКККіМ, 2006. – 160 с.

9. Кобиляцький Л.С. Управління конкурентоспроможністю / Л.С. Кобилянський. – К.: Зовнішня торгівля, 2003. – 302 с.

УДК 658.14.17

Надія Сікач, Тетяна Фурса
(Івано-Франківськ, Україна)

КОНТРОЛІНГ В УПРАВЛІННІ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

Стаття присвячена дослідженню теоретичних і методичних засад контролінгу діяльності підприємства. Проаналізовано різні підходи до сутності поняття «контролінг» діяльності підприємства, та доказано важливість впровадження його на підприємстві з урахуванням економічних змін сьогодення.

Ключові слова: *контролінг, концепція контролінгу, контрольно-аналітична функція контролінгу, функція планування, механізм управління.*

Сучасні умови господарювання, коли відбуваються стрімкі зміни в економіці та обраний Європейський напрям реформування, ставлять керівників підприємства перед постійним вибором. Зростає необхідність приділяти увагу ефективному управлінню діяльності сучасних підприємств, завчасно передбачити результати прийнятих рішень, тобто синтезувати тісний зв'язок результату минулої, теперішньої та майбутньої діяльності підприємства та його конкурентів. Тому постає актуальне питання впровадження контролінгу на підприємстів, як принципово нової концепції управління. Це дозволить підвищити рівень координованості процесів моніторингу, обліку, аналізу та фінансування, що забезпечить підвищення якості управлінських рішень та ефективності системи управління сучасного підприємства в цілому.

Лише комплексний характер дослідження усіх частин господарської та фінансової діяльності може забезпечити інформацією про реальне становище підприємства і їх тенденції, що сприяють зміцненню або послабленню позицій підприємства в економічному середовищі в цілому, і адекватно відповідати загрозам й ризикам.

Новий механізм управління потребує нових підходів, одним з яких є контролінг, що виник на межі поєднання економічного аналізу, планування, управлінського обліку та менеджменту. Контролінг передбачає поєднання теорії прийняття рішень, математичного моделювання, теорії систем, інформаційного та організаційного моделювання [1].

Становлення контролінгу як сучасної концепції управління відбувалося у декілька етапів. При цьому умови здійснення господарської діяльності постійно змінювалися, внутрішні та зовнішні чинники висували нові вимоги до поняття ефективності управління та шляхів її підвищення. Тому на сьогодні у літературі виділяють декілька концепцій контролінгу, які сформувалися історичними та економічними умовами господарювання.

С. Г. Фалько[2, с. 7-15] у історичному контексті виділяє 6 концепцій контролінгу: реєстраційна концепція; обліково-аналітична концепція; концепція внутрішньофірмової інтеграції; координаційно-навігаційна концепція; концепція стратегічної навігації; концепція контролінгу, спрямована на узгодження інтересів зацікавлених осіб у рамках реалізації принципів корпоративного управління.

А науковці О. О. Терещенко, Н. Д. Бабяк [3, с. 12-14] на підставі аналізу науково-практичних джерел виділяють три сучасні найпоширеніші концепції контролінгу:

- контролінг, зорієнтований на функцію контролю;
- контролінг як інформаційна функція;
- контролінг як функція координації.

Наведені концепції містять свої елементи системи контролінгу, методи, інструменти, функції, завдання, компетенції контролера.

Поняття контролінгу в економічних джерелах досить часто ототожнюють з поняттям контроль. Оскільки, у більшості, на українських підприємствах не має відділу контролінгу, і ці функції виконують різні особи, а саме слово є спільнокореневим з контролем, то часто роблять висновок, що контролінг являє собою систему контролю діяльності підприємства. Але контроль є однією із функцій управління, а контролінг є концепцією ефективного управління підприємством та забезпечення тривалого його існування в умовах конкуренції [2]

П.А. Орєховський зазначає «Контролінг (контроль) – процес забезпечення досягнення організаційною системою своїх цілей. Процес контролю складається зі встановлення стандартів, виміру фактичних досягнутих результатів і проведення коригувань в тому випадку, якщо досягнуті результати істотно відрізняються від стандартів» [4, с. 8].

Існують думки, що поняття "контролінг", має англійські лінгвістичні корені, вперше почало використовуватись в межах німецької школи ділового адміністрування і при своєму народженні найбільшою мірою відповідало українському слову "координування". А розвитку набуває вСША. На даний час у зв'язку з низкою причин, пов'язаних передусім з розвитком інформаційних систем, поняття контролінгу все більше наближається до значень "керування, регулювання, управління" і відображає нову концепцію управління, породжену практикою сучасного менеджменту [5].

Деякі науковці контролінг розуміють, як систему, що орієнтована на виявлення слабких

місць в діяльності підприємства, а також система забезпечення життєдіяльності фірми.

С.А. Смірнов стверджує: «Контролінг – це система управління досягненням кінцевих цілей фірми» [6, с. 45].

С.Ф. Голов визначає контролінг як синтез елементів обліку, аналізу, контролю, планування, реалізація яких забезпечує вироблення різних підходів при здійсненні фінансового і стратегічного управління процесом досягнення кінцевих цілей та результатів діяльності підприємства [1].

Пушкар М.С. визначає його як систему перевірки того, наскільки успішно підприємство просувається до своєї мети. Метою контролінгу є підтримання ефективного функціонування підприємства [7, с. 9].

Для формування та впровадження ефективної системи контролінгу діяльності підприємства необхідно враховувати його функції які можна звести до:

1. Функція планування, що використовується як базова при визначені основних короткострокових та довгострокових цілей в діяльності підприємства, обробки інформації для складання і координації планів і бюджетів різного призначення.

2. Обліково-аналітична функція, використовується для фіксації, вимірювання і оцінки господарських фактів в діяльності підприємства, що виникають в процесі діяльності.

3. Контрольно-аналітична функція, визначає основні підконтрольні величини, методику порівняння планових і фактичних показників, виявлення відхилень, негативних явищ та їх причин, розробляє заходи по зниженню впливу негативних факторів у подальшій діяльності підприємства[8].

4. Інформаційна функція, є результатом оброки величезних за обсягом, змістом і якістю даних для трансформації їх в ефективну контролінгову інформацію.

5. Управлінська функція, координація та оптимізація взаємозв'язків, залежностей інформаційних потоків між усіма основними управлінськими підрозділами для забезпечення можливостей отримання повної і якісної інформації для прийняття ефективних управлінських рішень[9].

Отже на сьогоднішній день є обов'язковим впровадження контролінгу на українських підприємствах. Оскільки, перед ним стоїть завдання підготовки та надання необхідної управлінської інформації, щоб орієнтувати систему управління на прийняття ефективних та обґрунтованих управлінських рішень, врахувавши взаємозв'язки і залежність між окремими елементами інструментарію контролінгу та основними оптимізаційними цілями підприємства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бабяк Н. Д. Фінансовий контролінг у транснаціональних корпораціях і холдингах / Н. Д. Бабяк, Н. Ю. Буратчук // Фінанси України. – 2012. – № 3. – С. 110-116.

2. Фалько С. Г. Контроллинг в бизнесе. Методологические и практические основы построения контроллинга в организациях / А. М. Карминский, Н.И. Оленев, А.Г. Примак, С.Г. Фалько – 2-е изд. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 256 с.

3. Терещенко О. О. Фінансовий контролінг : навчальний посібник / О. О. Терещенко, Н. Д. Бабяк. – К. : КНЕУ, 2013. – 406 с.

4. Ореховский П.А. Контроллинг : учеб. пособие / П.А.Ореховский. – Обнинск : МАСЗ, 2000. – 187 с.

5. Анищенко А.В. Инструменты контроллинга для малых предприятий [Электронный ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.elitarium.ru/2007/05/31/instrumenty_ kontrollinga_dlja_malykh_predprijatijj.html

6. Смирнов С.А. Контроллинг : учеб.-практ. пособие / С.А. Смирнов. – М. : МЭСИ, 1999. – 196 с.

7. Пушкар М.С. Контролінг : монографія / М.С. Пушкар. – Тернопіль, 1997. – 146 с.

8. Манн Р. Контроллинг для начинающих / Р.Манн, Э.Майер. – М. : Финансы и статистика, 1995. – 96 с.

9. Івахненков С.В. Фінансовий контролінг: методи та інформаційні технології / С.В. Івахненков, О.В. Мелих. – К. : Знання, 2009. – 319 с.

МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ / МЕНЕДЖМЕНТ И МАРКЕТИНГ

УДК 339.138

Марина Бурдаковська
(Одеса, Україна)

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ

Розглянуто сутність маркетингової стратегії та її роль в діяльності підприємств та організацій. Виділені основні етапи вибору та розробки маркетингової стратегії.
Ключові слова: *маркетинг, маркетингова стратегія, види маркетингових стратегій, вибір маркетингової стратегії, етапи розробки маркетингової стратегії.*

The article discusses the essence of marketing strategy and its role in the activities of companies and organizations. The basic stages of the selection and development of marketing strategies.
Keywords: *marketing, marketing strategy, types of marketing strategies, choice of marketing strategy, marketing strategy development stages.*

Категорія «стратегія» використовувалась А. Чендлером для визначення одного із видів керівництва будь-яким комерційним підприємством [1, с. 68-69].

І. Ансофф під стратегією розуміє системний підхід, що забезпечує складній організації збалансованість і загальний напрям росту [2, с. 28-29].

В. П. Залізнюк вважає, що вчені-економісти схильні розуміти під стратегією особливий метод організації системної діяльності людей для досягнення стратегічних цілей підприємства [3, с. 17] та пропонує наступну класифікацію стратегій підприємства (рис. 1).

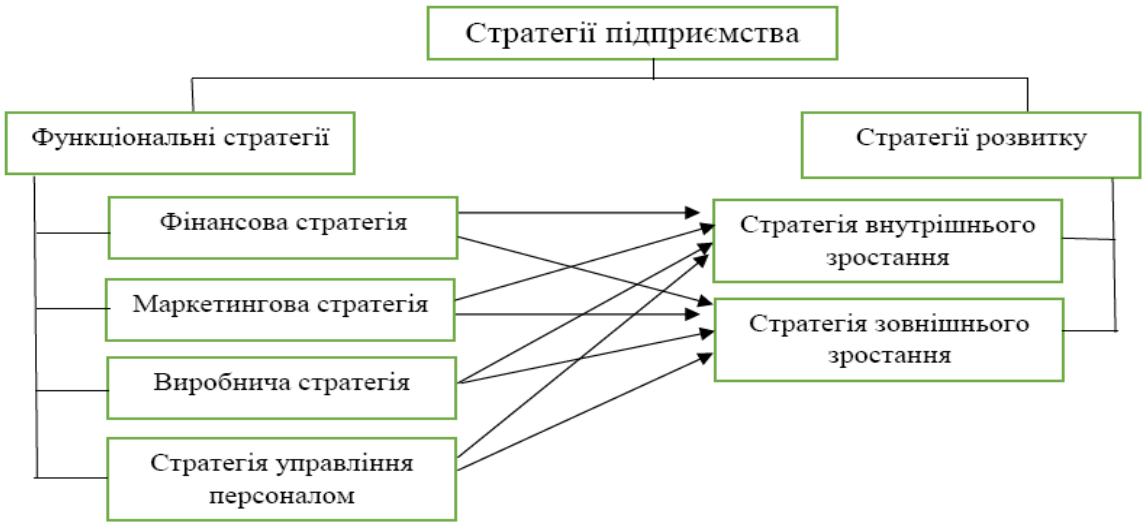

Рис. 1. Класифікація стратегій підприємства (за В. П. Залізнюк) [3, с. 17].

Однією із найважливіших стратегій є маркетингова стратегія, яку відносять до функціональних стратегій [3, с. 17; 4].

В. П. Залізнюк вважає що під маркетинговою стратегією підприємства слід розуміти цільову ринкову філософію підприємства, що базується на довгостроковому, багатоетапному плані дій з використанням наявного набору засобів, спрямованих на досягнення поставлених цілей, зокрема зростання прибутковості діяльності в довгостроковому періоді, через задоволення або формування позитивного попиту [3, с. 21].

І. М. Назаренко вважає, що маркетингова стратегія, як одна з функціональних стратегій, відноситься до третього ієрархічного рівня класифікації (рис. 2) з чотирьох можливих

(перший рівень – корпоративні стратегії, другий рівень бізнес стратегії, третій рівень – функціональні стратегії, четвертий – операційні стратегії) [4].

Також наводиться точка зору, що маркетингова стратегія – взаємоузгодження маркетингових цілей підприємства з його можливостями, вимогами споживачів, використовуючи слабкі позиції конкурентів та свої конкурентні переваги. [5, с. 4].

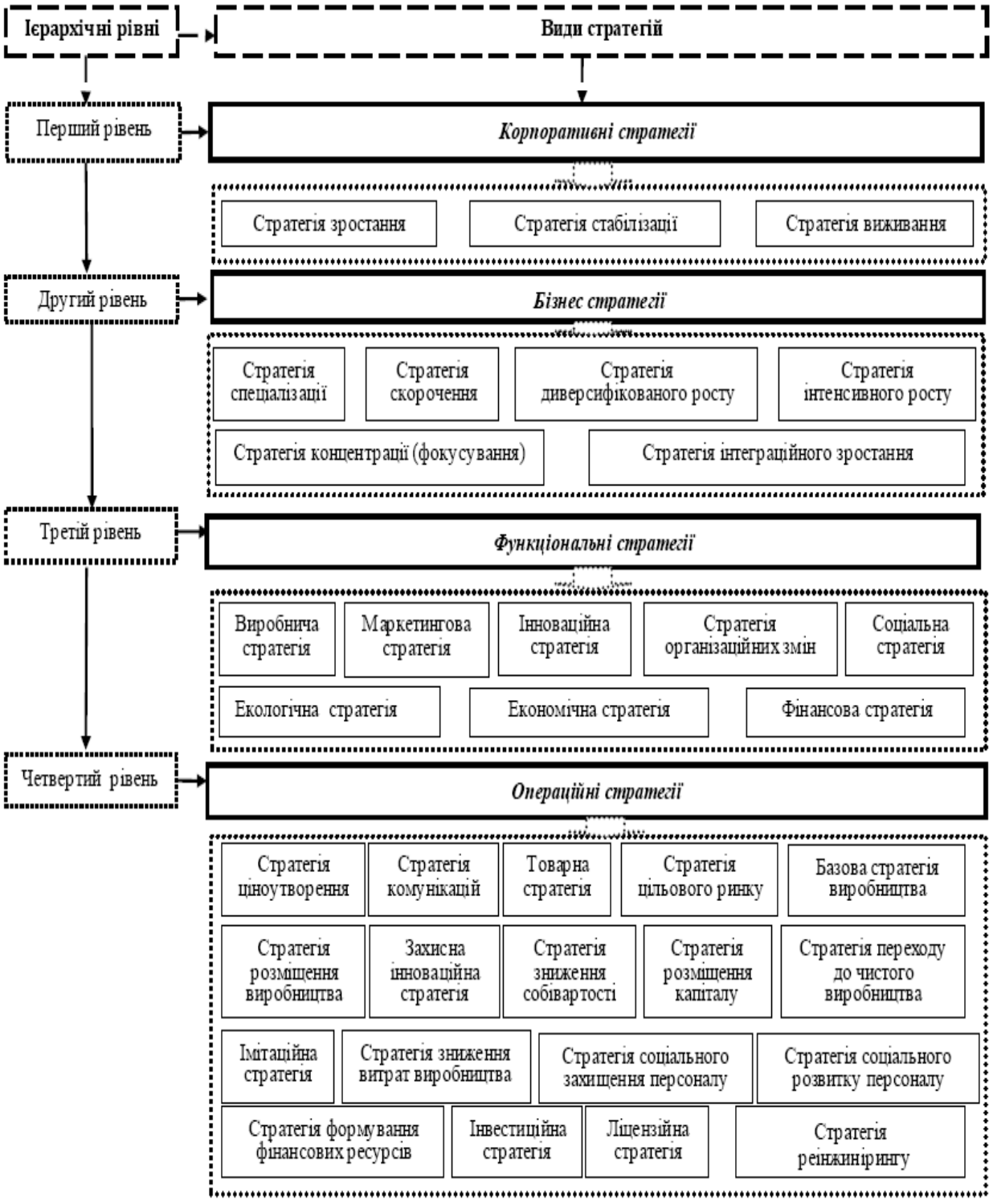

Рис. 2. Ієрархічна класифікація стратегій підприємства (за І. М. Назаренко) [4]

Узагальнюючі існуючі підходи [3, с. 22-31; 5, с. 5-6], класифікацію маркетингових стратегій за окремими класифікаційними ознаками можна навести на рис. 3.

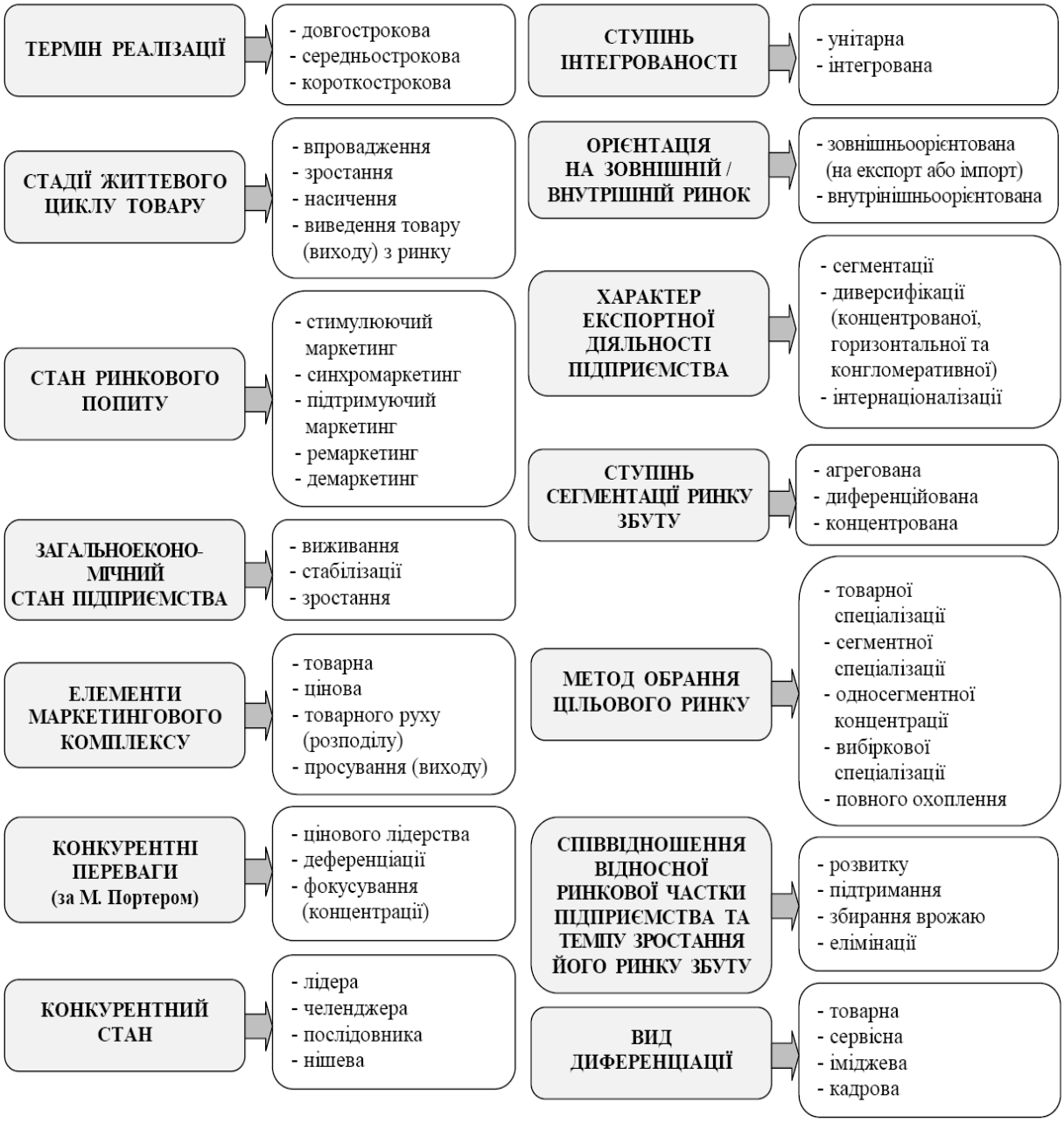

Рис. 1. Класифікація маркетингових стратегій підприємства
(побудовано автором на підставі [3, с. 22-31; 5, с. 5-6])

За терміном реалізації виділяють довгострокові маркетингові стратегії (спрямовані на 30-50 років); середньострокові стратегії (які складаються на 30-50 років); короткострокові стратегії (які релізуються протягом 1-10 років) [3, с. 23-24].

За стадіями життєвого циклу товару виділяють маркетингові стратегії, орієнтовані на забезпеченння необхідних дій для підтримки товару, відповідно до стадій його життєвого циклу: на стадії впровадження товару на ринок; на стадії зростання; на стадії насичення ринку (зрілості); на стадії спаду [3, с. 23-24; 5, с. 6].

За станом ринкового попиту виділяють маркетингові стратегії, які обумовлюють застосувння заходів впливу на попит відповідно до його стану: стратегію стимулюючого маркетингу (завдання: формування активного попиту шляхом інформування споживачів, пошуку вигідних сфер використання, покращення споживчих якостей товарів); стратегію

синхромаркетингу (завдання: віднайти способи згладити сезонні чи часові коливання попиту за допомогою гнучких цін, стимулювання продажу); стратегію підтримуючого маркетингу (завдання: підтримувати існуючий рівень попиту); стратегію ремаркетингу (завдання: творче переосмислення підходу до пропозиції товару в умовах зниження попиту у результаті насичення ринку, старіння товару, зміни моди шляхом придання товару ринкової новизни, переорієнтації на інші ринки); стратегію демаркетингу (завдання: знайти спосіб тимчасового зниження попиту у випадку, коли попит вище, чим його можуть задовольнити виробники, шляхом підвищення цін на товари, посилення стимулювання продажу) [3, с. 23-24; 5, с. 5].

Крім цих видів, можна також виділити стратегії: стратегію конверсійного маркетингу (завдання: проаналізувати, чому ринок не сприймає товар, від якого покупці відказуються незалежно від його якості та чи може програма маркетингу виправити дану ситуацію); стратегію креативного (розвиваючого) маркетингу (завдання: оцінити величину потенційного ринку, коли попит є, але немає товару, що задовольнить його, та створити ефективним способом товар; стратегію протидіючого маркетингу (завдання: переконати споживачів відмовитися від шкідливих товарів, підвищити ціни) [5, с. 5].

За загальноекономічним станом підприємства розрізняють три види базових маркетингових стратегій: виживання; стабілізації; зростання: інтенсивного (поглиблення на ринок, розвиток ринку, розвиток товару); інтеграційного (горизонтальна інтеграція, пряма, зворотна, вертикальна інтеграція), диверсифікації (горизонтальна, концентрична, конгломеративна) [3, с. 23, 25; 5, с. 5].

За елементами маркетингового комплексу виділяють: товарну стратегію; цінову стратегію; стратегію товарного руху (розподілу)**;** стратегія просування (виходу) [3, с. 23, 25; 5, с. 5].

За ознакою конкурентних переваг (за М. Портером) розрізняють: стратегію цінового лідерства; стратегію диференціації; стратегію фокусування (концентрації) [3, с. 23, 25; 5, с. 6].

Залежно від конкурентного становища фірми та її маркетингових спрямувань (за Ф. Котлером) виділяють: стратегію ринкового лідера, тобто підприємства, що володіє найбільшою ринковою часткою на певному ринку збуту; стратегію челенджера, тобто підприємства, що займає другі або треті ринкові позиції і орієнтоване на підвищення своєї ринкової частки; стратегію послідовника, коли для успішно діючого на ринку підприємства важливо не завоювання ринкової першості, а підпримання та охорона своєї ринкової частки; стратегію ринкової ніші, коли підприємство обслуговує невеликі сегменти ринку, які залищились поза увагою великих підприємств [3, с. 23, 25-26; 5, с. 6].

За ступінем інтегрованості розрізняють: унітарну стратегію, що передбачає, що всі маркетингові функції на підприємстві виконуються розрізнено різними підрозділами (відділом збуту, відділом реклами тощо); інтегровану стратегію, що передбачає, що всі маркетингові функції на підприємстві узгоджені, тісно пов'язані, організаційно об'єднані в один комплекс і підпорядковані існуючий стратегії розвитку [3, с. 23, 28].

За характером експортної діяльності підприємства виділять стратегії: сегментації; диверсифікації (концентрованої, горизонтальної та конгломеративної); інтернаціоналізації. Ці стратегії дозволяють досягти поставлених маркетингових цілей на певних зовнішніх ринках [3, с. 23, 27-28].

Залежно від ступеня сегментації ринків збуту підприємства розрізняють стратегії: стратегію недиференційованого (агрегованого) маркетингу, що передбачає орієнтацію на велику ринкову частку при одному різновиді товару та єдиний комплекс маркетингових засобів для всього ринку; стратегію диференційованого маркетингу, притаманну для підприємств на стадії росту та зрілості, які спроможні підтримувати широкий товарний асортимент; стратегію концентрованого маркетингу (або стратегію односегментної концентрації), що зосереджує діяльність підприємства на певному сегменті ринку[3, с. 23, 27-28; 5, с. 6].

Залежно від методу обрання цільового ринку виділять стратегії: стратегію товарної спеціалізації, орієнтованої на просування певного різновиду товару; стратегію сегментної спеціалізації, що орієнтує діяльність підприємства на задоволення різних потреб одного ринкового сегменту; стратегію односегментної концентрації, що передбачає вибір як цільового лише одного ринкового сегмента; стратегію вибіркової спеціалізації, що полягає у виборі цільових сегментів у межах загального ринку; стратегію повного охоплення, орієнтовану на задоволення потреб загального ринку в цілому [3, с. 23, 27; 5, с. 6].

Залежно від співвідношення відносної ринкової частки фірми та темпу росту її ринку збуту виділяють такі стратегії: стратегію розвитку, що рекомендується для підприємств, частка ринку яких є невеликою, проте темпи зростання є високими; стратегію підтримання, коли частка ринку та темпи зростання є високими; стратегію збирання урожаю, що передбачає отримання короткострокового прибутку в максимальних розмірах навіть за рахунок скорочення частки ринку; стратегію елімінації, яка застосовується для підприємств, що не приносять доходу і немає прогнозів щодо його одержання [3, с. 23, 26-27; 5, с. 6].

За видом диференціації розрізняють стратегії: стратегію товарної диференціації, що передбачає пошук відмінностей товару підприємства від конкурентних товарів за функціональними характеристиками, показниками якості, дизайном тощо; стратегію сервісної диференціації, що є доповненням до стратегії товарної диференціації, коли сервіс стає конкурентною перевагою; стратегію іміджевої диференціації, що реалізується через такі засоби, як символіка, засоби масової інформації, атмосферу, події; стратегію кадрової диференціації, особливо важливу для підприємств, що діють у сфері послуг, що реалізується у напрямках компетентності, професіоналізму, відповідальності, комунікабельності тощо [3, с. 23, 26; 5, с. 6].

Безумовно, подальші дослідження можуть привести до появи нових класифікаційних ознак та класифікаційних груп в класифікації маркетингових стратегій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Chandler A.D. Strategy and Structure: A Chapter in the History of Industrial Enterprises / A.D. Chandler. – Cambridge : Mass, MIT Press, 1962. – 380 p.

2. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф; сокр. пер. с англ.; науч. ред. и авт. предисл. Л.И. Евенко. – М. : Экономика, 1989. – 520 с.

3. Залізнюк В.П. Формування ефективної маркетингової стратегії експортної діяльності підприємства в умовах євроінтеграції / В.П. Залізнюк: Діс. … канд.. екон. наук; 08.00.04 / Держ. економ.-технолог. ун-т транспорту . – К., 2016. – 256 с.

4. Назаренко І. М. Науково-практичні аспекти комплексного підходу щодо класифікації стратегії підприємства [Електронний ресурс] / І. М. Назаренко; Сумський нац. аграрн. ун-т // Вісник Хмельницького національного університету. Серія : Економічні науки. – 2014. – Т. 1. – С. 68-73. – Режим доступу : http://repo.sau.sumy.ua/handle/123456789/2261.

5. Конспект лекцій з дисципліни «Стратегічний маркетинг», для спеціальності 050107 «Економіка підприємства», напряму підготовки 0501 «Економіка і підприємництво» [Електронний ресурс] / Укладач: Кравченко Н.В.; Херсонський нац. техн. ун-т. – Херсон : ХНТУ, 201607. – 32 с. – Режим доступу : www.kntu.net.ua/index.php/rus/folder_str/download/2862.

Науковий керівник – кандидат економічних наук, доцент В.М.Беспалов

УДК 631.73(075)

Фариза Жанбайбек, Дарима Женсхан
(Астана, Казахстан)

АГРАРЛЫҚ СЕКТОРДАҒЫ ЛИЗИНГ ИННОВАЦИЯСЫНЫҢ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада лизингтің ауылшаруашылығындағы рөлі мен маңызы, инновациялық технологияларды ендіру мәселелері қарастырылған. Лизинг арқылы мемлекеттік қолдаудың арқасында ғылыми әзірлемелер, ғылыми жабдықтың қажетті материалдық-техникалық базасын, эксперименталды зертханалар мен т.б. қамтамасыз етуге болады.

Түйін сөздер: *лизинг, ауылшаруашылығындағы лизинг, лизинг инновациясы, аграрлық сектордағы лизинг, лизингтік операциялар.*

The article considers the role and nature of the lease in agriculture, introduction of innovative technologies in agriculture. By leasing and state support it may provide scientific prerarations, material and technical base with scientific equipment, experimental laboratories, etc.

Keywords: *leasing, leasing of agriculture, innovation leasing, leasing in the agricultural sector, leasing operations.*

Бүгінгі күні Қазақстандағы ауыл шаруашылығы кәсіпкерлері үшін өнімділігі жоғары, заманауй талаптарға сәйкес инновациялық технологиялармен өндірісті қамтамасыз ету күрделі сұрақтарыдың біріне айналған. Ауыл шаруашылығы саласы өнімділігі жоғары техникалар мен технологиялармен қамтамасыз етілі жағынан басқа салалармен салыстырғанда әлде қайда артта қалуымен сипатталады. Сонымен, көптеген дамушы елдерге қарағанда Қазақстанда негізгі дақылдар бойынша өнімділіктің төмен екендігі де жасырын емес, бұл қазақстандық ауыл шаруашылы өнім өндірушілердің бәсекеге қабілеттілігіне кері әсер етеді.

Ауыл шаруашылығы өнімдері өндірісінің көлемдерін ұлғайтуда ауыл шаруашылығы дақылдарын өсіруді инновациялық ылғал сақтайтын технологияларға ауыстыру арқылы қажеттілікті нығайту маңызды болып отыр.

Еліміздің азық-түлік қауіпсіздігін, оның экспорттық әлеуетін, валюталар ағынын және жем-шөп өндірісі үшін шикізатты жеткізуші ретінде мал шаруашылығын дамытуды қамтамасыз ететін Қазақстанның ауыл шаруашылығында жетекші орын алатын еліміздің негізгі агрономия ресурсы, астық өндірісінің инфрақұрылымы өзінің дамуын талап етеді [1]. Осығын сәйкес, қазіргі кезде ауыл шаруашылығының балық өндіріс салалары үшін лизингтік инновацияларды қолдану аса қажеттілікиі көрсетеді. Ауыл шаруашылығы шикізатын қайта өңдеу және дайын өнімді пайдалануға дейін оны жеткізу Қазақстандық аграрлық сектор үшін әлі шешілмеген мәселе болып қалуда.

Қазақстанның қайта өңдеу салаларының экономикасын дамыту шикізаттың төмен сапасымен, дайындау, тасымалдау және шикізатты сақтау логистикасындағы кемшіліктер бір жолға қойылмаған. Шикізаттың жетіспеуі және уақытылы жеткізілмеуі қайта өңдеуші кәсіпорындардың жүктелмеуіне әкеліп соғады. Осыған қайта өңдеуші кәсіпорындарды технологиялық жарақтандырудың орташа төменгі деңгейін қосу керек. Жабдықтар дайын бұйымдарды ұзақ мерзімге сақтауды қамтамасыз ететін жақсы орамасы бар сапалы өнімдерді шығару үшін қазіргі заманғы талаптарға сәйкес келмейді. Бұл факторлар қазақстандық ауыл шаруашылығы өнімдерін және оның қайта өңдеу өнімдерін ел ішінде және одан тыс жерлерде бәсекеге қабілеттілігін төмендетуге алып келеді. Бұл ішкі нарықта импорт көлемінің ұлғайуына алып келіп отыр.

Әлемнің дамыған елдерінің тәжірибесін ескеретін болсақ, ауыл шаруашылы саласының шикізаттарын өңдеу, дайын өнім түрінде нарыққа ұсыну күнделікті өндірістік процесске айналған. Бұл жағдайлар біріншіден, өндірістік қалдықтарсыз өнім өндіруді, екіншіден ауыл шаруашылығы шикізаттарының пайдалы қасиеттерін, оның ішінде өнімдерде қамтылатын

дәрумендерді сақтап қалуға мүмкіндік береді, үшіншіден адамдарды жұмыспен қамтуды қамтамасыз ете отырып, ауылдық өңірлердің дамуына ықпал етеді.

Қайта өңдеуші өндірістерді техникалық және технологиялық жарақтандырудың қазіргі жағдайында құрақтылық сақталмаған. Бұл өндірістер шығарылатын азық-түлік тауарларының шектелген түрлерімен сапаның халықаралық стандарттарына мүлдем сәйкес келмейді. Мұндай жағдайда ДСҰ кіретін елдердің келешектегі бәсекелестігін айтпағанда, аса дайындалған ресейлік немесе белорустік тауар өндірушілермен – Кеден одағы бойынша серіктестіктермен бәсекелеске түсу қиын жағдай. Бұл отандық ауыл шаруашылығы кәсіпкерлерінің бәсекеден ығысып шығуына алып келу қаупін тудырады. Сол себепті, ауыл шаруашылығы өнім өндірушілері үшін инновациялық технологияларды ендіруді және отандық ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу көлемдерін ұлғайту үшін кредиттер мен лизинг бойынша пайыздық мөлшерлемені жабу, кепілдік ету жүйелерін және аграрлық тауар өндірушілердің қарыздарын сақтандыру жүйелерін енгізу және т.б сияқты әралуан қаржы құралдарын пайдалана отырып, өндірісті тікелей субсидиялаудан бастап жеңілдікпен қаржыландыруға дейін кезең-кезеңімен і жүзеге асыру қазіргі кездері өткір мәселе ретінде қарастырылады.

Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын индустриялық-инновациялық дамытуды нысаналы қаржыландыру немесе жоғары технологиялық инновациялық жобалардың жанама қаржы құралдарын қолдау арқылы жүзеге асыру қажет. Осыған байланысты лизинг негізінде ауыл шаруашылығы шикізаттарын қайта өңдеуді қарқынды дамытуға болады. Осы жағдайда нақты өндірісті нысаналы инвестициялауға болады және логикалық жағынан, атап айтқанда лизинг арқылы ауыл шаруашылығының шикізатын қайта өңдейтін өндірістермен инновациялық жарақтандыру мүмкіндігі пайда болады.

Отандық ауыл шаруашылығы өндірістерінің инновациялануы нәтижесінде ішкі тұтынуды арттыруға, қазақстандық азық-түлік өнімдерімен қайта өңдеу өнеркәсібінің өнімдерін сыртқы нарыққа жылжытуды кеңейте отырып, ауыл кәсіпкерлерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға болады. Бұл ретте, отандық өнімнің жоғары сапасы қазақстандық тұтынушылар үшін тартымды болуы мүмкін.

Қазіргі кездегі лизингтік қаржыландыру негізінде инновациялық технологияларды қолданып отырған, ішкі және халықаралық наоықтарда өздерінің орнын анықтаған Қазақстандық азық-түлік өнімдерін өндірушілерге келесі компанияларды атап өтуге болады: «Рахат» және «Конфеты бараночки» фабрикалары, «Фуд Мастер» сүт өнімдері, «Красу-Ет» және«Беккер» шұжық бұйымдары мен т.б. Бұл компаниялар өнім шығаруда және орауда инновациялық технологияларды қолданған және басқа фирмалармен салыстырғанда аталған фирмалардың өнімдеріне сұраныс басым. Аталған өндірістер өзінің технологиялық жабдықтарының бір бөлігін лизинг негізінде сатып алған.

Лизингтік операцияларды кеңейту, лизингтік инвестициялау көлемінің аз болуы, ауыл шаруашылығы кәсіпкерлерінің барлығына бірдей қолжетімді болмауы, Қазақстандағы аграрлық сектордың азық-түлік өнмін өндірушілері үшін өндіріс көлемін арттыруда кедергі келтіреді. Сол себепті, елімізде ауыл шаруашылығын одан әрі дамыту үшін инновациялық жабдықталған, технологиялық жарақтандыру жолын басты бағытқа қойған дұрыс деп есептейміз, олай болмаған жағдайда ешкандай да кредит, жеңілдікпен берілген лизинг күтілген нәтижені бермейді, ал мемлекеттік аграрлық секторға жіберетін ауқымды қаржы ағындары аз тиімділікпен пайдаланылады. Ауыл шаруашылығында инновациялық технологияларды жылдам әрі тиімді пайдаланатын жаңа технологиялық құрылысты құру – бұл аграрлық сектордың алдына қойылған міндеттерді іске асыруға мүмкіндік беретін бірден-бір тәсіл болып табылмақ.

Ауыл шаруашылығы проблемаларын шешу кезінде жаңа технологиялық құрылымға шығу жолында кешенділік қажет. Алап айтқанда, асыл тұқымды малдарға лизингтік және басқа да қаржылық салымдар салуның нәтижесі күтілетін нәтиже бермейді, егер мал сатып алсақ оған тиісті жем-шөп жоқ. Егер бір табында асыл тұқымды бұқалармен бірге қарапайым бұқалар болса, егер мал дәрігері қажетті вакциналардың болмауы салдарынан малға тиісті

егуді уақытында жасамаса және т.б. Сондай-ақ, егер ұзақ мерзімді кешенді бағдарлама болмаса, өнім өсіру үшін лизинг бойынша сатып алынған техника да тап осылай нәтиже бермейді. Бағдарламаның ұзақ мерзімділігі дегенді біз инновациялық технологияларды ендіру деп түсінеміз, ол эксперименталды кезеңде жоғары нәтиже беріп, одан әрі күнделікті болып кетеді.

Жапондық «экономикалық ғажаптың» авторы У.Деминг өз уақытында өндірістегі менеджердің рөлі мен маңыздылығына тоқтала кетті. Менеджер технологиялық процесті жұмыскерлердің өз міндеттерін қатаң орындаудан басқа ештеңе қалмайтындай етіп әзірлеуі тиіс. Сол кезде күтілетін тиімділік өзінен өзі келеді [3, 138 б.]. Тура осылай, бірақ мемлекеттік деңгейде, Қазақстанда ауыл шаруашылығын дамыту бағдарламасы, аграрлар бағдарламаға салынған нұсқаулықтарды ғана қатаң орындайтындай үлгіде әзірленуі тиіс және күтілетін нәтиже де келеді. Мұндай бағдарламаларды әзірлеу қиын, бірақ қажет. Бұл үшін ауыл шаруашылығына жоғары білікті мамандар талап етіледі. Ең жақсысы халықтың менталитетін білетін отандық мамандарға бағыттану. Тек қажет болған жағдайларда ғана кеңес алу үшін шетелдік мамандарды тартуға болады.

Ескі көзқарастағы және дәлелденбеген қағидалармен жүрмейтін жаңа мамандар қажет. Осы орайда, нақты айтқанда, аграрлық секторда менеджмент мамандығы бойынша «Болашақ» бағдарламасымен оқитындардың санын ұлғайту орынды болады. Жалпы, байланысты жеке мүмкіндіктерге өзгерту, ауыл шаруашылығы саласында жеке әзірлемелерді кеңінен ендіру қажет.

Қазақстандық ғалымдар жоғары астық беретін бидайлардың көп сұрыптарын тапты. Алайда, біздің аграрлық ғалымдарымыздың еңбектері ешкімге қажетсіз болып отыр. Осындай әзірлемелерді сатып алуға және кейіннен таратуға лизинг таратудың мәні бар шығар сірә. Бұл аграрларды сапалы отырғызу материалдарымен жабдықтайды және бір жағынан отандық ғалымдарды қолдайды [4]. Ауыл шаруашылығында да жеке табыстар бар. Өндірісте ғылыми пікірді пайдалану үшін жеке ғылымды ынталандыру қажет. Осыған байланысты Шортандыда қуатты ғылыми базаны құру жоспарланған және кейініректе еліміздің оңтүстігінде келешекте еліміздің ауыл шаруашылығын инновациялық дамыту толық ақталған. Осы орталықтардың ғылыммен байланысты ескі белгілі ауруларынан айығуы маңызды болып отыр.

Ғылыми әзірлемелер ғылыми жабдықтың қажетті материалдық-техникалық базасын, эксперименталды зертханалар мен т.б. құруды талап етеді. Лизинг арқылы мемлекеттік қолдаудың арқасында осының бәрімен қамтамасыз етуге болады. Түптеп келгенде, ғылым ішінара өзін өзі ақтауы тиіс.

Бүгіндері шетелдік технологиялар ірі және орта шаруашылықтар үшін ғана қолжетімді. Фермерлердің көпшілігінің оларды қолдануға іс жүзінде мүмкіндіктері жоқ [5]. Ұсақ шаруашылықтар мұнымен қоса көптеген проблемаларды артып келеді (ластайды, далалар малдар және т.б.). Осыған байланысты, ауыл шаруашылығын дамытудың мемлекеттік бағдарламасына ауыл шаруашылығын ірілендіру жөніндегі экономикалық шараларды әзірлеуді қосу дұрыс болар еді. Айқын болуы үшін ауыл шаруашылығы тауарларын өндірушілердің күштерін біріктіру ерекшелігі. Бұл бағыт аграрлық сектордың лизингісінде де оң үлгіде көрінер еді. Ол ауылдық кәсіпкерлер үшін аса қолжетімді және онша қымбат емес.

Ауыл шаруашылығы теңгерімді болуы тиіс. Қазақстанда жем-шөптің тапшылығы кезінде астық дақылдарын қайта өндіру ауыл шаруашылығындағы жағымсыз фактор. Ауқымды проблемалары бар дисбалансты жою үшін егін себу құрылымын дифференциялауды жүргізу орынды (дақылдардың қайта өндірілген көлемін өткізу, ауыл шаруашылығын дамыту үшін жем-шөптің жетіспеуі, және т.б.). Егін себу құрылымын оңтайландыру механизмдерінің бірі – бидай өндірісі бойынша субсидиядан ауыл шаруашылығы техникасын, кредиттерді арзандатуға, кепілдендірілген бағамен бидай сатып алуға лизингті арзандатуға ауысу.

Тамшылап суару бойынша жабдықтың кешенін жеткізу арқылы тамшылап суарылатын даланың санын кеңейту жолымен лизингті кеңейту мүмкін. Бұл Қазақстанға су тапшылығында, суды тиімді пайдалану және өсімдік шаруашылығы өнімдерінің қалыпты жоғары астығын алуға мүмкіндік береді.

Осылайша, жаңа технологиялық құрылысты қалыптастыру арқылы ауыл шаруашылығын инновациялар негізінде дамыту саланың өнімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Өндірістің аграрлық секторындағы инновациялар осы шығындарда өнімнің үлкен шығымын алуға мүмкіндік береді. Осы орайда, аграрлық сектордағы лизинг – лизингтің жаңа бағыттарын құру – ғылыми мақсаттарға лизинг беру, дәлелденген ғылыми әзірлемелерге ие отандық ғалымдарды қолдау, ауыл шаруашылығына техникалар мен жабдықтарды инновациялық жеткізу үлесін ұлғайту есебімен ауыл шаруашылығында инновациялық дамуға ықпал ете алады.

Бұдан басқа, Қазақстанның ауыл шаруашылығында қайта құрудың маңызды қатысушысы ретінде «ҚазАргоҚаржы» АҚ инновациялық дамытуға ашық, жаңа, тиімділігі жоғары құрылымдарды құру үшін ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын біріктіруді экономикалық ынталандыру шараларын ауыл шаруашылығын дамыту бағдарламасына қосуға бастамашылық ету.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Газман В.Д. Лизинг: финансирование и секьюритизация. – М.: Высшая школа экономики. – 467 б.

2. Юзвович Л.И. Международный лизинг как форма привлечения инвестиций в национальную экономику // Проблемы современной экономики. – 2010. – №3. – 250 б.

3. Деминг У. Новая экономика. – М.: Эсмо, 2006. – 208 б.

4. Рынок лизинга в Казахстане – прогнозы экспертов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: prodengi.kz

5. Гусев А. Современные проблемы лизинговых отношений в аграрном секторе // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2012. – №2. – Б. 23-27.

УДК 72.025(595)

Дарима Женсхан, Айгерим Дюсенова
(Астана, Казахстан)

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АГРОТУРИЗМ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН ДАМЫТУ ЖОЛДАРЫ

Мақалада Қазақстан Республикасының агротуризмінің мәселелері және оның қазіргі даму жағдайы қарастырылған. Сонымен қатар, ауыл туризмін дамытудың маңызы мен оның Қазақстанның ұлттық экономикасын нығайтудағы рөлі қарастылған. Ауыл туризмін дамытудың тетіктері негізделген.

Түйін сөздер: *агротуризм, ауыл туризмі, ұлттық экономика, ауылшаруашылық, агротуризмді мемлекеттік қолдау, шағын және орта бизнес, сервистік қызмет көрсету, резидент, резидент емес.*

In article of the Republic of Kazakhstan's agrotourism and the current development are provided. In addition, the importance of the development of rural tourism and its role in strengthening the national economy of Kazakhstan are provided. Based on the mechanisms for the development of rural tourism.

Keywords: *agrotourism, rural tourism, national economy, agriculture, state support for agrotourism, small and medium business, service activities, resident, non-resident.*

Еліміздің туристік-рекреациондық ресурстардың алуан түрлілігінің болуы туризмнің барлық түрлерін, соның ішінде рекреациялық, мәдени-танымдық, іскерлік, белсенді, сауықтыру және экологиялық, сонымен қатар, круиздік, ауылдық туризм дамытуға мүмкіндік береді. Демек, Қазақстанда туризмнің көп түрлерін дамытуға үлкен потенциал бар. Дегенмен, аталған туризм түрлерінің ішінде дамуы баяу және бір жүйеге келтірілмеген туризм түрлерінің бар екендігін атап өткен жөн. Олардың бірі – агротуризм.

Қазақстан Республикасын туристік-рекреациялық потенциалы жоғары елдер қатарына жатқызуға болды. Себебі, Республикамыздың территориясында айрықша табиғи және рекреациондық ресурстардың, тарихи және әлемдік мәдени мұралардың, ұлттық объектілердің болуы елімізде әр-түрлі экономикалық және мәдени, қоғамдық және спорттық шаралардың өтуіне негіз жасап отырады. Қазақстанның көптеген аймақтары отандық және шетелдік туристтердің үлкен сұранысына ие бола отырып, потенциалдық тартымдылығымен, туристік кешендер санының ауқымдылығымен сипатталады.

Туризм индустриясының дамуына және қосымша туристер (соның ішінде шетелдік) тарту үшін ерекше көңіл аударуға тиіс туризмнің басым түрі – ауылдық туризм (агротуризм). Қазақстан үшін бұл бағыт маңызды, себебі ауылдық аумақтарға табыс табу көзі ретінде және көптеген ауылдық кәсіпкерлер үшін нарықта өз орнын табуға үлесін қосады.

Агротуризм – ауыл экономикасының дамуына қосымша табыс көзі мен жаңа жұмыс орындарын қалыптастыру арқылы үлес қосуға және отбасы табысын ұлғайту нәтижесінде ауыл халқының өмір сүру деңгейі мен сапасын жақсартуға бағытталған ауылдық жердегі шаруа қожалықтарының баламалы бизнесі [1]. Оны отандық ғалым Курмангалиев С.Г. еңбектерінен көруге болады.

Ауылдық туризм – ауылдық өңірде демалу, қабылдап алушы жақ туристтердің барлық ұйымдастырушылық өмір сүру жағдайын (оның ішінде тамақтандыру, бос уақыт өткізу, қызмет көрсету және т.б.) қамтамасыз етілуін қарастырады. Ауылдық туризм барлық жас категория демалушыларына арналған. Тартымды белгілеріне таза ауа, жылы атмосфера, көркем табиғат, табиғи өнімдер, тыныштық және бірқалыпты тұрмыс. Мамандардың бағалауы бойынша, бұл туризмнің түріне потенциальды әр жылдық сұраныс 600 мың.адам құрайды [2]. Демек, ауылдық туризм туризмнің басқа түрлерімен салыстырғанда – Қазақстан үшін жаңа және перспективті бағыт болып табылады. Себебі туризмнің бұл түрі қалалық тұрғындарға ауылдық тұрғындардың дәстүрлі өмір сүру дағдысын үйретуге, ұлттық мәдениетті насихаттауға, ауылдық территорияларда жаңа жұмыс орындарын қалыптастыра отыпы, шағын және орта бизнесті дамытуға т.б. орасан зор мүмкіндік береді [2].

Дамыған мемлекеттер тәжірибесін ескерсек, бұл мемлекеттерде табыстың көп бөлігі туризм саласынан келіп отыр.

Сурет 1. Ауылдық туризмнің жалпы көрінісі

Әлемдік тәжірибеде ауылдық өңірлерде қосымша табыс табу көзі ретінде ауылдық туризм қарастырылады. 1972 жылдан бастап, агротуризм экономиканың жеке саласы ретінде дамып келеді. Атап айтсақ, Батыс Еуропа елдерінде, ауылдық туризм 1960-ы жылдардан бастап тұрақты дамуда. Қазіргі кезде бұл жаппай құбылыс, алайда аймақтық жұмыс істеу үлгілері берілген дестинациялар түрі бойынша едәуір ажыратылады. Ол мемлекеттерде қазіргі кезде ауылдық туризм басқа туризм түрлерімен салыстарғанда аса қарқындылықпен дамуымен сипатталады. Кейбір елдерде шетелдік туристтердің көп бөлігі ауылдық туризмді таңдаумен ерекшеленеді. Мысал ретінде Италия, Ирландия, Франция, Швейцария, Скандинав елдерін, Испанияны атауға болады. Бұл елдер ауылдық туризм бойынша көшбасшылар, табыс бойынша жүздеген миллион доллар құрайды. Қалаға ауылдық тұрғындардың екпінді кетуіне реакция ретінде Еуропада тарихи ауылдық туризм интенсивті дамуды 1950 – 1960 жж бастады. Соған байланысты, аграрлы секторда кенет жұмысбастылардың саны төмендеу үрдісі байқалып, нәтижесінде өмір сүру деңгейінің нашарланды. Агротуризм – баламалы еңбек түрі және ауылдық өңірлерде кәсіпкерлікті дамытуға және ауылдық үйшаруашылықтардың табыс көзі болуға арналған [4].

Қазақстанның басты саласы болып табылатын ауыл шаруашылығы үшін агротуризмді дамыту маңызды және зерттеуді қажет ететін өзекті сұрақтардың бірі болып табылады. Нақты осы саланың дамуын сандық және сапалық көрсеткіштермен сипаттап көрсетуге болады (2 сурет).

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Орналастыру орындарымен кызмет көрсетілген кіру келушілері (резидент еместер)	514	594	584	519	586	679	692
Орналастыру орындарымен кызмет көрсетілген келушілері (резиденттер)	17 926	19 548	22 616	25 070	27 218	31 296	31 154

Сурет 2. 2009-2015 жж.
Қазақстандағы туристер қозғалысының динамикасы (мың адам)

Берілген мәліметтерге сүйене отырып, Қазақстандаға келген резидент және резидент емес туристер санының соңғы жылдарда бірқалыпты өсіп отрғандығын көруге болады. Республикамызға келушілер санының (резидент емес) жоғары көрсеткіші 2015 жылға тиісілі. Келуші туристер резидент емес тұлғалар саны 2009 – 2013 жылдар аралығында бірқалыпты, аса өзгеріс байқалмайды, дегенмен 2014-2015 жылдарда өсімді көре аламыз, ал резидент тұлғалардың саны тек динамикалық өсуін көре аламыз. Бұл дегеніміз халықаралық туристік нарықта Қазақстанның тартымдылығының артуын, еліміздің азаматтарының әл-ауқатының жақсарғандығын көрсетеді. Дегенмен, Қазақстанда жоғарыда көрсетіп кеткендей, ауыл шаруашылығы мен туризмнің өте жоғары потенциялының болуына қарамастан, бұл салалардың қазіргі кездегі дамуы бірқатар кемшіліктермен түсіндіріледі.

1. Елеулі мемлекеттік қолдау болмауы;
2. Аграрлық туризм туралы жеткіліксіз білу және ауыл шаруашылық инфрақұрылымына инвестициялардың шағын көлемі;

3. Ауылдық туризм шаруашылықтары мен құрылымдарының мәртебесін заңнамалық айқын болмауы;

4. Туристік қызмет көрсетудің сапасы [3].

Осы мәселелерді шешу үшін негізгі тетіктер ретінде келесідей іс шаралар жүргізу керек деп есептейміз.

1. Ауылдық туризмді мемлекет тарапынан елеулі қолдау, яғни материалдық-техникалық базасын кең ауқымды дамыту. Агротуризмді дамыту бағдарламасында қайта құрылымдау және туристер қабылдау үшін ауылдық аймақтардағы дәстүрлі үйлер мен жабдықтарды қалпына келтіру, халық кәсібінің және рекреационды аймағының даму мақсаттарында қаржылық көмек көрсетеді.

2. Ішкі және ауылдық кіру туризм үшін, Қазақстан имиджін қалыптастыру.

3. Аймақтық мақсатты бағдарламалар шеңберінде табиғат, тарих және мәдениет ескерткіштерін қорғауда қолдау көрсету;

4. Аудандарында туристік инфрақұрылымды дамыту;

5. Ауылдық туризм және онымен байланысты салалар үшін кадрлар даярлау;

6. Ішкі және халықаралық туристік нарықтарда аймақтық ауылдық туристік өнімдерді алға жылжуына қолдау;

7. Агротуризм дамуының ең тиімді тетіктерінің бірі – ауылдық туризм бизнес қауымдастығын құру қажет. Себебі, қауымдастық агротуристік фирмалардың мақсаттары мен мүддерлерін қорғау, агротуристік қызметтің стандарттары мен сертификациялау, туристік қызметтердің сапасын сақтап қалу мәселелерін шешеді. Ол дегеніміз, аймақтағы және жалпы Қазақстан агротуризм секторының бәсекеге қабілеттілігін арттыру деген сөз. Егерде фермерлерді оқыту, шетел тілдері бойынша курстары, тамақ дайындау курстары, интернет технологияларды қолдану курстары, және т.б. пайдаланатын болсақ, онда ауылдық туризмнің ілгері басуына септігін тигізеді. Агротехникалық қызметтерді ғаламтор арқылы көрсету керек, мұнда негізгі АӨК-туристік өнімді электрондық ақпарат нысанға аудару болып табылады. Ғаламторда агротехникалық фермерлік шаруашылықтар туралы интерактивті деректер базасын құру, онлайн каталогтар қалыптастыру, республика бойынша агротуристік фермерлік шаруашылықтарының интерактивті карталарын құру, аймақтық ақпараттық порталдарды құру арқылы ауылдық туризмді дамытуға болады.

Аталған негізгі тетіктерді қолдана отырып, Қазақстан маңызды экономикалық және әлеуметтік дивидендтерге сене алады. Себебі, ауылдық туристік өнімдерді дұрыс және тиімді ұйымдастыру және ілгерілету арқылы көптеген жетістіктерге жетуге болады. Ауылдық туризм негізгі әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуге қабілетті, өзін-өзі ұйымдастыру жүйесі бола алады. Ауылдық туризмді дамыта арқылы, біз мынадай нәтижелерге жете аламыз:

- ✓ ауылдық жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету (әсіресе, жастар үшін);
- ✓ ауылдық табыс деңгейін арттыру;
- ✓ ауылдық аумақтардың әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымын дамыту;
- ✓ ауыл экономиканы әртараптандыру;
- ✓ қазақ ауылын жаңғыртуға жәрдемдесу;
- ✓ Жеке шаруашылықтардың өнім сату;
- ✓ қалада ауыл тұрғындарының көшін тоқтату;
- ✓ қоршаған ортаға антропогендік жүктемені азайту.

Қорыта келгенде, агротуризм бұл өңірдің туристік тиімділігін арттырып қана қоймай, ауылды дамытуға септігін тигізіп, оның әлеуметтік-экономикалық ахуалын жақсартуға бірден-бір үлес қосады. Агротуризм аймақтың жағдайын жақсарту, ауыл халқының экономикалық әл-ауқатын көтеру, жергілікті халықты жұмыспен қамту, табиғи, тарихи, мәдени мұра біртұтастығын сақтау, өңірге деген шет елдік әрі отандық туристердің мәдени, тарихи, экзотикалық қызығушылығын ояту мен арттыру, өңірдің туристік имиджін қалыптастыру сынды бірқатар өзекті мәселелерді шешудің тиімді жолы да бола алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Курмангалиев С.Г. Сельский туризм может стать источником стабильного дохода // Материалы статьи, 2016.
2. Адамеску А.А., Воскресенский В.Ю. Аграрный туризм как инновационный фактор развития агропромышленного комплекса // Региональная экономика: теория и практика. – 13(70). – 2008 май.
3. Улаков С.Н., Борбасова З. Н. Социально-экономическая роль и перспективы развития агротуризма в Казахстане // «Экотуризм в Казахстане»: Материалы международной конференции. – Караганда, 2010.
4. Здоров А.Б. Экономические аспекты аграрного туризма / В уч.: Экономика туризма. – М.: Финансы и статистика, 2011.

УДК 339.138

Маргарита Лебедєва
(Одеса, Україна)

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ МАРКЕТИНГУ РІЕЛТОРСЬКИХ ПОСЛУГ

У статті проведено аналіз сучасного стану ріелторських послуг в Україні. Розглянуто особливості маркетингу на ринку нерухомості України

***Ключові слова**: ріелтор, ріелторство як вид економічних послуг, український ринок нерухомості, ринок нерухомості м. Одеси, маркетинг, маркетинг на ринку нерухомості*

In the article the current and analyzed state of Real estate business in Ukraine. The features of marketing in the property market Ukraine

***Key words**: realtor, Real estate business as an industry in economic services, Ukrainian real estate market, real estate market of Odessa, marketing in the property market*

Сучасний етап розвитку економіки України характеризується появою нових напрямків діяльності на ринку нерухомості, що визначено відповідними потребами на ринку послуг. Так, у сфері послуг сформувався такий напрямок функціональний напрям надання економічних послуг, як ріелторство. Поява потужного напряму підприємництва, щодо вирішення функціонально споріднених дій, пов'язана, у першу чергу, з процесами приватизації, а також із масовим попитом населення країни на нерухоме майно або бажанням покращити житлові умови [1].

Ріелтор є посередником між продавцем і покупцем при укладенні договору купівлі-продажу нерухомості (або договору оренди). Він не тільки зводить людей у пошуках найбільш відповідного варіанту, стежить за правильним оформленням операції, але і є свідком щодо її здійснення та несе персональну відповідальність за якість цієї послуги. Саме тому, ріелтор, як фахівець з операцій на ринку нерухомості, повинен знати [1; 2]: нормативно-правові акти, положення, інструкції, інші керівні матеріали і документи, що регулюють операції з нерухомістю; агентства, що працюють на ринку нерухомості, види послуг, які надаються ними; основи ринкової економіки; правила установлення ділових контактів; умови оподаткування юридичних і фізичних осіб; організацію здійснення операцій з нерухомістю; правила та порядок укладання договорів і оформлення необхідних документів, пов'язаних із купівлею-продажем і орендою нерухомості; методи аналізу і порядок збирання, оброблення та передавання інформації про ринок нерухомості; кон'юнктуру ринку нерухомості; основні вимоги стандартів, технічних, якісних та інших характеристик до об'єктів нерухомості; порядок проведення оглядів і методи оцінювання

об'єктів купівлі-продажу та оренди; чинні цінники і прейскуранти; організацію рекламної роботи; прийоми та методи ділового спілкування, ведення переговорів; основи земельного та житлового законодавства; основи економіки, психології та законодавства про працю.

Фактично послуги ріелтора – це не тільки огляд квартир, супровід операції з моменту укладення договору до отримання документів, що встановлюють право на придбану нерухомість, підписання акту про виконання робіт, це забезпечення безпеки операції, захист від шахраїв і аферистів. Враховуючи зазначене ріелтор повинен уміти [1; 3]: вивчати попит і пропозицію на ринку нерухомості; підбирати або пропонувати варіанти для продажу, покупки або здачі в оренду; консультувати клієнтів з питань, що стосуються характеристик об'єктів нерухомості і ступеня відповідності їх певним вимогам; погоджувати договірні умови; оформляти операції з нерухомістю; допомагати клієнтам в зборі необхідних документів і оформленні угод; попереджати покупця про права третіх осіб на об'єкт нерухомості; забезпечувати своєчасне отримання платіжних документів після оформлення угод; контролювати виконання умов договору між покупцем продавцем (своєчасність виписки, звільнення колишніми господарями тощо); складати встановлену звітність про виконану роботу; оформляти розписку про отримання грошей і відсутність претензій до платоспроможності купюр; нести відповідальність за «чистоту» і законність придбання нерухомості, за умови, що з клієнтом підписаний відповідний договір.

Як і в будь-якій послузі, ріелторським послугам притаманні такі якості, як: нематеріальність; зміна якості тобто відсутність стабільності; невідокремленість від постачальника; неможливість зберігання та накопичення.

Таким чиносм, ріелторська діяльниість – достатньо складний та важливий вид надання послуг. Між тим, саме у 2015-2016 роках на ринку ріелторських послуг виникли серйозні проблеми. Минулий 2015 рік став провальним для українських ріелторів. Число угод у порівнянні з 2014 роком впало на третину, суми винагороди через зниження вартості об'єктів нерухомості просіли в абсолютному вираженні на 20-40% [4].

Розмір винагороди (у відсотковому співвідношенні) ріелтору (або агенції нерухомості) у більшості випадків залишився на колишньому рівні: 3-6% від загальної вартості об'єкта. При цьому середній дохід вітчизняного ріелтора в агенції сьогодні становить лише близько 300 дол. США, самостійних гравців ринку – до 400 дол. США на місяць [4].

У 2015 році на вторинному ринку чітко простежувалось переважання приватних брокерів, які намагаються скласти нездорову конкуренцію професійним агентствам нерухомості. Вони претендують на оплату своєї праці на рівні професіоналів в агентствах і навіть вище, в той же час обсяг послуг приватних брокерів деколи обмежується передруком оголошення та організацією перегляду [4].

Зазвичай приватні ріелтори вважають, що їх головна функція – подати оголошення в ЗМІ про продаж об'єкта і показати його потенційному покупцеві. У той же час робота професійного ріелтора – це насамперед маркетинг, тобто його завдання – знайти для клієнта найбільш підходящу йому квартиру або – навпаки забезпечити клієнту, який продає квартиру, найкращу ціну. А розміщення оголошень, перегляди – це всього лише складові частини процесу продажу або пошуку квартири. Від ріелтора залежить і ціна, і доля конкретно цієї угоди, а також доля подальших угод, оскільки часто угоди відбуваються за ланцюгом [4].

У результаті споживачі все частіше відмовляються від послуг ріелторів і проводять операції безпосередньо самі. З'явився навіть цілий сегмент таких об'єктів – «продаються без брокерів» [4].

Доволі специфічним ринком ріелторських послуг є ринок нерухомості у м. Одесі. Розвиток ринку нерухомості супроводжувався розвитком і становленням перших агенцій нерухомості в м. Одесі таких як «Александр-Н», «Вітязь», «Альянс», «Капітал». Кількість агенцій нерухомості м. Одеси на початок 1997 р налічувала понад 150. Витрати у той період на створення агенції були мінімальними (реєстрація юридичної особи, придбання

брокерської контори), дуже дешева реклама, ніяких офісів, ніякої представницької документації, була відсутня інформаційна підтримка.

За період 2014-2016 року кількість агенцій нерухомості м. Одеси скоротилося більш ніж в три рази. В Одесі на момент початку 2016 налічувалося близько 89 агенцій нерухомості (без урахування філій) і близько 10 не поданих у рубрикатор і не зареєстрованих в тематичних каталогах.

Великі агенції, як правило, представляють собою об'єднання дрібніших, займають на ринку провідні позиції і, природно, не збираються їх поступатися. На даний момент великі мережеві агентства займають 48% ринку, тоді як дрібні 52%

З метою скорочення витрат створюються ріелторські холдинги, робляться спроби освоєння нових напрямків діяльності. Важливим напрямком діяльності для великих агенцій є інвестиції власних коштів як на ринку нерухомості та суміжних областях (зокрема, будівництво та реконструкція будівель), так і в інші галузі економіки (турагентства, аптеки, ресторанний бізнес).

Все це підтверджує думку, що на ринку ріелторських послуг виникла гостра необхідність формування системи професійного маркетингу – діяльність, спрямована, з одного боку, на споживача, а з іншого боку – на прибуток фірми, результатом якої є задоволення потреб споживачів у ріелторських послугах та відповідної ріелторської фірми (агенції нерухомості) – в прибутковій діяльності.

На наш погляд, вирішенню багатьох проблем має сприяти побудова в кожній ріелторській фірмі (агенції нерухомості) відповідного комплексу маркетингу, який би включав:

- ***розробку єдиної маркетингової стратегії*** як комплексу стратегічних заходів щодо просування, ціноутворення та обслуговування споживачів та формуванню бренду компанії [5];

- ***створення офіційного Веб-сайту.*** Веб-сайт (або блог) для ріелтора, як і для агенції нерухомості в цілому – це найперший і найважливіший інструмент для просування свого бізнесу і своїх послуг через Інтернет. Своїм сайтом агенція нерухомості створює собі репутацію спільноти фахівців, які постійно, 24 години на добу, 7 днів на тиждень знаходяться на зв'язку зі своїми клієнтами через свій Веб-сайт або блог. [6].

Слід зазначити, що створений в 2005 році сайт *Redfin.com* перекреслив в США все канони торгівлі нерухомістю. Дві кнопки – «Подивитися будинок» і «Купити будинок» – позбавили клієнтів від стомлюючого спілкування з агентами ріелторських компаній. На сайті можна «прогулятися по дому», «визирнути з вікна» – оцінивши прилеглу територію – і прочитати детальну оцінку об'єкта нерухомості експертами. Загалом у США 95% потенційних покупців житла починають пошук відповідного варіанту з сайтів агентств нерухомості [7].

Також важливо створити інформаційний продукт (інфопродукт) бренду компанії [6]. Це може бути тематична книга в форматі PDF, відеоролик про 3D-модель об'єктів нерухомості від на початкових етапів будівництва до фотографій реального об'єкта в ході будівництва, відео-курс або аудіолекції щодо ріалторських послуг на 30-40 хвилин та інша інформація, викладена на сайті, яка роздається в обмін на контактні дані клієнтів.

Таким чином, вирішуються відразу три завдання [6]: ріелторська копанія отримує контакти потенційного клієнта, якому може написати інформаційний лист або вислати комерційну пропозицію; ріелторська копанія підвищує свій статус експертної та професійної структури в очах потенційних клієнтів; інфопродукт дозволяє прибрати безліч технічних запитань від клієнтів, які вони ставлять щодня. Переглянувши відеоролик або прочитавши певний курс або міні-семінар, клієнти прийдуть до ріелторської копанії більш підготовленими, більш обізнаними і їх не потрібно буде їх переконувати, або пояснювати всю важливість і необхідність пропонуємих послуг;

- ***посилення рекласної компанії як складової маркетингової стратегії***. Різносортні рекламні оголошення на різних рекламних носіях хоч і виконують інформативну роль, але не асоціюються у свідомості споживачів з конкретною компанією, а виходить, не формують імідж компанії [5].

Вся реклама повинна бути реалізована в рамках єдиної рекламної концепції, що має на увазі відповідність всіх проведених рекламних заходів загальної мети, а всіх рекламних матеріалів – єдиному фірмовому стилю.

Зовнішню рекламу вважають одним із найзручніших та ефективних для ринку нерухомості. Рекламні щити, розтяжки, брендмауери або інші зовнішні носії можна встановити на самому споруджуваному об'єкті й поблизу нього. Така реклама буде працювати з моменту початку будівництва до моменту продажу останньої квартири або офісу [5].

Рекламу в пресі залежно від профілю й аудиторії можна розділити на рекламу в спеціалізованих та ділових виданнях [5].

До спеціалізованих видань ставляться щотижневі газети й журнали оголошень про об'єкти нерухомості, які публікуються кілька разів на тиждень зі свіжою інформацією.

Ділові видання спрямовані на кінцевих споживачів цього ринку – керівників, топ-менеджерів і інших фахівців, які використають нерухомість як один з інструментів для ведення свого бізнесу. У таких виданнях крім звичайних рекламних модулів звернути на себе увагу можна за допомогою коментарів у темі номера, публікації новин, інтерв'ю.

Реклама в Інтернеті – одна з найбільш ефективних у зв'язку з ростом числа користувачів у мережі рекламі нерухомості в Інтернеті варто приділити особливу увагу. Будь-яка реклама в Інтернеті починається із сайту: сайт можна розробляти для кожного споруджуваного об'єкта, а можна в рамках сайту компанії-забудовника або риелтора додавати сторінки з даними про нові будинки. Сучасні системи керування контентом (*CMS*) дозволяють оперативно змінювати структуру сайту: додавати або видаляти необмежену кількість вкладених веб-сторінок [5].

Для того щоб користувач зміг швидше знайти пропозицію з певними параметрами саме від певної компанії, важливо також використовувати контекстну рекламу в пошукових системах – ця надійний інструмент швидкого запуску реклами у Інтернеті відразу після того, як у вас з'явився об'єкт нерухомості для продажу чи здавання його в оренду [6].

Також ефективно буде розміщення інформації в базах даних сайтів з нерухомості та публікації прес-релізів і новин на тематичних порталах.

Новим засобом просування є так звана медійна реклама в Інтернеті, що має на увазі розміщення *flash*-баннерів на тематичних порталах нерухомості [5].

Це також вимагає підвишення інформаційної складової реклами. Оскільки реклама орієнтується на потреби аудиторії, то багато чого залежить від соціального рівня потенційних покупців об'єктів нерухомості, що просуваються. Покупців житлових будинків економ-класу в першу чергу цікавить вартість квадратного метра й місце розташування будинку. Для них розробляється реклама, що містить зображення будинку (комп'ютерна модель або реальне фото) і коротку інформацію про нього.

Зараз час реклами іміджевої, коли ви своїм текстом повинні створити у клієнта візуальний образ об’єкту нерухомості, наприклад відеоролик про 3D-модель цих об'єктів.

Важливо також використовувати контекстну рекламу – ця надійний інструмент швидкого запуску реклами в Інтернеті після того, як у вас з'явився об'єкт нерухомості для продажу чи здавання його в оренду [5].

Доцільно застосовувати партизанський маркетинг, наприклад формування перед офісом пікету з плакатами «цей бізнес дуже хороший», «ця компанія надто професійна»; використання реклама на автобусах, тролейбусах та трамваях – ця реклама переміщається по маршруту, і її бачать сотні людей і т.д.

Можна продумати організацію вірусного маркетингу, коли піар-інформація подається в такому вигляді, що користувачі починають добровільно її транслювати.

Доцільно також використовувати маркетинг-кит – це набір матеріалів компанії як в електронному вигляді, так обов'язково і в друкованому вигляді. Така презентаційна папка документів вручається покупцеві при першій зустрічі або на першому показі об'єкта та / або коли презентуються ріелторські послуги власнику нерухомості [8];

- ***гнучку цінову політику***. Важливо застосовувати нестандартні ходи, власні ноу-хау в ціновій політиці.

Цінова політика повинна, перш за все, бути прив'язаною до складності робіт, відштовхуватися від фактичних трудовитрат, пов'язаних з наданням послуг, а не ґрунтуватися на «існуючому сформованим ринку» і жадібності ріелторів [9].

У той же час, розмір винагороди (у відсотковому співвідношенні) ріелтору (або агенції нерухомості) зараз вже значно знижений, оскільки обчислюються у відсотках від ціни на нерухомість, а ціни зараз дуже серйозно знизилися. Існує загроза при подальшому зниженні винагороди того, що професію покинуть найбільш професійні та досвідчені спеціалісти;

- ***використання маркетингу подій***. Серед інструментів просування варто відзначити участь у спеціалізованих виставках, організацію й проведення конференцій, прес-турів на об'єкти.

Заходи проходять успішно при гарній підготовці й грамотному плануванні. Обов'язковими атрибутами презентації є помітний виставочний стенд, а також рекламні матеріали з повною інформацією про об'єкти й компанію [5].

Ефективним PR-ходом для зміцнення іміджу компанії буде участь у соціальних і загальноміських акціях. Такі події завжди залучають велику кількість учасників і активно висвітлюються пресою й телебаченням, що можна використати для поширення прес-релізів і буклетів [5];

- ***оцінку ефективності маркетингових заходів***. Після проведення всіх запланованих маркетингових і рекламних заходів виникає питання про оцінку ефективності.

Ефективність можна оцінювати «механічним» способом (відстежуючи чисо звернень після розміщення реклами, дані по продажах, проведення анкетування) і за допомогою досліджень. Зручним інструментом у плані відстеження відгуків є Інтернет-реклама, оскільки подає точну інформацію про кожне відвідування сайту й баннерні кліки [5].

Маркетингові дослідження з оцінки ефективності звичайно містять у собі проведення фокус-груп і телефонних опитувань. Цей метод подає інформацію про соціально-демографічні характеристики аудиторії й дозволяє більш докладно з'ясувати реакцію цільових груп на рекламу, позицію компанії щодо конкурентів [5].

Крім того, ефективність маркетингових і рекламних заходів ріелторської фірми можна здійснити за допомогою маркетингового аудиту, виконаного на замовлення фахівцями певної консалтингової або рекламної агенції.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Міненко М. А. Ріелторство в Україні / М. А. Міненко // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2013. – № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=566.

2. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Затверджений наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 29 грудня 2004 р. №336 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1046.440.0.

3. Хто такий ріелтор та для чого він потрібен? Сайт «Юридичні послуги Online» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://yurist-online.com/ukr/uslugi/grazhdane/soveti/015.php.

4. Ріелтори опинилися на межі зникнення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.biznews.com.ua/rieltori-opinilisya-na-mezhi-zniknennya/.

5. 5 кроків успішної реклами нерухомості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://leosvit.com/art/5_krokiv_reklamy_neruhomosti

6. Три инструмента маркетинга для риелторов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.companion.ua/articles/content?id=290245

7. Столичные агентства недвижимости собирают маркетинговые фишки в регионах // Деловой квартал».- 2008. - Ноябрь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.mvn.ru/digest/180.html

8. Маршал М. 8 причин почему профессиональный маркетинг -кит незаменим для эффективных презентаций и продаж ваших риэлторских услуг клиентам [Электронный ресурс] / М. Маршал. – Режим доступа: http://maksimus.est.ua/press/56390/.

9. Булатов А. Риэлторский бизнес – как сделать его клиентоориентированным [Электронный ресурс] / А. Булатов. – Режим доступа: http://www.nastol.ru/Go/ ViewArticle?id=4429.

Науковий керівник – кандидат економічних наук, доцент О.В.Обнявко

УДК 658.001.76:65.012.8 (043.3/.5)

Людмила Малюта, Андрій Корнійчук
(Тернопіль, Україна)

ГУДВІЛ ЯК ІННОВАЦІЙНА КОМПОНЕНТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ СКЛАДОВОЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянуто інтелектуальну складову як пріоритет забезпечення інноваційного розвитку та економічної безпеки підприємства. Зосереджено увагу на дослідженні гудвілу, як інноваційної компоненти; представлено характерні ознаки та особливості позитивного та негативного гудвілу та їх вплив на економічну безпеку підприємства.

Ключові слова: *ділова репутація, гудвіл, інноваційний розвиток, інтелектуальна складова, інтелектуальні ресурси, інтелектуальний потенціал, інтелектуальний капітал, економічна безпека.*

In the article the intellectual component as a priority to ensure innovation and economic security. The emphasis on the study of goodwill as innovative components; presents characteristics and features of positive and negative goodwill and their impact on economic security.

Key words: *business reputation, goodwill, innovative development, intellectual component, intellectual resources, intellectual potential, intellectual capital, economic security.*

В умовах інноваційного розвитку сучасних суб'єктів господарювання важливим пріоритетом виступає інтелектуальна складова, яка визначається у ланцюговому взаємозв'язку інтелектуальних ресурсів (активів), інтелектуального потенціалу та інтелектуального капіталу. Саме вона набуває найбільш вагомої значущості, не тільки як складова потенціалу інноваційного розвитку підприємства, але й як чинник забезпечення його економічної безпеки.

Інтелектуальна складова (або часто в літературних джерелах зустрічаємо трактування – інтелектуально-кадрова складова) є окремою функціональною складовою економічної безпеки підприємства, яка визначає ефективне управління персоналом, збереження та розвиток інтелектуального потенціалу та капіталу підприємства. Поєднуючи в собі такі явища та поняття як інтелектуальні активи та ресурси, об'єкти інтелектуальної власності, корпоративні знання та компетенції, людські трудові ресурси, систему управління персоналом, ділову репутацію, імідж тощо, з точки зору складової розвитку, саме

інтелектуальна складова є найважливішим чинником забезпечення конкурентних переваг, наддоходності та надприбутків підприємства. Проте з точки зору економічної безпеки – вона є домінантою загроз інноваційного розвитку та економічної безпеки підприємства.

Зазначені вище факти обумовлюють пріоритетність інтелектуальної складової в системі об'єктів безпекоорієнтованого управління інноваційним розвитком промислового підприємства [1], та потребують досліджень у напрямі виокремлення інноваційних її компонент, серед яких важливе місце належить гудвілу.

Як відомо, гудвіл – це нематеріальний актив, вартість якого визначається як різниця між ринковою ціною та балансовою вартістю активів підприємства як цілісного майнового комплексу, що виникає внаслідок використання кращих управлінських якостей, домінуючої позиції на ринку товарів, нових технологій тощо» [2, с. 13]. З огляду на зазначене у Податкову кодексі України визначення, він виступає як інтелектуальною, так і майновою компонентою в контексті забезпечення інноваційного розвитку та гарантування економічної безпеки підприємства.

Основні характеристики гудвілу такі [3]:

- він невіддільний від підприємства і не може бути проданий окремо;
- є присутнім тільки за наявності надлишкових доходів;
- виступає у вигляді активу, що не амортизується.

Ці характеристики є загальновизнаними і саме вони дають змогу визначити сутність гудвілу, а також визначити шляхи обчислення його вартості. Незважаючи на виділення даних характеристик, сьогодні не існує загальновизнаного розуміння того, що являє собою гудвіл як соціально-економічне явище, яке місце належить йому в складі нематеріальних активів, як він впливає на інноваційний розвиток та економічну безпеку підприємства.

Аналізуючи природу гудвілу, Г. Уманців основною його причиною бачить наявність інтелектуального капіталу, який включає [6]:

- людський капітал у вигляді знань і досвіду, здібностей до нововведень, а також у загальній культурі, філософії фірми, її внутрішніх цінностей, культурі управління;
- структурний капітал: технічне та програмне забезпечення, патенти, торгові марки, тощо;
- споживчий капітал, включаючи ділову репутацію і зв'язки із споживачами, який характеризується такими якостями, як ступінь проникнення, розповсюдження, постійність, впевненість у тому, що споживачі і надалі віддаватимуть перевагу цьому підприємству. Це своєю мірою буде гарантувати йому економічну безпеку.

Аналізуючи сучасні літературні джерела [3-7] та узагальнюючи результати проведених досліджень можна виділити три підходи до пояснення гудвілу.

Згідно з першим підходом під гудвілом розуміється ділова репутація, тобто комплекс заходів, спрямованих на збільшення прибутку підприємств без відповідного збільшення активних операцій, включаючи використання кращих управлінських здібностей, домінуючу позицію на ринку продукції (робіт, послуг), нові технології.

Відповідно до другого підходу, гудвіл – це нематеріальний актив, вартість якого визначається як різниця між балансовою вартістю активів підприємства та його звичайною вартістю, як цілісного майнового комплексу, що виникає внаслідок використання кращих управлінських якостей, домінуючої позиції на ринку товарів (робіт, послуг), нових технологій тощо. Близьким до даного визначення є трактування гудвілу як усієї сукупності нематеріальних активів, що розраховується вищенаведеним способом.

Третій підхід дає змогу визначити гудвіл як сукупність тих елементів бізнесу (або особистих якостей працівників), що стимулюють клієнтів продовжувати користуватися послугами даного підприємства і приносять йому прибуток понад той, що потрібен для одержання розумного доходу на всі інші активи підприємства, включаючи дохід на всі інші нематеріальні активи, які можуть бути ідентифіковані й окремо оцінені.

На формування гудвілу впливають об'єктивні та суб'єктивні чинники. Ділова репутація – це вирішальний чинник, який впливає на утворення та вартість гудвілу. Проте гудвіл та ділова репутація різняться за моментом виникненя та своєю природою. Гудвіл, як певна

вартість утворюється в разі продажу майнового комплексу, а ділова репутація, як нематеріальний актив, властива суб'єкту господарювання з моменту створення та протягом всього існування, хоча рівень ділової репутації на час створення господарської організації може бути різним [7].

Розрізняють позитивний та негативний гудвіл. Позитивний гудвіл – це ціна за підприємство, яка вища за його ринкову вартість, яку покупець готовий заплатити.

Негативний гудвіл впливає на вартість бізнесу, але в бік зниження, адже якщо організація не виглядає успішною, то може втратити привабливість інвесторів. Негативний гудвіл може скластися через наявність судових процесів, некваліфікований у своїй діяльності персонал, незадоволення органів державної влади і т.д. [3, с. 129]. Отже, усі ці факти підкреслюють вплив зазначених чинників на економічну безпеку підприємства.

Таким чином, бачимо, що гудвіл з однієї сторони є важливою складовою потенціалу інноваційного розвитку підприємства, а з іншої – інноваційною компонентою забезпечення його економічної безпеки. Крім того, він є одним із ключових чинників формування ринкової вартості та привабливості підприємства для інвесторів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Волощук Л.О. Теоретико-методологічні засади безпекоорієнтованого управління інноваційним розвитком промислового підприємства : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: htpp: // opu.ua/upload/files/diss /new_diss/diss_Voloschuk.pdf

2. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2756 – VI: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua

3. Подольна В. В. Основні аспекти формування та розвитку позитивного гудвілу підприємства / В.В. Подольна // Актуальні проблеми економіки.–2008. – №9. – С. 128-134.

4. Ридзевська О. В. Поняття гудвілу та характеристика його складових / О.В. Ридзевська, А. В. Сало // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2012. – Вип. 22, ч.II. – С. 47-49.

5. Родіонов О. В. Гудвіл як економічне відображення ділової репутації підприємства : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.snu.edu.ua: 8080/jspui/handle/ 123456789/4075

6. Уманців Г. Внутрішній гудвіл підприємства: економічна природа, проблеми оцінки та обліку : [Електронний ресурс] / Г.Уманців // Екперт интеллектуальго капитала. – Режим доступу: htpp: // tm-logos.com.ua/stattja _ 2.html

7. Хортюк О. В. Співвідношення понять «ділова репутація», «гудвіл», «імідж», «престиж», «реноме» / О. В. Хортюк // Часопис Київського університету права. – 2010. – №4. – С. 27-31.

УДК 331.108 (045)

Наталя Махначова, Вікторія Колісніченко
(Вінниця, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВ ТОРГІВЛІ

У статті визначено основні передумови формування кадрової політики підприємств торгівлі та запропоновано основні напрями підвищення її ефективності в сучасних умовах.

Ключові слова: *кадрова політика, цілі управління кадровою політикою, «розвинений персонал», «спеціальний персонал», «штучний персонал», «персонал постійної дії».*

In the article the basic prerequisites for the formation of personnel policy of trade and suggested the main directions of improving its effectiveness in modern conditions.

Keywords: *personnel policy, personnel policy management purposes, "developed by staff", "special staff", "artificial personnel", "permanent personnel action."*

В умовах модернізації сучасного українського суспільства під впливом системних ринкових перетворень особливої актуальності набуває проблема кадрової політики в управлінні організаціями. В сучасних умовах розвитку національної економіки суттєвим і актуальним є конкурентоспроможний персонал і ефективність соціально-трудових відносин, оскільки кадрова політика є важливою складовою генеральної стратегії діяльності підприємства та основною його конкурентною перевагою. Це пов'язано з тим, що ефективна діяльність підприємства в умовах ринкової конкуренції залежить не тільки від якісних і кількісних характеристик працівників, а й від результативності методів і механізмів управління ними.

Усе це обумовлює актуальність і важливість досліджуваної теми. Попри значний інтерес науковців до проблем кадрової політики, необхідно відзначити, що питання, пов'язані з визначенням специфіки кадрової політики як складової управління персоналом в сучасних умовах кризових явищ та мінливого конкурентного середовища, залишаються недостатньо дослідженими.

Дослідженню проблем формування кадрової політики підприємства присвятили свої праці багато вітчизняних та зарубіжних вчених: Т. Білорус, В. Бурегі, І. Ворожейкіна, Д. Гібсона, І. Гнібіденка, М. Дороніної, В. Жуковської, С. Завєтного, А. Єгоршіна, Р. Кантер, А. Кібанова, А. Колота, В. Лагутіна, Л. Лігоненко, Ф. Лютенса, А. Мазаракі, П. Сенге, Г. Ховштеде, В. Співака та ін.

Відзначаючи значний внесок науковців у вирішення теоретико-методологічних проблем формування кадрової політики підприємства, необхідно зазначити, що у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі відсутній комплексний підхід до дослідження даної проблематики підприємств торгівлі у сучасних умовах господарювання.

Мета статті полягає у визначенні основних передумов формування кадрової політики підприємств торгівлі та у запропонуванні основних напрямів підвищення її ефективності в сучасних умовах.

Сучасний етап економічного розвитку України пов'язаний з ринковою моделлю господарювання, що зумовлює функціонування в умовах конкуренції, ризику, господарської самостійності та вимагає від підприємств різних галузей і форм власності приділяти все більшої уваги до питань спрямованих на раціональне їх використання кадрів та ефективної кадрової політики.

Перед тим, як дослідити особливості формування кадрової політики, дамо визначення цього терміну.

Кадрова політика – це специфічний набір основних принципів, правил і цілей роботи з персоналом, узгоджених зі стратегією країни, регіону, підприємства, за якими діють працівники у внутрішньому і зовнішньому середовищі [3, с. 13].

Термін «кадрова політика» може розглядатися у широкому та вузькому змісті:

– у широкому – це система принципів і норм, згідно з якими поєднуються людські ресурси та стратегія розвитку країни, регіону, підприємства, обумовлюючи всі заходи роботи з персоналом: підбір, прийом, оцінку, навчання, планування кар'єри;

– у вузькому – це система конкретних правил, побажань, обмежень у взаємозв'язках працівників, які можуть бути використані для вирішення конкретної проблеми у сфері менеджменту персоналу [1, с. 54].

Під впливом науково-технічного прогресу і динаміки зовнішнього середовища сучасні підприємства торгівлі перетворюються у складні системи. Для управління такими системами необхідно застосовувати методи, які відповідають складності розвитку зовнішнього та внутрішнього середовища. В сучасних умовах система гнучкого управління персоналом представляє собою сукупність підсистем загального і лінійного управління, функціональних підсистем, які спеціалізуються на виконанні однорідних функцій, і готових у передкризовий період і в період настання кризи трансформуватися в спеціальні антикризові команди. Надзвичайно важливо щоб загальна система управління персоналом мала визначені цілі, щоб

скласти план досягнення їх та отримати ефективний результат. Провідні цілі управління кадровою політикою підприємств торгівлі представлені на рис.1.

Потрібно сказати, що кадрова політика визначає цілі, пов'язані з відношенням підприємства до зовнішнього оточення (ринок праці, взаємини з державними органами, економічні фактори і т. і.), а також цілі, пов'язані з відношенням суб'єкта господарювання до свого персоналу. Кадрова політика здійснюється стратегічними і оперативними системами управління. Завдання кадрової стратегії включають створення іміджу підприємства торгівлі; дослідження внутрішнього середовища підприємства; аналіз перспективи розвитку кадрового потенціалу; аналіз показників плинності кадрів.

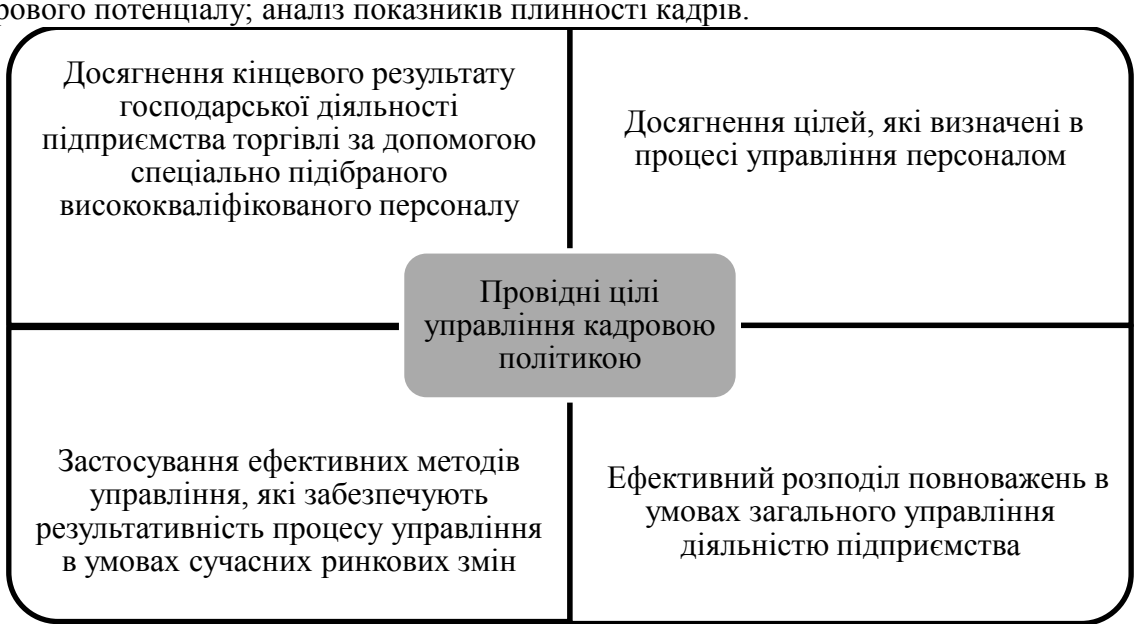

Рис.1. Провідні цілі управління кадровою політикою

Основне ідеологічне кредо кадрової політики в сучасних умовах кризових явищ – це виживання з найменшими втратами кадрового потенціалу і забезпечення максимально можливого соціального захисту персоналу [1, с. 52].

Завдання кадрової політики в умовах економічного спаду повинні бути направлені на вирішення наступних проблем: – по-перше, це формування команди працівників, здатних розробляти і реалізовувати програму виживання і розвитку підприємства торгівлі; – по-друге, це збереження ядра кадрового потенціалу, тобто кваліфікованих спеціалістів, що є особливою цінністю для будь-якого підприємства; – по-третє, потрібна реструктуризація кадрового потенціалу підприємства у зв'язку: з організаційними перетвореннями; з реалізацією інноваційних проектів; з стратегією диверсифікації; з реорганізацією підприємства.

Не менш важливими є проблеми зниження соціально-психологічної напруженості у колективі та забезпечення соціального захисту і працевлаштування вивільнених працівників. Істотною рисою антикризової кадрової політики управління є її раціональність і превентивність, що носять упереджувальний характер та направлені на запобігання кризовим ситуаціям і подолання трудових конфліктів. Антикризова кадрова політика повинна спиратися на міцний законодавчий та правовий фундамент.

Важливе місце в антикризовій кадровій політиці займає підтримка конкурентного статусу підприємства, перш за все – його конкурентних переваг. В залежності від критичних факторів впливу зовнішнього середовища стратегія розвитку управління персоналом повинна відповідати критеріям забезпечення конкурентних переваг (рис.2).

Рис.2. Основні конкурентні переваги підприємств торгівлі

Конкурентні переваги підприємства можуть бути різними, тому і виявлятися вони будуть по- різному. У даний час успішне функціонування підприємства торгівлі на ринку означає, що якість його ресурсів знаходиться на досить високому рівні. Отже, конкурентні переваги необхідно шукати в іншій сфері, яка пов'язана з внутрішніми ресурсами самого підприємства, оскільки від рівня і міри розвиненості цього ресурсу залежать результуючі економічні показники використання решти видів ресурсів підприємства.

П.Тайлер запропонував виділити основні чинники, що впливають на рівень конкурентоспроможності підприємства торгівлі з блоку «менеджмент персоналу» по обґрунтованих характеристиках-вимогах: «розвинений персонал»; «спеціальний персонал»; «штучний персонал»; «персонал постійної дії».

Характеристика «розвинений» – висококваліфікований персонал, що відповідає за управління і розвиток, – означає, що це менеджери. Характеристика «спеціальний» – вузькоспеціалізований персонал – визначає професійну діяльність, тобто менеджерів як професіоналів, із спеціальною освітою. Характеристика «штучний» – керований людиною – обумовлює взаємодію менеджерів. Характеристика «постійної дії» – такий, що важко відтворюється конкурентами – це потенціал. Об’єднуючи всі відмічені характеристики, ми отримуємо як чинник конкурентоспроможності підприємства торгівлі «професійний потенціал трудових ресурсів» [3, с. 11].

Особлива увага повинна приділятися також аналізу мотиваційних механізмів, умінню їх формувати і направляти відповідно до завдань, що визначені на підприємстві. Ще треба враховувати проблеми взаємодії керівників підприємства з профспілками і службами зайнятості, забезпечення безпеки персоналу, розробку принципово нових підходів до сучасних пріоритетів цінностей. Структура системи управління персоналом залежить від масштабів діяльності підприємства, його територіального розміщення, характеру діяльності та інших факторів [4, с. 64].

Стратегія управління і розвитку персоналу спонукає керівників підприємства зосереджуватися на стратегічних, перспективних напрямках роботи з працівниками. Це особливо важливо в період масової перекваліфікації співробітників підприємства у зв’язку з переходом на нові технології. Важливим стратегічним напрямком системи гнучкого управління персоналом є ефективне застосування кадрового маркетингу.

Це забезпечується впровадженням наступних напрямів:

1.Пошуком перспективних студентів з молодших курсів ВНЗ і коледжів, яким надається можливість роботи на підприємстві в період канікул, виплати стипендій за рахунок ресурсів підприємства, створення умов проходження виробничої практики, допомога у підготовці і захисті дипломних робіт.

2.Співробітництвом з державною службою зайнятості.

3.Використанням послуг приватних підприємств у підборі і підготовці менеджерів і іншого персоналу.

4.Взаємодією з підприємствами, що надають послуги аутсорсингу.

5.Проведенням організації прогнозних досліджень з проблем підготовки і перепідготовки кваліфікованих працівників підприємства.

Іншим стратегічним напрямком гнучкого управління персоналом є розробка і удосконалення професіограм, тобто визначення комплексу якостей, якими повинен володіти співробітник, що претендує на дану посаду [2, с. 25]. В основі професіограм лежить облік майбутніх потреб у персоналі тієї чи іншої професії необхідної кваліфікації в зв'язку зі змінюваною стратегією розвитку підприємства. Важливим елементом гнучкості в даному випадку є освоєння суміжних спеціальностей.

Для вітчизняних підприємств характерним є те, що в більшості випадків ні менеджер, ні рядові виконавці як наймані працівники не дуже зацікавлені в досягненні кінцевих результатів роботи підприємства, якщо єдиним засобом мотивації є гарантована заробітна плата. Бажання управляти відображає внутрішні потреби суб'єкта управління і виступає стосовно них засобом їхнього задоволення. Тому управлінська діяльність набуває певного сенсу в залежності від мотивів і цілей керівництва. У випадку, коли мета менеджменту збігається з цілями суб'єкта управління, він орієнтований на найбільш ефективну роботу і ступінь досягнення його цілей і знаходиться в прямій залежності від ступеня застосування ефективної системи управління.

Можна запропонувати основні рекомендації щодо впровадження стратегії розвитку і управління персоналом в практичній діяльності кадрової політики підприємств:

1. Добір, розміщення і просування кадрів повинно відповідати умовам розвитку необхідних професійних навичок, що забезпечує удосконалення ефективності їхньої діяльності.

2. Застосування сучасної системи менеджменту, яка передбачає визначення стратегічної мети, значення якої полягає в підтримці на належному рівні умінь і знань менеджерів, потрібних для ефективного здійснення своїх професійних обов'язків, внаслідок відповідного підбору кандидатур на конкретних умовах.

3. Впровадження гнучкої кадрової політики управління персоналом, створення атмосфери зацікавленості в досягненні ефективних результатів.

4. Розробка стратегічної програми дій, яка базується на інформації, зібраній на стадії діагностики.

5. Передбачення гнучкого антикризового управління персоналом, що допускає не тільки формальну організацію роботи з персоналом (планування, добір, підбір, розміщення і т.п.), але й сукупність факторів соціально-психологічного, морального характеру – демократичний стиль управління, турботливе відношення до потреб працівників, врахування їх індивідуальних особливостей.

Таким чином, виходячи з вищенаведеного, можна визначити наступне: з метою покращення роботи вітчизняних підприємств і відповідно до вимог змін функціонування ринку праці виникає необхідність удосконалення управління персоналом шляхом запровадження ефективних стратегій розвитку і управління, програм підтримки висококваліфікованих кадрів, удосконалення умови роботи.

Важливою умовою успішної реалізації стратегії управління і розвитку персоналу є відкритість і відповідний рівень довіри у відносинах між керівниками і робітниками,

постійне і точне формування конкурентно-економічної ситуації, яка виникає на підприємстві, визначення перспектив подальшої роботи суб'єкта господарювання, тощо. Стратегія розвитку і управління персоналом повинна бути всеосяжною в значенні націлювання кадрового складу підприємства на досягнення цілей довгострокового розвитку. Ментальною основою створення стратегії є адекватне розуміння основних видів рішень, що приймаються підприємством в галузі стратегії управління персоналом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Верба В. А. Аналітична оцінка управлінських технологій розвитку українських підприємств / В. А. Верба, О. М. Гребешкова // Актуальні проблеми економіки НАУ. – К., 2010. – №5. – С. 52-59.

2. Герчиков В. И. Социальное планирование и социологическая служба в промышленности / В. И. Герчиков. – Новосибирск : НИСКТ, 2010. – 124 с.

3. Махначова Н.М. Моделі управління персоналом на підприємстві як фактор впливу на розвиток вітчизняного людського капіталу/ Н.М. Махначова, О.С. Бондар // Молодіжний економічний дайджест [Електронний ресурс]: наук. електор.журн./М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т м. Вадима Гетьмана», Наук. студентське т-во; редкол.: О.І. Олексюк (голова) [та ін.]. – Електрон. текст. дані. – К.: КНЕУ, 2015. – №2-3. – С.11-16.

4. Сичова Н. В. Дослідження рівня соціального розвитку підприємств торгівлі / Н. В. Сичова // Економіст. – 2011. – № 12. – С. 64-66.

УДК 005

Ольга Подворнюк
(Володимир-Волинський, Україна)

РОЛЬ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ У ПРОСУВАННІ ТОВАРУ

Функціонування будь-якого підприємства на сучасному рівні розвитку ринкових відносин неможливо уявити без ефективного функціонування системи маркетингових комунікацій, яка дозволяє отримати достовірну інформацію для прийняття відповідних управлінських рішень.

Ключові слова: *маркетингові комунікації, імідж, реклама, інформація.*

Abstract the Functioning of any enterprise at the present level of development of market relations is impossible without the effective functioning of system of marketing communications which provides reliable information for making appropriate management decisions.

Key words: *marketing communications, image, advertising, information.*

Все більшої ваги в управлінні підприємством набуває така складова комплексу маркетингу, як методи просування товару, під якими розуміють сукупність маркетингових рішень. Система маркетингових комунікацій фірми спрямована на інформування, переконання, нагадування споживачам про її товар, підтримку його збуту, а також створення позитивного іміджу фірми.

Маркетингові комунікації варто розглядати як управління процесом просування товару на всіх етапах – перед продажем, у момент продажу, під час споживання, після споживання. Першим етапом комунікаційного процесу є аудит усіх потенційних можливостей взаємодії компанії і її продукту з клієнтами [1, с. 25].

В соціальному аспекті на рівні організації комунікація виконує інформаційну, командну, інтеграційну та ппереконуючу роль. У середині підприємства первинну роль ввідіграє ієрархічний розподіл повноважень між працівниками, який формує певні потреби у

комунікаціях, спільність і двобічність намірів працівників, особливості правил комунікації. За даних умов актуальною є думка Г.Почепцова, який стверджує, що система ієрархічної комунікації, де раніше панував наказ, повинна змінюватися на систему демократичної комунікації, основою якої має бути переконання. Слід зауважити, що демократична комунікація може існувати лише за умов існування демократичної системи суспільства.

В управлінні підприємством діє система комунікацій, яка являє собою сукупність елементів, що безпосередньо пов'язана з цілями, функціями і організаційною структурою підприємства, напрямами інформаційних потоків, технологією їх передачі, розробкою комунікаційних стратегій в управлінні.

Система маркетингових комунікацій – це діяльність підприємства, спрямована на інформування, переконання і нагадування споживачам про свої товари, стимулювання їхнього збуту і створення позитивного іміджу фірми. Маркетингові комунікації є життєво необхідними джерелами існування як економічної системи взагалі, так само і підприємства конкретно [2, с. 125].

Кожна економічна система розгортає власну мережу маркетингової комунікації відповідно до своїх можливостей. Ця мережа розвивається паралельно з економічними та політичними структурами, проте існує безпосередній зв'язок між рівнем економічного розвитку суспільства і рівнем розвитку структур маркетингової комунікації. Останній визначається як технічним рівнем передачі інформації, так і базовою ідеологією економічної системи.

Розглядаючи питання висвітлення інформації слід зазначити, що маркетингова або будь-яка інша інформація може передаватися трьома основними способами комунікації: завдяки засобам масової інформації, через організації та неформальні контакти. У першому випадку мова йде про друковані (газети, журнали, книжки, плакати, буклети, листівки) або електронні (телебачення, радіо, комп'ютер та інші) засоби масової інформації. У другому випадку маються на увазі комунікативні можливості суспільних організацій, підприємств різної форми власності, окремих громадян, тощо. Останні використовуються як двобічні ланцюги обміну між керівництвом підприємств, урядом та громадянами-споживачами.

Вибір каналів маркетингових комунікацій відбувається з особистих і неособистих каналів комунікації. Особисті канали маркетингових комунікацій – це звернення двох або більше людей з метою ознайомлення, обслуговування і просування продукту.

У будь-якому підприємстві потоки інформації, трудових ресурсів, енергії, матеріалів повинні координуватися за допомогою систем зв'язку або системи маркетингових комунікацій. Поза механізмом системи масових комунікацій неможливо створити загальну для всіх частин систему мови, розробити методичні положення обов'язків і відповідальності, чіткі інструкції та ін., які полегшують інтеграцію прямих та зворотних зв'язків між підрозділами та підвищують ефективність роботи системи управління в цілому.

Кожне підприємство, яке функціонує в умовах ринку як відкрита мобільна система, має отримувати адекватну інформацію до і після прийняття рішень, тому воно потребує якісного інформаційного забезпечення й ефективних маркетингових комунікацій. При здійсненні основних управлінських функцій – планування, організації, мотивації, контролю, координації – маркетингова комунікація виступає як інтегруючий фактор. Оскільки під інформаційним потоком розуміють цілеспрямований рух інформації, то важлива вимога, що ставлять до нього, – це раціоналізація, яка виключає дублювання інформації, скорочує шляхи її проходження і забезпечує комунікації між рівнями управління підприємством, між підприємством та зовнішнім середовищем [5].

Існуючі проблеми надійної передачі повідомлення у процесі маркетингових комунікацій визначаються за такими основними критеріями:

– комунікація неефективна, якщо працівник не володіє чіткою інформацією;

– якщо повідомлення закодоване символами не досить точно та ефективно;

– якщо в умовах шуму інформація передається до одержувача недостатньо швидко і в неповному обсязі;

– неправильний вибір каналу зв'язку;

– якщо після декодування інформації працівником вона не відповідає дійсній і в подальшому використовується неналежним чином.

Тому для того щоб своєчасно зорієнтуватись і виявити причини неефективних комунікацій, необхідно володіти знаннями про різноманітні види комунікацій і їх технологію.

Таким чином, підводячи підсумки, слід зазначити, що процес комунікацій достатньо складний й багатогранний. Знання всіх видів комунікацій має важливе значення для маркетологів, менеджерів та керівників підприємства для вдосконалення ефективного обміну інформацією в управлінні підприємством та організації його діяльності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Білоус В. С. Зв’язки з громадськістю (паблік рилейшнз) в економічній діяльності: Навч. посіб. / В.С. Білоус. – К.: КНЕУ, 2005. – 275 с.

2. Житарюк М.Г. Реклама і зв’язки з громадськістю: конспект лекцій. Навч. посібник / М.Г. Житарюк. – Вінниця, 2013. – 105 с.

3. Лук’янець Т.І. Рекламний менеджмент. Навч. посібник / Т.І. Лук’янець. – К.: КНЕУ, 1998. – 276 с.

4. Королько В., Некрасова О. Зв’язки з громадськістю. Наукові основи: методика, практика / В. Королько, О. Некрасова. – Києво-Могилянська академія, 2009. – 231 с.

5. Маркетингові комунікації: підручник / О.М. Король, Н.М. Герасименко, С.О. Піханова та ін; під ред. О.М. Короля. – Хабаровськ, 2007.

6. Мойсеєв В.А. Паблік рілейшнз. Навчальний посібник / В.А. Мойсеєв. – К.: Академвидав, 2007. – 223 с.

УДК 330.331

Ірина Розлуцька, Людмила Пиртко
(Тернопіль, Україна)

УПРАВЛІНСЬКІ ІННОВАЦІЇ ЯК ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянуто інновації як основу забезпечення інноваційного розвитку підприємства. Основна увага зосереджена на розгляді управлінських інновацій, які дозволяють отримати значні конкуренті переваги в найбільш перспективних для суб’єктів господарювання галузях, забезпечують вирішення ключових стратегічних завдань в процесі їх функціонування та розвитку.

Ключові слова: *інновації, інноваційний розвиток, конкурентоспроможність, конкуренті переваги, персонал, стратегія, управління.*

This article describes the innovation as a foundation of innovative development company. The main focus is on reviewing administrative innovations, which provide significant competitive advantages in the most promising areas for business entities, provide address key strategic objectives in their functioning and development.

Keywords: *innovation, innovative development, competitiveness, competitive advantages, personnel, strategy, management.*

В умовах динамічного мінливого зовнішнього і внутрішнього середовища сучасних суб'єктів господарювання обов'язковими умовами їх виживання є виробництво конкурентоспроможної продукції, забезпечення гнучкості та ефективності управління. В зазначеному контексті важливе значення відводиться інноваціям для забезпечення розвитку підприємств.

Актуальність проблеми інноваційного розвитку підприємств підтверджується значною кількістю досліджень як західних учених, таких як: П.Друкер, М.Хаммер та Дж.Чампі, К.Маркхема, Е. Роджерс, Р.Каплана та Д.Нортона, І.Массакі та інших, так і вітчизняних науковців, серед яких слід виділити: Б.М. Андрушківа, В.Я. Брича, В.М.Геєця, С.М.Ілляшенка, Л.Я.Малюту, В.В.Стадник, Л.І.Федулову, Н.І.Чухрай та ін.

Аналіз наукових досліджень з даної проблематики [1-3] вказує на значну кількість класифікаційних ознак інновацій, що ускладнює розуміння їх сутності та визначення сфер реалізації. Досить часто інноваційна діяльність підприємств сприймається виключно як освоєння нових продуктів, впровадження нових технологій у виробництво, доставку та реалізацію продукції, тобто розглядаються продуктові та процесні технологічні інновації. Поза увагою вчених залишаються управлінські інновації, проблеми їх реалізації та оцінка їх ефективності.

Саме зазначені інновації дозволяють отримати значні конкуренті переваги в найбільш перспективних для суб'єктів господарювання галузях, забезпечують рішення стратегічних завдань в процесі їх функціонування та розвитку. Вважаємо, що інновації у фінансовій, організаційній, соціальній та інших сферах діяльності підприємств (за виключенням технологічної та виробничої сфер) можуть бути узагальнені як управлінські. Хоча їх специфіка полягає в опосередкованому впливу на загальні результати бізнесу, особливостях їх комерціалізації та принципів фінансування, їх реалізація безпосередньо пов'язана із прийняттям рішенням управлінським персоналом, реалізацією заходів управлінського та організаційного характеру.

Слід зазначити, що впровадження інновацій в одній сфері тим чи іншим чином зачіпає інші сфери діяльності підприємств, отже, всі види інновацій взаємопов'язані між собою, вони можуть реалізовуватись паралельно та послідовно. Так, зокрема, встановлено, що існує певна невідповідність у темпах створення та розповсюдження виробничих та управлінських інновацій. Управлінські інновації відстають від виробничих, створюючи так званий інноваційний лаг, який показує, що досить часто здійснення виробничих інновацій відбувається в умовах старих управлінських структур та методів, тобто тих, які сформувались при попередніх виробничих технологіях. Відомий американський учений Е. Роджерс пояснює виникнення інноваційного лагу тим, що виробничі інновації є більш спостережувані, «відчутні» і сприймаються легше ніж управлінські, переконатися в ефективності яких набагато складніше.

Управлінські інновації з часом трансформують сам спосіб функціонування підприємств, але в більшості сучасних компаній не розроблені формальні процеси для сприяння та створення нових ідей в сфері менеджменту, теоретико-методичне забезпечення реалізації управлінських інновацій на низькому рівні, хоча процес виникнення управлінських інновацій схожий з процесом створення технологічних інновацій. До того ж впровадження управлінських інновацій досить часто пов'язано із необхідністю подолання ряду стереотипних бар'єрів, ступінь впливу яких, за думкою керівників ряду вітчизняних підприємств, суттєво розрізняється.

Говорячи про управлінські інновації, слід зазначити що саме відрізняє їх від технологічних та виробничих та робить унікальним процес їх створення. Технологічні інновації представляють собою певну сукупність знань, які можуть бути систематизовані, так як об'єднують декілька фізичних процесів або продуктів та можуть бути відносно легко відтворені. Управлінські інновації в більшій мірі специфічні по відношенню до підприємства, для них характерним є зовнішній вплив – зі сторони вчених, консультантів,

гуру менеджменту, тобто тих, хто визначає сутність інновацій, формує їх з врахування того, що реалізація нових управлінських ідей може відбуватися протягом декількох років. Модель виникнення та розвитку інновацій в сфері управління можна описати за допомогою наступних етапів: усвідомлення проблеми, розробка та формулювання ідеї, її визнання.

В більшості випадків управлінські інновації виникають через необхідність вирішення певної зовнішньої або внутрішньої по відношенню до підприємства проблеми або уникнення ситуації загрози, незадоволення. Слід враховувати, що інновації в сфері менеджменту є локальними, тобто досвід їх впровадження в одній компаній може не мати користі для іншої. Унікальність кожного підприємства обумовлює необхідність модифікації та корегування готових управлінських рішень або ж вимагає розробки принципово нових, які б поєднували різні елементи проблеми та варіанти її вирішення, з чітким розумінням внутрішнього та зовнішнього середовища функціонування підприємства.

Для управлінських інновацій в більшій мірі, ніж для технологічних та виробничих, властивий ризик виникнення опору з боку персоналу підприємства, несприйняття нових ідей. Для підтримки інноваційних рішень необхідне їх внутрішнє визнання працівниками, розуміння ними життєздатності ідеї отримання можливої вигоди від її реалізації.

Визначення основних функцій та завдань кожного відділу та відповідних працівників в ході реалізації інновацій, правил роботи підприємства, налагодження відповідного документообігу та ін. формує основу для реалізації управлінських інновацій, які в кожному конкретному випадку будуть тільки корегуватися.

Підсумовуючи вище викладене, бачимо, що управлінські інновації є невід'ємною частиною діяльності підприємств та запорукою підвищення їх конкурентоспроможності та забезпечення ефективної діяльності. Однак реалізація таких інновацій вітчизняними підприємствами ускладнена цілою низкою проблем як теоретико-методичного, так і прикладного характеру. З огляду на це, подальші дослідження в даному напрямі повинні включати відповідні процедури розробки та реалізації саме інновацій в сфері управління.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Андрушків Б. М. Стратегічне управління інноваційним розвитком підприємства / Б. М. Андрушків, Л. Я. Малюта // Тернопіль: ТНТУ, 2010. – 224 с.

2. Геєць В.М.Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В.М. Геєць // НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2009. – 864 с.

3. Ілляшенко С. М. Управління інноваційним розвитком: проблеми, концепції, методи : навч. посіб / С. М. Ілляшенко. – Суми : ВТД «Українська книга», 2003. – 278 с.

Науковий керівник – кандидат економічних наук, доцент Л.Я.Малюта

СОЦІОЛОГІЯ / СОЦИОЛОГИЯ

УДК 316.33

Наталія Чернікова
(Дніпро, Україна)

ТЕОРІЯ ПОКОЛІНЬ ПРО ХАРАКТЕРНІ РИСИ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

У статті розглядаються особливості формування ціннісних орієнтацій сучасної молоді. Основна увага приділена з'ясуванню характерних рис молодого покоління студентського віку крізь призму теорії поколінь Н. Хоува та В. Штрауса.

Ключові слова: *покоління Y, «міленіуми», молодь, теорія поколінь, соціологія віку, ціннісні орієнтації.*

The article deals with formation peculiarities of value orientations of modern youth. The main attention is dedicated to the characteristics of the young generation college age through the prism of the Generations Theory by N. Howe and W. Strauss.

Keywords: *Generation Y, «Millennium», youth, the Generations Theory, the age sociology, value orientations.*

Питання визначення періодизації та виділення характерних рис «поколінь» є вкрай актуальним з огляду на сучасні зміни як у символічній, так і в нормативній соціально-віковій диференціації. Адже представники різних вікових груп, що є результатом соціалізації за різних соціальних умов, по-різному як проявляють себе у процесі соціальної взаємодії, так і позиціонують себе в соціально-політичному просторі. Автори теорії поколінь, американські дослідники Н. Хоув та В. Штраус, наголошують на тому, що покоління об'єднується навколо певних сумісно пережитих подій та визначається певним проміжком часу, під час якого закладаються цінності, які будуть подібними для людей однієї вікової групи, та значно різнитись від цінностей та орієнтирів іншої вікової групи [6, с. 60]. Різниця цих цінностей може породжувати труднощі соціальної взаємодії між представниками різних поколінь у соціумі. Забезпечення здорової спадковості, ціннісної трансмісії, безперервності суспільства органічно пов'язані з відносинами поколінь, що безпосередньо залежить від розуміння й урахування соціально-психологічних особливостей поколінських груп, і насамперед – підростаючого покоління.

На сьогодні серед соціологів та демографів немає одностайності щодо поколінської ідентифікації вікової когорти сучасної студентської молоді. Деякі дослідники цілковито «розчиняють» її в поколінні Y, або «міленіумів» (1983-2000 р.н.). Проте більшість все ж таки виокремлює когорту молоді 1993-2000/2003 р.н., відзначаючи її соціально-психологічні, аксіологічні особливості, називаючи або перехідним Y (ехо-поколінням), або Поколінням «ЯЯЯ» (Generation MeMeMe), або навіть представниками наступного, Z-покоління (Net Generation, Internet Generation). Узагальнивши найпоширеніші точки зору, сьогоднішніх підлітків і молодь віцом від 15 до 20 з невеликим років можна зарахувати до покоління «молодших Y» (саме таку назву пропонуємо застосовувати у даній статті).

Причина наявного полідетермінізму полягає саме у тому, який з критеріїв вважається основоположним у визначенні специфіки даної когорти. Приміром, саме акцентування таких характерних рис молоді, як егоцентризм, надмірна самопрезентація, дозволило Дж. Стейну назвати сучасну молодь «поколінням нарцисів», або «Поколінням ЯЯЯ» (стаття «The Me Me Me Generation», журнал Time, травень 2013 р.) [7]. Характеристика даної когорти як лінивої, егоїстичної і поверхової, амбіційної та високомірної, подана у його статті, викликала бурхливу дискусію навколо особливостей та ціннісних орієнтацій сучасної молоді та, відповідно, наведення безлічі аргументів на їх підтвердження або спростування.

Дана дискусія, абстрагуючись від емоційних звинувачень чи виправдань молоді, продемонструвала насправді об'єктивний факт – зміну поколінської парадигми, необхідність представникам інших поколінь пристосовуватися і рахуватися з тим очевидним фактом, що ця молодь – «не така, як ми», і відповідно, будувати модель міжпоколінської співпраці.

Тож чим «молодші Y» (а серед них і наші студенти) відрізняються від попередніх поколінь? У першу чергу слід зазначити, що вони народились і зростали в епоху глобалізації та постмодернізму; формування їхнього філософського й соціального світогляду відбувалося під впливом таких факторів, як світова фінансово-економічна криза, Веб 2.0, розвиток мобільних технологій. Тож вагомою відмінністю «молодших Y» від попередників є глибока зануреність у цифрові технології. Розвиток мережевих комунікацій: електронної пошти, SMS, та інших медіа-ресурсів на кшталт відеохостингу YouTube та соціальних мереж значно вплинули (й впливають) на формування їхнього світобачення та світосприйняття [4]. І саме з цим фактом доводиться рахуватися представникам попередніх поколінь.

Неоднозначною (з точки зору старших поколінь) психологічною особливістю «молодших Y» є мультизадачність у використанні засобів комунікації та виконанні справ. Слід враховувати той факт, що вони з дитинства звикли одночасно робити кілька речей: виконувати певні завдання, слухати музику, читати стрічку соцмережі, вживати їжу тощо. Тож потенційною проблемою міжпоколінської взаємодії виступає необхідність тривалого зосередження «молодших Y» на єдиному завданні. Проте існує і вектор її потенційного вирішення: завантаження молоді одночасно кількома проектами із використанням ефективної мотивації.

Більшість дослідників констатують, що у «молодших Y» спостерігається розмивання життєвих принципів та ціннісних орієнтирів. Основними причинами, на їхню думку, є швидкі життєві зміни, в результаті яких окремі принципи, і навіть стиль життя в цілому стають застарілими; світоглядний розрив з батьками, неактуальність життєвих принципів старших. До того ж, на формування цінностей «молодших Y» значно впливає інформаційне перевантаження як невід'ємна риса сучасного інформаційного суспільства.

Нове покоління дотримується принципу «живи сучасністю», вважаючи за краще проводити час у своє задоволення і намагаючись ні про що сильно не турбуватися. Головна мета їхнього життя – «бути щасливими» [13]. При цьому у формулі щастя «молодші Y» виокремлюють насамперед такі компоненти, як дотримання фізичного і психологічного комфорту. Тож серед ціннісних пріоритетів молоді чільне місце займає підтримка та збереження фізичної форми, що в сучасному життєвому ритмі потребує більше зусиль, соціальна активність та хобі. Сімейні цінності, поряд зі збереженням їхньої значущості, зазнають у «молодших Y» девальвації внаслідок зміщення акцентів у бік соціальних – кар'єри, матеріального та соціального благополуччя тощо. До того ж, такі риси «молодших У», як гіперактивність, підвищена конфліктність, перфекціонізм обумовлюють жорстку (персональну, а не корпоративну!) конкуренцію одне з одним задля досягнення власних цілей. Відповідно, викликає занепокоєння знецінення духовних цінностей молоді, що підсилюється впливом негативних факторів соціально-політичного та соціально-економічного життя.

Відтак, у «молодших Y» спостерігається зміна у ставленні до праці. Вони не хочуть працювати так багато, як їх батьки, проте прагнуть до наповнення власного життя змістом, вочевидь вбачаючи у праці засіб для реалізації даної мети: «не жити, що працювати, а працювати, щоб жити». Причому подорожування й відпочинок займають більш чільне місце серед життєвих пріоритетів молоді, ніж у представників попередніх поколінь.

Головним соціально-психологічним трендом для нових поколінь, у тому числі й «молодших Y» є інфантилізація, що знаходить прояв у збереженні дитячих рис у дорослому житті. Наявність даної особливості обумовлює нівелювання понять відповідальності та обов'язку, неготовність визнавати власні провини за зрив або неадекватне виконання певних завдань, очікування від оточуючих тощо безумовної позитивної оцінки своєї діяльності незалежно від її продуктивності чи результативності тощо. Звідси – дитячий егоцентризм та

споживче ставлення до життя. Нерідко молоді люди претендують на отримання винагороди не за виконання власних зобов'язань, а просто за сам факт присутності на навчальному/робочому місці [3].

Сучасна студентська молодь є типовим поколінням споживачів; їхній світогляд формувався в умовах бурхливого розвитку споживацького суспільства, ринкових відносин, рекламного наповнення, що спостерігалось в Україні на зламі століть. Тож покоління, яке ще не стикалося з масовим безробіттям, легко розлучається з грошима. Вони люблять відвідувати кафе, ресторани, купувати технічні новинки. На Заході їх називають «digitalnatives» – людьми цифрових технологій, тому витрати на гаджети вони вважають не марнотратством, а необхідністю [13]. Водночас «молодші Y» досить прискіпливо ставляться до вибору товару (особливо технічного), ретельно вивчаючи його характеристики, проводять ціновий моніторинг (здебільшого, звичайно, в мережі), залишають відгуки на форумах, викладають відео придбаної продукції тощо.

Ще одна характерна риса молодого покоління – це *перфекціонізм,* що з дитинства формується під впливом як найближчого соціального оточення, так інформаційної спільноти в цілому. Життя «міленіумів» проходить під прицілом фотокамер, і на сьогодні це – добровільний вибір більшості людей. З моменту народження дитину вже не залишають у спокої: фотографують, знімають на відео і щедро викладають це у соціальних мережах у відкритому доступі. Тож будь-які форми людської життєдіяльності публічно обговорюються, причому в порівняннях. Звідси – формування перфекціонізму, який часто не дає змоги відчути радість успіху [10, с. 150-151]. Так починається й відбувається постійний кругообіг фейків та справжнього в соціальних мережах, що набуває іноді комічних форм. Коли 20-тирічна людина або підліток, із типовими комплексами чи віковими проблемами, відкриває свою сторінку в соціальній мережі і бачить там свято «захисного марнославства» іншого, починається копіювання, імітація, наслідування, і в кінцевому рахунку виникають паттерни. Дистанція ж між паттернами та реальними людьми може бути надзвичайно великою.

Відповідно, надмірний перфекціонізм молоді обумовлює наявність у неї завищеного рівня очікувань, бажання стати кращими у навчанні, професії, роботі. Ось тут і виникає певний дисонанс, адже поряд зі збільшенням запитів – зменшення бажання брати на себе відповідальність, відчувати необхідність в отриманні знань, робити роботу життєвим пріоритетом тощо. До того ж, амбітність і самовпевненість «міленіумів» є підставою для старшого покоління вважати їх зарозумілими. Дійсно, серед характерних рис «молодших Y» дослідники називають непоштивість – упевненість у тому, що всі мають їх поважати, а от їхню повагу ще треба заслужити. Для них характерні впевненість у собі та спілкування на рівних з усіма, що часто спричиняє непорозуміння із дорослими. До речі, на зірок та бренди вони так само дивляться як рівних собі. Це перше покоління, яке не має героїв, зате має кумирів (на кшталт Гаррі Поттера).

Крім того, серед особливостей покоління сучасної студентської молоді необхідно враховувати наступні: *ефективність* – намагання досягти максимальних результатів за мінімальний час та мінімальними зусиллями; *адаптивність* – швидка реакція на найменші зміни, прагматичний конформізм; *інноваційність* – перманентний пошук більш швидкого, ефективного та зручного шляху виконання завдання, залучення чужих ідей задля генерування власних [3].

Сучасна молодь відрізняється оптимістичним ставленням до життя, життєрадісністю, налаштованістю на позитив та охоче вчиться долати труднощі. Важливе місце серед життєвих пріоритетів «молодших Y» посідає соціальна активність. Тож молоді люди активно долучаються до волонтерської діяльності, беруть участь у різних соціальних проектах. Вони, безумовно, «зелене» покоління, думають про охорону навколишнього середовища більше, ніж будь-хто ще; захист природи – одна з головних цінностей у їхньому житті.

Тож як представникам інших поколінь знайти спільну мову з поколінням «ЯЯЯ»? Цікавитися їхнім життям, говорити з ними про те, що їм цікаво, на їхні питання відповідати в режимі реального часу. Цікавитися їхніми цінностями: як і інші покоління, вони мають свій

візуальний образ, свою мову, свої принципи. Усе це потрібно поважати. Переконувати у тому, що їхні думки поважають і цінують. Для спілкування з ними використовувати соціальні мережі та форуми – не лише для передавання інформації, а й для прямого спілкування, обговорюючи важливі для них питання: як розвиватися, як стати відповідальною людиною, як досягти життєвої мети тощо. У спілкуванні завжди бути позитивними й оптимістичними, забезпечити їм можливість спілкуватися з мудрими людьми різних поколінь.

Як показали дослідження, 8 з 10 представників «міленіумів» змінити світ вважають за свій прямий обов'язок. «Виросло унікальне … покоління, …воно розуміє глобальні проблеми, володіє інструментами, особливо соціальними медіа, для позитивних змін у житті, – пише Д. Джонс, співзасновник One Young World – І форуму молодих лідерів світу. – …Цифрова революція дає йому змогу впливати на майбутнє, нехтуючи такими «дрібницями», як людський вік чи географія...» [3]. Слід враховувати той факт, що до 2020 року кількість «міленіумів» серед працездатного населення світу становитиме 75-85%.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Глотов М. Б. Поколение как категория социологии / М. Б. Глотов // Социологические исследования. – 2004. – № 10. – С. 42–48.

2. Дыльнов Г. В., Шахматова Н. В. Поколенческая организация современного российского общества (специфика современных межпоколенческих отношений) : [коллективная монография] / Под ред. Г. В. Дыльнова и Н. В. Шахматовой. – Саратов : Изд-во «Научная книга», 2003. – 321 с.

3. Зрозуміймо покоління «міленіумів» – це наші учні! / [Електронний ресурс]. – // Інформаційно-методичний сайт ІППО Київського університету імені Б. Грінченка. -– Режим доступу : http://ippo.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=2556&Itemid=41

4. Исаева М. А. Поколение / Исаева М. А. // Знание. Понимание. Умение. – 2011. – № 1. – С. 265–268.

5. Лисовский В. Т. Диалектика преемственности поколений // В. Т. Лисовский Социология молодежи : [учебник] / Отв. ред. В. Т. Лисовский. – СПб., 1996. – 361 с.

6. Онищенко А. С. Покоління як соціологічна категорія / А. С. Онищенко // Наукові праці : науково-методичний журнал. – Вип. 222. – Т. 234. –Соціологія. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. – С.60-63.

7. Поколение нарциссов: Амбициозные и высокомерные, но пустые / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.15min.lt/ru/article/vesti/pokolenie-nartsissov-ambitsioznye-i-vysokomernye-no-pustye-504-345747#ixzz3PvjR9kW7

8. Поняття покоління: сутність і зміст / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://1nauka.ru/pokoleniya-subekty/35-ponyatie-pokoleniya.html?start=1

9. Пушина Л. Ю. Поколение как социокультурная общность / Л. Ю. Пушина/ Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия: Социальные науки. – Н. Новгород : Изд-во ННГУ им. Н. И. Лобачевского. – 2011. – № 3 (23). – С. 28–35.

10. Царенко Н. В. Как понять свого ребенка? Поколение Z и другие / Н. В. Царенко. – Ростов н/Д: Феникс, 2014. – 187, [1] с.

11. Чернікова Н. С. Ціннісні орієнтації сучасної студентської молоді крізь призму теорії поколінь / Чернікова Н. С. // Формування загальнолюдських та патріотичних цінностей у студентської молоді : Зб. наук. праць / Редкол. : Кобець А. С. (відповід. ред.) та ін. – Д. : Вид-во Придніпров'я, 2015. – Вип. 6. – С. 198-204.

12. Шамис Евгения. Теория поколений, или откуда берутся ценности / [Електронний ресурс] / Е. Шамис. – Режим доступу : http://rugenerations.su/page/4/

13. Якими вони виросли, молоді люди покоління Z? / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrainianblog.info/yakymy-vony-vyrosly-molodi-lyudy-pokolinnya-z/

ІСТОРІЯ / ИСТОРИЯ

УДК 37.014(477.43) «18/19»

Алла Боднар
(Кам'янець-Подільський, Україна)

КОНФЕСІЙНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ТРАНСФОРМАЦІЙ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ XVIII – В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

У статті досліджено процес конфесійних змін та особливостей в розвитку освітньої сфери Подільської губернії наприкінці XVIII – першої половини XIX століття. Анексувавши Правобережну Україну, російська влада застала на її території досить розгалужену систему освіти, якою здебільшого опікувалися римо-католицька та греко-католицька церкви. Розуміючи це Санкт-Петербург з перших же днів у регіоні почав обмежувати можливості польського шкільництва та формувати російську систему освіти. Це проходило водночас із активними перетвореннями в духовно-релігійній сфері.

Ключові слова: *знання, заклади освіти, парафіяльне шкільництво, етнічне урізноманітнення, Поділля.*

In the article the process of religious change and characteristics in the development of educational sphere Podolia late XVIII - early XIX century. Annexing Right-Bank Ukraine, the Russian government found in its territory rather extensive system of education, which mostly took care of the Roman Catholic and Greek Catholic churches. Realizing this St. Petersburg in the first days of the region began to restrict the Polish school system and form the Russian education system. It was held simultaneously with the active transformations in the spiritual and religious sphere.

Keywords*: knowledge, educational, parish schooling, ethnic diversity, skirts.*

До 1793 р. міжконфесійні взаємини на Поділлі були своєрідним "дисидентським питанням", котре використовувалося Росією для втручання у внутрішні справи Речі Посполитої. Після включення до Російської імперії вони стали факторами церковного життя та внутрішньої політики самодержавства, спрямованими на нейтралізацію православ'я як конкурента за владу і чинника українського національного та політичного сепаратизму. Взаємодія держави і церкви проявлялася в тому, що уряд контролював всі важливі питання всередині духовно-релігійної сфери. Православна церква, перемістившись у центр державного життя і суспільно-політичних процесів, стала все більше втрачати характер суто церковної й спрямовувати зусилля на формуванні в новій окраїні соціокультурного простору російського типу й надавати найважливішим політичним та економічним заходам царизму релігійного забарвлення.

Трансформації освіти краю відбувалися в умовах, коли уряд намагався змінити ситуацію на користь метрополії шляхом поглинення Уніатської церкви – як виразника національних засад, культури українців й перешкоду злиття Поділля з імперією. Це тим більше необхідно підкреслити, адже за часів Речі Посполитої освіта в краї була тісно пов'язана з релігійними установами, й у першу чергу, з римо-католицькими та греко-католицькими орденами (францисканці, єзуїти, домініканці, кармеліти, василіани). Тому, приєднавши Правобережну Україну, російська влада застала тут досить розгалужену систему освіти, яка здебільшого контролювалася Римо-Католицькою та Греко-Католицькою церквами. Розуміючи це, Санкт-Петербург з перших же днів свого панування в Правобережній Україні почав обмежувати можливості польського шкільництва та формувати російську систему освіти. Царизм прагнув через неї протидіяти полякам, запроваджувати свої порядки, в яких шкільництво відігравало провідну роль.

Оскільки заклади освіти губернії функціонували переважно у складі уніатських парафій і монастирів, їх існування і трансформації зумовлювалися змінами в церковній сфері, зокрема цілеспрямованим насадженням у краї православно-конфесійної, імперської освітньої та мовної уніфікації. Тому на межі XVIII–XIX ст. навернення в православ'я було зведено в ранг державної політики [5, с. 355]. Зокрема, був здійснений перехід основної маси уніатів у Православну церкву. Приєднання до Православної церкви звільнялося від релігійних утисків і переслідувань населення Поділля, що мало, безперечно, прогресивне значення, з іншого – знаменувало початок русифікації та культурного і релігійного життя [4, с. 90-91]. На нашу думку, Православ'я поверталося вже в інший суспільний простір. Якщо раніше Православна церква була невід'ємною частиною українського народу, то після повернення церква стала на бік влади. Відтак, українці опинилися в абсолютно іншому духовно-культурному просторі.

На межі XVIII–XIX століть відбулись істотні зміни в духовно-релігійній культурі, що формували новий етноконфесійний простір регіону. Прибувши на Поділля, росіяни зіткнулися не тільки з поліетнічним, але й із поліконфесійним населенням, найбільшу частину якого складали українці [1, арк. 7-9], що переважно належали до уніатської або греко-католицької конфесії. Поляки представляли римо-католицьку віру. Євреї виступали носіями іудейського віро сподівання. В краї почала утверджуватись нова церковна ієрархія, в якій центральне місце відводилось православ'ю. Своєрідною її особливістю були безправне становище уніатів, соціальна перевага над ними з боку католиків і православних. Під кінець XVIII ст. держано-церковні відносини рішуче повернулись на користь імперії та Православної церкви. Держава, в свою чергу, взяла під жорсткий контроль церковне життя, а уніатів стала наполегливо перетворювати у православних.

Моральні цінності суспільства формують передусім церква і школа. На Поділлі, як і в усій Правобережній Україні, найбільшою була Уніатська церква і найширшою була мережа парафіяльних шкіл цієї конфесії, які функціонували при церквах. Тому закономірно, що саме вони формували духовно-моральні цінності українців. Очевидно, це розуміло самодержавство. З тим, щоб змінити суспільні цінності на користь Російської імперії, необхідно було зайнятись глибинними процесами [3, с. 501-513]. І це уряд та органи влади на місцях почали цілеспрямовано робити відразу ж після другого поділу Речі Посполитої. Здійснюючи «повернення» в регіони православ'я, було проведено перехід уніатів у російську православну церкву і разом із руйнуванням уніатської церкви була зруйнована мережа їх освітніх закладів [2, с. 30-42].

Починаючи вже з середини 90-х рр. XVIII ст., царизм крок за кроком перетворював Православну церкву в знаряддя імперської політики. З пошаною ставлячись до Римо-католицької церкви і латинського обряду до 20-х рр. XIX ст., центральні і місцеві органи влади щоразу втручалися в життя православних подолян, завдавали всіляких утисків православним приходам і школам, заражали священиків і вчителів національним нігілізмом, потакали польським поміщикам в їх боротьбі з православ'ям. Це, в свою чергу, примушувало українців регіону протидіяти ворожому впливові полонізму та русифікації, виносити на своїх плечах боротьбу з ними .

Поділля стало складовою частиною, завдяки якій продукувалися нові явища і віяння у Православ'ї, характерні для Заходу, тим самим пристосовуючи їх до Російської імперії. Греко-католицьке тло, що збереглося в краї до кінця 30-х р. XIX ст., та західне адаптувало їх до умов Росії. Особлива роль у цьому належала Кам'янцю-Подільському, як губернському центру, що традиційно виступав приманливим центром не лише католицизму, а й православного світу своєю святістю і вченістю, уособленням яких була Києво-Могилянська академія, а також Почаївський культурний осередок [6, с. 149-156].

Повернуте у край православ'я стало знаряддям впливу на традиції, побут, вірування корінних мешканців, коригування їх внутрішньої структури, регулювання соціальних, національних і етнічних цінностей. У свою чергу, це об'єктивно позначалося на розвитку національних особливостей і конфесійній зумовленості подільської освіти. Оскільки заклади

освіти губернії функціонували переважно у складі уніатських парафій і монастирів, їх існування і трансформації зумовлювалися змінами в церковній сфері, зокрема цілеспрямованим насадженням у краї православно-конфесійної, імперської освітньої та мовної уніфікації. Як наслідок, абсолютна більшість уніатських навчальних закладів зникла, а залишені потрапили під контроль держави та католиків і до кінця 30-х рр. були закриті або перетворені в державні інституції та осередки зросійщення корінних мешканців.

Власне, після придушення Польського повстання 1830–1831 рр. самодержавство нанесло серйозний удар і по Римо-католицькій церкві. Указом імператора Миколи I від 19 липня 1832 р. було передбачено закрити 181 римо-католицьких монастирів із 305, які тоді існували в західних губерніях. У Правобережжі було закрито 61 монастир (32 відсотки від усього їх числа), в тому числі 19 – на Поділлі. Втім, василіанські монастирі за сприяння повстанню були повністю закриті, Василіанський орден остаточно ліквідовано, а його майно – конфісковано. Цілком закономірно, що в цьому слід шукати причину зникнення розгалуженої мережі парафіяльних шкіл, яка функціонувала за часів Речі Посполитої і давала освіту подільським селянам і міщанам. У горнилі релігійної політики царизму "переплавлялися" не тільки уніати на православних, а й була майже вщент зруйнована шкільна система, що існувала при уніатських парафіях.

Впродовж 1794–1796 рр. у Брацлавській губернії православних стало понад 1295470 осіб із 1442 приходами та 1032 священиками. Безперечно, такою величезною кількістю віруючих потрібно було управляти. Тому, враховуючи неодноразові звернення преосвященного В. Садковського, Катерина II своїм височайшим указом від 12 квітня 1795 р. утворила особливу Брацлавсько-Подільську єпархію.

До змін, які відбулися в шкільництві Поділля, докладали немало зусиль римо-католики. Адже водночас із перебудовою їх церковно-адміністративних структур, богослужбової, пастирської та місіонерської діяльності відбулась зміна їхньої духовної освіти. Зокрема, римо-католицький митрополит С. Сєстренцевич-Богуш, перетягнувши у католицизм понад 200 тис. уніатів, тим самим сприяв зруйнуванню їхніх навчальних закладів.

Протягом 1832–1833 рр. майже усі школи при монастирях і костьолах були закриті, а ті, що залишилися, повністю підпорядковувалися цивільному училищному начальству. Більше того, російська адміністрація чітко визначила, чим вони могли займатися, а саме: виховання та навчання бідних і сиріт читанню, писанню, рахуванню з обов'язковим вивченням російської мови. Внаслідок вжитих урядом заходів діяльність Римо-Католицької церкви в освітній галузі фактично зійшла нанівець.

На місці колишніх католицьких парафіяльних шкіл поступово створювалися світські. Католицьке духовенство чинило певний опір цьому процесу.

Отже, наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. освіта Поділля переживала надзвичайно важкі часи. Розгалужена мережа шкіл, в яких подоляни здобували освіту, відразу після приєднання до Росії опинилася у повному занепаді і майже перестала існувати. Відкриття нових парафіяльних шкіл і народних училищ відбувалося дуже повільно тільки, починаючи з 20-х рр. XIX ст. Через їх незначну кількість, відсутність належних умов і підготовлених учителів вони не задовольняли зростаючих освітніх потреб подолян. У краї цілеспрямовано створювалися умови, за яких шкільництво позбавлялося своїх самобутніх рис і змушено було адаптуватись до російських імперських взірців. Водночас навчання кріпосного селянства і міщан у новостворених закладах освіти було дуже обмеженим, а в багатьох випадках навіть стало практично недоступним.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 1123, 18 арк. 165. Там само, ф. 228, оп. 1, спр. 165, 1 арк.

2. Енциклопедія українознавства: Загальна частина : Перевидання в Україні 6. – К. : Ін-т Української археографії, 1995. – Т. 2. – 502 с.

3. Униатское духовенство Подольской епархии в первой половине настоящего столетия. // Подольские епархиальные ведомости. – 1889. – № 22. – С. 501-513.

4. Опря А. В. Ліквідація Уніатської церкви на Поділлі наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. / А. В. Опря // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету : історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Кам-Поділ. держ. ун-т, 1999. – Т. 3 (5). – С. 89-95.

5. Філінюк А. Г. Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX століття : інкорпорація до складу Російської імперії : дис… д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 – Історія України / Філінюк Анатолій Григорович. – К., 2013. – 587 с.

6. Шульгин В. Юго-Западный край в последнее двадцатилетие (1838–1863) / В. Шульгин. – К. : [б.и.], 1864. – 268 с.

УДК 94:061.213

Віра Семещук, Руслана Найда
(Дубно, Україна)

МУЗЕЙ ДУБЕНСЬКОГО КОЛЕДЖУ РІВНЕНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЯК ЗВ'ЯЗОК ІСТОРІЇ І СУЧАСНОСТІ

У статті висвітлено значення музею навчального закладу як осередку діяльності студентів, викладачів, випускників та ветеранів праці. Акцентується увага на творчій співпраці, що сприяє згуртуванню колективу коледжу, збереженню існуючих та появі нових традицій розвитку Дубенського коледжу Рівненського державного гуманітарного університету.

***Ключові слова**: музей, історія коледжу, традиції, навчальний процес, гурткова робота.*

In the article "Dubno College RSHU Museum as a connection of the history and modernity" highlights the importance of the museum as a center of students, teachers, alumni and labor veterans activity. Attention is focused on creative collaboration that promotes team building of the college, preservation of existing and creation of new traditions of Dubno college of the Rivne state humanitarian University

***Keywords:** museum, the history of college, traditions, educational process, hobby groups work.*

«Не шукайте після смерті могилу нашу в землі – шукайте нас в серцях освічених людей». Ці слова належать класику перської поезії, філософу Румі [3]. Життя – це не ті дні, що пройшли, а ті, що запам'ятались. А стіни цього закладу пам'ятають події не одного десятка років. Музей історії коледжу – це зв'язок поколінь, перехрестя епох, своєрідна машина часу. Місія музею – це виклад суті, що лежить в основі його існування [2].

Отже, повернімось в історію Дубна на сім десятків років назад у далекий післявоєнний 45-й. На цей час у західних областях України відчувалася гостра потреба у вчительських кадрах. У зв'язку з цим у травні 1945 р. Постановою виконкому Ровенської обласної Ради депутатів трудящих за № 641 було засновано Дубенське педагогічне училище. Першим наказом по педучилищу було зараховано на навчання 61 особу. Так було розпочато підготовку вчителів для початкової школи.

Вперше заклад очолив Федір Павлович Джулай. Під навчальний корпус місцева влада віддала приміщення колишньої гімназії, а під гуртожиток – колишній монастир кармеліток (нині – хоспіс). Важкий був тоді час, і нелегко доводилось здобувати знання. За спогадами випускника педучилища 1949 року Володимира Сабади: ***«...в гуртожитку доводилося жити в колишніх келіях, було досить холодно і сиро. Дрова для опалення заготовляли самі слухачі, виїжджаючи в ліси Дубенщини по суботах та неділях»*** [1].

Незважаючи на важкі повоєнні часи і кадрові проблеми, у новостворений заклад прибули 10 викладачів з м. Києва. За свідченням першого випускника Дубенського педучилища Володимира Дорофійовича Гайбонюка, (професора, кандидата історичних наук) серед них були викладачі: ***«... два - історії, три - мови і літератури української та російської, по одному – фізики, біології, музики та інші. Як правило, всі вони були фронтовиками, багато з них були інвалідами війни, мали бойові нагороди. Ми, учні, всі ними пишалися, найперше як учителями і старшими мудрими і добрими порадниками. До роботи в училищі було залучено місцевого вже немолодого ще польської школи талановитого математика Івана Феліксовича Барановського, який, ставши завучем, одночасно став справжньою душею вчительського і учнівського колективу»*** [1, с. 51-52]. У липні 1947 директором училища було призначено Ласкаржевського А.А. Запам'ятався він слухачам тим, що за власні кошти зібрав бібліотеку та створив в училищі мистецьку галерею з репродукцій картин відомих художників [3].

У 1948/49 н.р. в училищі діяли гуртки: літературний, музичний, хоровий, спортивний та гурток із вивчення біографії Й.В.Сталіна (був і такий!).

Упродовж 1947–1952 рр. відбулось п'ять випусків у педагогічному училищі: в 1947 р. – випущено 20 осіб, 1948-му– 58 осіб, 1950-му– 80 осіб, 1951-му – 88 осіб, 1952р. – 80 осіб. У1949 р. випуску не було у зв'язку з тим, що з1948/1949 н. р. із трирічного навчання перейшли на чотирирічний термін. [5]

У 1954 р. було створено три предметно-методичні комісії, одну з яких очолила Валентина Іванівна Тичиніна, яка ще зовсім юною прийшла в училище в 1947 році. Нині Валентина Іванівна на заслуженому відпочинку. Їй зараз 92 роки.

Як бачимо з історії, в училищі значну увагу приділяли позааудиторній роботі. На початку 50-х років команда Дубнівського педагогічного училища посіла ІІ загальнокомандне місце та завоювала кубок добровільного спортивного товариства «Іскра» на І обласній студентській спартакіаді. Світлина «Кращі фізкультурники» є вагомим аргументом щодо підтвердження вищесказаної думки.

У 1956 році училище очолив Дмитро Піменович Момон.

Влітку 1956 р. і 1957 років були розформовані Острозьке і Костопільське педагогічні училища, і студенти у кількості *(169 +83)* 252 особи були переведені до Дубнівського педучилища. Таким чином, з першого вересня 1957 р. на випускних курсах навчалося 307 студентів, які були об'єднані в 10 навчальних груп. Це був найбільший випуск учителів початкових класів за всю історію училища.

З 1960 р. в Дубнівському педучилищі проводився набір на три спеціальності, вперше випускники шкіл області зарахувались на дошкільний відділ. Всього набір складав 120 слухачів, з них 60 на шкільний відділ, 30 на відділ музики і співів (з 1959 року) та 30 осіб на дошкільний відділ.

У зв'язку з важкими матеріальними умовами, в яких приходилось навчатись, в училищі вирішили створювати матеріальну базу власними силами. Протягом 1961-1962 років силами студентських будівельних бригад під керівництвом викладачів були збудовані: спортивна зала з роздягальнями для студентів і викладацькою, 2 класні аудиторії та 8 кабінетів для занять гри на індивідуальному музичному інструменті, актова зала на 260 осіб, їдальня на 50 осіб, майстерня по дереву та металу. Ви і сьогодні можете побачити деякі з цих об'єктів – наприклад, актову залу, спортивну залу, музичні кабінети.

У серпні 1965 р. на посаду директора Дубнівського педагогічного училища було призначено Биця Івана Семеновича. Велика увага у цей час приділяється зміцненню матеріальної бази, а також розширенню мережі гуртків. У цей час діяли 10 предметних гуртків, 10 спортивних секцій та 7 гуртків художньої самодіяльності.

У 1970 р. введено в дію гуртожиток на 240 місць.

На початку 70-х років ряд перемог здобули учасники художньої самодіяльності: народний хор і ансамбль народних музичних інструментів стали фіналістами республіканського огляду художньої самодіяльності.

З 1 вересня 1978 р. училище очолив Боковчук Віктор Степанович. Кількісний склад викладачів на початок 1978 року становив разом із сумісниками 92 особи. Покращилась матеріальна база училища. Студенти отримали ряд спортивних перемог: команда стрілків училища стала чемпіоном України у II Республіканській спартакіаді студентів педучилищ**,** волейбольна команда дівчат стала срібним призером, а легкоатлетична – бронзовим.

У 1993 р., після виходу Віктора Степановича на пенсію, на посаду директора педагогічного училища було призначено Бабака Валерія Павловича, який очолює заклад ось уже 23 роки. У 1999 році училище реорганізовано у Дубенський коледж Рівненського державного гуманітарного університету. Змінено статус навчального закладу: Дубенський коледж ВНЗ I-II рівнів акредитації.

За цей період розв'язано проблему двозмінного навчання, ліцензовано три спеціальності: «Початкове навчання» та «Дошкільне виховання», «Соціальна педагогіка», обладнано чимало кабінетів, з них три кабінети інформатики, вдвічі збільшено книжковий фонд бібліотеки, здійснена реконструкція гуртожитку в навчальний корпус, завершено ремонт частини гуртожитку училища культури на 260 місць та поселено студентів педколеджу, усі спеціальності коледжу ліцензовані та акредитовані, Дубенський коледж РДГУ атестовано з відзнакою з надання освітніх послух у сфері загальної середньої освіти.

На базі коледжу діє 10 предметно-методичних комісій. У коледжі сьогодні працюють 5 кандидатів наук, 2 з них – доценти, 10 старших викладачів, 11 відмінників освіти України, 11 викладачів–методистів.

Набула системності позааудиторна робота. На сьогодні в коледжі активно діє 8 гуртків художньої самодіяльності, 5 об'єднань за інтересами і клубів, 8 спортивних секцій та гуртків, 18 предметних гуртків. Святкові шоу-програми до Дня студента, які ось уже 16 років поспіль презентують викладачі, вже давно переросли в загальноміське свято і стали візитівкою коледжу**.**

Соціальна програма «Дубенський коледж РДГУ – дубенчанам» дає змогу як викладачам, так і студентам, завжди бути у вирі міського життя і відчувати себе його дієвою частиною.

З 2010 року 4 рази у складі делегації від м.Дубна свою майстерність демонстрували в Болгарії та польських містах Соколув-Подляскій і Гіжицько наші кращі колективи: театр народної пісні «Погостини», ансамбль народних інструментів «Мереживо», квартет «Вишиванка», солісти студії естрадного співу, зокрема:

- «Погостини» слали лауреатом III премії Міжнародного фольклорного фестивалю «Надбужанські зустрічі» в Польщі та III премії Всеукраїнського фестивалю «Зустрічаємо Різдво».
- На Всеукраїнському пісенному фестивалі «Пісня буде поміж нас» «Вишиванка» посіла I місце, а солістка студії естрадного співу Лілія Аврамчук – II місце.
- Наші спортсмени отримують ряд перемог на змаганнях різного рівня: баскетбол, волейбол, шахи, настільний теніс.
- Студенти коледжу неодноразово перемагали в конкурсах і олімпіадах.

У музеї представлені найдорожчі коледжу нагороди у сферах культури та спорту. Варто наголосити, що серед них є нагороди здобуті за межами України.

Орема експозиція була створена за сприяння Дубенської міської ради, зокрема начальника відділу внутрішньої політики, зв'язків з громадськістю та ЗМІ Ерни Шевчук. На цій виставці представлені букварі різних народів, представники яких проживали на території Дубенщини.

Сьогодні ми маємо чим гордитися. Маємо ким гордитися. Американський мільярдер Малкольм Форбс говорив: ***«Успіх приходить до того, хто робить те, що найбільше любить».*** І студенти, і викладачі, і працівники коледжу люблять свій заклад. І саме тому тут

зберігається своєрідний родинний дух, про який говорив згадуваний нами випускник 1947 року Володимир Дорофійович Гайбонюк. Тому і повертаються назад випускники, але вже у ролі викладачів. Саме тому щороку на зустрічі випускників актова зала переповнена випускниками. Саме тому приїжджають до нас, як на малу батьківщину, відомі на всю Україну і за її межами наші випускники:

- М.Г.Жулинський – доктор філологічних наук, професор, директор інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України, академік Національної академії наук України, народний депутат України. Лауреат Державної премії України ім. Т.Г.Шевченка;
- Олександр Ірванець, письменник, публіцист, перекладач, громадський діяч, є частим гостем коледжу. Книги, представлені в окремій експозиції, – це подарунки автора своїй alma mater.
- У музеї можна побачити збірки ще одного письменника, який з відзнакою закінчив Дубенське педагогічне училище, відмінника народної освіти Ростислава Тимофійовича Солоневського.
- 1954 р. училище з відзнакою закінчила Раїса Захарчук, тепер – відомий вчений, автор докторської дисертації «Народна вишивка Західної України XIX-XX ст.: проблеми, традиції». Високий науковий професіоналізм Р. Захарчук-Чугай було відмічено і за океаном, у США. У 1990-х р.р. її декілька разів було запрошено до наукової каталогізації українського музею у Нью-Йорку. Раїса Захарчук-Чугай читає лекції в художньому училищі ім. І.Труша, у Львівській академії мистецтв.

Не вдалося стати вчителем нашому колишньому студенту Ярославу Гелеті. З училища Ярослава Гелету дорога повела на Колиму, у Магадан, у дикі казахські степи. Прямо із студентської лави у 1948 р. у розквіті молодих літ фронтовика-добровольця арештували працівники НКВС і засудили до 25 років. Там, у таборах, він написав збірку «Невольничі струни».

Пам'ятаємо ми і Віталія Чернуху, згодом – архімандрита Лонгина, головного редактора «Церковної православної газети», співавтора програми, підручників, методичних вказівок до курсу «Християнська етика в українській культурі для 1-4 класів загальноосвітніх шкіл», викладача педагогіки та психології Київської духовної семінарії, який трагічно загинув у 2013 році.

Троє наших викладачів – Аркадій Вікторович Соболєв, Іван Хомич Турлюк, Раїса Лисенко – були фронтовиками Великої Вітчизняної війни. Багато наших випускників захищають Україну сьогодні… Ми низько схиляємо голови перед Дмитром Напрієнком, який 1 грудня 2015-го загинув в районі міста Красногорівка, що на Донеччині.

Наша гордість – наші випускники і наші студенти. Вони підвищують престиж нашого коледжу завдяки науковим, культурним та спортивним досягненням. Це вони –творці історії. Історії, яка не закінчується…поспішаймо, щоб продовжити її.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гайбонюк В. Д. Служити Вітчизні / В. Д. Гайбонюк. – Рівне: видавець Олег Зень, 2008. – С.51-52.

2. Музей:менеджмент і освітня діяльність / Упор. З. Мазурик, Г. Аартс. – Львів: Літопис, 2009. – 223 с.

3. Плиска С. І. Червоними і чорними нитками… / С.І. Плиска. – Рівне: Видавець Олег Зень, 2010. – С.31.

4. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.cka3ku.com/vislovlennya-j-aforizmi-pro-spogadi-j-pam-yat/

5. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/Istst/2009_2/R1/Dobrochynska.pdf

КУЛЬТУРОЛОГІЯ / КУЛЬТУРОЛОГИЯ

УДК 37.036.5

Алла Дудаш
(Мукачево, Україна)

РОЗВИТОК КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ СТУДЕНТІВ ЯК ОСНОВА МАЙБУТНЬОГО УКРАЇНИ

Суспільне життя обумовлено специфікою інтелектуальної праці, певним рівнем освіченості. Висока якість естетики зумовлена зразками світової культурної спадщини та надбаннями окремих націй і народностей, центром яких є людина. Завдань нового типу допоможе інтегруватися в макросоціум нації, розробити інноваційних технології та реалізувати індивідуальні шляхи розвитку творчого потенціалу студентів.Дотримання установок та правил роботи – показник культури, зрілості та професійності молодих спеціалістів.

Ключові слова: *принципова новизна, творчий процес, патріотичне мистецтво, розряд почуттів, принцип наскрізного розвитку.*

Social life is specified by an intellectual work, some degree of intelligence. High quality of aesthetics is caused by the patterns of world cultural heritage and the achievements of some nations and nationalities, the centre of which is a man. The task of a new type will help to be integrated in a macro society of nation, to develop the innovative technologies and to realize the individual ways of the development of creative students' potentiality. Following the installations and rules of work – is the index of culture, the maturity and young specialist' professionality.

Keywords: *principal innovation, creative process, patriotic art, discharge of sense, principle of throughout development.*

Сучасні проблеми перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації знаходяться в центрі уваги представників освітнього та виховного процесу становлення особисто орієнтованої молоді України. Культурний аспект суспільного життя стає глобальною проблемою гуманітарної освіти. Гуманітарна освіта обумовлена специфікою інтелектуальної праці та певним рівнем освіченості, для якої характерні витонченість, складність та висока якість естетики [1]. Однією з таких дисциплін є культурологія, яка зумовлена на засвоєння зразків народної, масової, елітарної та інших культур. Вони розраховані на неодноразове споживання і містять принципову багатозначність осмислень культурної спадщини світу та рідного краю, представлені різноманітними формами «високої» культури та «низькими» жанрами, що відтворюють еволюцію нашої цивілізації. Основний фактор культурної творчості є вплив на життя соціуму, створення світоглядних орієнтирів та моделювання шляхів його динаміки.

Центром культури є людина, яка виступає суб'єктом і об'єктом культури, в той же час від неї залежить, наскільки буде людяним те соціокультурне середовище, яке вона створить. Ця відповідальність в наш час лягає на плечі вищих навчальних закладів, не дивлячись на об'єктивні труднощі повинна в цих умовах вирішувати основне завдання – готувати молоде покоління відповідно до сучасних вимог сьогодення, вчасно накопичувати для цього інноваційний потенціал. Безумовно, це не тільки нова, але важка й відповідальна справа. Ця справа потребує принципової новизни перш за все в роботі викладачів гуманітарних дисциплін (культурології) вищих навчальних закладів, так як вивчення світової культурної спадщини, культурної спадщини України та рідного краю у мереживі освітніх дисциплін для студентів втрачає свою рідкісну значимість.

Із інноваційними тенденціями та перспективами розвитку науки і освіти в умовах глобалізації перед викладачами культурології стоїть завдання нового типу – допомагати

студентам стати носіями та творцями якісно нової культури, сформувати ініціативну, моральну впевненість особистості студента засобами навчальної та практично-творчої діяльності, а також здійснювати допомогу в становленні моральних пріоритетів духовності нації [2].

Зрозуміло, що це не є весь перелік завдань викладача нового типу, їх значно більше, але слід наголосити, що такий підхід допоможе інтегруватися в макросоціум нації, допоможе прийняти участь в розробці інноваційних технологій, реалізації індивідуальних шляхів розвитку творчого потенціалу окремих студентів.

Настав час переосмислити проблемні когніції і переоцінити їх: цей принцип полягає у тому, щоб розглянути і взяти до уваги альтернативні можливості, які приносять менший дискомфорт. Для розвитку нових перспектив можна використати декілька нових підходів.

Багатій мережі творчої діяльності студентів можна надати назву «позитивного завоювання освіти». У зв'язку із постійними соціальними змінами цілеспрямована та виборча орієнтація на потреби освіти не завжди відповідає вимогам сучасності, саме тому примушує шукати неординарні вирішення проблем.

В творчості, мистецтві існує така сторона нашої психіки, яка не знаходить виходу в нашому повсякденному житті. Зрозуміло, що дія мистецтва набагато складніша і багатогранніша, і з яким би визначенням ми не підійшли до мистецтва, ми завжди побачимо, що воно включає в себе щось, що відрізняється від простої передачі почуттів та інформації. Мистецтво очевидно, діє, творить, вирішує і переосмислює якісь найвищі та складні потреби організму, і найкращим доказом є факт, що він співпадає із думкою та дослідженнями науковців про витоки мистецтва. Ті почуття, які терзають душу, потребують вирішення і виходу, збуджуються за допомогою мистецтва, але природа їх залишається тією самою. Мистецтво доповнює життя і розширює його можливості. Сприймання мистецтва потребує творчого процесу, тому що для нього недостатньо пережити це почуття, яке володіло автором, необхідно по-творчому перебороти свої особисті почуття, знайти їх катарсис, і тільки тоді дія мистецтва виразить себе в повній мірі. В наш час роль патріотичного мистецтва зводиться не до того, щоб викликати бойові емоції, а скоріше до того, щоб вона, врівноважуючи організм в цей критичний період для нього із суспільним середовищем, зробила дисципліну, порядок в його роботі, дала потрібний розряд його почуттям, відігнала страх перед майбутнім, і ніби відкрила вільний шлях для хоробрості. Таким чином мистецтво робить простір певної мотивації поведінки особистості. Саме в мистецтві корисним являється розряд почуттів, який дає можливість для правильного вибору дій (втікати або нападати). Суттєвим висновком є думка, що яким би не був здібним студент чи творець, які б хороші викладачі його не оточували - він мало чого зможе добитися в житті якщо він не буде здоровим, а здоров'я організму залежить від здоров'я психіки особистості [3]. Дотримання певних установок та правил роботи-показник культури, зрілості та професійності молодих спеціалістів.

Здібним студентам не можна залишати дистанцію творчого шляху, так як від них залежить майбутнє України. На кожному етапі діє свій принцип наскрізного розвитку, де по-своєму осмислюються людські цінності, і неможливо знати наперед, на якому етапі життєвого досвіду буде по-новому осмислене те, що здавалося давно з'ясованим.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Рудницька О.П. Педагогіка загальна та мистецька / С.У.Гончаренко, І.А. Зязюн. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 15 с.

2. Піча В.М. Культурологія: Навч. посібник / А.К. Бичко, С.Л. Катаєв. – Львів: «Магнолія плюс», 2003. – 208 с.

3. Погляд у XXI ст. Кн. І: Пріоритет інтелекту / В.М. Литвин, В.П. Андрушенко та ін. – К., 2003.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ / ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 349.22

Іванна Жаборовська
(Київ, Україна)

ПРОБЛЕМИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

Молодь надто часто зіштовхується із труднощами при реалізації права на працю. Щороку кількість осіб із вищою освітою збільшується, а кількість місць навпаки, падає. У даній статті висвітлюються проблеми працевлаштування молоді та механізми їх вирішення.

Ключові слова: *молодь, працевлаштування, безробіття, робочі місця, досвід.*

Young people too often faced with difficulties in implementing the right to work. Every year the number of people with higher education is increasing, and the number of seats on the contrary, decreases. This article highlights the problems of youth employment and mechanisms for their solution.

Key words: *youth, employment, unemployment, jobs, experience.*

Зайнятість населення – це сукупність соціально-економічних відносин між людьми щодо забезпечення працездатного населення робочими місцями, формування розподілу та перерозподілу трудових ресурсів з метою їх участі у суспільно корисній праці та забезпечення розширеного відтворення робочої сили [1, с. 37].

Конституція України проголошує, що кожен має право на працю, але на сьогодні, проблема працевлаштування постає досить гостро. Найчастіше це стосується молоді.

Ми погоджуємось із О. М. Ярошенком, який стверджує, що щороку ситуація щодо працевлаштування є напруженою та поступово погіршується. Загострення соціально-економічних проблем, недосконаліть правової системи і нормативної бази, відсутність дієвих механізмів державної підтримки молоді в період її соціального становлення і розвитку ускладнили процеси відновлення інтелектуального потенціалу, трудових ресурсів держави, негативно позначилися на матеріальному становищі молодої сім'ї, здоров'ї, фізичному й духовному розвитку молодих громадян призвели до зростання безробіття серед молоді, загострення криміногенної ситуації в суспільстві [2, с. 205].

Ми вважаємо, що основними проблемами працевлаштування молоді є:

По-перше, відсутня можливість скласти гідну конкуренцію на ринку праці. Людина, яка щойно закінчила вищий навчальний заклад не складає ніякої конкуренції досвідченим працівникам, які мають хоча б мінімальний досвід роботи.

По-друге, низький рівень оплати праці. Молодий працівник все ж має можливість знайти роботу, але за умови низької заробітної плати. Станом на сьогодні, прожитковий мінімум та мінімальна заробітна плата є застарілою та не відповідає фінансовим потребам людини. Змінюється одна проблема, пошуку роботи, на іншу – економічну.

При підвищенні оплати праці, вирішиться проблема неофіційного працевлаштування. Більшість підприємств, установ та організацій приватної форми власності, які мають на меті отримання прибутку, задля збагачення готові оплачувати працю краще ніж інші установи чи організації, особливо державної форми власності, за умови оформлення працівника на мінімальну заробітну плату, а інше отримувати «у конверті», уникаючи оподаткування. Дана умова більш приваблює молодь. Враховуючи підняття мінімальної заробітної плати частина приватних підприємств, установ та організацій можуть взагалі відмовитись від офіційного працевлаштування, обґрунтовуючи небажанням сплачувати податки у подвійному розмірі. І це є кращий варіант, гірший – скорочення кількості працівників, у зв'язку із неспроможністю оплачувати високі податки.

По-третє, низький рівень пенсії та високий пенсійний вік. Так, ми вважаємо, що рівень пенсії та вік впливає на працевлаштування молоді. Оскільки людина, яка, припустимо, має

більше 20 років стажу отримує більшу заробітну плату ніж розмір пенсії. За такої умови людина погоджується далі працювати, а не виходити на пенсію за віком. Отже, молодим людям складно знайти роботу якщо враховувати кількість працюючих пенсіонерів.

По-четверте, психологічні труднощі. Під час проходження практики студенти вищих навчальних закладів найчастіше не отримують практичних навичок, а виконують механічну роботу, яка називається «принеси», «подай».

У процесі пошуку роботи безробітна молодь стикається з психологічними труднощами. Їхньою причиною є відсутність в особи внутрішньої готовності до активних дій, невміння змінити попередні установки, мотивація поведінки в нових ринкових умовах [3, с. 30].

Перераховані вище проблеми, як і будь-які інші, можливо вирішити. Ми вважаємо, що саме держава повинна сприяти працевлаштування молоді в Україні. Адже, невирішені проблеми працевлаштування молоді призводять до зростання безробіття та зниження рівня життя; поширення пасивних (утриманство), нерегламентованих (тіньова зайнятість) і деструктивних (кримінал) моделей поведінки; спонукання до зовнішніх трудових міграцій; спричиняють психологічні зміни (втрату мотивації до праці, зміну структури ціннісних орієнтацій і падіння престижності легальної зайнятості) [4, с. 3].

Для вирішення наведених вище проблем, ми пропонуємо розробити та впровадити:

1) Практику студентів на всіх курсах навчання, що допоможе їм визначитись у якій сфері є бажання працювати.

2) Механізм фінансової допомоги або впровадження пільг до підприємств, установ та організацій, які беруть на роботу випускників вищих навчальних закладів.

3) Долучити факультативні заняття у навчальних закладах для підвищення умінь студента у певній сфері.

4) Проводити навчальні семінари та тренінги щодо можливостей працевлаштування, підвищення самооцінки.

5) Організовувати зустрічі з роботодавцями, які шукають енергійних, завзятих та готових працювати молодих людей, яких вони готові брати на роботу без досвіду роботи.

6) Перше робоче місце випускникам вишів у рамках державного замовлення.

7) Можливість працевлаштування молоді на половину ставки. Навіть навчаючись, студент матиме можливість отримати мінімальний стаж роботи.

8) Підняття оплати пенсії, що дасть можливість людині зі стажем гідно жити на пенсії, а молодому працівнику перше місце роботи.

Ми вважаємо доцільним впровадити вище перераховане, оскільки це вирішить не тільки проблему працевлаштування молоді в Україні, які є майбутнім країни, а й інші проблеми, які заважають українцям відчувати себе захищено на території нашої Батьківщини.

Отже, для полегшення механізму працевлаштування молоді потрібна агітаційна, законодавча та просвітницька робота, як від держави, так від підприємств, установ та організацій приватної та державної форми власності. Особливо варто приділити увагу покращенню виконавчої роботи. В Україні є багато хороших закони, але заходи їх реалізації – погані.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Краснов Ю. Методологічні основи відтворювального механізму зайнятості населення // Україна: аспекти праці. – 2008. – №4. – С.37-40.

2. Ярошенко О. М. Проблеми та перспективи правового регулювання зайнятості та праці молоді / О. М. Ярошенко // Вісник Академії правових наук України. – 2014. – № 4. – С. 205-213.

3. Гаркавенко Н. Напрями вдосконалення політики зайнятості населення у ринкових умовах // Україна: аспекти праці. – 2008. – №6. – С.26-32.

4. Випускники ВНЗ у реальному бізнесі: яких знань і навичок їм бракує? // Вісник Консорціуму із удосконалення менеджмент-освіти в Україні. – 2004. –№2. – С.2-3.

Науковий керівник – кандидат юридичних наук, доцент О.І.Бугера

УДК 343.983

Руслан Комісарчук
(Одеса, Україна)

КРИМІНАЛІСТИЧНІ ДАНІ ПРО ОСОБУ ЗЛОЧИНЦЯ, ЯКА ВЧИНИЛА ПРАВОПОРУШЕННЯ ТЕРОРИСТИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

Стаття присвячена визначенню криміналістичних ознак особи злочинця, яка вчинила правопорушення терористичного характеру. Досліджено особливості злочинів терористичного характеру через такі властивості суб'єктів злочину як: кількість і роль учасників; ступінь їх організованості; соціально-демографічна характеристика особистості терористів; професійні вміння та навички; антисоціальна спрямованість особистості; мета й мотиви.

Ключові слова: *методика розслідування, криміналістична характеристика розслідування злочинів терористичного характеру, особа злочинця, тероризм, терористичний акт.*

The article is devoted to the definition of forensic signs of offender who committed offenses of a terrorist nature. The features of the crimes of a terrorist nature by the properties of the crime: the role and number of participants; the degree of organization; socio-demographic characteristics of the individual terrorists; professional skills; focus antisocial personality; purpose and motives.

Key words: *methods of investigation, forensic characterization investigate crimes of a terrorist nature, face criminal, terrorism, act of terrorism.*

Останнім часом терористична діяльність стає все більш жорстокою, цинічною, витонченою. Загальновідомим фактом є те, що більшість терористичних злочинів вчиняється у співучасті. Тому, необхідність комплексного дослідження терористичної діяльності і боротьба з нею криміналістичними методами зумовлюють актуальність теми дослідження.

Для ефективної боротьби з терористичними злочинами необхідним є дієвий набір криміналістичних засобів.

Дана діяльність через свою неоднозначність, специфічність, динамічність вимагає постійної й підвищеної уваги дослідників. У цій сфері залишається ще багато невирішених проблем. Тому, мета тез – комплексна розробка технології розслідування терористичної діяльності і вироблення на цій основі пропозицій щодо вдосконалення законодавства в сфері боротьби з терористичними злочинами.

Досліджуючи особливості злочинів терористичного характеру, ми виділили такі властивості суб'єктів злочину: кількість і роль учасників; ступінь їх організованості; соціально-демографічна характеристика особистості терористів; професійні вміння та навички; антисоціальна спрямованість особистості; мета й мотиви.

Узагальнення цих характеристик з досліджуваної категорії кримінальних проваджень показало, що 68,9% злочинів терористичного характеру вчиняється організованими злочинними групами. При цьому в 42,1% проваджень – організованими злочинними організаціями – незаконними збройними формуваннями.

Дослідження ролі учасників в групі дозволяє констатувати той факт, що при розслідуванні злочинів терористичного характеру її вдається встановити не завжди. За нашими даними, вона залишається нез'ясованою в 32,4% випадків. В 58,6% випадків виконавець злочину займає особливе положення серед інших співучасників у силу того, що місцем вчинення діяння вважається місце, де він виконав задуманий злочин.

Виконавець терористичної діяльності – це особа, яка безпосередньо вчинила хоча б один із злочинів, передбачених статтями 258, 258-1, 258-2, 258-3, 258-4, 258-5 КК України, або яка безпосередньо брала участь в їх вчиненні з іншими особами (співвиконавцями), або за

допомогою осіб, які не є співучасниками злочину. Тому, за даної ситуації характерним є те, що під кримінальну відповідальність потрапляють лише 8,2% організаторів злочинних груп. Причому, аналізуючи наявні дані, можна вказати, що в більшості випадків до кримінальної відповідальності були притягнуті лідери і організатори злочинних груп невеликого ступеня зорганізованості, з кількістю учасників, що не перевищує 10 осіб.

Таким чином, лідери збройних терористичних формувань на сьогоднішній день практично не доступні для правосуддя, що відображається на якості профілактичних заходів по боротьбі з тероризмом.

Якщо інші співучасники терористичної діяльності – організатор, підбурювач та пособник – після виконання своїх функцій також приймають участь в безпосередному вчиненні вибуху, підпалу або інших дій, і цим залякуючи населення та створюючи загрозу загибелі людей, а також безпосередньо беруть участь у здійсненні іншої терористичної діяльності, передбаченої статтями 258, 258-1, 258-2, 258-3, 258-4, 258-5 КК України, – вони повинні бути визнанні виконавцями цієї діяльності.

Діяння організатора, підбурювача або пособника не входять до означених законом функцій виконавця злочину і не можуть поглинатися ними. Якщо одна особа виконувала функції співучасників двох видів, кожна його роль потребує самостійної кваліфікації, оцінки.

Співучасть як спільна злочинна діяльність «терористів» жодним чином не суперечить вимогам принципу індивідуальної відповідальності.

Можливі ситуації, коли співучасник терористичної діяльності виконує кілька ролей (організатора і виконавця терористичного акту або підбурювача і пособника, і т.д.), тоді виконавча діяльність поглинає будь-яку іншу діяльність співучасника.

Тому, враховуючи означене, що стосується особистості злочинців, то найчастіше злочини терористичного характеру вчиняють чоловіки (83,9%).

Разом з тим, слід відзначити, що в останні роки (починаючи з 2014 р.) почастішали випадки використаня в якості виконавців злочинів терористичного характеру жінок і дітей (за нашими даними, ця категорія склала 8,2% від усіх кримінальних проваджень). До «плюсів» таких виконавців, за даними проваджень можна віднести наступне: вони викликають менше підозри у правоохоронних органів; вони можуть заховати вибуховий пристрій, зброю під одягом, імітуючи вагітність; вирішується проблема з витоком інформації про організацію та діяльність групи.

Як правило, це молоді жінки з низьким рівнем освіти, які перенесли психологічну травму (наприклад, втрату чоловіка, дітей) і мають серйозні соціально-економічні проблеми, або важке захворювання.

Серед інших особливостей особистості злочинців слід назвати: переважно молодий вік (18 - 35 років); особисту невлаштованість (57,9% не мають своєї сім'ї); низький рівень освіти (68,2% мають рівень освіти нижче середньої спеціальної); без певного роду занять (57,5%) або займають низьке соціальне становище. Більше третини з них вже мали судимість (36,7%), в тому числі за злочини терористичного характеру (18,5%). Кожен третій терорист зловживав алкоголем, а кожен п'ятий – наркотиками.

Що стосується професійних навичок терористів, то терористи повинні, здавалося б, володіти спеціальними навичками, наприклад, навичками поводження з вибуховими пристроями або вогнепальною зброєю, веденням переговорів та ін. Але практика на противагу, вказує на відсутність спеціальних навичок у терористів.

Як показує проведене дослідження, більшість терористів або не мали освіти, або мали середню (середню спеціальну) освіту. Спец навички вони набувають вже будучи членами злочинної організації.

Крім того, важливим питанням також є визначення мотивів терористичної діяльності. У криміналістичній літературі дане питання також вирішується не завжди однозначно.

Переважна більшість авторів визнають такі мотиви злочинів терористичного характеру: рішення особистих, соціально-економічних, психологічних проблем та ін. Ми поділяємо цю точку зору, оскільки вона підтверджується проведеним нами дослідженням.

Так, за нашими даними, етнорелігійні мотиви характерні для 16,2% злочинців; політичні – в 49,8% випадків; соціально – економічні – в 19,4% проваджень. У 14,6% кримінальних проваджень мотиви злочинців не були встановлені, що є істотним недоліком.

Говорячи про особистісні особливості терористів, слід говорити про наявність у них тих чи інших психічних відхилень. Так, найчастіше в сферу терористичної діяльності в будь-яких її різновидах залучаються люди, які мають певні відхилення від нормальної психіки, люди, які страждають садомазохістським комплексом, фанатики, розумово або морально не повноцінні. Але, це не завжди є притаманним далеко не для всіх випадків тероризму, про що свідчить проведене нами дослідження, правоохоронним органам при розслідуванні злочинів терористичного характеру все ж слід працювати в тісному контакті з психіатричними службами, оскільки такі відхилення зустрічаються досить часто. Крім того, психічно неповноцінні люди також можуть залучатися до сфери терористичної діяльності організаторами злочинів, з метою приховування своєї участі.

Отже, досліджуючи особливості злочинів терористичного характеру, ми виділили такі властивості суб'єктів даних кримінальних правопорушень: кількість і роль учасників; ступінь їх організованості; соціально-демографічна характеристика особистості терористів; професійні вміння та навички; антисоціальна спрямованість особистості; мета й мотиви.

Елизавета Чекрыжова
(Минск, Беларусь)

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ РЕГУЛИРОВАНИЯ ЛИЦЕНЗИОННОГО ДОГОВОРА В МЕЖДУНАРОДНОЙ ТОРГОВЛЕ

В данной статье рассмотрен вопрос регулирования лицензионного договора в международной торговле. Проанализированы источники правового регулирования, эффективность их использования на практике, конкретные статьи международных документов. Выявлена и обоснована необходимость выработки единообразия и системности в лицензионном регулировании.

Ключевые слова: *лицензионный договор, промышленная собственность, международная торговля, международный договор, материально-правовое регулирование, товарный знак, патент.*

This article discusses the issue of regulation of a license agreement in international trade. There are analyzes of the sources of the regulation, the effectiveness of its use in practice, the specific articles of international instruments. It contains the revealed and proven need for uniformity and consistency in the licensing regulations.

Keywords: *license contract, industrial property, international trade, international treaty, legal regulation, trademark, patent.*

В настоящее время большинство стран мира имеет, как правило, специальные законодательные акты [1, с. 75], регламентирующие правовой статус объектов промышленной собственности, защищаемых патентом или аналогичным ему охранным документом, товарных знаков, ноу-хау, топологии интегральных схем и т.д.

Но так или иначе на международном уровне до сих пор не принят единый унифицированный акт, позволяющий обеспечить достаточную правовую регламентацию передачи рассматриваемых объектов. Безусловно, имелись попытки исправить сложившуюся ситуацию путем принятия не только рекомендательных актов в рамках различных

организаций, но и путем заключения международных договоров (например, таких как «Pugwash Code» [2, с. 154], Проект международного кодекса поведения в области передачи технологий [2, с. 214]). Однако, несмотря на всю значимость лицензионного договора для международной торговли, такие попытки не привели к принятию акта, подобного по статусу и значению Венской конвенции 1980 года о договорах международной купли-продажи товаров.

При рассмотрении источников правового регулирования передачи технологии необходимо также учитывать, что уже имеющиеся и эффективно применяющиеся на практике международные договоры в области интеллектуальной собственности [3, с. 357] вряд ли смогут урегулировать отношения, порождаемые лицензионным договором. Это связано в первую очередь с тем, что они направлены на регламентацию охраны самих объектов интеллектуальной собственности, но не их передачу.

Некоторый шаг в рассматриваемой области был сделан с принятием Соглашения по торговым аспектам прав интеллектуальной собственности [4], но определенная ограниченность указанного договора объясняется общим характером большинства положений, относящихся непосредственно к вопросам передачи прав в отношении различных объектов интеллектуальной собственности.

По мнению отдельных исследователей [5, с. 94], определенное влияние на международно-правовое регулирование лицензионных соглашений, особенно при арбитражном разбирательстве соответствующих споров, должно иметь создание такого инструмента регулирования, как разработанные Международным институтом по унификации частного права Принципы международных коммерческих договоров 1994 г. [6, с. 173], являющиеся диспозитивными нормами и обладающие достаточной гибкостью для регламентации лицензионных отношений.

В преамбуле Принципов установлено, что они могут применяться не только в случаях, когда стороны согласовали их применение или, когда они применяются в силу отсылки к «общим принципам права» или «lex mercatoria», но и в случаях, когда оказывается невозможным установление соответствующей нормы права.

Таким образом, можно согласиться с предложением использовать рассматриваемые Принципы для урегулирования отношений, вытекающих из лицензионного соглашения. К тому же, в случае отсутствия выбора применимого права сторонами лицензионного соглашения и возникновения проблемы с его определением, правило, закрепленное в преамбуле, предоставляет сторонам договора возможность использовать данные Принципы для урегулирования споров.

Помимо преамбулы к отношениям, возникающим в результате заключения лицензионного соглашения, возможно применении и других положений Принципов. Так, ст. 3.3 устанавливает, что первоначальная невозможность исполнения не влияет на действительность договора. Данная норма представляет определенный интерес при рассмотрении вопросов действительности и исполнимости такой разновидности договоров как опционные, заключение которых характерно при оформлении передачи объектов промышленной собственности.

Также Принципы предоставляют защиту прав потенциального лицензиара в случае недобросовестного поведения потенциального лицензиата, который в ходе переговоров получил конфиденциальную информацию о передаваемых объектах: ст. 2.15 предусматривает возможность получения возмещения расходов, понесенных потерпевшей стороной при переговорах, и может получить компенсацию за утрату возможности заключить другой договор с третьим лицом.

Обязанность лицензиара обеспечить своими активными действиями возможность для лицензиата реализовать переданные по соглашению исключительные права может быть обеспечена положениями ст. 5.3, содержащей требования к стороне сотрудничать с другой стороной, если такое сотрудничество можно разумно ожидать в связи с исполнением обязательств первой стороны.

Принципы также предусматривают возможность возложения на лицензиара обязанности по осуществлению подготовки и передачи лицензиату всей технической документации в объеме и по форме, предусмотренными соглашением; поддержанию в силе патента или товарного знака, если они являются объектами лицензионного соглашения [7, с. 78].

Значительную роль в регулировании лицензионного договора способна сыграть и ст. 5.4, закрепляющая обязанность достичь определенного результата и обязанность проявлять максимальные усилия. В частности, наличие обязанности лицензиата достичь определенного результата и проявлять максимальные усилия при освоении переданных по соглашению объектов промышленной собственности, можно наблюдать в большинстве исключительных лицензионных договорах.

Однако, рассматривая Принципы международных коммерческих договоров, необходимо учитывать, что они носят сравнительно общий характер для того, чтобы обеспечить достаточное регулирование международных лицензионных договоров. Кроме того, сфера их применения ограничена в настоящее время.

Таким образом, говоря о материально-правовом регулировании отношений, вытекающих из лицензионных соглашений, необходимо отметить, во-первых, отсутствие какого-либо единообразия в таком регулировании, и, во-вторых, отсутствие в праве какого-либо государства системного нормативного регулирования. Ни в одной национальной системе права закон специально не регламентирует лицензионный договор как особый вид гражданской сделки.

Тем не менее, национальные суды, Европейский суд, международные организации создали некое подобие регулирования лицензионных соглашений. Судебная практика подтвердила особое значение договоров в регламентации рассматриваемых договоров: «Суд признает юридически действительным все, что стороны включают в свой контракт, при этом, при разрешении всякой неясности или двусмысленности, суд обращается к наиболее вероятному намерению сторон» [8, с. 241].

Итак, такой регулятор как договор приобретает первостепенное значение, учитывая отсутствие удовлетворительного нормативного регулирования и имевшее в последнее время усиление действия принципа свободы договора не только во внутреннем обороте, но и во внешнеэкономических операциях.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Международное частное право: Учебник / Отв. ред. Г.К. Дмитриева. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 688 с.

2. Цвайгерт К., Кётц Х. Сравнительное частное право. – М.: Международные отношения, 2011. – 728 с.

3. Канашевский А.В. Внешнеэкономические сделки: материально правовое и коллизионное регулирование. – М.: Волтерс Клувер, 2010. – 608 с.

4. Соглашения по торговым аспектам прав интеллектуальной собственности, 1994 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.wipo.int/wipolex/ru/details.jsp?id=12746.

5. Кабанова И.Е. Правовое регулирование лизинга недвижимости в Российской Федерации. Монография / Под общ. ред. М.А. Егоровой. – М.: Юстицинформ, 2013. – 228 с.

6. Принципы международных коммерческих договоров УНИДРУА 2010 // Рим. Май 2011 / Пер. с англ. А.С. Комарова // Статут. – 2013. – 758 с.

7. Богуславский М.М. Международное частное право: Учебник. – М.: Юрист, 2004. – 604 с.

8. Fellas J. Transatlantic Commercial Litigation and Arbitration // Oceana Publications. – 2004. – 680 p.

Научный руководитель – кандидат юридических наук, доцент С.В.Рыбак

ПЕДАГОГІКА / ПЕДАГОГИКА

УДК 378.1

Іван Алмашій
(Мукачево, Україна)

ЗАСТОСУВАННЯ МЕСЕНДЖЕРА «VIBER» У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ВНЗ

У статті розглядається «вайбер» як засіб комунікації. Висвітлено широкий набір форм і методів комунікації в мережі, які спрямовані на більш динамічний вплив на свідомість і поведінку молоді у порівнянні з іншими засобами масової інформації.

Ключові слова: *молодь, вайбер, комунікації, освіта, виховання.*

The article is devoted to viber as a means of communication. A wide range of forms and methods of environmental network communication, aimed at a more dynamic effect on the consciousness and behavior of young people in comparison with other media have been illustrated.

Keywords*: youth, viber, communications, education, messenger*.

Актуальність. Впровадження комунікативних технологій у процесі навчання вищого навчального закладу є пріоритетним на сучасному етапі розвитку суспільства. Динамічні зміни щодо організації навчального процесу студентів ВНЗ вимагають створення середовища для забезпечення зв'язку у системі «студент-студент» всередині групи, та і в системі «викладач-студент». Однією із добре розвинених сучасних комунікативних систем є месенджер «Viber».

Застосуванням інформаційних технологій у навчанні займались вчені І.О. Золотарьова, А.М. Труш, М. Бренсфорд, Дж. Дуглас і та ін.

Мета – висвітлити доцільність застосування месенджера Вібер у системі навчання вищого навчального закладу при підготовці фахівців з різних предметів.

Застосування мобільної системи навчання. Згідно з проектом MoLeNet, мобільне навчання – це використання зручних портативних мобільних пристроїв і бездротових, доступних завжди технологій, для полегшення, підтримки, оптимізації та розширення процесів навчання і вивчення. У цьому визначенні ключовими є слова «доступні» і «виходу в Інтернет». Мобільне навчання – це діяльність, здійснювана регулярною допомогою компактних, портативних мобільних пристроїв і технологій та дозволяє студентам курсу стати більш продуктивними, спілкуючись, отримувати або створювати інформацію. Для мобільного навчання використовуються наступні мобільні засоби зв'язку: – телефони: смартфони; – різні портативні мобільні пристрої: MP3 / 4 плеєри, неткнігі, пристрої для електронних ігор (Nintendo DS), пристрої для прослуховування под- кастів (IPod), GPS навігатори і т.д. [2].

Viber (укр. *Вайбер*) – додаток VoIP для смартфонів, що працюють на платформах Android, BlackBerry OS, iOS, Symbian, Windows Phone, Bada і комп'ютерів з операційною системою Windows, OS X або Linux. Інтегрується до адресної книги та авторизує за номером телефону. Дозволяє здійснювати безкоштовні дзвінки у високій якості між смартфонами з встановленим Viber, а також передавати текстові повідомлення, зображення, відео та аудіо повідомлення [3].

Для дослідження вибрано студентські групи 1-го та 4-го курсу спеціальності «Психологія» і «Практична психологія» Мукачівського державного університету. Запропоновано студентам після першого змістового модуля створити у середовищі «Viber» відповідні групи для взаємодії між собою та викладачем: «Група ПС-1» та «Група ПП-41».

Зміст роботи у відповідних групах полягав:

- Викладено план роботи на лекційні та семінарські завдання;
- За день до семінарських занять викладачем викладався план роботи заняття;
- До кожного заняття викладалась індивідуальна робота;
- До кожного занять викладався список ключових понять.

Графічно у відсотках висвітлено успішність студентів на семінарських заняттях (до застосування «вайбер» за підсумками першого змістового модулю та після застосування «вайбер») у порівнянні першого і другого змістового модуля (мал. 1, 2). В умовності оцінювання закладено середньостатистичний підсумок отриманих оцінок протягом відповідного періоду навчання, а саме першого та другого змістового модулю.

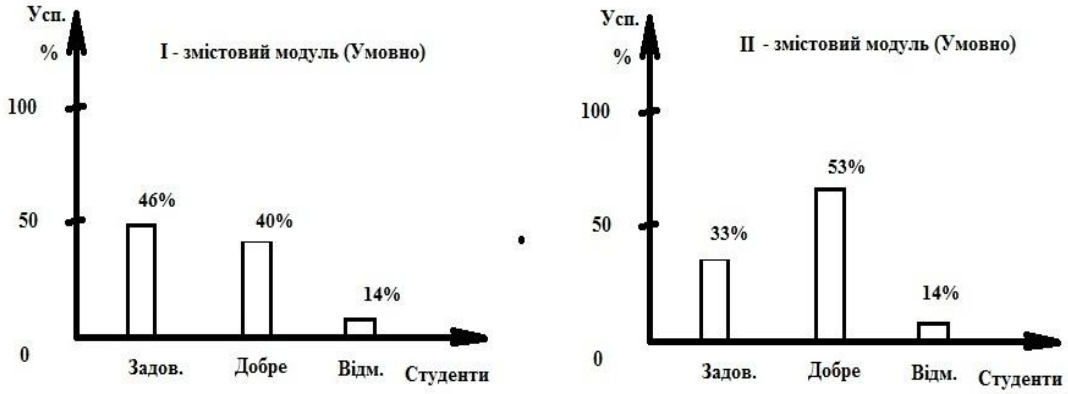

Рис.1. Успішність студентів у відсотках групи ПС-1
до і після створення менеджера «Viber».

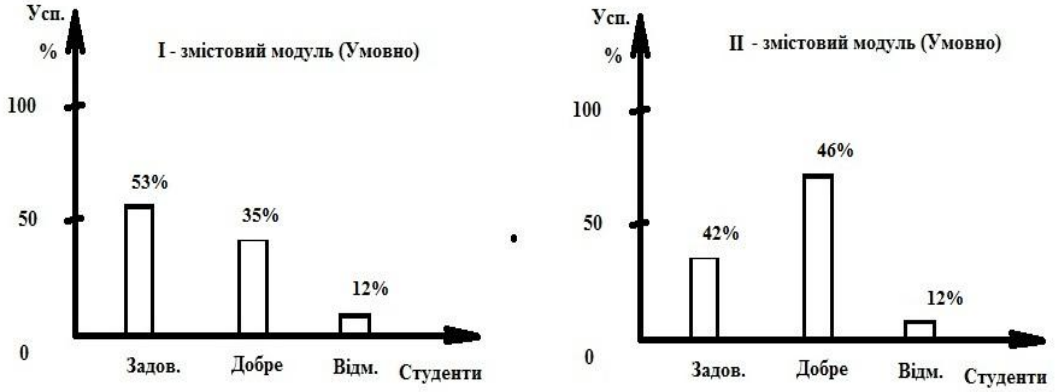

Рис.2. Успішність студентів у відсотках групи ПП-41
до і після створення менеджера «Viber».

Протягом другого змістового модуля спостерігався активний зв'язок між студентами у «Viber-групі», що в свою чергу мобілізувало студентів у підготовці до семінарських занять. З графіка видно, що в обидвох випадках зросла успішність студентів, які навчаються на «задовільно».

Завдяки використанні даної системи взаємодії студентів у навчальному процесі зросла успішність студентів, не зафіксовано випадків непідготовленості до заняття. Тому для підтримки комунікативного зв'язку всередині групи доцільно використовувати месенджер «Viber». В подальшому потребує психолого-педагогічного дослідження питання організаційного-методичного характеру щодо використання комунікативної системи «Viber»

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Івашньова С. В. Використання соціальних сервісів та соціальних мереж в освіті / С. В. Івашньова // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – 2012. – № 2. – С. 15-17.
2. Ally M. Mobile Learning: Transforming the Delivery of Education and Training / M. Ally. — Athabasca, AB: Athabasca University Press, 2009. – 297 p. (Traxler J. Current State of Mobile Learning // Mobile Learning: Transforming the Delivery of Education and Training. 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.aupress.ca/index.php/books/120155.
3. Вікіпедія – вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Viber

ӘОЖ 372.8:004:004.032.6

Нұрқанат Арқабаев, Шолпан Төрехожаева, Тоты Султанова
(Қызылорда, Қазақстан)

АҚПАРАТТЫҚ – КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯНЫҢ ИНФОРМАТИКА САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ӨЗІНДІК ТАНЫМДЫҚ ІС – ӘРЕКЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА ТИГІЗЕТІН ӘСЕРІ

Процесс информатизаций обучения ставит большие требования в сфере использования в своих работах новые информационные технологии преподавателям предметникам, методистам, руководителям учебных заведений. информационно-коммуникативные технологии имеют основное значение в использовании и внедрении в мировую учебную среду развитие системы конкурентоспособного национального образования и его возможности. Информатизация образования, внедрение информационной технологии во всех сферы образования и формирование национальной модели зачатки повышения качественного уровня казахстанского образования.

Ключевые слова: *информатизация образования-требования времени процесса повышения квалификации специалистов педагогов.*

Informatization education process puts greater demands in the use of its own works in the new information technologies to the subject teachers, methodologists, heads of educational institutions. Information and communication technologies are the key for the use and implementation of the global education society development of competitive national education system and its capabilities.

Keywords: *informatization of education, the introduction of information technologies in all spheres of education and the formation of a national model is the beginning of the quality level improvement of the Kazakhstan education.*

Қазіргі кезде біздің қоғамымыз дамудың жаңа кезеңіне көшіп келеді, бұл кезең ақпараттық кезең, яғни компьютерлік техника мен оған байланысты барлық ақпараттық коммуникациялық технологиялар педагогтар қызметінің барлық салаларына кірігіп, оның табиғи ортасына айналып отыр. «Білім берудегі АКТ» ұғымы «оқытудың жаңа ақпараттық технологиялары», «қазіргі ақпараттық оқыту технологиялары», «компьютерлік оқыту технологиялары» және т.б., тіркестермен тығыз байланысты.

Білім беруді ақпараттандандыру процесі пән мұғалімдеріне, әдіскерлерге, білім мекемелерін басқарушыларға жаңа ақпараттық технологияны өз қызметтеріне жан-жақты пайдалану саласына үлкен талап қояды. Ақпараттық–коммуникациялық технологияны бәсекеге қабілетті ұлттық білім беру жүйесін дамытуға және оның мүмкіндіктерін әлемдік білімдік ортаға енудегі сабақтастыққа қолдану негізгі мәнге ие болып отыр. Білім беруді ақпараттандыру, білім салаларының барлық қызметіне ақпараттық технологияны енгізу және

ұлттық модельді қалыптастыру қазақстандық білім беруді сапалы деңгейге көтерудің алғы шарты.

Білім беруді ақпараттандыру жағдайында педагог мамандардың біліктілігін арттыру процесі қазіргі заман міндеті.

Ақпараттық–коммуникациялық технология электрондық есептеуіш техникасымен жұмыс істеуге, оқу барысында компьютерді пайдалануға, модельдеуге, электрондық оқулықтарды, интерактивті тақтаны қолдануға, Интернетте жұмыс істеуге, компьютерлік оқыту бағдарламаларына негізделеді. Ақпараттық әдістемелік материалдар коммуникациялық байланыс құралдарын пайдалану арқылы білім беруді жетілдіруді көздейді.

Ақпараттық–коммуникациялық технологиялардың келешек ұрпақтың жан-жақты білім алуына, іскер әрі талантты, шығармашылығы мол, еркін дамуына жол ашатын педагогикалық, психологиялық жағдай жасау үшін де тигізер пайдасы аса мол.

Жедел дамып отырған ғылыми –техникалық прогресс қоғам өмірінің барлық салаларын ақпараттандырудың ғаламдық процесінің негізіне айналды. Ақпараттық технологиялық дамуға және оның қарқынына экономиканың жағдайы, адамдардың тұрмыс деңгейі, ұлттық қауіпсіздік, бүкіл дүниежүзілік қауымдастықтағы мемлекеттің рөлі тәуелді болады. Тұтас дүние қалыптастыру мен қоғамдастықтар, жеке адам мен бүкіл дүниежүзілік қоғамдастықтың өмір сүруі үшін жаңа жағдайларды қамтамасыз етуде ақпараттық-коммуникациялық технологиялар маңызды рөл атқарады. Білім беру саласында электрондық байланыс жүйелерінде ақпарат алмасу, интернет, электрондық пошта, теле-конференция, телекоммуникациялық жүйелер арқылы іске асырылуы керек.

Заман ағымына қарай ақпараттық технологияларды қолдану айтарлықтай нәтижелер беруде. Кез келген сабақта электрондық оқулықты пайдалану оқушылардың танымдық белсенділігін арттырып қана қоймай, логикалық ойлау жүйесін қалыптастыруға, шығармашылықпен еңбек етуіне жағдай жасайды.

Ақпараттық–коммуникациялық технологияны бәсекеге қабілетті ұлттық білім беру жүйесін дамытуға және оның мүмкіндіктерін әлемдік білімдік ортаға енудегі сабақтастыққа қолдану негізгі мәнге ие болып отыр.

Ақпараттық-коммуникациялық технологияны пайдалану жөніндегі қызметтің мақсаты:

- үйренушінің шығармашылық әлеуетін дамыту; коммуникативтік әрекеттерге қабілетті болуды дамыту; сараптамалық-зерттеу қызметі дағдыларын дамыту; оқу қызметі мәдениетін дамыту;
- оқу-тәрбие үрдісінің барлық деңгейлерін қарқындандыру, оның тиімділігі мен сапасын арттыру;
- қазіргі қоғамның ақпараттануымен байланысты пайда болатын әлеуметтік тапсырысты өткізу.

Мұғалімнің АКТ пайдалану жөніндегі қызметі табиғатының, оның мақсаттарының уәжінің өзінің сапалық өзгеруі оқыту мақсатында АКТ пайдалану дағдысына әсер ету жолымен болуы мүмкін.

АКТ пайдаланудың мәні компьютерлік техниканың мүмкіндіктерін баланың жеке тұлғасын дамыту проблемасының маңына топтасқан дидактикалық -әдістемелік проблемалық міндеттерді шешуге бағындыру болып табылатындай. Сондай-ақ педагогтың компьютерік сауаттылығы АКТ пайдаланудағы жеке тәжірибесін тұжырымдау есебінен сапалы түрде артады.

Қазіргі жағдайда педагогтардың ақпараттық-коммуникациялық құзырлылығы кәсіби мамандықтың құрамды бөліктері болып табылады. Қазақстан Республикасы орта білім жүйесін ақпараттандыру туралы мемлкеттік бағдарламасында «... ҚР дүниежүзінің дамыған елдері сияқты орта білім беру жүйесінен ақпараттандырудың жолына түсуі тиіс, яғни бірыңғай ақпараттық білім беретін желіге негізделген оқыту жүйесін жасау керек.» Осы тұжырым білім беру жүйесін ақпараттандырудың мақсаты болып табылады. Бұл

бағдарламалардың міндеттерінің бірі –оқу орындарында ақпараттық-коммуникациялық технологиялармен қамтамасыз ету.

XXI ғасыр ақпараттық қоғам табалдырығына аяқ басқан сәтте-ақ республикалық білім берудің жаңа жүйесі, яғни білім беру жүйесін ақпараттандыру ісі қолға алына бастады. Заман талабы оқу үрдісінде компьютерлік технологияны енгізуді, оны кең көлемде қолдануды қажет етеді. Электронды оқыту интерактивті жүйе болып табылады. Электрондық оқулық «оқушы-компьютер-мұғалім» жүйесін қалыптастырады, яғни оқушы жаңа тақырыпты ақпарат көзі – компьютерден оқып қажетті мәліметтерді алып, мұғалімге түсіндіріп бере алатындай болуы керек.

Білім беруді ақпараттандыру –жаңа технологияны пайдалану арқылы дамыта оқыту, дара тұлғаны бағыттап оқыту мақсаттарын жүзеге асырады. «Қазіргі заманда жастарға ақпараттық технологиямен байланысты әлемдік стандартқа сай мүдделі жаңа білім беру өте қажет» деп, Ел басы атап көрсеткендей жас ұрпаққа білім беру жолында ақпараттық технологияны яғни компьютерді оқу үрдісінде оңтайландыру мен тиімділігін арттырудың маңызы зор.

Әр мұғалім сабақ өткізген кезде оқушыларға сапалы білім беру үшін жаңа технологияларды пайдалана отырып, сонымен қатар компьютерді, интерактивті тақтаны қолдану арқылы білім берсе, оқушылардың қызығушылығы арта түсері анық.

Сабақтың қызықты да түсінікті болуы мұғалімнің шеберлігі мен ізденімпаздығына тікелей байланысты.

Интернет желісінде жұмыс істеу де оқушыларымызға әлемдік білім мен ғылым жетістігінен хабардар болып, оны игеруіне шексіз мүмкіндіктер ашатыны хақ.

Қазіргі заманғы дамудың талаптарына лайық ақпараттық–коммуникациялық технологияларсыз жоғарыда айтылғандарды шешу мүмкін емес.

«Қазіргі заманда жастарға ақпараттық технологиямен байланысты әлемдік стандартқа сай мүдделі жаңа білім беру өте қажет» деп, Ел басы атап көрсеткендей жас ұрпаққа білім беру жолында ақпараттық технологияны оқу үрдісінде оңтайландыру мен тиімділігін арттырудың маңызы зор.

Осы тақырыпты қорытындылай келе ұсынысымды айта кеткенді жөн көрдім:

- қазір техниканың дамыған заманы, интерактивті тақтаны пайдалану көп оқу орындарында жүзеге асырылған, соның негізінде мұғалімдерге әдістемелік көмек әлі де көбірек көрсетіліп, пән бойынша өтетін білім жетілдіру курстары да нақтылы әрі жан-жақты қолға алынса деймін.

- жаңадан шығып жатқан ақпараттық–коммуникациялық технологияларды, олармен сайкес жұмыс жасайтын бағдарламаларды оқу барысына енгізсе.

Ақпараттық–коммуникациялық технологияны оқу тәрбие үрдісіндегі қолдану оқушының танымдық іс-әрекетін қалыптастырып, өз мамандығына қызығушылығын арттырып, шығармашылық шабытын шыңдап, ғылыми көзқарасын қалыптастырып, мамандық сапасын арттырып, еңбек нарығындағы бәсекеге қабілетті мамандар даярлауда үлесі мол.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Садыбекова Ж. Оқу-тәрбие үрдісінде ақпараттық-коммуникациялық технологияны қолдану қажеттілігі // Информатика негіздері. – 2008. – №4. – Б.4-5.

2. Ғалымжанова М. Ақпараттық коммуникациялық технологияларды пайдалану арқылы білім беру деңгейін көтеру // Информатика негіздері. – 2006. – №3. – Б.2.

3. Әлмұхамбетова Б.А., Ғалымжанова М.А. Білім беру жүйесі қызметкерлерінің біліктілігін арттыруда ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың қолданылуы // Информатика негіздері. – 2008. – №5. – Б.17.

4. Ғалымжанова М.А. Педагогтардың ақпараттық–коммуникациялық құзырлылығын қалыптастыру бағыттары // Информатика негіздері. – Б.48.

5. Сұрауымбетова Р. Білім беру деңгейін көтеруде ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың рөлі // Информатика негіздері. – 2008. – №2. – Б.2.

УКД 37.01

Олександр Вельган
(Володимир-Волинський, Україна)

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

Останнім часом великого значення для суспільства набуває питання національно-патріотичного виховання майбутнього покоління. Залучення учнів до народного мистецтва є напрямком формування у них патріотизму як якості особистості через елементарні прояви національної свідомості та самостійного творчого пошуку. Пропоную розробку уроку трудового навчання у початкових класах з елементами національно-патріотичного виховання.

Ключові слова: *національно-патріотичне виховання, трудове навчання, урок.*

Recently, the importance for society is the question of national-patriotic education of future generations. Attracting students to the folk art is the direction of forming their patriotism as the personality of elementary manifestations of national consciousness and self-creativity. Have a lesson development of labor education at primary school with elements of national-patriotic education.

Key words: *national-patriotic education, employment training lesson.*

У методичних рекомендаціях МОН України щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах говориться, що важливо, щоб кожен навчальний заклад став для дитини осередком становлення громадянина-патріота України, готового брати на себе відповідальність, самовіддано розбудовувати країну як суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу, забезпечувати її національну безпеку, сприяти єдності української політичної нації та встановленню громадянського миру й злагоди в суспільстві [1]. У молодшому шкільному віці у дитини формується здатність пізнавати себе як члена сім'ї, родини, дитячого об'єднання, як учня, виховується любов до рідного дому, школи, своєї країни, її природи, до рідного слова та державної мови, побуту. Саме тому велику увагу на уроках варто приділяти формуванню в дітей стійкої національної позиції.

На думку В. Сухомлинського, патріотичне виховання – «це сфера духовного життя, яка проникає в усе, що пізнає, узнає, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина, яка формується. Патріотизм як діяльна спрямованість свідомості, волі, почуттів, як єдність думки і діла дуже складно пов'язаний з освіченістю, етичною, естетичною, емоційною культурою, світоглядною стійкістю, творчою працею» [2]. Учителі початкових класів часто забувають, що патріотизм виховувати можемо не тільки на уроках української мови, літературного читання, математики, природознавства, а й на уроках мистецтва (образотворчому мистецтві, музиці, трудовому навчанні). Щоб виправити таку ситуацію пропоную розробку уроку трудового навчання у початкових класах з елементами національно-патріотичного виховання.

Тема. Робота з папером і картоном. Аплікація «Кулон».

Мета. Навчати учнів виготовляти аплікацію різної форми та розмірів; розвивати композиційні навички, удосконалювати вміння вирізати ножицями по прямій та кривій лініях, виховувати естетичні смаки, дати дітям поняття про український національний одяг, поглибити знання дітей про український віночок, символічне значення квітів у вінку.

Матеріали та інструменти. Кольоровий папір та картон, ножиці, клей, пензлик, олівець, шаблон, стрічка, блискітки, дівчинка-українка, презентація, скриня з прикрасами, квіти.

Хід уроку

І. Організаційний момент.

1. Привітання

Доброго ранку, ліси і поля,
Доброго ранку, країно моя!
Щастя й здоров'я всім гостям бажаєм.
З настроєм гарним урок починаєм.

2.Перевірка готовності до уроку.

3.Упорядкування робочих місць.

ІІ. Робота над новим матеріалом

1. Актуалізація опорних знань учнів.

Розповідь «Легенди про дівчину-Україну» [3].

Українці завжди славилася надзвичайною красою, природною вишуканістю, а національний одяг завжди був оберегом людини. Український народний одяг – це яскраве й самобутнє культурне явище. Характерною рисою українського одягу є його декоративна мальовничість, яка віддзеркалює високий рівень культури, володіння різними технологіями виробництва матеріалів та оздоблення.

Народний жіночий костюм – це своєрідна модель світу. Наприклад квадратики й ромбики символізують засіяне поле, листя й квіти на вишитій сорочці – розвиток і буяння природи, віночок – небесні світила й зорі. На шиї – намисто. Українки вірили, що ці символи захистять людину від злих сил, принесуть добробут, здоров’я й кохання.

Вінок – є найкращою оздобою голови української дівчини. Зараз ми спробуємо сплести віночок, провівши вікторину.

Не забудь, будь ласка, друже,
У вінку найперша – ... (ружа).
Друга квітка теж не зайва,
Друга квітка зветься ... (мальва).
Щоб була гармонія –
третя в нас ...(півонія).
Як перлина між перлинок,
то між квітами ...(барвінок).
Цвіт самої України –
це звичайно цвіт ...(калини).
Ось на небо схожа трошки,
До вікна прийшла ...(волошка).
Не останній він за змістом,
Зелененький наш ...(любисток).
Плести я віночок вмію так,
Зараз черга на червоний ...(мак).

Український віночок – не просто краса, а й оберіг, «знахар душі», бо в ньому є чаклунська сила, що біль знімає, здоров’я береже. Всього в українському віночку було – до 12 квіточок, кожна з яких мала свій символ.

Наші предки обожнювали квіти. Квіти були на вишиванках, скатертинах, ними розмальовували печі, стіни осель. А все це тому, що квіти – це обереги.

Крім віночка, українки носили різні прикраси на шиї.

Презентація

Рис. 1. Прикраси

– Діти, подивіться, а це що за прикраси?
– Так, це кулони.
– Що ж таке кулон?

Кулон – це жіноча прикраса з дорогоцінного каменю або іншого матеріалу на ланцюжку, яку носять на шиї. Кулони – один з найдавніших видів прикрас. Виточені з кістки, на грудях давніх людей, в іспанських печерах віком 55 тисяч років – факт загальновідомий. Різноманіття форм, видів і кольорів кулонів вражає навіть найдосвідченіших знавців ювелірних прикрас. Їх робили з золота, срібла, коштовного каміння, дерева.

Рис. 2. Кулони

2. Оголошення теми уроку.

– Ми сьогодні теж спробуємо виготовити аплікацію – кулон, але в українському стилі.
– Що таке аплікація?

– Аплікація – це накладання, нашивання, наклеювання матеріалів різної форми на інший матеріал – основу, тло. Слово «аплікація» в перекладі з латинської мови означає «накладання».

– Використаємо для нашої аплікації квітку-оберіг з віночка. Недарма ми сьогодні згадували квіти віночка. Яку квітку візьмемо за основу прикраси? Відгадайте загадку:

Загадка

На просторах поля золотого
Сині зірочки тремтять.
Мов шматочки неба голубого
Виграють, виблискують, горять. (Волошки)

У народі цю рослину називають: волошки, блаватас, блаватка, волошка, синець, центаврія, васильки (на дошці).

Рис. 3. Волошки

Цікаво знати.

Волошка також відома своїми лікувальними властивостями, вже багато століть її використовують у народній медицині при лікуванні різних хвороб. З квітів волошки отримують блакитну і синю фарбу. А ще сині квіточки використовують у кулінарії, додають до багатьох страв у якості духмяної пряності. Росте волошка між житом та іншими польовими культурами. Заввишки ця рослинка від 30 до 120 см. Квітки крайові п'ятизубчасті, лійкоподібні, сині; серединні – трубчасті, фіолетові. На сьогоднішній день по всьому світу налічується від 350 до 500 різних видів волошок.

III. Фізкультхвилинка. Пісня Василечки

IV. Демонстрація та аналіз зразка

1. Інструктаж з техніки безпеки.

Рис. 4. Техніка безпеки

2. Порядок виконання роботи

- Відберіть відповідні кольори картону і паперу.
- За допомогою шаблонів обведіть та виріжте форму квітки волошки.
- Використовуючи шаблони листків створіть оздоблення кулона. Прикрасьте кулон.
- Зробіть отвір у пелюстці та протягніть стрічку.

V. Практична робота учнів.

VI. Виставка учнівських робіт.

Виходять діти з кулонами на шиї

- Знайдіть помилки. Як можна уникнути таких помилок?
- Що приваблює у виробах?

VII. Підсумок уроку

- З якими матеріалами сьогодні працювали на уроці?
- Що дізналися нового?

Народ раніше був ближчим до природи, шанував її, освячував, оспівував, переймався її красою, ласкавістю, гордістю. Ми часто забуваємо, що природа подарувала свої цілющі скарби людині навік. І ми повинні берегти їх, як своє життя. І вона, розкриваючи дивовижні таємниці, озветься у нашій душі радістю буття.

VIII. Прибирання робочих місць.

Сподіваємося, що таке заняття сприятиме формуванню патріотичних почуттів у дітей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Методичні рекомендації з організації патріотичного виховання дітей та учнівської молоді у 2015/2016 навчальному році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/pozashk_osv/44204/

2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5 т. / В. О. Сухомлинський – К.: Рад. шк., 1976. – Т.1. – 654 с.; Т.2. – 670 с.

3. Легенда про дівчину-Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://traditions.in.ua/usna-narodna-tvorchist/lehendy/1295-legenda-pro-divchynu-ukrainu

УКД 37.01

Ірина Глинянчук
(Володимир-Волинський, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ РОЛЬОВИХ ІГОР ДЛЯ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ

Проблема полягає в тому, що рольова гра є ефективним засобом навчання іншомовного спілкування та розкриття творчого потенціалу учнів. Але багато питань щодо розв'язання цієї проблеми залишаються нез'ясованими. Вчителі англійської мови в практиці роботи стикаються з тим, що організація рольової гри у процесі навчання діалогічного мовлення потребує неабияких зусиль. До того ж використання рольової гри учнями характеризується великою кількістю помилок, недостатністю стимулюючих реплік, одноманітністю самих рольових ігор.

Ключові слова: *гра,функції,критерії,ролі, рольові дії.*

The problem is that the role-playing game is an effective means of learning foreign language communication and disclosure of creative potential of students. But many questions to resolve this problem remains unclear. Teachers of English in practice face of that organization role play in learning dialogic speech requires considerable efforts. In addition, the use of role play students characterized by a large number of errors, lack of incentive replicas monotony of most role playing games.

Key words: *game, features, criteria, role ,playing action.*

Рольова гра – явище полі-функціональне. В навчальному процесі іноземної мови вона може виконувати такі функції як навчальну, мотиваційну – збуджувальну, орієнтуючу, компенсаторну, виховну. Про навчальну функцію гри відомо вже давно. Використовуючи її як засіб навчання, відомі педагоги стверджували, що в ній закладені великі потенційні можливості. Ігрові форми роботи на уроці активізують діяльність учнів, дають змогу виявити розумові та творчі здібності учнів. Для вчителя будь-яка гра – це перш за все вправа, метою якої є оволодіння навичками і вміннями діалогічного мовлення в умовах міжособистісного спілкування [1, с. 35].

Рольова гра реалізує мотиваційно – збуджувальну функцію, тому вона приводить в дію механізм мотивації. Як модель міжособистісного спілкування, вона викликає потребу в ньому, стимулюючи інтереси учнів до участі в іншомовному спілкуванні [1, с. 78].

Орієнтуюча функція рольової гри виявляється в тому, що вона орієнтує учнів на планування власної мовленнєвої поведінки і передбачення поведінки співрозмовника, розвиває вміння оцінювати вчинки (свої та інших).

Компенсаторна функція означає, що рольова гра дає змогу розв'язувати протиріччя, що виникають між потребою учнів виконати мовленнєву дію і неможливістю здійснити операції, що їх вимагає дія.

Виховна функція реалізується завдяки тому, що через рольову гру забезпечується всебічний вплив на учнів. Рольова гра сприяє формуванню позитивних якостей особистості, активної життєвої позиції учня в колективі [2, с. 50].

Успішність навчання діалогічного мовлення з використанням рольової гри залежить від того, наскільки повно актуалізуються всі функції в навчальному процесі.

Рольові ігри можна класифікувати за трьома критеріями:

навчальною метою;

кількістю учасників;

рівнем самостійності учасників.

За першим критерієм розрізняємо рольові ігри на засвоєння основних видів діалогічних єдностей, мікродіалогів та основних функціональних типів діалогів. За другим – парні та групові рольові ігри, за третім (згідно з рівнем розгорнутості навчально – мовленнєвої ситуації) – керовані, спрямовані, та вільні рольові ігри .

Наведу приклади рольових ігор на матеріалі теми «Театр», розроблених мною.

Приклад 1.

Role – play «Interview».

Role 1. You are a reporter. Ask the tourist from Canada, a teacher of Ukrainian, what he liked in Kyiv best of all.

Role 2. You are a tourist from Canada, a teacher of Ukrainian, a great theatre goer.

Answer the reporter's questions.

Приклад 2.

Role – play «At the film Festival».

Roles: You are both film festival guests. You've just seen a festival film. Exchange your impressions.

Приклад 3.

Role-play "A Foreign tourist"

Role 1: You are a foreign tourist. You are in Khreshchatyk. You want to have a walk in the centre of Kyiv. Ask a Kyivan the way to different places of interest.

Role 2 : You're Kyivans. Give directions to the foreign tourist.

Характеристика рольових ігор у наведених прикладах .

Критерії

Приклади	Навчальна мета	Кількість учасників	Рівень самостійності учасників
Приклад 1	Рольова гра на засвоєння діалогічної єдності «запитання –відповідь + додаткове повідомлення».	парна	керована
Приклад 2	Рольова гра на оволодіння діалогом типу «обмін враженнями»	парна	вільна
Приклад 3	Рольова гра на оволодіння діалогом – обговоренням	групова	спрямована

Компонентами рольової гри є:

ролі;

навчально – мовленнєва ситуація;

рольові дії.

Ролі, які учні програють на уроці, можуть бути соціальними та міжособистісними. Перші обумовлюються місцем індивіда в системі об'єктивних соціальних відносин. Добирати ролі слід таким чином, щоб формувати у учнів активну життєву позицію, кращі людські якості [1].

Навчально-мовленнєва ситуація є засобом організації рольової гри. З розвитком діалогічного мовлення учнів ступінь розгорнутості кожного з компонентів НМС –

1) суб'єкта;

2) об'єкта;

3) відношення суб'єкта до предмета розмови;

4) умов мовленнєвого акту – може зменшуватись.

Характер НМС змінюється поступово, відповідно до набутих учнями діалогічних умінь НМС можуть подаватися на трьох рівнях, коли

1) розкриваються всі чотири згадані вище компоненти,

2) пропонуються реальні обставини та стосунки між комунікантами, при цьому мовленнєвий стимул менш повний,

3) реальні обставини і мовленнєвий стимул подаються у загальному вигляді, а стосунки між партнерами учні встановлюють самі.

Відповідно до зазначених рівнів розгорнутості НМС змінюється і ступінь самостійності учнів у рольовій грі. У першому випадку рольова гра буде керованою у другому – спрямованою, а в третьому – вільною.

Отже, навчально-мовленнєва ситуація спонукає учнів до спілкування, керуючи їхньою мовленнєвою поведінкою, запускає механізм рольової гри.

Рольові дії органічно пов'язані з роллю – головним компонентом рольової гри – і складають разом з нею нерозривну основу, суть гри. Вони включають вербальні та невербальні дії використання бутафорій .

На основі викладеного вище матеріалу, можна зробити висновок, що рольова гра є одним з шляхів підвищення ефективності навчання діалогічного мовлення. Вона дає змогу висунути на перший план оволодіння учнями мовленнєвою діяльністю. Рольова гра допомагає реалізувати основний методичний принцип – комунікативної спрямованості навчання.

Слід пам'ятати, що успішність гри залежить від:

- рівня старанності її підготовки;
- правильної організації;
- регулярності застосування цього прийому навчання;
- майстерності вчителя і його відданості своїй справі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кольцова Ю.П. Дидактичні ігри у навчанні іншомовної лексики дітей старшого дошкільного віку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.psyh.kiev.ua/Кольцова_Ю.П._Дидактичні_ігри_у_навчанні_ іншомовної_лексики_дітей_старшого_дошкільного_віку.

2. В'юнник В. О. Сучасні методи навчання дітей дошкільного віку іншомовного спілкування: від теорії до практики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.psyh.kiev.ua.

3. Олійник Т. І. Рольова гра у навчанні англійської мови. – К.: Освіта, 1992. – 127 с.

4. Павлюк А. В. 200 ігор на уроках англійської мови. – Тернопіль: Мандрівець, 2002. – 56 с.

УДК 371.134.025:004

Лариса Горбатюк
(Бердянськ, Україна)

КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗАВДАННЯ ЯК ЗАСІБ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО УЧИТЕЛЯ ІНФОРМАТИКИ

Обґрунтовується необхідність навчання майбутнього вчителя інформатики вмінь розв'язання та методичної обробки компетентнісних завдань з метою формування його методичної компетентності.

Ключові слова: *компетентнісні завдання, методична компетентність, майбутній учитель інформатики.*

The necessity of training of the future teacher of computer skills solutions and methodical processing competency objectives to form his methodical competence.

Key words: *competence tasks, methodical competence, the future teacher of computer science.*

В основу побудови змісту навчання інформатики й вимог до загальноосвітньої підготовки учнів покладено компетентнісний підхід, у зв'язку з чим актуальним стає питання про пошук та наукове обґрунтування засобів та умов вдосконалення професійної підготовки майбутніх вчителів інформатики, покликаних забезпечити розвиток компетентностей учнів.

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми формування професійної компетентності майбутнього вчителя інформатики доводить, що до її структури дослідники (В.Ю. Биков, Л.І. Білоусова, М.І. Жалдак, Н.В. Морзе, С.А. Раков, О.М. Спірін, М.П. Лапчик, Г.В. Луньова, Ю.С. Рамський, Т.В. Тихонова та ін.) включають предметні знання, психолого-педагогічні, дидактичні, методичні знання, професійні та спеціальні уміння та навички, професійно важливі якості особистості.

Не зважаючи на значну кількість праць, присвячених підготовці майбутніх учителів інформатики та формуванню їх професійних компетентностей, багато питань залишаються невирішеними, зокрема потребують досліджень такі питання як методична підготовка вчителів інформатики, удосконалення їх професійної та інформаційно-комунікаційної компетентності.

Методичну компетентність майбутнього вчителя трактуємо як інтегративну характеристику ділових і особистісних якостей фахівця, яка відображає сукупність засвоєних у результаті психолого-педагогічної, методичної та предметної підготовки знань, сформованих умінь логічно обґрунтовано і методично правильно конструювати навчальний процес для конкретної дидактичної ситуації з урахуванням психологічних механізмів засвоєння і проявляється в педагогічній і науково-методичній діяльності [1].

Інформаційно-комунікаційна компетентність викладача інформаційних технологій являє собою системну властивість особистості суб'єкта, яка характеризує його глибоку усвідомленість у предметній області знань, особистісний досвід суб'єкта, націленого на перспективність в роботі, направленого на передачу суми знань, на розвиток сучасного наукового світогляду і особистості учнів, відкритого до динамічного збагачення і самовдосконаленню за рахунок збору і оцінки інформації, вміння створювати нову інформацію, здатного досягати значних результатів і якості у професійній діяльності [2].

Таким чином, професійна компетентність учителя інформатики є складним інтегральним інтелектуальним, професійним і особистісним утворенням, яке формується у процесі його професійної підготовки у ВНЗ, проявляється, розвивається і вдосконалюється у професійній діяльності, а ефективність її здійснення суттєво залежить від видів його теоретичної, практичної та психологічної підготовленості до неї, особистісних, професійних і

індивідуально-психічних якостей, сприйняття цілей, цінностей, змісту та особливостей цієї діяльності.

Під методичною компетентністю учителя інформатики будемо розуміти професійну компетентність, яка полягає у практичній готовності до здійснення видів професійної діяльності, пов'язаних з навчанням інформатики у системі загальної освіти.

Сучасні вимоги до підготовки вчителя інформатики передбачають уміння обирати та розробляти необхідну для конкретного освітнього процесу технологію, уміння реалізовувати компетентнісний підхід на уроках інформатики, уміння працювати з компетентнісними завданнями та таке методичне вміння, як пояснення учням способів розв'язання компетентнісних завдань, а також застосування таких завдань на уроках.

Компетентнісні завдання з інформатики можна розглядати як комплексні задачі прикладного характеру, для яких обов'язковим є застосування сучасних ІКТ як засобу розв'язування, надання різнорівневої допомоги та критеріїв оцінювання як кінцевого результату, так і способів його отримання [3].

Майбутній вчитель інформатики повинен вміти розв'язувати компетентності задачі, добудовувати традиційну інформаційну задачу до компетентностної.

Необхідно сформувати у студентів уміння не тільки розв'язувати компетентнісні задачі, але й навчити їх методичним діям з шкільними задачами, чому сприяють спеціальним чином складені методичні завдання, які спрямовані на оволодіння прийомами методичної роботи з інформатичним навчальним змістом:

- завдання спрямовані на формування вмінь відрізняти компетентнісні задачі від інших, аналізувати запропоновану ситуацію, визначати тип та рівень складності задачі;
- завдання спрямовані на формування вмінь складати план розв'язання здачі, ставити питання до кожного етапу рішення, підбирати необхідні знання для розв'язання задач з різних розділів інформатики, інших навчальних предметів, оцінювати запропоновану ситуацію;
- завдання спрямовані на формування вмінь інтерпретувати отримані результати, аналізувати отримані рішення й обирати з них раціональне;
- завдання спрямовані на формування вмінь формулювання міжпредметної та практичної технологічної ситуації, складати компетентнісні задачі різних типів й різних рівнів складності, визначати чи є задача компетентнісною, складати компетентнісні задачі самостійно та пропонувати методику роботи з цими задачами.

Отже, формування у майбутніх вчителів інформатики умінь розв'язання компетентнісних задач, методичного уміння пояснення учням способів розв'язання компетентнісних задач та застосування таких здач на уроках інформатики забезпечить вдосконалення їх методичної компетентності та сприятиме розвитоку компетентностей учнів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Грицай Н. Формування методичної компетентності майбутніх учителів біології в умовах вищого навчального закладу [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.stattionline.org.ua/pedagog/106/19098-formuvannya-metodichno%D1%97-kompetentnosti-majbutnix-uchiteliv-biologi%D1%97-v-umovax-vishhogo-navchalnogo-zakladu.html.

2. Котенко В.В., Сурменко С.Л. Информационно-компьютерная компетентность как компонент профессиональной подготовки будущего учителя информатики [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.omsk.edu/article/vestnik-omgpu-114.pdf.

3. Морзе Н.В., Кузьмінська О.Г. Компетентнісні задачі з інформатики [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ii.npu.edu.ua/files /Zbirnik_KOSN/13/03.pdf.

УДК 37.011.3.015.31-051

Наталія Деньга
(Кременчук, Україна)

ЗБАГАЧЕННЯ ЗАСОБІВ ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНОГО СЕРЕДОВИЩА У ДІЯЛЬНОСТІ ПРЕДМЕТНО-ЦИКЛОВОЇ КОМІСІЇ

У статті визначено поняття педагогічної рефлексії та професійної рефлексії педагога. Автор зазначає важливість застосування спеціальних засобів розвитку професійної рефлексії педагога в діяльності предметно-циклових комісій, зокрема таких як: вправи на розвиток рефлексії (дебати, консиліум, інтерв'ю, заняття, дискусії), рефлексивний практикум, рефлексивні ігри, опорні програми для ведення спостереження за своїми діями або діями колег в професійно-важливих ситуаціях, ведення щоденника рефлексії.

Ключові слова: *педагогічна рефлексія, професійна рефлексія педагога, вправи на розвиток рефлексії (дебати, консиліум, інтерв'ю, заняття, дискусії), рефлексивний практикум, рефлексивні ігри, щоденник рефлексії.*

The article defines concept of pedagogical reflection and professional reflection of teacher. The author notes importance of using special means of development professional reflection of teacher in work of subject-cycle commission, such as: exercises for the development of reflection (debates, concilium, interviews, lessons, discussions) reflexive practice, reflexive games, basic programs of observation for its actions or actions of colleagues in the professional critical situations, keeping a diary of reflection.

Keywords: *pedagogical reflection, professional reflection of teacher, exercises for the development of reflection, (debates, concilium, interviews, lessons, discussions), reflexive practice, reflexive games, diary of reflection.*

Для професійного становлення педагога провідним чинником є внутрішня активність особистості, що проявляється в здатності до професійної рефлексії, яка сьогодні активно досліджується науковцями. Рефлексія визначається як специфічна людська здатність, яка дозволяє їй перетворити свої думки, емоційні стани, дії і стосунки, взагалі всю себе на предмет спеціального розгляду (аналізу і оцінки) і практичного перетворення [4, с. 78]. З точки зору Н. Надюк професійна рефлексія – це усвідомлення себе у професійній сфері, внутрішня робота, яка визначає професійний самоаналіз, внутрішню репрезентацію зовнішніх подій, пов'язаних з процесом праці та оцінку себе всередині цих подій [6]. Мирошник О. розглядає педагогічну рефлексію як систему процесів, що забезпечують аналіз цілей, завдань, способів, прийомів та предметного змісту самої педагогічної діяльності [5]. Педагогічну рефлексію академік І. Зязюн трактує як таку, що упорядкована досвідом викладача, змістом і обставинами діяльності. Вчений відмічає, що «лише той може бути педагогом, хто володіє технологією педагогічної рефлексії» [7, с. 9]. Не слід розуміти рефлексію як констатацію наявності чи відсутності професійних якостей, навпаки потрібно ставитися до рефлексії як до можливості їх розвитку, підсилення та збагачення. Можна стверджувати, що професійна рефлексія педагога відображає його впорядковану власним досвідом діяльність і включає в себе:

– професійні самооцінку, оцінку колег, студентів чи учнів та батьків;

– усвідомлення змін у власній професійній діяльності;

– здатність до переосмислення стереотипів професійного досвіду та впровадження нових підходів і шляхів у вирішення професійних завдань;

– готовність діяти в нестандартних педагогічних ситуаціях;

– прагнення до реалізації нововведень й інновацій.

Не кожен педагог здатний до професійної рефлексії своєї діяльності – контролю професійної ситуації, осмислення, вивчення й аналізу діяльності, реалізації своїх можливостей та здібностей. На нашу думку, рефлексія відіграє визначну роль відносно інших професійних якостей педагога, тому система науково-методичної роботи у вищих навчальних закладах має бути побудована так, щоб професійна рефлексія формувалась не стихійно, а цілеспрямовано. Рефлексійна діяльність професіонала розвиває його здатність побачити проблеми власної професійної діяльності та самостійно приймати рішення й нести за них відповідальність. Отже, розвиток здатності до професійної рефлексії в діяльності педагога є першочерговим завданням. Як показують результати досліджень А.Бізяєвої професійна рефлексія учителя несе в собі потенціал розвитку, який при певних умовах дозволяє підняти його на більш високий рівень [1, с. 189]. Необхідною умовою розвитку професійної рефлексії є створення рефлексивного середовища. На думку І.Кондратець «саме у рефлексивному середовищі ефективно здійснюватиметься спеціально організована рефлексивна діяльність, яка є важливою умовою розвитку професійної рефлексії, має цілеспрямований, перетворювальний, усвідомлений характер» [3]. Під рефлексивним середовищем О.Сущенко розуміє комплекс умов для тривалої взаємодії суб'єктів та набору специфічних форм взаємодії, де можливі самореалізація суб'єктів, взаємообмін засобами, рефлексія себе та інших [10]. Т. Гура трактує рефлексивне середовище як систему умов розвитку особистості, що відкривають для неї можливість самодослідження та самокорекції соціально-психологічних та професійних ресурсів, основною функцією якої є сприяння виникненню потреби особистості у рефлексії –базового механізму саморозвитку [2].

Суб’єктом створення рефлексивного середовища серед викладачів коледжу, що викладають один предмет (наприклад, математику) є предметно-циклова комісія. Традиційно, основними завданнями предметно-циклової комісії є:

– організація роботи викладачів коледжу, спрямованої на вдосконалення змісту навчання та виховання студентів;

– підвищення методичної підготовки викладачів стосовно проведення навчальних занять та виховної роботи;

– вивчення та пропаганда передового педагогічного досвіду;

– активізація самостійної роботи викладачів щодо підвищення своєї кваліфікації.

Основні напрямки роботи предметно-циклової комісії, які дають змогу розвивати професійну рефлексію педагога: навчально-виховна робота (систематичний аналіз змісту навчальних програм, внесення змін з метою логічності змісту тем дисциплін, що вивчаються, на основі власного досвіду та досвіду колег, встановлення міжпредметних зв'язків, аналіз індивідуальної роботи викладача із студентами, вивчення та запровадження досвіду роботи з обдарованою молоддю, диференційованого навчання студентів, методики індивідуальних консультацій); методична робота (вивчення інноваційних технологій та їх впровадження в навчальний процес, удосконалення методичної майстерності викладачів, формування мотивації наукової та дослідницької діяльності у викладача, розробка окремих методик викладання дисциплін, написання розробок на основі власного досвіду, організація відкритих занять та їх аналіз, обговорення на засіданнях комісії взаємовідвіданих занять, організація семінарів, бесід за круглим столом з обговорення й узагальнення досвіду роботи окремих викладачів, залучення викладачів до участі в роботі обласних та регіональних методичних об'єднань вищих навчальних закладів І-ІІ рівня акредитації); організаційна робота(вироблення основних напрямків роботи та власне організація роботи комісії).

В своїй роботі предметно-циклові комісії викладачів коледжу використовують різноманітні форми проведення, які в свою чергу дають змогу розвивати здатність до рефлексії: засідання, спільні засідання з іншими комісіями, відкриті засідання, відвідування занять викладачами, огляди-конкурси методичних розробок, методичні доповіді та реферати, педагогічні дослідження, методичні тижні циклової комісії, дискусії, семінари, «мала педрада» і т.д.

На наш погляд, арсенал засобів формування рефлексивного середовища значно збагатиться, а ефект зросте, якщо на засіданнях предметно-циклової комісії використовувати ряд спеціальних засобів з розвитку професійної рефлексії педагога: вправи на розвиток рефлексії (дебати, консиліум, інтерв'ю, заняття, дискусії), рефлексивний практикум, рефлексивні ігри, опорні програми для ведення спостереження за своїми діями або діями колег в професійно-важливих ситуаціях, ведення щоденника професійної діяльності з подальшим аналізом, ведення щоденника рефлексії тощо.

Розглянемо ряд вправ, які дають змогу розвивати здібності до рефлексії. Серед них рефлексивний консиліум. В даному випадку слово «консиліум» використовується образно для заміни слова нарада. Проводиться «рефлексивний консиліум» у формі обговорення групою викладачів (група може бути сформована в залежності від стажу роботи, предмету викладання, досягнень в професійній роботі, напрямку наукових досліджень) конкретної проблеми, її аналізу, пошуку ефективних шляхів вирішення. Це спонукає педагога до рефлексії по відношенню до себе та своїх колег в ситуації, яка склалася.

Рефлексивні дебати формують в учасників потребу в рефлексії. Дебати – обговорення будь-якого питання, обмін думками [9]. Створюється проблемна ситуація (на зміст чи поведінку людини в цій ситуації), яка вирішується за допомогою питань на визначення проблеми та необхідних дій для виходу з неї. Дебати характеризуються наявністю правил, за допомогою яких забезпечується зіткнення різних точок зору, що підкріплюються певними аргументами. Таким чином, дебати – доволі складний процес, що включає в себе підготовку, власне дебати, аналіз проведених дебатів і удосконалення навиків проведення дебатів. Процес розвитку рефлексії спостерігається під час аналізу поданої проблемної ситуації, побудови лінії захисту своєї точки зору, аналізу проведеного дебатного процесу.

Ще одним із засобів створення рефлексивно середовища є рефлексивне інтерв'ю (рефінтер'ю) або рефлексивне слухання – зворотній зв'язок з людиною, яка говорить. Використовується як для уточнення почутого так і для аналізу сказаного доповідачем. Слухач під час проведення рефінтерв'ю активно використовує словесну форму для розуміння почутого, використовуючи при цьому ряд запитань: «Що Ви цим хотіли сказати?», «Я не зрозумів, що Ви маєте на увазі?», «Це все, що Ви хотіли сказати?», «Чи не повторите Ви ще раз?» чи ряд фраз такого типу: «На Вашу думку…», «Як я зрозумів, то…», «Іншими слова, Ви вважаєте…». Крім того, слухач може використовувати вислови на відображення почуттів опитуваного чи підведення підсумків сказаного: «Мабуть, Ви відчуваєте…», «Мені здається, що Ви зараз відчуваєте…», «Якщо підвести підсумок Вами сказаного, то…», «Вашими основними ідеями є…». За допомогою рефінтерв'ю особа, яка відповідає на ряд поставлених запитань, в ході інтерв'ю потрапляє в стан самоактуалізації та проводить при цьому самоаналіз своїх вчинків.

Рефлексивні заняття (уроки) можуть використуватися для розвитку професійної рефлексії педагога. Цей метод побудований на залученні учасників в процес навчання-вчіння, стимулює професійне мислення та викликає реальні відчуття й переживання, так як передбачає групову форму діяльності, в ході якої учасник по черзі виконує роль або «викладача», або «студента». Цінність даного методу полягає в тому, що викладач послідовно виконуючи ролі як «викладача» так і «студента» пізнає себе як професійного суб'єкта. Тому що під час проведення «рефлексивного заняття» викладач потрапляє в рефлексивну позицію по відношенню до себе і своєї діяльності, змушений проводити самоаналіз і осмислення себе в професійно значущій ситуації, оцінку своїх дій, відношень та поглядів.

Доцільно для створення рефлексивного середовища використовувати дискусії, які проводяться з метою формування в учасників власного погляду на вказану проблему, визначення шляхів її вирішення, осмислення професійної діяльності. Дискусії дають змогу розвивати здатність до самооцінки та самоаналізу. У ході її проведення в учасників

формується готовність до переосмислення досвіду та результативності власної професійної діяльності, усвідомлення змісту своїх дій.

На нашу думку, вказані вправи (рефлексивний консиліум, рефлексивні дебати, рефлексивне інтерв'ю, рефлексивні заняття, дискусії) можуть застосовуватися для створення рефлексивного середовища під час проведення тренінгів, засідань предметно-циклових комісій, методичних заходів.

Один із засобів створення рефлексивного середовища – рефлексивний практикум дає змогу викладачу розвиватися в професійній галузі шляхом аналізу проведеного заняття в результаті відповіді на ряд важливих питань, які стосуються безпосередньо педагогічної діяльності: правильність вибору типу і структури, прийомів та методів проведення заняття по відношенню до його теми і мети, особливості й труднощі під час проведення заняття, відповідність заняття до знань і досвіду студентів, адаптація заняття до саме такої категорії студентів, їх відповідей та поведінки, об'єктивність оцінювання, змістова, методична, емоційна сторона заняття, управління навчальною діяльністю на занятті, можливість проведення по-іншому.

В основі рефлексивних ігор лежить прийняття учасником на себе певної ролі у вирішенні задачі змодельованої проблемної ситуації, а також проведення після цього групового аналізу дій, що мали місце під час її проведення. Рефлексивні ігри дають змогу навчитись визначати мотиви вчинків іншої людини та проводити аналіз її поведінки.

Ще одним ефективним методом розвитку професійної рефлексії педагога є розробка програм для спостереження за своїми діями (або діями своїх колег) у професійно значимих ситуаціях з наступним аналізом отриманих матеріалів. Програма – це наперед продуманий план якої-небудь діяльності, роботи і т. ін.[8]. В даному випадку особливу роль відіграють: саме спостереження як цілеспрямоване, за попередньо розробленим планом, фіксування досліджуваних явищ, та подальший аналіз того, що виявлено в його результаті. Важливо, щоб висновки, зроблені в ході спостереження за своїми діями та діями колег в подальшому використовувалися для потреб практичної діяльності. Вказані програми дають змогу оцінити результати своєї професійної діяльності, зрозуміти власну значущість у колективі, сформувати напрямки самореалізації як педагога.

Доцільно використовувати для розвитку професійної рефлексії педагога такий метод як ведення щоденника рефлексії, в якому викладач має змогу об'єктивно оцінити власний досвід, види діяльності, правдиво визначити успіхи та невдачі, сформувати нові шляхи втілення професійних планів, спрогнозувати стратегії покращення діяльності.

Вказані засоби створення рефлексивного середовища (рефлексивний практикум, рефлексивні ігри, програми для спостереження за своїми діями (або діями своїх колег) у професійно значимих ситуаціях з наступним аналізом отриманих матеріалів, ведення щоденника рефлексії, різноманітні форми роботи предметно-циклових комісій) мають на меті розвивати у педагогів здатність оцінити особистісні і професійні якості, аналізувати свої дії та ефективність власної діяльності, осмислювати професійні задачі, інтегрувати свій практичний досвід і теоретичні знання як критерії оцінки ним педагогічної ситуації. Внаслідок створення рефлексивного середовища у педагога активізуються різні типи та види рефлексії.

Беззаперечно професійна рефлексія розглядається науковцями як професійно-значуща якість педагога та один із основних факторів його професійного зростання, так як важливим чинником педагогічної майстерностіє вміння аналізувати власну діяльність та діяльність колег, беручи в основу аналізу закономірності протікання педагогічної діяльності та способи її організації. Аналіз наукових досліджень показує, що здатність до рефлексії не розвивається стихійно з набуттям професійного досвіду. Вона може бути розвинена за певних спеціально організованих умов. Постає необхідність в створенні рефлексивного середовища – середовища, в якому педагог поряд з процесом учіння проводить постійний аналіз власних професійних якостей, педагогічних компетентностей та пошук вирішення проблемних

ситуацій професійної діяльності. Створення рефлексивного середовища наповнить процес учіння викладачів особистісним змістом, сприятиме виникненню інтересу до професійного саморозвитку та підвищення ефективності власної діяльності. Можнастверджувати, що створення рефлексивного середовища є одним із важливих завдань складової системи науково-методичної роботи вищого навчального закладу. Тому в подальшому плануємо розробити систему роботи по розвитку професійної рефлексії у викладачів вищого навчального закладу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бизяева А. А. Психологиядумающего учителя: педагогическаярефлексия / А. А. Бизяева. – Псков : ПГПИ, 2004. – 216 с.

2. Гура Т. Є. Рефлексивне середовище як складова розвивальної професійної освіти майбутніх психологів / Т. Є. Гура // Соціальні технології = Социальныетехнологии. – 2008. – Вип. 38. – С. 127–132.

3. Кондратець І. Професійна рефлексія вихователя-методиста як інструмент корекції взаємодії з педагогами / Інна Кондратець // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2014. – № 10. – С. 39–51.

4. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості : наук. моногр. / С. Д. Максименко. – Київ : КММ, 2006. – 240 с.

5. Мирошник О. Педагогічна рефлексія як чинник професійного становлення вчителя // Психолого-педагогічні та політичні проблеми у трансформаційних процесах українського суспільства :матеріали Всеукр. наук.-практ.конф., (Кременчук, 24–25 лют. 2012 р.). – Кременчук : КрНУ ім. М. Остроградського, 2012. – С. 225 – 228.

6. Найдюк Н. М. Розвиток рефлексії як суб'єктивної здатності до професійної діяльності викладача вищої категорії // Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка, Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України /за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої.– Вип. 18.– Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012.– 880 с.

7. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. – 2-ге вид., допов. і переробл. – Київ: Вища шк., 2004. – 422 с.

8. Словник української мови : в 11-ти т. / ред. : І. К. Білодід ; АН УРСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. – Київ : Наук. думка, 1977. – Т. 8. – С. 157.

9. Словник української мови : в 11-ти т. / ред. : І. К. Білодід ; АН УРСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. – Київ : Наук. думка, 1971. – Т. 2. – С. 228.

10. Сущенко О. Г. Розвиток професійної рефлексії майбутніх педагогів у процесі фахової підготовки/ за матеріалами VМіжнар. наук.-практ. конф. «Ціннісні пріоритети освіти: виклики ХХІ століття» // Вісник Луганського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки, № 20 (231), Ч. ІІІ, 2011. – Луганськ: Вид-во ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2011. – С. 95–100.

УДК 37 (091) (470+571)

Інна Каленюк
(Рівне, Україна)

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА ВИДАТНОГО ТЕОРЕТИКА ДУХОВНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ М. І. ПИРОГОВА

У даній статті проводиться аналіз освітньо-педагогічної діяльності М. Пирогова. Він був прихильником гуманістичних ідей загальнолюдського виховання, сформулював власні погляди на роль, значення та сучасний стан виховання, на його завдання і характер. Відзначив, що сучасне суспільство не надає вихованню потрібної уваги. Пропозиції щодо ліквідації станового характеру системи народної освіти, ідея гармонійного розвитку вроджених "сил народу", відкритого доступу в середню і вищу школу всіх дітей, утвердили М.І.Пирогова як відомого громадського діяча.

Ключові слова: *патріотизм, гуманізм, загальнолюдське виховання, народна освіта.*

It is conducting an analysis of educational-pedagogical activity of Mykola Pirogov in this article. He was the follower of humanistic ideas of universal education, he has formulated its own views on the role, importance and current state of education, its tasks and nature. He noted that modern society does not provide of proper attention to the education . The suggestions for the elimination of the class nature of the public education system, the idea of harmonious development of innate "forces of the nation", open access in secondary and higher school for all children, it approved Mykola Pirogov as a famous public figure.

Key words: *patriotism, humanism, universal education, public education.*

Багато життєвих факторів впливають на погляди і уявлення сучасної молоді, змінюють призначення загальнолюдських цінностей, актуалізують ідею гуманізму. У результаті цього сформувалось нове ставлення до проблеми виховання особистості громадянина. На сьогоднішній день в загальноосвітніх системах та університетах, відбувається пошук загальнолюдських цінностей і ідеалів, які мають відповідати гуманістичним запитам XXI століття. Українська педагогіка має чіткі орієнтири, на поняття святого в душі і є невичерпаним джерелом для сучасної педагогіки. Ці орієнтири були визначені видатним теоретиком духовного виховання молоді М. Пироговим.

Педагогічну спадщину М. Пирогова досліджували – А. Шевелев, Н. Даведьянова, Є. Мединський, М. Шабаєва, А. Красновський, С. Єгоров, М. Константинов, Є. Сявавко, А. Щегольов, Ю. Липа, М. Гримич, В. Скуративський, В. Чорний, О. Горчакова в своїх дослідженнях вони підкреслюють видатну роль М. Пирогова в історії української педагогічної думки. У суспільній та педагогічній діяльності він підходив до завдань виховання й освіти як людина, яка любить свою Батьківщину, хоче бачити її успішною в культурному, науковому й суспільному житті. Досить актуальними є і в наш час його ідеї про зв’язок школи з життям, педагогічної науки з практикою та виховання справжнього громадянина, корисного своїй країні.

Видатний вчений М. Пирогов проаналізував численні праці і дослідження, він був прихильником педагогіки, що розроблялася упродовж різних періодів розвитку культури такими представниками наукової і педагогічної думки, як Конфуцій, Платон, Сократ, Т. Кампанелла, Я. Коменський, та їхніми послідовниками у XIX столітті: І. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо. [1, 2, 3]

Проаналізувавши літературу, можна помітити, що в умовах сучасної загальноосвітньої системи використання гуманістичних ідей М. Пирогова у вихованні морально-духовних цінностей молоді ще не повністю досліджено. Упродовж багатьох років концепція виховання достойної людини так і не реалізована.

Мета статті – висвітлити основні аспекти освітньо-педагогічної діяльності М. Пирогова та його педагогічні погляди у вирішенні актуальної проблеми духовно-морального виховання сучасної молоді.

М. Пирогов вдало проаналізував проблему виховання, яка є досить актуальною в наш час. У своїй статті «Питання життя» Пирогов обґрунтував свій ідеал моральної людини, виступав на захист всезагальної освіти. Він обурювався тим, що батьки не рахуючись із схильностями дітей, самоуправно і самовільно призначали свою дитину ще з пелюшок до тої чи іншої касти суспільства, поспішали підготувати її до виконання класових обов'язків, забуваючи про те, що треба перш за все забезпечити розвиток особистості, сформувати моральні переконання, необхідні людині у вступі на самостійний життєвий шлях. Він вказав на шкоду ранньої професіоналізації, спеціалізації в освіті як для самої людини, так і для суспільства.

Основою виховання моральної людини Пирогов вважав християнську релігію і наполягав на необхідності релігійного виховання дітей з раннього віку. «Людина – це вінець творіння за божественним зразком, тому вона має прагнути до святості, добра, любові». [4, с. 14]

Основні думки Пирогова про виховання моралі з раннього віку, про важливу, відповідальну роль матері у початковому сімейному вихованні дітей, про ідеал матері – вихователь зародились у нього задовго до опублікування статті «Питання життя» . Вони були висловлені педагогом у листах до своєї майбутньої дружини ще в 1850 році. Він стверджував, що головне призначення матері – віддати себе повністю родині, справі виховання дитини, також жінка повинна бути підготовленою до виховної діяльності: «Неоціненне щастя, – писав Пирогов, – бути вихованим у перших роках дитинства освіченою матір'ю, знаючою і розуміючою всю висоту, всю святість свого покликання». Матері повинні постійно займатись самовихованням та самоосвітою, постійно працювати над покращенням виховання дітей. [3, с. 153-155]

М. Пирогов відзначає, що питання виховання не стало поки ще питанням життя, що сучасне суспільство не надає йому потрібної уваги, не піклується про забезпечення виховання правильним спрямуванням.

Він виділив два види виховання – загальнолюдське й спеціальне. Спочатку повинне задіюватись загальнолюдське виховання, а вже після нього спеціальне, саме тому М. Пирогов різко виступає проти ранньої професійної виучки: «Дайте розвинутися внутрішній людини! Дайте їй час, і у вас будуть і моряки, і солдати, і юристи». [4, с. 37]

У статті «О публичных лекциях по педагогике» М. Пирогов протиставив офіційному курсу освіти ідею загальнолюдського виховання, яке має підготувати до суспільного життя високоморальну людину з широким світоглядом. [5, с. 12-18]

К. Ушинський, відзначив недостатню обґрунтованість даної ідеї і висловив своє критичне зауваження: «Коли М. І. Пирогов звернув загальну увагу на шкідливість ранньої спеціалізації в освіті, коли він з'ясував необхідність дбати насамперед про загальнолюдську освіту нових поколінь, то ми, на жаль, не можемо сказати, щоб у його статтях з тією ж виразністю була висловлена думка про те, що розуміє він під загальнолюдською гуманною освітою, а це необхідно було б з'ясувати». [8, с. 295-296]

М. І. Пирогов є патріотом своєї Батьківщини, і вважає необхідним, щоб виховання і навчання проводились рідною мовою. Він поставав проти космополітизму у справі виховання і навчання дітей. Пирогов був упевненим у тому, що навчання малих дітей, мало не грудних малюків, іноземною мовою – нерозумне, воно соромить національне почуття, не сприяючи поширенню наукових знань та розширенню мислительного кругозору в країні.

Пирогов розглядав психологію дитячої уваги, та засоби її розвитку з раннього віку. Розглядав увагу як особливий стан напруження тих частин мозку, які сприймають принесені органами чуттів враження, також вважав необхідним індивідуалізувати прийоми і засоби виховання у дітей уважності.

Микола Іванович стверджував, що для розвитку мислення потрібно застосовувати не лише слово, а й наочність, яка впливатиме на органи відчуттів. На його думку, наочність і слово повинні використовуватись у тісному поєднанні.

На думку вченого однією з найважливіших умов виховання і навчання є хороша дисципліна. Він засуджував казармовий режим, сваволю, які були досить поширеними у школах того часу, і вимагав сердечності і гуманності при підтриманні дисципліни.

Важливим внеском у освітню діяльність є стаття М. Пирогова "Школа і життя". В ній педагог пропонує єдину народну школу для всіх дітей, починаючи від елементарної і до вищої, а також запровадження принципу колегіальності у керівництві навчальними закладами.

Варто зауважити, що найактивнішу участь Пирогов узяв у обговоренні реформи народної освіти 60-х років. Він боровся проти станової нерівності і національних обмежень щодо школи, та запропонував нову систему народної освіти.

На думку вченого для того, щоб покращити життя людей необхідно зробити соціальні перетворення, головною умовою яких мають бути не тільки радикальні зміни системи освіти і виховання, а й розвиток освіти і науки в Україні.

Отже, можна зробити висновок, що: «М. Пирогов був просвітником нового типу: освічений, гуманний реформатор, супротивник казенної педагогіки, який прагнув творчо розвивати освіту й керувати нею по-новому». [7, с. 315]

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Даведьянова Н. С. О понимании духовности в современном обществе / Н. С. Даведянова // Православная педагогика: Традиции и современность. – Сборник лекций и докладов ВГПУ, 2000. – 128 с.

2. Егоров С. Ф. Хрестоматия по истории школы и педагогики в России / С. Ф. Егоров. – М.: Просвещение, 1986. – 432 с.

3. Константинов Н. А., Медынский Е. Н., Шабаева М. Ф. История педагогики / Н. А. Константинов, Е. Н. Медынский, М. Ф. Шабаева. – М.: Просвещение, 1982. – 447 с.

4. Пирогов Н. И. Избранные педагогические сочинения / Н. И. Пирогов. – М.: Педагогика, 1985. – 496 с.

5. Щеголев А. А. Труды Н. И. Пирогова как исторический источник по изучению его общественно-политических взглядов / А. А. Щеголев. – М., 2002. – С. 12–18.

6. Ушинский К. Д. Теоретические проблемы педагогики / К. Д. Ушинский. – М.: Педагогика, 1974. – 584 с.

7. Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн. Кн. 1: Навч. посібник / За ред. О. В. Сухомлинської – К.: Либідь, 2005. – 624 с.

8. Ушинський К. Д. Педагогічні твори М. І. Пирогова / К. Д. Ушинський // Твори: В 6 т. – К.: Рад. школа, 1954. – Т.1. – С. 281–329.

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент С.Б.Бричок

УДК 372.851

Наталія Кепенач
(Київ, Україна)

ВПРОВАДЖЕННЯ МАТЕМАТИЧНИХ ТА ТАБЛИЧНИХ ПРОЦЕСОРІВ У ВИКЛАДАННЯ МАТЕМАТИКИ ЯК ВИМОГА СУЧАСНОГО СВІТУ

Розвиток сучасних інформаційних технологій та інформатизація суспільства висуває підвищені вимоги до підготовки спеціалістів з будь-якого фаху. Використання математичних та табличних процесорів таких як: Microsoft Excel, GRAN, DG – Динамічна геометрія, Microsoft Mathematics, MathCad, EUREKA, MathLab, Maple, DERIVE, Advanced Grapher та ін., при вивченні математики дає змогу поєднати обчислювальні можливості комп'ютера у процесі дослідження різноманітних функціональних залежностей, звільнившись від рутинних обчислень, з перевагами графічного подання інформації.

Ключові слова: *інформаційні технології, математичний процесор, табличний процесор, Microsoft Excel, GRAN, DG – Динамічна геометрія, Microsoft Mathematics, MathCad, EUREKA, MathLab, Maple, DERIVE, Advanced Grapher.*

The development of modern information technology and informatization of society makes high demands on training in any specialty. The use of mathematical and spreadsheet processors such as: Microsoft Excel, GRAN, DG – Dynamic geometry, Microsoft Mathematics, MathCad, EUREKA, MathLab, Maple, DERIVE, Advanced Grapher etc., in the study of mathematics allows you to combine computer capability in the research process of different functional dependencies, freed from routine calculations, having advantages of graphical information presentation.

Keywords: *information technology, mathematical processor, tabular processor Microsoft Excel, GRAN, DG – dynamic geometry, Mathematics Microsoft, MathCad, MathLab, EUREKA, Marle, DERIVE, Advanced Grapher.*

Якісна професійна підготовка фахівців передбачає їх високу математичну та інформаційну культуру. Це пов'язано з тим, що сучасний конкурентоспроможний на ринку праці спеціаліст має володіти всіма необхідними засобами для ефективного вирішення актуальних задач.

Математика сьогодні, як ніколи раніше, відіграє надзвичайно важливу роль у природничо-наукових, технічних і гуманітарних дослідженнях. Для більшості галузей знань вона стала не лише інструментом кількісних розрахунків, а й методом точних умовиводів, засобом чіткого визначення понять і постановки проблем. Без сучасної математики з її довершеним логічним і обчислювальним апаратом неможливим був би прогрес у найрізноманітніших сферах людської діяльності.

Методи математики, її універсальна мова, що здатна адекватно відбивати закони навколишнього світу, нестримно проникають в інші науки, збагачуючи їх пізнавальні можливості. Особливо це стосується економіки, яка здавна користується різноманітними кількісними характеристиками, органічно математизуючись за формою і змістом.

Математичні вміння та навички, як важливі компоненти розумової діяльності, формуються під час активного вивчення систематичного курсу вищої математики, що передбачає, насамперед, самостійну роботу з навчальною літературою.

Стрімкий розвиток сучасних інформаційних технологій та інформатизація суспільства висуває підвищені вимоги до підготовки спеціалістів з будь-якого фаху. В зв'язку з цим, найважливішою задачею вищої школи слід вважати випуск фахівців, які в своїй професійній діяльності здатні ефективно використовувати такі потужні інструменти, як персональний комп'ютер, комп'ютерні мережі та сучасні інформаційні технології.

Використання математичних та табличних процесорів для навчання дає змогу поєднати обчислювальні можливості комп'ютера у процесі дослідження різноманітних

функціональних залежностей, звільнившись від рутинних обчислень, з перевагами графічного подання інформації, врахуванням індивідуальних можливостей та здібностей кожного студента щодо темпів навчання. Це сприяє розвитку графічних навичок та образного мислення, геометричної інтуїції та наочних уявлень з математики.

Середовище Microsoft Excel є потужним інструментом для проведення різноманітних обчислень. Microsoft Excel доцільно використовувати протягом всього курсу вищої математики, зокрема при викладанні таких розділів, як лінійна алгебра, диференціальне числення функції однієї змінної, інтегральне числення, ряди, елементи теорії ймовірності та математичної статистики [1].

Серед програмного забезпечення навчання математики важливе місце займають математичні процесори. Основні можливості цих прикладних програм:

- обчислення значень числових виразів;
- побудова графіків функцій, заданих різними способами;
- трасування графіків (побудова таблиці значень функції на основі побудованого графіка);
- знаходження координат точок перетину графіків двох функцій на заданому проміжку;
- знаходження нулів і екстремумів функції на заданому проміжку;
- наближене знаходження розв'язків рівнянь та їхніх систем;
- графічне розв'язування нерівностей та їхніх систем;
- обчислення площ та об'ємів геометричних фігур та ін.

Прикладами таких програм є GRAN, DG – Динамічна геометрія, Microsoft Mathematics, MathCad, EUREKA, MathLab, Maple, DERIVE, Advanced Grapher та ін. Одні з цих програм – це потужні системи комп'ютерної математики з великою кількістю функціональних можливостей, які розраховані на фахівців високої кваліфікації, інші мають значно менші можливості та можуть бути використані для навчання студентів різних профілів [2].

Програми з графічним інтерфейсом і напівавтоматичним управлінням реалізують принцип моделювання. Використання та дослідження таких моделей дозволяє значно легше зрозуміти математику, глибше усвідомити новий матеріал та створити змістову основу для розв'язання прикладних задач. Тим самим принцип моделювання є вищим ступенем принципу наочності і дозволяє активізувати пізнавальну діяльність студентів на занятті. Використання комп'ютера, як засобу моделювання, який надає графічний образ поняття, підкріплений пов'язаними з ним числовими даними, дає могутній поштовх для роздумів, спрощує усвідомлення суті нового поняття, сприяє індуктивним відкриттям. Перевага динамічних моделей полягає в тому, що користувач може вибирати різні режими роботи програми, змінювати параметри досліджуваних об'єктів чи процесів, спостерігати та аналізувати результати, робити висновки на основі своїх спостережень. Таким чином, з'являються великі можливості для здійснення дослідницької та творчої діяльності, що сприяє розвитку пізнавального інтересу тощо.

У зв'язку з активним розвитком інформаційних технологій та їх впровадженням у різні сфери життя все більшої актуальності набуває формування інформаційної культури сучасних студентів. Інформаційні технології, з одного боку, – це потужний інструмент для отримання людиною найрізноманітнішої інформації, з іншого – ефективний засіб підвищення інтересу до навчання, а також мотивації, наочності, науковості тощо. Тому їх треба активно використовувати у навчальному процесі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дубина А.Г. Орлова С.С., Шубина И.Ю. и др. Excel для экономистов и менеджеров. – СПб.: Питер, 2004. – 295 с.

2. Інформатика: Комп'ютерна техніка. Комп'ютерні технології: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. О.І. Пушкаря. – К.: Академія, 2002. – 704 с.

УДК 37.01.088(438)

Світлана Когут
(*Львів, Україна*)

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕДАГОГІКИ ПРАЦІ У РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА (ДРУГА ПОЛОВИНА XX СТ. – ПОЧАТОК XXI СТ.).

У статті актуалізується проблема дослідження розвитку педагогічних дисциплін. Зокрема, педагогіки праці, яка визначається польськими колегами як наукова дисципліна, що охоплює цілість педагогічної проблематики, яка виникає, коли людина стикається з працею. Наголошується на вагомості дослідження становлення й розвитку педагогіки праці на платформі міждисциплінарності.

Ключові слова: *міждисциплінарне дослідження, педагогіка праці, Польща.*

The article actualizes the problem of researching the pedagogical disciplines' development. The pedagogy of labour, determined as a scientific discipline by Polish colleagues that covers the integrity of all the pedagogical problems a human being faces in the process of labor, is on the list. The author stresses on the importance of the becoming and devepolment of pedagogy of labor on the platform of interdisciplinarity.

Key words: *interdisciplinary research, pedagogy of labor, Poland.*

Проблеми, спричинені процесами глобалізації, які перманентно визрівають в середовищі освіти України з початку XXI ст. у свій час пережили майже всі країни Європейського Союзу. Дискусії щодо методологічного підґрунтя, змістового наповнення освітніх програм, а зрештою й значущості для розвитку суспільств гуманітарних дисциплін набули особливої вартості у другій половині XX століття. Сучасний розвиток педагогічної науки та виклики освітньої практики в українському суспільстві зумовлюють потребу в критичному застосуванні методологічних засад у вивченні різноманітних підходів та альтернативних теорій, які сприяють особистісному та професійному розвитку, запровадженню педагогічних інновацій у сферу професійної освіти. Зміни, які відбуваються в системі освіти впливають на розвиток науки про виховання, на створення моделей навчання, формування особистості, підготовку людини до праці.

Для вирішення викликів у системі професійної освіти сьогодення доцільно звернулися до досвіду Польщі, яка у свій час пережила подібні глобальні стреси, а отже має напрацьований науково-методологічний та практичний інструментарій їх мінімізації чи подолання. Сьогодні Польща – сучасна європейська демократична країна, яка на високому дипломатичному рівні позиціонує себе як стратегічний партнер України з її входження до європейських та євроатлантичних структур. Однією з характерних рис польської вищої школи є прискорена професіоналізація всіх освітніх рівнів з урахуванням змін у попиті національного та європейського ринків праці. До того ж, польська система освіти постійно вдосконалюється, реагуючи на суспільні вимоги та зміни, що відбуваються в суспільстві. Тому, питання освіти, професійної підготовки у взаємозв'язку з професійною працею є на сьогодні актуальними і потребують вивчення.

Педагогіка праці Польщі – це дисципліна, що вивчає відносини людини і праці з метою підготовки до неї. Предметом її вивчення є проблеми виховання через працю, політехнічне навчання, особистісне та професійне удосконалення працівників [8, с. 174].

У педагогічній енциклопедії зазначено, що це наукова дисципліна, яка охоплює цілість педагогічної проблематики, а зокрема питання що виникають, коли людина починає працювати [9, с. 565]. На думку Т. Новацького, праця людини і її ставлення до неї є центральним явищем і предметом дослідження цієї дисципліни. Людина–виховання–праця – це тріада, що відображає предмет досліджень і проблематику педагогіки праці [8].

Концептуальною ідеєю дослідження дисципліни є положення про те, що інформаційне суспільство, створюючи кожній особистості унікальні можливості для самореалізації ставить виклики методологічного характеру перед педагогічною наукою та системою професійної освіти. Тому розвитку педагогічних субдисциплін, відповідних їм спеціальностей/спеціалізацій має надаватися вагомого значення. Зокрема, педагогіці праці, що досліджує особливості навчання людини професії й формування професійно й соціально важливих якостей особистості для різних галузей промисловості, сільського господарства та сфери послуг, їхніх професійних компетенцій з урахуванням сучасних вимог ринкової економіки.

Коли заходить мова про відносини людина-праця, то найчастіше ці відносини асоціюються з поняттями ринку праці, робочих місць, працедавців, працівників і т. п., тобто застосовується економічний підхід. У працях польських науковців дослідників педагогіки праці, зокрема Т. Новацького (T. Nowacki), В. Фурманека (Furmanek W.), З. Вятровського (Wiatrowski Z.), акцент робиться на гуманістичних аспектах професійної праці, тобто розуміння праці як невід'ємної життєвої цінності, відношення людини до праці, виховання до праці, адаптація до праці тощо. Завдання, які ставить перед собою сучасна педагогіка праці Польщі є важливими і з огляду на розуміння змісту праці, значущості для кожної окремої людини й суспільства загалом, професійної діяльності. У дослідженнях польських колег усе більше уваги приділяється соціальним, психологічним, моральним, аксіологічним та ін. детермінантам людської діяльності на засадах співробітництва.

Вивчення становлення й розвитку системи професійної освіти Польщі та її теоретико-методологічного підґрунтя педагогіки праці, сприятиме встановленню закономірностей і тенденцій у цьому процесі, забезпечить прогнозування їх вияву в освітньому просторі України, створить умови для проведення зовнішньої оцінки зазначеного педагогічного процесу. Одним з ключових завдань дослідження вбачаємо у глибокому аналізі змісту термінології педагогіки праці, актуальності її значення та контексту, у якому її застосовують. Це у свою чергу створить ґрунт для проведення уточнень термінів і понять професійної освіти України, зіставлення сутності понять з сучасною міжнародною професійно-педагогічною термінологією.

Розробка методології дослідження становлення й розвитку педагогіки праці у Польщі базувалась на положенні про те, що її інструментарій має значний вплив на професійну підготовку фахівців, удосконалення чи зміну їхньої кваліфікації, сприяє конкурентоспроможності й мобільності фахівців, адаптації до ринку праці. Методологічними умовами для проведення дослідження стали важливість урахування соціально-культурних, економічних особливостей Республіки Польща досліджуваного періоду, вимоги до системи професійної підготовки фахівців. Відтак, цілісний науковий аналіз становлення й розвитку педагогіки праці у другій половині XX ст. на початку XXI ст., потребував застосування такого поєднання наукових підходів, який створює можливості для міждисциплінарного дослідження.

Вихід у простір міждисциплінарності та трансдисциплінарності є ключовою характеристикою гуманітарних досліджень четвертої глобальної наукової революції у яких також акцентовано увагу на становленні постнекласичного типу раціональності, що розширює поле рефлексії над людською діяльністю. «Дана рефлексія дозволяє враховувати співвіднесеність отримуваних знань про об'єкт не тільки з особливістю засобів й операцій діяльності, але й ціннісно-цільовими структурами. При цьому експлікується зв'язок внутрішньо-наукових цілей з позанауковими, соціальними цінностями й цілями, тобто наука набуває виразних рис „людиномірності", а окремі природничонаукові і інженерно-технічні напрями виявляють свій стійкий „гуманітарний ефект" [2, с. 4].

Наведемо лише деякі з характеристик дослідження постнекласичного рівня:

- перехід від ціле- до ціннісноорієнтованої раціональності, який зумовлюється включеністю свідомості до соціокультурних процесів розвитку;

- перевага міждисциплінарного (міждисциплінарні запозичення і парадигмальні щеплення ідей) та проблемно-орієнтованих форм дослідження над предметоцентричними методами;
- розуміння систем як таких, що самі розвиваються через проходження точок нестійкості (поліфуркації), де сама людська діяльність не є чимось зовнішнім, а включається в систему, і сприяє реалізації вибору із «суцвіття можливостей»;
- обов'язкова соціальна експертиза програм і стратегій;
- експлікація фундаментальних наукових цінностей з позанауковими цінностями і цілями соціального характеру;
- гуманістичні орієнтири як початкові (первинні) при визначенні стратегій наукового пошуку;
- наукове знання обов'язково повинне вступати у діалог зі знанням філософським і теологічним; загальнонаукова методологія конституює сполучення несполучного, а кордони поміж науками все більше переміщаються у бік знань більш високого рівня абстракції [2, 3, 6].

Беручи до уваги вищенаведені характеристики дослідження постнекласичної науки, очевидним є те, що наука і освіта стали визначальними пріоритетними сферами діяльності, які створюють можливості для підвищення якості людського капіталу (підвищена увага до здоров'я людини, розвитку її задатків, реалізації здібностей, формування ключових та набуття професійних компетенцій).

Як зазначає С.У. Гончаренко: «Педагогічна наука сьогодні має виступати і як теоретична, фундаментальна наука, так і прикладна, практично-орієнтована. Вона покликана пояснювати педагогічну реальність, з'ясовувати глибинні основи педагогічної діяльності, описувати, систематизувати і тлумачити множину даних емпіричного рівня. Водночас вона покликана обґрунтувати загальні принципи навчання і виховання, принципи вивчення основ наук, педагогічні правила, методичні рекомендації тощо» [1, с. 40].

Поділяємо думку видатного вченого. Очевидним є те, що сучасна педагогічна наука, що є носієм перевіреного часом педагогічного інструментарію, може дати відповіді на протиріччя, які виникають між освітою й потребами сучасної людини. З однієї сторони – система освіти має запропонувати таку систему професійної підготовки, якої потребує сучасний ринок праці. А з другої сторони – ринок праці потребує інновацій, які неможливі без проведення фундаментальних досліджень щодо різноманітності напрямів у професійній освіті в межах людинознавчих наук. Припускаємо, що запити соціуму на мікро-, мезо- і макрорівнях на практичні педагогічні знання будуть зростати. Відтак розширюватиметься пропозиція спеціалізацій у сучасній педагогічній науці.

Як зазначають Л.М. Петренко та ін., реалізація освітніх завдань в європейський країнах суттєво змінила вектор розвитку суспільного ладу за останні роки. Помітними стали:

- «фундаментальні тенденції розвитку суспільства та економіки, які не можна не брати до уваги. Насамперед, відбувається перехід «від індустріального суспільства до суспільства послуг» (70% населення працює в сфері послуг);
- низькокваліфіковану людську працю заміняють машини;
- змінюються організаційні форми підприємницької діяльності (зникають великі високозатратні підприємства, розвиваються малі і середні, децентралізована сфера послуг, «мозгові центри» тощо);
- відбувається «інтелектуалізація» праці (зростає частка теоретичних знань), що потребує сполучення практичних та інтелектуальних компетенцій при виконанні робіт і операцій, вміння працювати в команді;
- межа між практичною, організаційною і управлінською діяльністю поступово зникає;
- найважливішою «продуктивною силою і вирішальним фактором у конкуренції» стають і знання (для окремих осіб, підприємств, організацій, установ та суспільства), що оптимізує інноваційний розвиток різних технологій і відповідно викликає зміни в світі праці (прогнози на вимоги до кваліфікацій можливі не більш ніж на 3-5 років) [4, с. 15-16].

Беручи до уваги наведені вище першочергові завдання для сфери професійної освіти і навчання, можемо констатувати, що відбулася зміна у розумінні й цінності людської діяльності. Сьогодні вона сприймається як розширення власних можливостей, формування професійних компетенцій, а тому традиційна система освіти, яка зорієнтована на передавання майбутньому фахівцю системи знань, умінь та навичок поступово втрачає свою цінність.

Ще у 1986 році вказано на одну з актуальних проблем теорії і практики освіти «на перший план вийде інший вимір багатства суспільства і особистості — можливість вільного обміну діяльністю, усебічного спілкування і розкриття здібностей людей» [5, с. 335]. «Здібності людей спілкуватися, – за словами Ф. Фукуями, – має важливе значення не лише для господарської активності, але буквально для всіх аспектів суспільного життя. Здатність до спілкування, до колективних дій, в свою чергу, залежить від того, в якій мірі ті чи інші спільноти дотримуються схожих норм та цінностей і можуть підкоряти індивідуальні інтереси окремих особистостей інтересам великих груп» [7, с. 129]. Як бачимо, мова йде про людський капітал, а його формуванню й розвитку педагогіка праці приділяє значні зусилля через розробку різноманітних програм професійного розвитку.

Отже, хід суспільних змін спонукає педагогічну науку бути відкритою до міждисциплінарності у розробці й застосуванні практичного педагогічного інструментарію. Для подальшого дослідження актуальним є розгляд методологічних засад розвитку педагогіки праці, критичний аналіз її категоріального апарату, його порівняння з відповідниками в українській науковій термінології задля проведення міждисциплінарних спільних з польськими колегами досліджень в галузі освіти. Припускаємо, що результати

проведеного дослідження сприятимуть реалізації соціально-партнерських міждержавних проектів з метою адекватної відповіді на виклики ринку праці, що перебуває (і буде перебувати) у постійних змінах.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гончаренко С. У. Методологічні засади побудови педагогічної теорії // Професійна освіта: Педагогіка і психологія / за ред. Т. Левовицького, І. Вільш, І. Зязюна, Н. Ничкало. – Ченстохова–Київ, 2012. – С. 37–48. – 40 с.

2. Горбунова Л. С. Постнекласична раціональність: трансдисциплінарний дискурс в науці і освіті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VKhnpu_filos_2013_40(1)__16.pdf. Дата звернення: 26 грудня 2016 р. – Назва з контейнера.

3. Задорожний Г.В., Колупаєва І.В. Людська діяльність: зміст і трансформація структури у сучасному господарському розвитку. – Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2009. – 158 с.

4. Петренко Л.М., Козак А.Р., Коваленко С.П. Професійна освіта і навчання в Україні: сучасні технології управління. Методичний посібник / за заг. ред. Петренко Л.М. – Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2011. – 152 с. – С. 15-16.

5. Производство как общественний процесс (актуальние проблеми теории и практики) / Отв. ред. В.И. Толстих. – М.: Мисль,1986, — 350 с.

6. Степин В.С. Теоретическое знание. – М.: «Прогресс-Традиция», 2000. – 744 с.

7. Фукуяма Ф. Доверие. Социальние добродетели и созидание благосостояния // Новая индустриальная волна на Западе. Антология / Под. ред. В.Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – С. 123-162.

8. Nowacki T. W. (2004). Leksykon pedagogiki pracy. Radom: Wyd. Wyd. i Zakład Poligrafii Instytutu Technologii Eksploatacji. – 342 s. (pol.).

9. Pomykało W. (1996). Encyklopedia pedagogiczna. Warszawa: Fundacja INNOWACJA. – 1012 s. (pol.).

УДК 378

Лілія Кравченко
(Краматорськ, Україна)

СПЕЦИФІКА МОТИВАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ ФІЗИКИ

У даній роботі розкриті історичне поняття мотивація, проблеми підвищення мотивації навчання учнів та мотиваційної діяльності вчителя. Особливу увагу приділено розгляду шляхів мотивації на уроках фізики, пропонується схема визначення мотивації учнів, наведено поради для підвищення професійного самовдосконалення учителя.

***Ключові слова**: виховання, знання, мотивація, проблемна ситуація, виховна ситуація, самовиховання, навчальна діяльність, педагогічна майстерність.*

The article deals with historical concept of motivation, problems to motivate student learning and motivation of teachers. Particular attention is given to considering ways to motivate physics lessons proposed scheme determining motivation of students are tips to enhance teacher professional self.

***Key words:** education, knowledge, motivation, problem situation, educational situation of self, learning activities, pedagogical skills.*

Соціальне замовлення суспільства вимагає від закладів освіти підвищення якості навчання та виховання, розвитку та формування особистості конкурентоспроможного випускника, запобігання формалізму в опрацюванні результатів наукової діяльності учнів та вчителів. Дослідженням специфічних мотивів навчання займалася значна кількість психологів та педагогів, зокрема: Л.І. Божович [2], М.М. Фіцула [8], Т.В. Мельничук [6], І.М. Коробова [5], Г.І. Щукіна [9] та інші.

На сучасному етапі розвитку психологічної науки педагог не має право констатувати не бажання учня отримати знання; необхідно з'ясувати причину цього явища, визначити, які аспекти мотиваційної сфери у нього не сформовані і які психолого-педагогічні заходи впливу можливо застосувати, щоб сформувати у учня мотивацію до навчально-пізнавальної діяльності [6].

Мотивація до навчання – одна із головніших умов реалізації освітнього процесу. Вона не тільки сприяє розвитку інтелекту, але і є рушійною силою удосконалення особистості в цілому. Формування мотивації до навчально-пізнавальної діяльності у учнів є однією з найголовніших проблем сучасної школи, отже проблема формування мотивації знаходиться на стику навчання й виховання [7].

Формування мотивації – це виховання у свідомості учнів певних ідеалів, створення системи цінностей, пріоритетів, соціально прийнятних у суспільстві за умови поєднані з активною поведінкою учня, що означає взаємозв'язок між усвідомленими та реально діючими мотивами, тобто єдність слів, діяльності та активної життєвої позиції учня. При цьому педагог розкривається перед учнями, виступає як організатор, консультант, ініціатор дискусії, який забезпечує можливості демократичного, рівноправного партнерства між вчителем і учнями та в середині учнівського колективу [3]. Змінюється і роль учнів у освітньому процесі: вони приймають рішення щодо процесу навчання, мають можливість спілкування і розвитку комунікативних умінь та навичок.

На разі розуміння змісту мотивації та витоків походження даного поняття є головним показник професійної майстерності педагога. Загалом, в історії розвитку теорії мотивації прослідковано наступні етапи [2]:

– *етап простої мотивації,* сутність якого зводилась до використання методу заохочення і покарання: дії, які вважаються корисними – винагороджуються, а шкідливі – караються;

– *етап соціально-психологічної мотивації,* що являє собою використання методів психології та соціології. В його основу покладено дві концепції: психологічної мотивації (використання теорії підсвідомого З.Фройда, концепція якої полягає в тому, що на рівні підсвідомого людина не завжди поводиться раціонально), концепція соціально-психологічної мотивації.

Отже, мотивація не є рівномірним процесом, який пояснює поведінку певного індивіда, а формується на основі тих різнорідних процесів, які здійснюють функцію саморегуляції на окремих фазах життєдіяльності людини.

Знання, які учень здобуває у школі, можуть бути для нього лише засобом досягнення інших цілей (одержати атестат, уникнути покарання, заслужити похвалу тощо). У такому разі його спонукає не інтерес, допитливість, прагнення до оволодіння знаннями, вміннями, захопленість процесом засвоєння знань в результаті навчання. Залежно від очікуваних результатів учні можуть виявляти такі типи мотивації навчальної діяльності (рис. 1.):

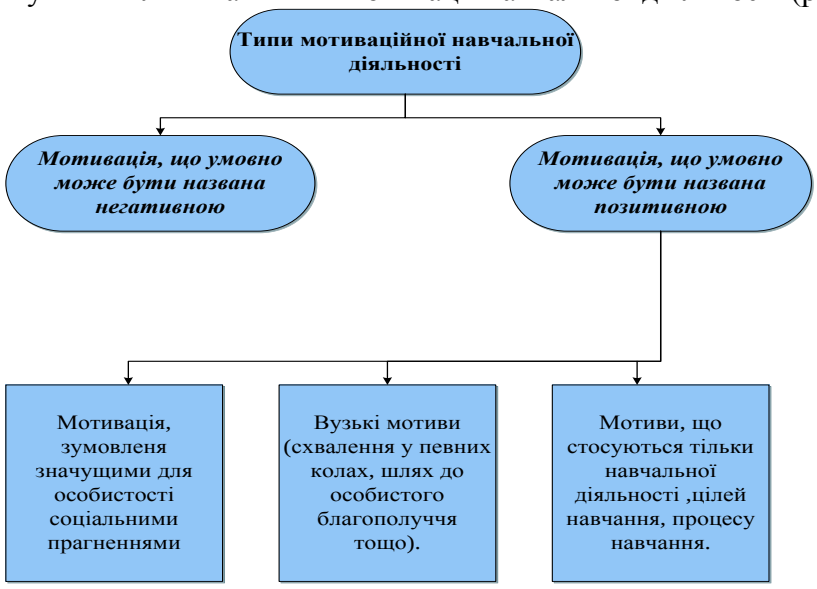

Рис 1. Типи мотивації навчальної діяльності
(побудовано автором за даними [4])

Основними типами мотивації науковці вбачають умовно позитивну (соціальні прагнення, бажання схвалення та добробуту, бажання пізнання) та умовно негативна мотивація – уникнення покарання, тощо. Для позитивної мотивації важливими є прийоми викладацької майстерності, спрямовані на створення сприятливої психологічної атмосфери, що підтримує пізнавальну активність учнів, а саме [1, 9]:

- включення учнів у колективні форми діяльності;
- залучення до оціночної діяльності, формування адекватної самооцінки;
- співпраця учня й вчителя, спільна навчальна діяльність;
- заохочення пізнавальної активності учнів, створення творчої атмосфери;
- цікаві форми подання навчального матеріалу, емоційність мови вчителя, пізнавальні ігри, цікаві приклади.

Для досягнення необхідного результату та високого рівня мотивації учнів на уроках фізики необхідно використовувати різноманітні прийоми розвитку пізнавальних мотивів [5, 8]:

1. Мотивація навчальної діяльності шляхом створення проблемної ситуації – демонстрація експерименту або надання до уваги учнів логічної суперечності між новими фізичними фактами та явищами.

2. Мотивація навчальної діяльності шляхом використання технології «Мозкова атака» – колективна творча робота з розв'язання певної складної проблеми.

3. Мотивація навчальної діяльності за технологією «Незакінчене речення» – учням пропонуються речення за темою уроку, фізичні закони або визначення термінів та понять.

4. Мотивація навчальної діяльності шляхом використання творчих завдань – пропонуються питання на зразок: «Що станеться, якщо...?», де розглядаються парадоксальні ситуації, складання кросвордів, загадок.

5. Мотивація навчальної діяльності шляхом використання під час уроку художньої та науково-популярної літератури, що сприяє активізації пізнавальної активності та закріпленню цілісного уявлення про навколишній світ.

6. Мотивація навчальної діяльності шляхом створення ситуації успіху (найбільш ефективна при роботи з відстаючими учнями): зумовлюється чіткістю поділу матеріалу на частини, рельєфністю демонстрації логічних зв'язків між ними, наголошенню на ключових поняттях.

7. Мотивація навчальної діяльності на основі діяльнісного підходу до навчання – визначення результатів роботи, методів їх досягнення, виявлення етапів конкретної роботи та подання результатів у вигляді графіка, схеми; використання прийомів самостійної роботи учнів.

8. Мотивація навчальної діяльності з допомогою екстраполяції, що базуються на прогностичній функції мозку, зокрема перенесення об'єкта в уявне майбутнє, використання прийому парадоксів, прогнозування розвитку подій з огляду на майбутнє цілісне бачення проблеми.

9. Мотивація навчальної діяльності в процесі пізнавальних ігор та ігрових ситуацій що складають: об'єкт, що моделюється, модельований процес, сценарій, у якому описуються правила гри, об'єкти та предмети; способи гри; регламент; учасники ігрового процесу (на приклад: «Барон Мюнхгаузен», «Крокодил», «Ланцюжок» та ін.).

Знання мотивів поведінки школяра, його природних схильностей та пізнавальних інтересів пояснює особливості прояву його здібностей у певних галузях знань, зокрема природничих наук, таких як фізика, географія, дає можливість найбільш повно схарактеризувати поведінку учнів, визначати їх потреби та виявити перспективи особистісного розвитку кожного з них.

Звичайно, ставлення до того чи іншого навчального предмету багато в чому визначається особистими якостями вчителя, його ерудованістю, вмінням викладати матеріал, методичною майстерністю та соціальним запитом суспільства. Доведено, що високий рівень мотивації на уроках дозволяє сформувати суб’єктно орієнтовані завдання роботи для кожного з учасників освітнього процесу та досить ефективно їх вирішувати.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Виховання особистості. Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. – К.: Либідь , 2003. – 280 с.

2. Божович Л.И. Проблема розвитку мотиваційний сфери дитини // Вивчення мотиваційної поведінки дітей і підлітків. – К., 1992. – С. 7-44.

3. Занюк С.С. Мотиваційний тренінг. Формування мотивації учбової діяльності у старшокласників // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – № 8. – С. 31-42.

4. Кириленко В.І. Порушення мотивації навчання як першопричина негативної поведінки / В.І. Кириленко // Психолог. – 2005. – №18. – С. 7-8.

5. Коробова І.М. Прийоми розвитку творчого мислення учнів в процесі розв’язування фізичних задач. Фізика. Проблемне навчання. – 2007. – №1. – С. 11-14.

6. Мельничук Т.В. Лідерство в групі, колективі як інструмент і мотиви розвитку особистості, її самовиживання // Рідна школа. – 2005. – № 5. – С. 49-50.

7. Нестерова Л.В. Педагог професійної школи: Методичний посібник: Нестерова Л.В., Лузан П.Г., Манько В.М., Герлянд Т.М., Петрова М.Я.,Романенко Л.В., Слатвінська О.А. / Наукова редакція Нестерової Л.В., Герлянд Т.М. – К.: ІПТО НАПН України, 2012. – 264 с.

8. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти / М.М. Фіцула. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 528 с.

9. Щукіна Г. І. Педагогіка школи: Навчальний посібник для студентів педагогічних інститутів / Г. І. Щукіна, М. Г. Казакіна, Т. К. Ахаян і ін.; За ред. Г. І. Щукіної. – М.: Просвіта, 2007. – 383 с .

УДК 378.014(47+57)

Барно Маматова, Альфия Шайдулина
(Фергана, Узбекистан)

ФОРМИРОВАНИЕ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

В статье раскрыты пути формирования духовно-нравственных ценностей подрастающего поколения, а также говорится о новых подходах к формированию личности на основе этнопедагогики. Раскрыты взаимосвязи общечеловеческих и национально-культурных ценностей, этнопедагогизации образовательного процесса как основной и важной формы возрождения духовности.

Ключевые слова: *духовно-нравственные ценности, общечеловеческие и национально-культурные ценности, этнопедагогизация, гуманизация, этнокультурный компонент.*

The article is devoted to the analysis of formation of spiritual and moral values of younger generation in educational space of higher education institution, and also describe new approaches to formation of personality on the basis of ethnopedaogics. interrelation of the universal and national marked cultural values, a higher education institution etnopedagogization as effective factor of its humanization and humanitarization, as main and important form of revival of spirituality.

Keywords: *spiritual and moral values, social and national – cultural values, etnopedagogization, humanization, ethnocultural component.*

Для современного общества характерны развитие науки и рост искусственного интеллекта, расширение рамок индивидуальной свободы, доступность разнообразного знания для всех людей в любой точке планеты. Технологический, насыщенный информацией и коммуникациями мир XXI века нуждается в нравственно-духовном просвещении молодёжи. Изменение социально-экономических условий отражается на системе ценностных ориентаций. Следует отметить, что современное молодое поколение отличается прагматичностью, стремлением к получению материальных благ. Вместе с тем, процессы глобализации, охватившие весь мир, требуют сохранения национальных традиций, самобытности народной культуры, для которой характерно превалирование духовных ценностей. Целью воспитания современного молодого поколения должна быть личность, умеющая принимать решения моральной обоснованности. Необходимы новые подходы к формированию личности, которая обладала бы высоким уровнем духовно-нравственной культуры, могла бы выступить в качестве транслятора ценностей и норм, определяющих жизненную позицию человека. Воспитание у подрастающего поколения устойчивых нравственных убеждений на основе традиционных исторических, духовных, культурных ценностей стоит в ряду главных задач образования. По нашему мнению, воспитательная работа по формированию базовых общечеловеческих норм и ценностей будет наиболее эффективной, если будет опираться на национальные традиции народа, его культуру,

обряды, обычаи и привычки. При реализации этнопедагогического подхода к духовно-нравственному воспитанию учащихся рассматривается обращение к сущности каждого человека. Воспитательное воздействие, учитывающее природное начало в личности, ее интересы и потребности, сохраняет свою эффективность вне зависимости от особенностей того или иного общественного строя. Педагогический опыт народа, отраженный в многочисленных произведениях устного творчества, традициях, обычаях, манере поведения в тех или иных ситуациях, испокон веков использовался в воспитании подрастающего поколения. С его помощью народ из поколения в поколение сохранял свою культуру и духовность. Проблема духовно-нравственного воспитания личности всегда была одной из актуальных, а в современных условиях она приобретает особое значение. Духовно-нравственные ценности складываются веками, собирая по крупице воспитательные ценности каждого поколения, отсеивая и совершенствуя их содержание и форму. Из века в век происходит умножение духовных ценностей, что является фактом огромного социального и культурного значения как в масштабе нации, так и в масштабе всего человечества. Фундаментом духовно-нравственного развития, по мнению Г.Н. Волкова, является усвоение элементарных норм человеческого общежития: неприкосновенность личности, неприкосновенность чужих и общественных вещей, трудовое обслуживание самого себя, этикет и товарищеское отношение к людям, бережное отношение к природе и продуктам человеческого труда, учение и общение с искусством [1, с. 10]. В научно-педагогических исследованиях утверждается тезис о том, что духовность не бывает спонтанной и достигается в процессе работы человека над собой. Если проанализировать роль педагога в духовно-нравственном воспитании молодежи, то безусловно, к ней направлено самое пристальное внимание социума, ведь важным фактором успешного развития как личности, так и всего образовательного процесса в школах, вузах является личный пример учителя.

Формирование личности, происходит через присвоение ею ценностей культурно-исторического опыта в активной деятельности, но при этом она не терпит изначальной заданности. Эти нормы зафиксированы в этнокультурных традициях, религиозной культуре и выступают как образцы, где сосредоточены лучшие качества личности, нравственные эталоны, принятые в этом обществе. Социальный опыт передается и фиксируется в форме исторически сложившихся явлений человеческой культуры, приобщение к культуре происходит через освоение определенных образов.

Это гражданское равенство, трудолюбие, честность, культ учености и образования, светская страна – страна толерантности. Сегодня педагог берет на себя ответственность не только за образовательные достижения, но и за нравственное и гражданское воспитание молодежи, гуманизирует процесс воспитания и одновременно преобразует саму социальную действительность, учитывая весь человеческий опыт духовной культуры, народную мудрость поколений. Осмысление духовности есть осмысление не только единичных фактов, но и культурно-ориентированных общественных систем. Духовность базируется на прошлом, соприкасается с настоящим, ориентируется на будущее. Без духовности как в обществе, так и в отдельном человеке не может быть определяющей воли к жизни, устремленности в ее продолжение. Педагогический процесс только тогда хорош, когда в нём воспитание идёт впереди обучения, ибо вызванные им к действию духовные силы будут впитывать знания как пищу, необходимую для дальнейшего роста и становления личности школьника [2, с. 36]. Современная педагогика призвана сделать эти постулаты мудрости предусловием и условием интегрального синтеза двух основ: природосообразующей и трудосообразующей. Их взаимосвязь и взаимодействие через человеческую суть создадут гармонически развитого, созидающего и творящего человека.

С раннего детства ребёнок наполняется духовностью, далее формируется и развивается уже заложенное. Масару Ибука отметил, что до 3 лет уже формируется личность ребёнка, её интеллектуальные задатки. Образная память сохраняет духовные ценности народа, интеллектуальные задания, эмоциональные впечатления раннего детства на всю жизнь [3, с. 223].

С древних времён у народов Центральной Азии сложилось много хороших традиций. Так, встречаясь, мусульмане должны обязательно приветствовать друг друга, даже если они не являются друзьями и даже в том случае, если между ними враждебные отношения. Отвечать на каждое приветствие считалось признаком хорошего тона.

С момента рождения у восточных народов ребёнок был окружён заботой и вниманием, которые ярко отражены в таких семейных традициях, как «Бешик туй», «Исм куйиш», «Бешикка солиш», «Беш окшоми», «Чилакузаранг» и т. д. Яркая эмоциональная насыщенность этих семейных традиций, искреннее проявление добрых чувств по отношению к малышу со стороны родителей и родственников служили основой для формирования и развития личности ребёнка, а также были примером для подражания, ориентируя других детей на проявление заботы о младших, прочные семейные взаимоотношения в будущем.

Восточное гостеприимство – это не просто обычай, это нравственный закон, пришедший к нам из глубины веков. «Гостеприимство – выше мужества» - так гласила старинная пословица. И это не пустые слова. Отказать гостю в приёме, не посадить его за стол, не угостить или принять его плохо – такое негостеприимство ложилось тяжким позором не только на семью, но и на весь род. В гостеприимстве нельзя было отказывать даже врагу. Эта традиция передаётся из поколения в поколение, совершенствуется, видоизменяются её формы, но суть сохраняется – уважение к людям. Эта традиция строго с соблюдается в семейном укладе жизни восточных народов.

У узбекского народа развита соседская община – махалля, которая всегда принимает живое участие во всех главных событиях узбекской семьи. Принцип махалли – это самостоятельность и самоуправление с целью взаимопомощи. Обладая огромным тысячелетним опытом ведения дел, узбекская махалля и сегодня является центром семейно-бытовых и религиозных обрядов. Община является хранителем культуры и традиций узбекского народа. Но махалля – это не просто общество взаимопомощи, она также успешно выполняет воспитательные функции. Под непосредственным присмотром всей общины вырастает поколение за поколением. Дети, выросшие в махалле, воспитаны в духе уважения к старшим. В любой махалле существует прекрасная древняя традиция взаимопомощи-хашар: всем миром жители махалли добровольно и бескорыстно помогают друг другу в случае необходимости. Нужно построить дом, благоустроить улицу или район, организовать утренний плов – на помощь всегда приходит хашар.

Все факторы, обуславливающие духовно-нравственное становление, и развитие личности ребёнка можно разделить на три группы: природные (или биологические), социальные и педагогические. Во взаимодействии со средой и целенаправленным воспитательными влияниями ребёнок социализируется, приобретает необходимый опыт нравственного поведения.

Необходимость всемерного усиления внимания к духовно-нравственным ценностям народов осознаётся многими. В настоящее время очень важно, чтобы в каждом национальном регионе социальный прогресс сопровождался прогрессом духовным с опорой на культурно-педагогическую самобытность наций и народностей. Это возможно только в условиях творческого освоения культуры, мудрости воспитания: Традиционная культура воспитания существенно влияет на активное формирование культуры межнационального общения, воспитания, уважения к обычаям, языку, искусству, истории народов страны, других народов мира. Этнопедагогическая направленность диалога культур – это диалог культур, опирающийся на этнопедагогические ценности в воспитании подрастающего поколения и ориентирующийся на развитие ребёнка как личности, восходящей от родной этнической культуры к мировой, обеспечивающей эмоциональное развитие чувства причастности к родному этносу. Таким образом, этнопедагогический диалог культур – это в первую очередь диалог, направленный на обогащение духовно-нравственного потенциала школьника как представителя своей Родины, как полноправного гражданина мира.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Волков Г. Н. Этонокультурная направленность ценностных ориентаций / Г. Н. Волков. Гегярлт. – 2006. – № 1,2. – С.12-18.

2. Амонашили Ш. А. Размышление о гуманной педагогике / Ш. А. Амонашвили. – Москва,1996. – 38 с.

3. Масуру Ибука. После трёх уже поздно / Ибука Масуру. – Москва, 2013. – 223 с.

УДК 378.13.373.24(4)

Наталія Мельник
(Київ, Україна)

ЗМІСТ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ПЕДАГОГІВНОЇ ОСВІТИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ АСПЕКТ

У статті представлено коротку характеристику програм професійної підготовки фахівців дошкільної освіти країнах Європи. Проаналізовано особливості предметних модулів та визначено перспективність запровадження досвіду західноєвропейських країн у відборі змісту педагогічної освіти як засобу якісної підготовки кадрів дошкільної галузі.

Ключові слова: *педагогічна освіта, професійна підготовка, змісто освіти, програми.*

The article is devoted to a brief description of the programs of professional training of pre-school education in Europe. The features of subject modules and perceptivity of of Western European countries experience implementation in the selection of the content of teacher education as a means of quality training of pre-school sector.

Key words: *teacher education, professional training, educational content and programs.*

В умовах швидких темпів розвитку українського суспільства, модернізації всіх ланок освітньої галузі, її інформатизація й інтеграція в європейський та міжнародний освітні простори зростають вимоги до педагогічних кадрів, незворотньо відбувається переорієнтації основних цілей, цінностей та напрямів здійснення професійної підготовки педагогічних кадрів, постає перманентна необхідність реформування змісту вищої педагогічної освіти в Україні відповідно до новітніх європейських тенденцій.

Одним із перспективних засобів підвищення якості професійної підготовки є зміст педагогічної освіти, на особливу увагу в умовах інтенсивного оновлення заслуговує зміст професійної освіти фахівців дошкільної освіти, як професіоналів, які працюють з категорією підростаючого покоління в найважливіший період особистісного становлення – дитинства. У контексті євроінтеграції все більшої актуальності набувають компаративні дослідження присвячені фахівцям дошкільного профілю, серед яких і праці Т. Кристопчук, Н. Погребняк, О. Сулима, З. Хало та інші. Так, у своєму дослідженні Н. Погребняк резюмує, що сучасні зарубіжні університети – це великі науково-освітні та виробничі комплекси, які об’єднують навчально-дослідні інститути, коледжі, факультети, кафедри (відділи, департаменти), проблемні лабораторії, школи-лабораторії, конструкторські та технологічні бюро, промислові підприємства, заклади сфери послуг. У складі університетів діють наукові школи, колективи вчених-дослідників та педагогів – інтелектуальна еліта суспільства, у кожному з них навчається від десяти до ста, а іноді й більше, тисяч студентів, аспірантів, докторантів, різні освітні програми університетських центрів опановують тисячі іноземних студентів [2, с. 141]. Проте, зазначене дослідження дає уявлення лише про загальну структуру університетів, які здійснюють професійну підготовку педагогів, не розкритим питанням залишається зміст професійної підготовки, зокрема, за європейським визначенням педагогів дошкільної освіти [5, с. 73], що становить *мету даної статті*.

Виклад основного матеріалу. Звертаючись до особливостей організації професійної підготовки дошкільних педагогів в країнах Західної Європи зазначимо, що у змісті професійної університетська підготовки в європейських країнах визначається тенденцією до реорганізації освітніх та розробці нових навчальних програм, урізноманітненню типів підготовки молоді за рахунок введення професійних кваліфікацій [1]. На особливу увагу у контексті зазначеного заслуговують *освітні програми* (programme of education or training) в європейських джерелах – перелік заходів, змісту і/або методів, що необхідні для досягнення освітніх завдань або цілей професійної підготовки (формування знань, умінь і/або компетенцій), організованих в логічній послідовності впродовж визначеного періоду. Термін «освітня програма» (програма освіти, програма професійної підготовки,) співвідноситься з процесом здійснення навчальної діяльності, в той час як навчальний план (curriculumn) відноситься до проектування, організації і планування заходів спрямованих на реалізацію освітніх завдань [5, с. 142].

Так, за результатами дослідження О. В. Сулими встановлено, що на сучасному етапі у Німеччині розроблено велика кількість навчальних планів зі спеціальності «Навчання і виховання дітей дошкільного віку. Бакалавр педагогіки» (Bachelor of Arts) [4, с. 80]. Терміни навчання коливаються, як зазначалось у параграфі 2-3 можуть варіюватись від шести до восьми семестрів, проте навчальне навантаження залишається не змінним – 180 кредитів [4, с. 80].

Наочним путівником у розробці плану та змісту професійної підготовки дошкільних педагогів у Німеччині є «Модульний путівник» на основі якого розробляється університетський «Модульний путівник з навчання у (базовій) початковій школі» (Modulhandbuch Lehramt an Grundschulen) [6]. «Модульний путівник» або як його позначила О. В. Сулима, містить повний перелік дисциплін та тематичних напрямів професійної підготовки дошкільних педагогів і є документом, який визначає обов'язків компонент змісту, перелік основних компетенцій, параметри засвоєння матеріалу [4, с. 80].

«Модульний путівник з навчання у (базовій) початковій школі» (Modulhandbuch Lehramt an Grundschulen) за напрямом дошкільна освіта є також «тематичним планом» з визначенням напрямів і модулів програми підготовки [6]. Параметри тематичного плану зведено у таблицю, у якій зазначена послідовність вивчення кожної теми, кількість тижневих годин та кількість кредитів [4, с. 81]. У модульному путівнику Педагогічного інституту м. Гайдельберг, як і в більшості інших модульних книгах німецьких вузів, передбачено навантаження на закордонне стажування та практику, які оцінюються вищими балами [6]. Походжуючись із думкою О. В. Сулими, відмітимо, що такий розподіл часу є не лише відповідним Рамковим угодам і достатнім для формування компетентностей і компетенції, заявлених у модульному путівнику, але й раціональним. Важливим є також чітко визначенні навчальні цілі, які полягають у формуванні професійної компетентності дошкільних педагогів за такими напрямами як фахова, методична, соціальна, особистісна, етична, міжкультурна, гендерна та медіакомпетентність [6].

Програми педагогічних інститутів (Педагогічний інститут м. Швебіш Гмюнд, Педагогічний інститут м. Вайнгартен, Педагогічний інститут м. Людсвірсбург, Педагогічний інститут м. Бад Дюррхайм, Педагогічний інститут м. Хайдельберг), які здійснюють професійну підготовку дошкільних педагогів у Німеччині, О. В. Сулима розділила за такими чотирма тематичними напрямами: педагогічні та психологічні основи виховання та навчання; спостереження, аналіз, документація і сприяння мовленнєвого, математичного, природничого, релігійного, мистецького, музичного розвитку дитини; співпраця з батьками та закладами освіти; менеджмент управління. До куррікулуму професійної підготовки дошкільних педагогів у німецьких інститутах включено також програми з «Вивчення іноземної мови у дошкільному», «Розвиток природничих і технічних інтересів та здібностей», «Риторика: проведення батьківських зборів та співбесід», «Вирішення та

запобігання конфліктів», «Діагностування, інтервенція, консультування», «Інтеркультурна та інтеррелігійна освіта»,«Естетично-музична освіта» та ін. [4, с. 95].

Перелік інститутських бакалаврських програм у Німеччині можна також розширити програмами Педагогічного інституту м. Хайдельберг: «Діагностика та наукові методи», «Співбесіда, навчання і консультації з батьками», «Розвиток і забезпечення якості в установах», «Правові та економічні контексти», «Здоров'я і харчування», «Діагностика соціальної поведінки», «Багатомовність, міграція та міжкультурні»,«Запобігання: регулювання та трансформація соціалізації в групі», «Розвиток мовних і когнітивних навичок», «Ранній розвиток», «Методика навчання математики, мовленню, мистецтво», «Філософія», «Релігія», «Соціологія», «Організація розвитку дітей раннього та дошкільного віку в дитячих садках», «організація діяльності в дошкільній установі» і.д. [6].

У Франції головною ланкою професійно-педагічної підготовки є цикл психолого-педагогічних дисциплін, який передбачає вивчення філософії освіти, загальної педагогіки, історії педагогіки і соціологічні аспекти освіти, психології. Міністерством освіти Франції здійснюється регулювання змісту професійної підготовки дошкільних педагогів у вищих навчальних закладах є:

- «Вступ до професії вчителя» один із перших ключових курсів, які пропонуються Вищим школами (Великими школами), спрямований на ознайомлення студентів зі специфікою професії, вивчення ними особливостей системи педагогічної освіти тощо.
- інтегрований курс «Материнська школа» в поєднанні з практикою є характерною особливістю професійно-педагогічної підготовки французьких вихователів та вчителів початкових шкіл – наметі має забезпечити майбутніх педагогів знаннями вікових особливостей дітей, знання специфіки роботи «материнських шкіл, вміннями діагностики дитячого розвитку»;
- «Навчання дітей емігрантів» – актуальний в останнє десятиріччя, передбачає 27 годин, спрямований на ознайомлення майбутніх педагогів до діяльності в умовах різнонаціонального контенгенту дітей;
- Курс «Філософія освіти» – передбачає вивчення загальних проблем педагогіки, історії педагогіки, тенденцій розвитку сучасної освіти, права дитини;
- «Історія педагогіки і соціологічні аспекти освіти» передбачають 25 годин, метою є ознайомлення з найновішими педагогічними ідеями, перспективним передовим досвідом, історія зарубіжної освіти програмою не передбачається;
- Курс з «Психології» представлено в програмах нормальних шкіл загальною та віковою психологією (70 годи);
- Один з нових курсів – «Конкретні соціально-економічні і культурні проблеми регіону», метою якого є розширення педагогічного світогляду, адаптацію молодого педагога до нових умов життя і праці тощо [3, с. 99-101].

В Університеті м. Нотінгем у Великій Британії, який надає можливість здобуття бакалавра та магістра освіти, зміст професійних модулів складається «Історія освіти», «Цілі освіти», «Навчання та розвиток», «Навчання грамоти та розвиток мови», «Навчання математики», «Навчання та ІКТ», «Професійний розвиток», «Навчання та розвиток здібностей», «Куррикулум та політика знань», «Інклюзивна освіта», «Основи наукових досліджень: здійснення дослідження», «Оцінювання в освіті» тощо [7].

В Університеті святої Марії Твікхннгем в м. Лондоні пропонується однорічна програма, основна увага в якій приділена охоплюватиме такі модулі: «Професійні дослідження (зв'язок теорії з практикою)», «Унікальність дитини» «Дослідження в дошкільному дитинстві», «Творчість в дошкільні роки», «Ранній розвиток», «Позакласне навчання» [7].

Вимоги до вступників: всі кандидати повинні працювати принаймі на півставки в освітньому закладі за профілем спеціальності, бути залученим до роботи з дітьми та молоддю, мати сертифікат зі знання англійської мови не менше рівня С, або Сертифікат про

середню освіту, мають якість документи, що засвідчують попередню педагогічну освіти чи практику [7].

Трьохрічне або ущільнене двохрічне навчання за спеціальністю «Бакалавр дошкільної освіти та розвитку» в Університеті Кумбрія м. Каліcл пропонує такі змістові курси професійної підготовки: «Вступ у дошкільну освіту та розвиток», «Рефлективна практика та навчальні навички», «Куррикулом дошкільної освіти», «Дитяча гра та мислення», «Збереження здоров'я дитини в дошкільні роки», «Дитина і виховання в сім'ї», «Подальше вивчення розвитку дитини», «Створення навчального середовища», «Задоволення потреб дитини», «Основи анатомії та антропології дитини», «Основи наукових досліджень», «Професійні агенції та багатовекторність професійного розвитку» [7]. Умовами вступу до університету є Сертифікату про середню освіту на рівні С4, або попередній досвід роботи в освітніх закладах. Ступінь дозволяє працювати з маленькими дітьми в дитячих садках, ігрових групах і догляд за дітьми в умовах закладів сімейного типу та сім'ї.

В Університеті Едінбургу пропонуються трьохрічні курси для освітнього рівня «бакалавр» + 1 рік для «магістра» на основі програм: «Дитина і дошкільне дитинство», «Професійний розвиток», «Розвивальне середовище», «Розвивальне навчання», «Збереження здоров'я дітей», «ССоціологія», «Дитина та її права», «Проектна діяльність» тощо. Умовами вступу є загальноуніерситетські – найменше, що вимагається Сертифікат про середню освіту, документ про проходження практики в умовах «Відкритого університету», міжнародний сертифікат про освіту. Університетом також пропонуються вивчення дистанційних курсів [7].

Висновки. Відтак, за представленим аналізом можна підсумувати, що зміст професійної підготовки дошкільних педагогів у країнах Західної Європи складають програми загально педагогічного циклу історія освіти, педагогіка, психологія, основи організації освітнього процесу, освітня політика, соціальна педагогка, інтеркультурна педагогіка та інші; безпосередньо професійного блоку – дошкільна освіта, методики навчання дошкільнят; організація та управління дошкільними навчальними закладами, менеджмент; загальні – філософія, історія, державотворення та право, вивчення іноземних мов і т.д.

Якісна професійна підготовка дошкільних педагогів у країнах Західної Європи стає можливою також завдяки створенню рефлексивного середовища, істотними рисами якого є проблемна ситуація, настанова на співпрацю, відносини, що передбачають використання досвіду однієї людини іншою. У цьому контексті йдеться, насамперед, про форми організації освітнього процесу у вищих навчальних закладах, що і становить перспективу подальших наукових досліджень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Мельник Н. І. Підготовка науково-педагогічних кадрів дошкільної освіти у Німеччині / Н. І. Мельник // Проблеми підготовки сучасного вчителя : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. у-ту. Імені павла Тичини / [ред. кол. : Побірченко Н. С. (гол. ред.) та ін.]. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2013. – Вип. 8. – Ч. 2. – С. 307–316.

2. Погребняк Н. М. Сучасний етап піднесення вищої педагогічної освіти університетського рівня у Західній Європі, США та Японії / Н. М. Погребняк // Ученые записки Таврического національного университета шимени В.И. Вернадского Серия «Проблемы педагогіки средней ивысшей школы». – 2013. – Т.26 (65). – № 1. – С. 141-152.

3. Пуховська Л. П. Професійна підготовка вчителів у Західній Європі: спільність і розбіжності: Монографія. – К.: Вища школа, 1997. – 179 с.

4. Сулима О. В. Професійна підготовка вихователів дошкільних закладів у системі вищої освіти Федеративної Республіки Німеччини (Рукопис) : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Сулима Оксана Вікторівна ; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. –Київ, 2015. – 316 с.Modulhandbuch Lehramt an Grundschulen: GPO I 2011. – Pädagogische Hochschule Heidelberg. – Stand: 10.09.2012. – 215 p.

5. Cedefop. Terminology of European Education and Training Policy. A selection of 100 key terms. – Cedefop . – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2008 – 246 p. – P. 73.

6. Thirty two institutions offering Pedagogy courses in the UK http://www.hotcoursesabroad.com/study/training-degrees/uk/pedagogy-courses/loc/210/cgory/o13-3/sin/ct/programs.html [electronic recourse]: retrieved from. – Date of retrieving 27.12.2016. – Title from the screen.

УДК 37.016.02:004(574)

Акан Мубараков, Алиби Байгожанов,
Даметкен Байғожанова, Серікбай Тұрдықожа
(Астана, Қазақстан)

ИНФОРМАТИКА МЕН БАСҚА ОҚУ ПӘНДЕРІНІҢ ИНТЕГРАЦИЯЛАНУ МӘСЕЛЕСІ

Білім берудің жаңа технологиясы, информатика идеяларының іргетасын қалыптастыратын, оның басқа да пәндермен байланысын тереңдей түсетін, компьютерді оқыту процесінің ұйымдасқан құралы ретінде пайдаланылуын өрістететін мектептегі білім беруді компьютерлеу арқылы білім алушының ақпараттық мәдениетін қалыптастыруды көздейді. Информатиканың мектептегі математикамен және басқа да пәндермен интеграциялануының басты бағыты: пән мазмұнын интеграциялау, формалар мен әдістерді интеграциялау, компьютерді оқыту құралы ретінде пайдалану.

Кілттік сөздер: *интеграция, жаңа технология, пәнаралық байланыс, заманауи даму, ақпараттанған қоғам.*

Интеграция – дифференциалданған жеке бөліктердің бүтінге байланысу күйін білдіретін, сондай-ақ осындай күйге алып келетін жүйелер теориясының ұғымы. Интеграция – заманауи ғылымның және жалпы заманауи жетістіктердің басты талабы.

Мәдениет зертеушісі Ю.М. Лотман айтқандай, «ғылыми сананың заманауи кезеңі, өмірдің жеке, оқшауланған құбылыстарын емес, жалпылама бірліктерді қарастыруға ұмтылуымен сипатталады» [1].

Расында да, қазіргі таңда білім алушыларға өмірдің бүтін көрінісін оқу пәндерінің интеграциясынсыз ұсыну мүмкін емес. Мұндай интеграцияның себебі мен негізі әр түрлі болуы мүмкін, және мектепте интегралданған курстар барынша берік ұстанымдарды алға ұстауда.

Білім беру мазмұнында интеграциялардың пайда болуының бірден-бір себебі – ғылыми білім салалары арасындағы, ғылымдар арасындағы, соның қатарында іргелі ғылымдар арасындағы шекараның жойылуы. Философтардың пікірінше [2], ғылымдардың интеграциясы XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың бірінші жартысында байқала бастаған, ал XX ғасырдың екінші жартысында аталмыш тенденция ең тұрақтылардың біріне айналды. Ғылымдардың интеграциясы пайда болады және ғылымдар мен зерттеулердің әлеуметтену, гуманизациялану, теоретизациялану, математикалану және құрылымдану процестерінің ықпалынан өз күшіне ие болады. Білім мазмұнында ғылымдар интеграциясының пайда болуына, мектептердегі білім жоспарында интегралданған: жаратылыстану, әлемдік көркем мәдениет, экология, экономика, заманауи даму негіздері, *адам – даму - қоғам* оқу пәндерінің бар болуы көп ықпал етті.

Оқыту процесіне қатысты, көптеген ғалымдар ғылыми білім интеграциясының келесі бағыттарын қарастырды: идеялар мен көріністерді білімнің бір саласынан, екінші бір саласына өткізу, кешенді пәнаралық мәселелер мен зерттеу бағыттарын қалыптастыру, бір

ғылым саласының танымдық құралдарын, түсініктемелік-концептуалдық аппараттары мен әдістерін басқа салаларда тиімді пайдалану, әр түрлі пәндерді жақындастыру (іргелі және қолданбалы, эмпирикалық және теориялық, жоғары құрылымданған және сипаттамаланған), ғылыми тіл құралдарын әмбебаптау, аймақтық және жалпы ғылыми формалар мен таным құралдарын өңдеу [3].

Математикалық білімді интеграциялау туралы сөз қозғай отырып, ең алдымен, ұйымдастырылуы нәтижесінде жүзеге асырылатын пәнаралық байланыстар сияқты ұғымдарды қарастыру қажет (М.А. Максимовская, В.М. Монахов және т.б.) [4, 5].

Пәнаралық байланыстар мәселесіне көптеген ғылыми-педагогикалық және әдістемелік зерттеулер бағытталған. Аталмыш жұмыстарда әр түрлі негіздемелер бойынша пәнаралық байланыстар классификациясы әзірленді. Пәнаралық байланыстар классификациясы бойынша әр түрлі тәсілдерге талдау жүргізілген және оны келесі 1- кестеде көрсетейік (кесте 1). [6].

Кесте 1.

№	**Критерий**	**Кластар (түрлері, типтері, формалары) пәнаралық байланыстар**
1	Хронология	Алдағы, қарсылас, жалғасушы, келешектегі, синхронды, асинхронды.
2	Ақпарат	Іс жүзіндегі, ұғымдық, теориялық, қайнар көздер, қолданбалы-интерпретациялық, жалпылама.
3	Әрекеттің бағытталуы	көлденең, тік, қиылысатын, өспелі, кемімелі, тура, кері, бір бағытты, екі бағытты, көп бағытты.
4	Психологиялық критерий	Білім деңгейінде: жергілікті, жеке-жүйелік, жүйеішілік, жүйеаралық.
5	Құрамы	мазмұндық, операциялық, әдістемелік, ұйымдастырушылық.
6	Аралас пәндердің мазмұны және оқыту әдістемесі	түсініктемелік-уақытша байланыс, бір бағытты байланыс, қосымша байланыс, ұғымдар мен анықтамаларды түсіндіру мәні бойынша.

Білім беру процесінің толыққандылығын қамтамасыз ету үшін, біздің көзқарасымыз бойынша, келесі өзара байланысты критерилер бойынша пәнаралық байланыстардың функционалдылығын қарастыру қажет: мазмұнды-ақпараттық, операциялық - қызметтік, ұйымдастырушылық - әдістемелік. Мектептегі білім беру процесінде «Информатика» курсының пайда болуымен, көптеген зерттеушілер, берілген пәннің мектептегі басқа пәндермен байланыспаған түрде өз алдына жеке пән бола алмайтынын көрсетті.

Білімді ақпараттандыру тұжырымдамасы, төмендегілерге байланысты білім мазмұнының бірнеше бағыттар бойынша өзгергенін атап көрсетті:

1) Білім алушылардың жалпы білім беру және кәсіби дайындығын қатамасыз ететін информатика саласы бойынша оқу пәнінің пайда болуы;

2) Адам қызметінің барлық салаларында пайдаланылуы қалыпты болып саналатын ақпараттандыру құралдарының кең қолданысқа ие болуы. Бұл процесс білім берудің барлық деңгейлерінде пән мазмұнының өзгеруіне алып келді;

3) Информатиканың, білім беру мақсатына терең ықпал етуі. Адамның қарым-қатынасқа қабілеттілігі, әлемнің ғылыми бейнесін белсенді түрде игеруі, еңбек етуде өз функцияларын икемді түрде өзгертуі, шығармашылық ойлау қабілеті және дамыған планетарлық санасы өмірлік қажеттілікке айналатын, болашақ «ақпараттанған қоғамның» мүшелерін дайындауға бағытталған сапалы жаңа модельді қалыптастыру қажет.

Қоғамды ақпараттандыру, бізге осы процесті ұсынатын жаңа сұраныстар мен жаңа мүмкіншіліктерді ескере отырып, білім беру технологиясының пайда болуын қажет етеді. Білім берудің жаңа технологиясы, информатика идеяларының іргетасын қалыптастыратын, оның басқа да пәндермен байланысын тереңдей түсетін, компьютерді оқыту процесінің ұйымдасқан құралы ретінде пайдаланылуын өрістететін мектептегі білім беруді компьютерлеу арқылы білім алушының (қоғамның элементі ретінде) ақпараттық мәдениетін қалыптастыруды көздейді.

Біздің ойымызша, заманауи әлемдік практика куәлік беретін информатика, өзінің жеке спецификациялық пәндерінің тар шеңберімен тұйықтала алмайды. Ол басқа да пәндермен байланыс орнатып, мазмұнның кең спектріне енуі тиіс; қарсы жағдайда ол білімнің қандай да бір «жабық» формасына айналу қаупіне ұшырайды. Мектеп курстарына, мұғалімнің де, оқушының да қанықкан компьютерлік ортада білім беру процесіне біртіндеп көшуіне мүмкіндік беретін оқулықтар, оқу құралдары мен әдістемелер қажет. Өтпелі орталардың ерекшелігі, оқушылардың өз бетінше жаңа білімдерді меңгеруіне, алынған білімдерді жүйеге келтіріп және жаңа зияткерлік құралдарды конструкцияландыруға мүмкіндік беретін білімдер мен құралдарды қалыптастыруына бағытталуы. Өтпелі кезеңдердің мысалы ретінде, өз мүмкіндіктерін кеңейту, тұйық болмау қабілеттіліктерін атқаратын жүйелер қарастырылады (Кумир, Лого, МикроМир және т.б.).

Компьютердің көмегімен, білімнің нақты құрылымдары шектеулі түрде байланысатын (гуманитарлық, жаратылыстану-ғылыми), сәйкес объектілердің мазмұнын толыққанды ұсынатын пәндік ортаны құруға болады, және мұндай интегралдық пәндік орта, балалардың рефлекстік-теориялық ой-санасының толыққанды формасын дамытуға ықпал ететін әрекеттердің жалпылама әдістерін қалыптастыруға арналған тиімді эффектілерді туындатады. Сонымен қатар, интеграция – өзара байланысқан екі бағыт бойынша жүзеге асырыла алады: бірнеше пән облысындағы материалдарды біріктіру және өз өрістетілуінің заңдылықтары; пәндік мазмұны бар оқушының ықпал ету әдісі.

«Компьютерлік ұрпақтың» майталман маманы С. Пейперт [7], «білім саласындағы компьютерлер» тобында, балалар, басты құрамасы болып табылады деп санайды. Сондықтан, мектептер, оқушыларды «өздері өмір сүруге тура келетін және техниканың жоғарғы деңгейде дамуымен сипатталатын келешек қоғамның жаңа түріне» дайындауды басты міндет деп есептейді.

Кейбір мамандар, дербес жағдайда Р. Баргер гуманитарлық көзқарас тұрғысынан, автономияға, даралыққа, рационалдылыққа, оқытудың мотивациялық күшіне әсер етуге, дәстүрлі жүйеде оқушылардың бір бөлігі оқшау қалып қоятын диалогты жүргізуге арналған жағдайларды қамтамасыз етуге бағытталған компьютерлердің қолданылуының бірнеше аспектілерін атап көрсетті.

Жалпы орта білімді модернизациялау аспектілерінде жалпы білім беру жүйесін ақпараттандыру кезеңдері сапалы түрде сипатталады:

- танысу – оқушы мен мұғалімнің заманауи ақпараттық технологиялар және ақпараттық цивилизация туралы, компьютермен орындалатын жеке білімдер туралы жалпы көріністерді меңгеруі;
- пайдалану – оқытудың дәстүрлі моделі шеңберінде жеке тапсырмаларды шешу үшін АКТ пайдалану;
- интеграция – АКТ-ды білім беру процесіне интеграциялау есебінен оқыту технологиясының жалпы өзгеруі;
- түрлендіру – АКТ негізінде заманауи білім беру жүйесіне сәйкес білім беру мазмұнын, мектеп пәндерінің құрылымын, аттестациялау жүйесін өзгерту.

Мектеп пәндерін оқу барысында компьютерді пайдалану мәселесінің негізгі әдістемелік зерттеулері 80-жылдарда, жаңа ұрпақтың ЭЕМ - дербес компьютерлерді, жақсартылған техникалық және эргономикалық сипаттамаларын мектепте пайдаланудың алғашқы қадамдарынан бастап, оларды пайдалану стратегиясының біріңғай тәсілін анықтау, білім

беру процесінде ЭЕМ пайдалану мақсатында математика бойынша базалық программаларды құру жұмыстары жүргізіле бастады. Жалпы орта білімді модернизациялау стратегиясында ақпараттық ресурстар анықталған, олар: жүйелік программалық құралдар, жалпы тағайындалуы бар программалық құралдар, ақпарат көздері, виртуалды конструкторлар, жаттықтырушылар, тест орталары, өндірістік және оқыту программалық тілдері, кешенді оқытушы дестелер (электронды оқулықтар), ақпараттық-басқарушы жүйелер.

Мектептерде ДЭЕМ пайдалану тәжірибесі, есептеу техникасының, жеке алынған дидактикалық тапсырманы шешуге бағытталған сабақтың тиімділігін арттыратын техникалық құралдардың бір формасы ғана емес, сонымен қатар,білім беруді ақпараттандырудың озық құралы екенін көрсетті.

Бейненің динамикалығы, бояуы, көрнекі-бейнелі ақпараттың символдық-таңбалық ақпаратпен сәйкес болуы сияқты компьютердің мүмкіншіліктері, бағытталған түрде қабылдау қабілеттілігін қалыптастырады, көрнекі бейнелерге сүйенетін ұғымдарды оқыту барысында әдістемелік көкжиектер мен графикалық көріністердің рөлін кеңейтеді. Осылайша, информатиканың мектептегі математикамен және басқа да пәндермен интеграциялануының басты бағыты келесідей: пән мазмұнын интеграциялау, формалар мен әдістерді интеграциялау, компьютерді оқыту құралы ретінде пайдалану.

Білім беруі модернизациялауда көрсетілгендей, отандық мектептерді ақпараттандыру бағдарламасы шеңберінде, ақпараттандырылған ресурстармен жұмыс жасайтын негізгі бағыт – қолданысқа ие болған және сынақтан өткізілген отандық және шетел ресурстарын талдау, оларды өңдеу, жетілдіру, оларға әдістемелік қолдау көрсету (Ғаламтор жобалар арқылы қолжетімді болатын әдістемелік материалдар). Сонымен қатар анықталған құралдар әзірлеуге, сынауға, әр түрлі жаңа ресурстарды ендірудің тәжірибелерінде қолданылуы мүмкін.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Лотман Ю.М. и Тартуско-Московская семиотическая школа. – Москва: Гнозис баспасы, 1994. – 17 с.

2. Клюсова В.В. Некоторые пути реализации интегрированного курса математики с информатикой 5-6 классов в условиях вальдорфской школы // Проблемы современного математического образования в педвузах и школах России. Ғылыми конференция баяндамаларынан тезистер. – Киров: Вятоск Мем.Пед. университетінің баспасы, 1998. – С.105-107.

3. Извозчиков В.А., Бережной И.В., Слуцкий А.М. Межпредметные связи и информатика. Методические рекомендации. – СПб: ГУПМ, 1992. – 44 с.

4. Максимовская М.А. Пособие для ученика по Logo Write // Информатика и образование. –1995. – №5.

5. Монахов В.М. Введение в школу приложений математики, связанных с использованием ЭВМ: Автореф. дис. ... доктора пед. наук. – М., 1978. – 63 с.

6. Михайлова И.Г. Математическая подготовка инженера в условиях профессиональной направленности межпредметных связей: Дис. ... канд. пед. наук. – Тобольск, 1998. – 221 с.

7. Пейперт С. Переворот в сознании: дети, компьютеры и плодотворные идеи. Пер. с англ. / Под ред. А. В. Беляевой, В. В. Леонаса. – М.: Педагогика, 1989. – 224 с.

УДК 37.016.02:004(574)

Акан Мубараков, Даметкен Байғожанова, Калия Кариева
(Астана, Қазақстан)

О НЕКОТОРЫХ КАТЕГОРИЯХ, СВЯЗАННЫХ С НЕПРЕРЫВНОСТЬЮ ОБРАЗОВАНИЯ

Статья посвящена анализу функционирования различных категорий образования «непрерывность», «преемственность», «целостность», «системность». Целостность системы обеспечивается путем интеграции всех ее звеньев в единое целое. Системность, является одним из основных свойств всех образовательных систем, организующих свою работу по принципу преемственности. Она требует систематизации структуры содержания обучения и межпредметных связей на каждой ступени через обеспечение интеграции, единства педагогических установок, комплексного подхода. Преемственность нужна для осуществления логики процессов обучения и воспитания в их взаимосвязях.

Ключевые слова: *непрерывность, преемственность, целостность, системность, управляемость; иерархическая многосвязность, многокритериальность, относительная устойчивость,*

Анализ функционирования различных ступеней системы непрерывного образования позволяет выделить разные виды дискретности, имеющие важное значение для характеристики категорий «непрерывность», «преемственность», «целостность», «системность».

Целостность – это внутреннее единство объекта, его относительная автономность, независимость от окружающей среды. Целостность как общефилософский принцип теории систем и процессов в образовании определяет все составляющие ее компоненты: цели, структуру, содержание, способы организации многоуровневой подготовки.

Целостность системы непрерывного образования означает, что каждый этап этого процесса рассматривается как звено в общем образовательном процессе, в котором, с одной стороны, развиваются знания, умения и навыки, приобретенные на предшествующих этапах обучения, а с другой – готовятся возможности для образования на последующих этапах. Изменение в одном звене системы неизбежно приведет к изменению всей системы в целом. А обеспечение целостности системы путем интеграции всех ее звеньев в единое целое придаст ей новые качества.

Целостность обеспечивается, прежде всего, органичной преемственностью постепенно усложняющихся видов деятельности воспитанников и педагогов.

Системность, также как и целостность, является одним из основных свойств всех образовательных систем, организующих свою работу по принципу преемственности. Системность как принцип образования определяет синтез всех слагаемых обучения, при котором вес факторов и признаков дифференцируется и определяется в соответствии с особенностями обучения в каждом отдельном звене.

Система, как известно, это не простое, а взаимосвязанное множество объектов. Только в этом случае она приобретает интегративные, новые качества, не выводимые непосредственно из качеств входящих в нее компонентов и не являющиеся простой механической суммой качеств ее частей.

Известно, что система как целое обладает определенной структурой и удовлетворяет ряду требований: число ее структурных элементов необходимо и достаточно для ее существования; ее свойства не сводятся к простой сумме свойств составляющих ее элементов; каждый элемент, включенный в систему, обретает новые свойства; свойства целого порождаются свойствами элементов и наоборот.

В системотехнике выделяют следующие признаки и качества систем: их целеустремленность, целесообразность и целенаправленность; управляемость;

иерархическая многосвязность; многокритериальность; относительная устойчивость; наличие определенного уровня целостности, самоорганизации; определенный состав взаимодействующих элементов, определенная структура и системообразующие связи; взаимодействие системы с внешней средой.

При анализе системного объекта следует выделять его составляющие, которые определяют устойчивость целого, а также выявлять способ связи основных элементов, моделировать структуру и учитывать относительную самостоятельность компонентов системы. Каждый ее элемент выступает и проявляется с учетом его места.

Понятие системы предполагает также определенность, структурную упорядоченность, взаимосвязь и интеграцию ее компонентов.

В связи с тем, что непрерывное образование представляет собой определенную целостность, оно может реализоваться в категориях системного подхода и в элементах системы, т.е. появляется возможность применения правил конструирования сложных систем, сформулированных в трех правилах [1]:

– чрезмерное развитие нескольких подсистем ухудшает функционирование всей системы в целом (правило субоптимизаций).

– система не должна быть рассчитана на решение ситуаций, имеющих малую вероятность возникновения (правило явлений с малой вероятностью).

– стремление к централизации руководства и принятия решений (правило централизации).

Системность требует систематизации структуры содержания обучения и межпредметных связей на каждой ступени через обеспечение интеграции, единства педагогических установок, комплексного подхода к учебному процессу.

Непрерывность означает целостность того или иного процесса, состоящего из отдельных дискретно идущих стадий, непрекращаемость какой-либо деятельности. Противоположной категорией является «фрагментарность», характеризующая процесс, связь между отдельными стадиями которого разорвана или носит случайный, неупорядоченный, чисто формальный характер.

В.В. Краевский [1] подчеркивает, что понятие непрерывности может употребляться в нескольких смыслах. Непрерывность образования может относиться к определенному индивиду (обучение в образовательных учреждениях, и самообразование), и употребляется для обозначения системы образовательно-воспитательных учреждений. Система непрерывного образования – сложный педагогический объект. Она многокомпонентна по входящим в нее образовательным институтам и по конкретным воспитательно-образовательным задачам, решаемым в каждом из них; имеет специфическую структуру и организацию, свое содержание, базируется на собственных принципах, выполняет новые функции.

Теоретические основы реализации принципа непрерывности в модели «дошкольная подготовка – начальная школа – средняя школа – ВУЗ» в последние годы разработаны В.Н. Просвиркиным.

Непрерывность в образовании предполагает:

– его преемственность;

– приспособление программ и методик к конкретным задачам, специфичным для каждого образовательного учреждения;

– подготовку учащихся на всех уровнях образования к жизни, которая характеризуется быстрым развитием и изменением;

– мобилизацию и широкое использование всех средств воспитания и информации сверх традиционных сфер деятельности.

Основным условием обеспечения непрерывности образования является его преемственность. Принцип непрерывности означает преемственность между всеми ступенями обучения на уровне методологии, содержания и методики. Целостность

обеспечивается, прежде всего, организационной преемственностью постепенно усложняющихся видов деятельности учащихся и педагогов.

Система образования дискретна, сложна, противоречива, но при этом с точки зрения педагогической целесообразности она должна быть целостной. Целостность предполагает единство целей всех подсистем, их самодостаточность для достижения общей цели, возможности прогнозирования и предвидения. Реализация принципа преемственности – основной фактор и одновременно основной механизм разрешения противоречия между дискретностью системы и необходимостью обеспечения ее целостности [2].

Преемственность нужна для осуществления логики процессов обучения и воспитания в их взаимосвязях.

Педагогическая преемственность оказывается необходимой в связи с тем, что сам процесс учебного развития и становления молодежи расчленен и дискретность выступает как база функционирования преемственности тогда как непрерывность и целостность являются результатом ее осуществления.

В повседневной практике, когда преемственность в динамике педагогического процесса соблюдается, проявления преемственности не заменяются и не ставится вопрос о ее осуществлении. Необходимость в преемственности возникает при обстоятельствах, когда происходят события, нарушающие привычную последовательность и непрерывность процесса обучения.

Динамика непрерывного образования включает в себя смену жизненных ситуаций, ставящих личность перед необходимостью изменения своей внутренней позиции. Именно ситуации, когда постепенность прерывается, побуждают личность формировать поведение, соответствующее изменившимися условиям.

В заключении отметим, что изучение системы непрерывного образования как особого педагогического объекта позволяет выявить наиболее общие ее характеристики: эта система дискретна, с точки зрения педагогической целесообразности единая и целостная. Поскольку подсистемы непрерывного образования взаимодействуют, на их стыках неизбежно возникают дидактические противоречия.

Последовательность подсистем непрерывного образования детерминирована социально, а их реальная преемственность зависит от оптимальности условий для разрешения противоречий на стыках различных подсистем.

В общем, плане преемственность призвана разрешать противоречия между необходимостью обеспечения непрерывности и целостности педагогического процесса и его результатов и не благоприятствующим этому обстоятельствами. В тех или иных конкретных процессах эти противоречия приобретают различные формы.

Исходя из рассмотрения действенного системообразующего фактора, способствующего созданию педагогических условий реализации интегративного характера, целостности процесса и результатов обучения, можно предложить следующее определение преемственности: это категория дидактики, которая отражает закономерности перестройки структуры содержания учебного материала и оптимизации методов обучения, направленных на преодоление противоречий линейно-дискретного характера процесса обучения, и характеризует изменения способов реализации этих закономерностей в зависимости от целей обучения, развития и воспитания учащихся.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Краевский В.В. Проблемы научного обоснования обучения (методологический анализ). – М.: Педагогика, 1977. – 224 с.

2. Мубараков А.М. Научно-методические основы преемственности обучения математике в системе непрерывного образования. Автореферат диссертации на соиск. ученой степени доктора педагогических наук. – Алматы, 2003. – 50 с.

УДК 373.3:17.022.1 – 053.5

Світлана Тимощук
(Рівне, Україна)

ПОКАЗНИКИ СФОРМОВАНОСТІ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ШАНОБЛИВОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЛЮДЕЙ

У статті розкривається зміст показників сформованості у дітей пошани до оточуючих. Охарактеризовано показники шанобливого ставлення молодших школярів до людей .

Ключові слова: *виховання, шанобливе ставлення, пошана, повага, молодший школяр, показники.*

The article reveals the state of formation in children respect for others. It was found and disclosed indicators younger pupils a respectful attitude for people.

Key words: *education, respectful attitude, respect, honour, junior pupil, indicators.*

На сучасному етапі становлення України як правової демократичної держави пріоритетним завданням суспільного поступу поряд з убезпеченням своєї суверенності й територіальної цілісності, є посилення вимог до виховання особистості, формування у неї системи ціннісних орієнтацій, зокрема шанобливого ставлення до інших людей.

Для українського суспільства питання виховання підростаючого покоління на гуманістичних засадах були важливими на всіх етапах суспільного розвитку. Виховання високих моральних цінностей у молодших школярів неможливе без плекання шанобливого ставлення до людей.

Кожного дня школярі зустрічаються з різними людьми: з одними вони йдуть до школи чи повертаються додому, з іншими купують щось в магазині, з кимось відвідують різні гуртки та секції чи йдуть на прогулянку, ще з кимось – спілкуються в соціальних мережах. До кожного з цих людей діти ставляться по різному. Кожен їх вчинок керується певними внутрішніми причинами, намірами. А останні в свою чергу важко зрозуміти. Бо, якщо одна дитина проявляє пошану до оточуючих, спираючись на власну ввічливість, тактовність, уважність, толерантність, то інша – з почуттям корисливості, шукає вигоду для себе. На жаль, у наш час прояви гуманності, доброзичливості, безкорисливої допомоги стали не «модними». Все частіше ми бачимо в повсякденному житті прояви агресії, грубості, неповаги та байдужості до оточуючих. Учні не мають чітко сформованих ідеалів культури поведінки, адже колишні, радянські, втратили актуальність, а нові, задекларовані, ще не стали необхідними життєвими орієнтирами.

Сформувати у молодших школярів шанобливе ставлення до оточуючих – важливе завдання школи і сім'ї. Саме за певними показниками визначають рівні сформованості у дітей шанобливого ставлення до інших.

У психолого-педагогічній літературі чітко названих показників сформованості у школярів шанобливого ставлення до людей немає. Однак існує багато праць, предметом вивчення яких стала культура поведінки, повага до людей, їх показники.

В.О. Білоусова показниками вихованості культури поведінки учнів початкових класів вважає осмисленість і глибину розуміння, повноту і точність, потреба в збагаченні знань, уміння застосовувати набуті знання на практиці.

Усвідомленість і глибину розуміння норм культурної поведінки учнів вона визначає за відповідями дітей на запитання, які потребують зіставлення, порівняння, осмислення.

Повнота і точність знань визначається за кількістю правильних відповідей на систему запитань.

Потреба в систематичному поповненні знань вбачається в тому, чи відвідує учень музеї, виставки, театри, чи дивиться телепередачі, присвячені правилам культури поведінки, чи читає книги про правильну поведінку, чи слухає радіо, чи бере участь у бесідах на тему культури поведінки. [2, с.16-17]

З. Н. Варбанець у своїй праці зазначає, що ввічливість, як один із показників шанобливого ставлення до людей, пов'язана з внутрішньою культурою людини, з її тактовністю, щирістю, глибокою повагою до людей. [4, с.84]

Основними критеріями, за якими визначається рівень знань вихованців про культуру поведінки, її моральні основи, на думку С. Г. Мельничук та Т. Я. Довгої є ввічливість, уважність, пунктуальність і відповідальність, делікатність, колективізм, чуйність, скромність, культура мовлення, культура взаємин у праці, культура зовнішнього вигляду. [7, с. 3]

О. А. Кузнєцова у посібнику «Педагогічні умови формування моральних норм поведінки молодших школярів» вказує ще і на такі показники, як стриманість, правдивість, чесність. [5, с. 151]

Р. Г. Гурова та О. С. Богданова ототожнюють ввічливість і повагу до людей. На їх думку, увага до оточуючих, доброзичливість, привітність і є проявами ввічливості. [3, с. 55]

А от В. І. Лозова переконана, що повага до старших виявляється у ввічливості, тактовності, точності та обов'язковості, доброзичливості, сором'язливості. [6, с. 64]

Згідно тлумачного словника української мови поняття «шанобливе ставлення» і «повага» трактуються по суті однаково.

Шана – це ставлення до когось із повагою, яке ґрунтується на визнанні чиїхось позитивних якостей.

Пошана - почуття шанобливого ставлення до когось.

Таким чином, шанобливе ставлення – це вияв поваги до оточуючих, що ґрунтується на особистих чеснотах індивіда та визнанні людської гідності.

Тому сформованість у дітей шанобливого ставлення до людей можна визначати за такими показниками:

- ввічливість;
- тактовність;
- чесність;
- скромність;
- уважність;
- відповідальність;
- доброзичливість.

Решта показників, згадані раніше, певним чином пов'язані з названими раніше.

Розглянемо детальніше кожен з них.

Ввічливість – це шанобливість, доброзичливість, готовність прийти на допомогу. [2, с. 17] Бути ввічливим означає зважати на думку інших, брати до уваги їх інтереси. Чемне поводження, ввічливе спілкування, прибирання за собою, ощадливе ставлення до чужого майна, дотримання законів – все це демонструє нашу ввічливість. [1, с. 5]

Тактовність – розуміння стану іншої людини, її переживань, прагнень, вміння не нав'язувати свою думку, знайти делікатну форму допомоги, потрібний тон спілкування. [2, с. 17] Тактовна людина не підслуховує чужі розмови, не читає чужих листів, не висміює вади людей, не проявляє надмірно свою симпатію чи неприязнь.

Чесність – це чесна поведінка, чесне, самовіддане ставлення до чогось, когось. [2, с. 17] Чесна людина завжди викликає повагу, а головне довіру. Напевне тому чесність як риса характеру дуже цінується. Чесні люди правдиві у своїх словах і вчинках, їм можна довіряти. На них можна покластися, тому що вони завжди дотримуються своїх обіцянок. Вони не обманюють інших.[1, с. 12]

Скромність – це відсутність прагнення виділятись у колективі зовнішнім виглядом, поведінкою, похизуватися успіхами, підкреслити власні переваги. [2, с. 18] В. Сухомлинській у своїй праці «Як виховати справжню людину» писав: «Скромність – це дисципліна людських відносин, вчинків, бажань, думок і почуттів, волі і характеру. Бути скромним – означає ні на мить не забувати, що кожна людина, з якою ти спілкуєшся, має свою гідність, і твоє справді щасливе життя полягає в тому, щоб утверджувати гідність кожної людини» [8, с. 286].

Уважність – це уважне ставлення до кого-небудь, прихильність, доброзичливість, турбота про когось. [2, с. 18] Такі люди чуйні до старших і молодших. Вони турбуються про товаришів, людей навколо і завжди готові прийти на допомогу.

Відповідальність – це своєчасне і точне виконання своїх обов'язків, доручень, точність у справах, сумлінність, вміння доводити розпочату справу до кінця. [1, с. 9] Бути відповідальним означає розуміти і виконувати обов'язки, що з'являються у різних сферах нашого життя. Відповідальні люди відчувають , що зобов'язані робити деякі речі. А безвідповідальні часто не закінчують те, що почали. У таких людей зазвичай є готові виправдання, наприклад: « У мене не було часу», або «Я забув». Насправді ж вони, скоріше за все, ліниві або відкладають роботу до останнього, коли вже немає достатньо часу, щоб якісно і ретельно все зробити. Окрім того, кожен із нас несе відповідальність за те, якою людиною він є і що робить. Відповідальні люди не звинувачують інших у своїх проблемах і невдачах. Ми не можемо контролювати все, що відбувається навколо нас, але здатні контролювати те, що ми робимо. Відповідальні люди розуміють, що тільки вони несуть відповідальність за свої дії, і не шукають для себе виправдань. [1, с. 9]

Доброзичливість – це відношення до людини, орієнтоване на сприяння його благу, на здійснення добра. [1, с. 21] Доброта заснована на повазі, тому що добра людина вважає інших такими ж цінними, а їхні почуття такими ж важливими, як і свої власні. Вона хоче, щоб до неї добре ставилися, тому й до інших ставиться так само. Ось як про це казав Ісус: «тож усе, чого тільки бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме чиніть їм і ви». [1, с. 21]

Отже, показниками сформованості у молодших школярів шанобливого ставлення до людей є найважливіші якості особистості: ввічливість, уважність, чесність, скромність, відповідальність, доброзичливість, тактовність, які сформовані в учнів відповідно до їх вікових можливостей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Армор Ф. Уроки для виховання характеру / Ф. Армор. – Донецьк: ОБФ "СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКА МІСІЯ", 2011. – 38 с.

2. Білоусова В. О. Виховання культури поведінки учнів / В. О. Білоусова, Т. В. Говорун, Н. Й. Кисельова. – К.: Радянська школа, 1986. – 160 с.

3. Богданова О. С. Культура поведения школьника / О. С. Богданова, Р. Г. Гурова. – М.: Учпедгиз, 1957. – 128 с.

4. Варбанець З. Н. Воспитание культуры поведения младших школьников / З. Н. Варбанець, В. Е. Котов-Хроменко. – К.: Радянська школа, 1974. – 112 с.

5. Кузнєцова О. А. Педагогічні умови формування моральних норм поведінки молодших школярів / О. А. Кузнєцова. – Миколаїв: ІЛІОН, 2004. – 154 с.

6. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання та навчання / В. І. Лозова, Г. В. Троцко. – Х.: ОВС, 2002. – 154 с.

7. Мельничук С. Г. Виховання культури поведінки у молодших школярів / С. Г. Мельничук, Т. Я. Довга. – К.: Радянська школа, 1993. – 80 с.

8. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1976. – 670 с.

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент С.Б.Бричок

УДК 378.147

Оксана Третяк
(Рівне, Україна)

СПЕЦКУРС «ПЕДАГОГІЧНА ЕТИКА ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ» ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СУЧАСНОГО ПЕДАГОГА

У статті висвітлено основні положення спецкурсу «Педагогічна етика вчителя початкових класів», який виступає важливим засобом формування професійної компетентності майбутнього фахівця.

Ключові слова: *професійна компетентність, етична компетентність вчителя початкових класів, педагогічна етика вчителя початкових класів, педагогічна мораль.*

In the article the substantive provisions of the special course are reflected "Pedagogical ethics of teacher of initial classes", that comes forward as important means of forming of professional competence of future specialist.

Key words: *professional competence, ethic competence of teacher of initial classes, pedagogical ethics of teacher of initial classes, pedagogical moral.*

Проблема реформування освітньої системи в Україні зумовлена змінами в соціально-економічній та соціокультурній сферах життя суспільства. У сучасних умовах, коли освіта набуває високого статусу, зростає роль педагога і, насамперед, вчителя початкової школи. Це викликає потребу в підвищенні вимог до якості його професійної підготовки. Адже рівень професійної компетентності вчителя початкових класів впливає і на процес становлення особистості учня початкової школи.

Сучасний вчитель початкової школи повинен не тільки володіти багажем знань, умінь і навичок, бути ерудованим, мобільним, креативним, але й має бути людяним, чесним, порядним, любити дітей, ініціювати доброчинність, що має важливе значення у формуванні соціальної активності й духовного потенціалу особистості тощо.

На сьогоднішній день все більшого значення набувають такі педагогічні принципи, як повага до особистості учня та його права на самовизначення, готовність педагога до етично адекватної поведінки в різних ситуаціях шкільного життя, що потребують морального вибору [4, с. 27]. Тому важлива роль у формуванні професійної компетентності майбутнього вчителя початкових класів відводиться його етичній складовій.

Під етичною компетентністю розглядають складне поліфункціональне та індивідуально-психологічне утворення на основі інтеграції професійних теоретичних знань, ціннісних орієнтацій і практичних умінь педагога у сфері етики, а також особистісних якостей, емоційно-ціннісного ставлення до педагогічної діяльності, які в своїй сукупності забезпечують вибір учителем свідомої етичної поведінки, що відображає нормативно-етичні професійні засади та гуманістичну спрямованість його педагогічної дії [4, с. 31]. Відтак, етична компетентність є невід'ємною складовою професійної компетентності. Вона виступає психолого-педагогічним інструментом впливу педагога через особистісну поведінку на внутрішній світ дитини.

Формування етично компетентного вчителя є соціально значущою проблемою, від розв'язання якої залежать успіх гуманізації системи освіти, підвищення загальної культури в суспільстві, перспектива розвитку сучасної людини [1; 4; 5]. Етичний розвиток учителя є неперервним процесом особистісно-професійного зростання, що передбачає підвищення його рівня моральної свідомості, здійснення професійної рефлексії та формування системи ставлень до суб'єктів навчально-виховного процесу відповідно до норм і правил педагогічної етики [5, с. 8].

Г.Васянович, І.Зязюн, О.Савченко, Л.Хоружа та інші провідні українські науковці зазначають про необхідність введення спецкурсу з педагогічної етики. Так, О. Савченко говорить про брак культурологічного наповнення у професійній підготовці вчителя, зокрема про відсутність курсу з педагогічної етики [1, с. 4].

З метою формування етичної компетентності майбутнього вчителя початкових класів нами розроблено і впроваджено у навчально-виховний процес вищого навчального закладу спецкурс «Педагогічна етика вчителя початкових класів» [2, с. 284].

Спецкурс має на меті формувати етичну компетентність майбутнього вчителя початкових класів.

Основні завдання спецкурсу:

– ознайомити студентів із об'єктом, предметом, категоріями та поняттями курсу «Педагогічна етика вчителя початкових класів»;

– охарактеризувати морально-етичні аспекти педагогічної праці, проаналізувати перспективи розвитку;

– простежити історичні засади педагогічної етики вчителя;

– проаналізувати деонтологічні основи професії вчителя початкових класів;

– вивчити особливості моральної свідомості та педагогічного такту вчителя початкових класів;

– виявити вимоги до професійного образу вчителя;

– дослідити правила етикету сучасного вчителя;

– ознайомити з особливостями культури педагогічного спілкування вчителя початкових класів;

– вивчити етичні засади вчителя початкових класів в системі його професійних взаємин;

– окреслити проблему етико-педагогічної взаємодії вчителя початкових класів із суб'єктами навчально-виховного процесу;

– розкрити етичні засади професійного вдосконалення вчителя початкових класів.

Спецкурс «Педагогічна етика вчителя початкових класів» складається з трьох змістових модулів.

Змістовий модуль 1. Теоретичні основи педагогічної етики

Педагогічна етика як основа професійної компетентності вчителя початкових класів. Основні категорії педагогічної етики. Деонтологічні основи професії вчителя початкових класів.

Змістовий модуль 2. Педагогічна мораль та педагогічний такт вчителя початкових класів

Педагогічна мораль вчителя початкових класів. Педагог як суб'єкт моральних відносин. Етикет сучасного вчителя початкових класів.

Змістовий модуль 3. Етико-педагогічні аспекти професійної діяльності вчителя початкових класів

Навчально-виховний потенціал етико-педагогічної поведінки вчителя початкових класів. Етичні засади педагогічної взаємодії вчителя початкових класів. Педагогічна етика як основа професійного вдосконалення сучасного вчителя початкових класів.

Лекційні та практичні заняття спецкурсу «Педагогічна етика вчителя початкових класів» проходять з використанням інтерактивних технологій навчання, в основі яких лежить взаємодія між всіма учасниками навчально-виховного процесу.

Під час лекційного курсу студент не пасивно сприймає теоретичний матеріал, а є активним учасником кожного заняття. На практиці реалізовано такі види лекцій: проблемно-дослідна, проблемно-моделююча, лекції з коментуванням, лекція-конференція, лекція-диспут тощо.

Сучасний вчитель має володіти творчим мисленням, креативними навичками, вмінням експериментувати, щоб працювати в нових умовах, які вимагають винахідництва і

раціоналізаторства. Особливістю творчого педагога є те, що він реалізує свої особистісні й професійні творчі потенції засобами натхненної педагогічної діяльності та активної взаємодії між педагогом і учнем. Все це переконує передусім у необхідності стимулювати творчі пошуки майбутніх фахівців. Саме тому практичні заняття проходять у формі тренінгів та інтерактивних занять з використанням таких вправ як «Асоціативний кущ», «Мікрофон», «Мозкова атака», «Кейс-метод», «12 ТАК», «Ліліпути та велетні», імітаційні та рольові ігри, рефлексія тощо [3, с. 4].

Процес взаємодії під час занять організований таким чином, що практично всі студенти втягнуті в процес пізнання, обговорення. Вони мають можливість розуміти і рефлектувати з приводу того, що вони знають, розуміють, про що думають. Сумісна діяльність в даному процесі означає, що кожен вносить свій особистий індивідуальний внесок, має можливість обмінюватися знаннями, особистими ідеями, засобами діяльності, почути думку інших. Навчання відбувається в атмосфері доброзичливості і взаємної підтримки, що дає змогу отримати не тільки нові знання з проблем педагогічної етики, але і розвиває саму педагогічну діяльність та переводить її на високі форми кооперації та співробітництво.

Завершується вивчення спецкурсу «Педагогічна етика вчителя початкових класів» проведенням «круглого столу», представленням і захистом проектів на тему: «Педагогічна етика вчителя початкових класів». Орієнтовні питання: власний Кодекс професійної етики вчителя початкових класів; програма побудови суб'єкт-суб'єктних взаємин вчителя з учнями (спираючись на норми педагогічної етики); поради щодо професійного вдосконалення вчителя початкових класів на етичних засадах тощо.

Введення спецкурсу «Педагогічна етика вчителя початкових класів» у процес професійної підготовки майбутнього фахівця дало змогу сформувати етичну компетентність вчителя початкових класів, а саме:

- усвідомити етичні норми педагогічної моралі: любов до дітей і увага до проблем кожного з них; повага до гідності особистості; неприйняття приниження, насильства над людиною; віра в позитивне; оптимістичне прогнозування розвитку особистості; стриманість негативних емоцій; толерантність педагогічних дій тощо;
- зорієнтувати студентів на побудову індивідуальної траєкторії розвитку особистості, збалансованість методів заохочення і покарання в індивідуальній педагогічній взаємодії;
- сформувати вміння вибору педагогом тактики своєї поведінки в конфліктних ситуаціях;
- утвердити моральні цінності: доброту, увагу, успіх у навчанні, довіру, співчуття, емпатію тощо.

Отже, в умовах побудови нової української школи, суть якої визначається процесом гуманізації, важливу роль відіграє етична компетентність вчителя початкової школи, котрий має бути носієм і головним суб'єктом формування моральних цінностей сучасності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Савченко О. Новий етап розвитку шкільної освіти і підготовка майбутнього вчителя / О. Савченко // Шлях освіти. – 2003. – № 3. – С. 2-6.

2. Третяк О.М. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя початкових класів в умовах кредитно-модульної системи вищого навчального закладу: дис. … канд. пед.. наук : 13.00.04 / О.М.Третяк. – Житомир, 2014. – 298 с.

3. Третяк О. Професійний розвиток майбутнього вчителя початкової школи : навчально-педагогічний тренінг (для студентів напряму підготовки «Початкова освіта» / О. Третяк. – Рівне : РДГУ, 2014. – 96 с.

4. Хоружа Л. Етична компетентність учителя як основа реалізації гуманістичної парадигми освіти / Л. Хоружа // Шлях освіти. – 2003. – № 3. – С. 27-33.

5. Хоружа Л. Л. Етичний розвиток педагога : навч. посіб. / Л. Л. Хоружа. – К. : Академвидав, 2012. – 208 с.

СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ / СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

УДК 37.016.02:004(574)

Даметкен Байғожанова, Акан Мубараков,
Альмира Амирханова, Бақдәулет Жалғасов
(Астана, Қазақстан)

MACINTOSH КОМПЬЮТЕРІНЕ АРНАЛҒАН БАҒДАРЛАМАЛАРДЫ ОРНАТУ ӘДІСТЕРІ

Зерттеу жұмысында заманауи технологиялар мүмкіндіктерін пайдалану үшін оған қажетті құрал жабдықтармен қамтамасыз ету жөніндегі мәселелер қарастырылады. Сонымен қатар, заманауи технологиялар қатарына жататын Macintosh компьютеріне арналған бағдарламаларды орнату әдістері беріледі. Бұл Macintosh компьютерімен енді ғана жұмыс жасауды бастаған қолданушылар мен білімгерлер үшін маңызды.

Кілттік сөздер: *заманауи технологиялар, Mac OS (Macintosh Operating System), Macintosh, System Preferences, бағдарлама (программа).*

XXI ғасыр – жаңа технологиялардың керемет, адам сенгісіз өркендеу кезеңі екендігі бәрімізге аян. Олай болса, заман талабына сай өмір сүргісі келетін әрбір жеке тұлғаның осы заманауи технологиялармен жұмыс жасай алуы қажет. Қоғамымыздың кез-келген саласында, тұрмыста қолданыста жүрген заманауи технологиялардың түрлері өте көп, атап айтар болсақ: жасанды интеллект – Роботтар, компьютерлердің бірнеше типтері, оларға қолданылатын құрал – жабдықтар мен бағдарламалар, бұлттық технологиялар, күнделікті жасы үлкен зейнеткерлер мен тілі шықпаған сәбилер қолдана алатын – ұялы телефондар және т.б. Олардың барлығымен жұмыс жасауды бірден меңгеру оңайға соқпайды, өйткені, олар жөнінде оқу құралдары ұлттық тілде жазылмай жатып, қоданыста жүреді, бірін білсең, бірін білу қиынға соғып жатады. Сол себепті, біздің бүгінгі күнгі зерттеу жұмысымыз осындай *өзекті мәселелерді* шешуге септігін тигізеді деген ойдамыз.

Зерттеу жұмысының *мақсаты* – атақты Apple компаниясының өнімі Macintosh компьютерлерімен жұмыс жасау үшін оған арналған бағдарламалық жабдықтарды орнату әдістерін қазақтың ұлттық тілде сөйлейтін және жұмыс жасайтын қолданушылар мен білімгерлерге үйрету.

Мақсатты жүзеге асыру мақсатында төмендегіше *міндеттер* қойылды: Macintosh компьютернің даму тарихын зерттеу; Онымен жұмыс жасауға мүмкіндік туғызатын Mac OS жасақтамасы және оның қалыптасуы жөніндегі негізгі мағлұматтармен танысу; Mac - операциялық жүйесі мен күнделікті жаппай қолданыста жүрген Windows - операциялық жүйесін салыстыра отырып олардың ерекшеліктерін анықтау; Macintoshпен жұмыс жасау үшін оған арналған бағдарламалық жабдықтарды орнату әдістерін жүзеге асыру.

Apple компаниясы заманауи ақпараттық тезникалық құрылғылар өндіруде өте сапалы Macintosh-ты өндіруге және олар тек қана өзінің жеке өндіретін операциялық жүйесіне ие, сонымен қатар, ол барлық Macintosh компьютер жинақтарын жұмыс жасату мақсатында ОЖ ретінде орнатылады. Нақтылап айтқанда Macintosh компьютерлеріне арналған операциялық жүйелердің қалыптасу деңгейіне қысқаша шолу жасасақ: Yosetime (2014), Mavericks (2013), Mountine Lion (2012), Lion (2011), және Show Leopard (2009). Сонымен қатар Mac OS X Server деген де бар, ол серверлермен жұмыс істеуге арналған.

StatCounter Global Stats мәліметіне сүйенсек, 2014 жылдың қыркүйек айының дерегі бойынша Mac OS X қолданушылары операциялық жүйелер нарығының 9,5%-ын құрайды. Бұл Windows қолданушыларының пайызынан әлдеқайда төмен, олар 90%-ға дейін жеткен. Бұның бір себебі Apple компьютерлерінің тым қымбаттылығында.

Ендігі жерде, Windows ОЖ- мен Mac ОЖ арасындағы айырмашылықтарға тоқталып өтер болсақ:

- Windows ОЖ барлық дербес компьютерлерде пайдаланылады, ал Macintosh Apple -дің жабдықтарында ғана қолданылады;
- Windows ОЖ компьютерін көптеген қолданушылар пайдалана алатындықтан, оны бұзу және жинау өте оңай. Ал, Macintosh өте қауіпсіз басқару жүйесі болып табылады.
- Windows ОЖ-ін Mac OS-пен салыстырсақ, оның мүмкіндігі аздау және ол сол себепті сыналады. Одан басқа оның есептеуіш операциялар санының артуына сезімталдығы өте төмен болып келеді. Ал Macintosh керісінше, өзінің функцияларының кең жиынтығымен және пайдалану оңайлылығымен мақтана алады.
- Windows ОЖ кеңсе функцияларына және бизнесте пайдалану үшін барлық жағынан жақсы дамыған, ал Macintosh график түріндегі мультимедия функцияларын орындауға, Mac OS ойын - сауық кешені мақсатында, фотосуреттерді редакциялау үшін, сонымен қатар видео және музыканы ойнату үшін тиімді құрал ретінде кеңінен пайдаланылады.
- Windows ОЖ және Mac ОЖ орындайтын ұқсас функциялар бір-бірінен өз терминологиялары бойынша ерекшелінеді. Мысалы, Windows ОЖ-де кілтті басқару міндеті Mac OS компьютердегі командалық пернеге сәйкес немесе ұқсас болып келеді. Windows операциялық жүйесінің басқару панелі Mac операциялық жүйесінің System Preferences-ке сәйкес. Macintosh пен Windows операциялық жүйелері бір бірінен файлдарды басқарумен, ыстық пернелермен, терезелерді басқару элементтері, меню және тінтуірдегі батырмалар екі операциялық жүйеде де өз функционалдылығымен ерекшелінеді.

Зерттеу жұмысына байланысты біздің Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия университетінде «Macintosh компьютерінде жұмыс жасаудың теориялық негіздері», «Macintosh компьютерін оқытудың әдістемелік негіздерін жасау практикумы» - пәндері таңдау курстары ретінде магистратураның информатика мамандықтарының магистранттарына жүргізіледі. Оқу жүктемесінің көлемі 3 кредитті құрайды.

Бұл курста дәріс тезистерінің мазмұндық құрылымы төмендегіше тақырыптарды қамтыды: Macintosh компьютерлерін Wi-Fi желісіне қосу, IM есеп жазбасын чаттарға қатысу мақсатында іске қосу, электронды пошта көмегімен байланысушыларды басқару, Бір адрестік кітаптан контактілерді басқару, кездесуді, жиындарды және басқа да оқиғаларды бақылау, фотосуреттер, музыка және фильмдермен жұмыс жасау мүмкіндіктері, Macintosh компьютерлеріне арналған бағдарламаларды орнату, Dock панелі арқылы жиі пайдаланылатын объектілермен жұмыс жасауды игеру, баланың іске асыратын бағдарламаларға шектеу қою. Mac өнімдерінің жиынтығына кіретін программалармен жұмыс, онда обьектілерді іздеу, жұмыс үстеліне файлдарды жүйелендіру, жою, әмбебап мүмкіндік функцияларын пайдалану, резервті көшіру және т.б. [1]. Оқырмандарға түсінікті болу үшін Macintosh компьютерлерін қолданушылар мен білімгерлерге өте маңызды тақырыптардың бірі «Macintosh компьютеріне арналған бағдарламаларды орнату әдістері» тақырыбын оқытуға арналған өңдемені бергенді жөн көрдік.

Мақсаты: Macintosh компьютерлеріне арналған бағдарламаларды орнатуды үйрету.

Дәріс жоспары: Бағдарламаны жүктеу және орнату;

- Мәзірдің бағдарламасын өзінің бағдарламасымен жаңарту ;
- AppStore-дың атқаратын қызметтері қандай? Apple ID параметрлері.

Жұмысты бастау үшін алдымен, Mac компьютерінен AppStore-ға керекті бағдарламаны табыңыз, сосын сатып алынған бағдарламада қолданылған «Buy» немесе «Free» ұғымдарын басыңыз және Apple ID көрсетіңіз.

- Бірінші Mac-тан басқа Mac-қа бағдарламаны көшіріп алыңыз. Сіз басқа Mac-та көшіріп алған бағдарламаны ашқан кезде, сізге бағдарламаларды сатып алуда қолданған Apple ID-ді енгізуді талап етеді.
- Mac-тың басқа компьютерінде AppStore-ны ашыңыз, Apple ID-ді қолданып дүкен жүйесіне кіріңіз. Құрал-саймандар панеліндегі «Purchases» басыңыз. Сатып алған бағдарламалардың тізімі ашылады. Егер бағдарламаның қасында «INSTALL» батырмасы бар болса, онда ол ағымдағы Apple ID-ді қолдануымен алынған, бірақ бұл компьютерге қойылмаған. Бағдарламаны жүктеп және орнату үшін « INSTALL » басыңыз.

Бағдарламаларды жаңарту. Сіз алған бағдарламалар үшін жаңартуды AppStore зерттейді. Құрал-саймандар панеліндегі « Updates » батырма дайын жүктеу үшін жаңартудың ортақ саны көрсенеді.

Жаңарту саны сонымен бірге Dock панелінде AppStore белгісінде көрсетілген.

Бағдарламаларды жаңартумен басқару - Құрал-саймандар панеліндегі «Updates » батырманы басыңыз.

Тізімді жаңарту үшін - барлық жаңартуды жүктеп және орнату үшін жеке жаңартуды орнатып және жүктеу керек. « Updates » бетінде көрсетілген барлық жаңартулар тегін.

Мәзірдің бағдарламасын өзінің бағдарламасымен жаңарту - AppStore алған кейбір бағдарламалар үшін, қосымша мүмкіндіктер арқылы жазылуға болады, функционалдықты кеңейту немесе басқа жаңартуды алу. Егер сіз бағдарламада оны жаңартқыңыз келетінін көрсетсеңіз, онда AppStore сізге мәліметтерді енгізуді ұсынады, сатып алу үшін сіздің Apple ID-іңіз бар, содан соң жаңартуды орнатып жүктеу керек.

Бағдарлама туралы пікірді жіберу. Сіз толтырылған бағдарламаға пікір жібере аласыз. Сонымен бірге басқа қолданушыға пікір қалдыруға болады. *Жабу.*

Жүктелген бағдарлама туралы пікір жіберу - ол туралы мәліметті суреттеу үшін бағдарламаның атын немесе белгіні басыңыз. Келесі әрекеттердің бірін орындаңыз.

- «Rate this application» сөзінің қасындағы жұлдыздардың бірін басып бағдарламаны бағалаңыз.
- «Write a Review» басу арқылы пікіріңізді жіберіңіз.

Apple ID параметрлері мен төлем мәліметін қарау мен өзгерту- сіз кез-келген уақытта төлем мәліметі, құпия сөз бен Apple ID-нің басқа параметрлерін қарап, өзгерте аласыз [2].

Apple ID параметрлерін қарау. «QuickLinks» бөліміндегі «Account» пернесін басыңыз. «QuickLinks» бөлімі «Categories», «Featured» немесе «TopCharts» пернесін басқаннан кейін экран терезесінің жоғары оң жағында пайда болады. Параметрлер мен құпия сөзді ашқыңыз келген Apple ID-ні енгізіңіз. «ViewAccount» пернесін басыңыз, одан кейін сілтемелер көмегімен параметрлерді қарап, *түзетіңіз.*

«Ата-ана бақылауын» пайдалану. AppStore немесе AppStore-дің орнатылған бағдарламаларын ашуды шектеу үшін Жүйелік түзетулердегі «Ата-ана бақылауын» пайдаланыңыз. Бұл Сіздің балаларыңыздың жасына лайықты бағдарламаларды ғана пайдалануы үшін өте ыңғайлы. Пайдаланушы үшін AppStore немесе AppStore-дің орнатылған бағдарламаларын ашуды шектеу үшін алдымен «Ата-ана бақылауын» қосу қажет.

«Ата-ана» бақылауын қалай қосу керек? Егер пайдаланушының есептік жазбасы бар болса, менюдің «Apple» > «Жүйелік түзетулер» пунктін таңдаңыз, «Ата-ана бақылауы» бөлімін ашып, егер ол ашулы болмаса, құлып бейнеленген белгіні басыңыз, одан кейін «әкімшінің» аты мен құпия сөзін енгізіңіз.Есептік жазбаны таңдап, «Ата-ана бақылауын қосу» пернесін басыңыз. Егер есептік жазбаны жасау керек болса, менюдің «Apple» > «Жүйелік түзетулер» пунктін таңдаңыз, «Ата-ана бақылауы» бөлімін ашып, егер ол ашулы болмаса құлып бейнеленген белгіні басыңыз, одан кейін «әкімшінің» аты мен құпия сөзін енгізіңіз. Пайдаланушылар тізімінің төменгі жағында орналасқан (+) қосу пернесін басыңыз, «Жаңа есептік жазба» менюіндегі «Ата-ана бақылауының басқаруында» нұсқасын таңдаңыз, ат пен құпия сөзді енгізіп, «Пайдаланушыны жасау» пернесін басыңыз.

Пайдаланушының ашуына рұқсат берілген AppStore бағдарламаларының тізімін шектеу. Менюдің «Apple» > «Жүйелік түзетулер» пунктін таңдап, «Ата-ана бақылауы» пернесін басыңыз. Егер ол ашулы болмаса, құлып бейнеленген белгіні басыңыз, одан кейін «әкімшінің» аты мен құпия сөзін енгізіңіз, тізімдегі есептік жазбаны таңдап, «Бағдарламалар» пернесін басыңыз.«Бағдарламаларды шектеу» белгісін орнатыңыз, «App Store бағдарламаларына рұқсат беру» менюіндегі қажетті нұсқаны таңдаңыз.Рұқсат бермеу. AppStore-ден алынған кез-келген бағдарламаны ашуға тыйым салу үшін осы нұсқаны таңдаңыз.

Сандық рейтингер. AppStore орнатқан рейтинг негізінде бағдарламаларды ашуды шектеу үшін «4+ дейін» нұсқасын немесе басқа нұсқаны таңдаңыз.Мысалы, «4+ дейін» рейтингісі бар бағдарламада балаға зиян келтіруі мүмкін ештеңе жоқ, ал «9+» рейтингісі бар бағдарламаны 9 жасқа дейінгі балаларға қарауға тыйым салынған. Егер «Ата ана бақылауында» «9+ дейін» нұсқасы таңдалса, онда пайдаланушы 9+ және одан төменгі рейтингісі бар бағдарламаларды аша алады. Барлығы AppStore-ден алынған бағдарламаларды ашуға рұқсат беру үшін осы нұсқаны таңдаңыз. AppStore бағдарламаларына нақты шектеу орнату үшін «Рұқсат етілген бағдарламалар» тізімін пайдаланыңыз. «AppStore» пернесін таңдап, AppStore көмегімен алынған бағдарламалар тізімін қарау үшін «нұсқауды» басыңыз. Пайдаланушыға бағдарламаны ашуға рұқсат беру үшін бағдарлама жанына белгі орнатыңыз. Пайдаланушыға бағдарламаны ашуға тыйым салу үшін бағдарламадан белгіні алып тастаңыз.

Пайдаланушының AppStore-ді ашуын шектеу- Менюдің «Apple» > «Жүйелік түзетулер» пунктін таңдап, «Ата-ана бақылауы» пернесін басыңыз; Егер ол ашулы болмаса, құлып бейнеленген белгіні басыңыз, одан кейін «әкімшінің» аты мен құпия сөзін енгізіңіз, тізімдегі есептік жазбаны таңдап, «Бағдарламалар» пернесін басыңыз; «Бағдарламаларды шектеу» белгісін орнатыңыз; Бағдарламалар тізімін көрсету үшін «Рұқсат етілген бағдарламалар» тізіміндегі «Басқа бағдарламалар» нұсқауын басыңыз, одан кейін келесі әрекеттердің бірін орындаңыз; Пайдаланушыға AppStore-ді ашуға рұқсат беру үшін «AppStore» белгісін орнатыңыз; Пайдаланушыға AppStore-ді ашуға тыйым салу үшін «AppStore» белгісін алып тастаңыз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Самоучитель работы на Macintosh. – 2-е изд. – «БХВ-Петербург», 2012.
2. Уайт Кевин М., Гордон Дэвиссон; Администрирование MAC OS X. Серия “Apple Pro Traning” / пер. с англ. – М.: ЭКОМ Паблишерз, 2013. – 936 с.

УДК 378

Ольга Грабар
(Вовчанськ, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ПРОФЕСІЙНО-ПРАКТИЧНІЙ ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ

У статті розглянуто використання мультимедійних технологій в професійно-практичній підготовці студентів-медиків. Ці технології дозволяють максимально забезпечити оволодіння студентами лекцій і практичних занять, розвинути його клінічне спрямування та створити сприятливі умови для подальшої практичної діяльності, забезпечити формування високого рівня професійної компетентності майбутніх медичних фахівців.

Ключові слова: *мультимедіа, технологія інтерактивності, інформаційно-комунікаційні технології.*

The article discusses the use of multimedia technologies in vocational and practical training of medical students. These technologies allow the students to provide mastering of lectures and practical lessons, to develop its clinical direction and create favorable conditions for further action, to ensure the formation of a high level of the professional competence of future medical professionals .

Key words: *multimedia, technology, interactivity, information and communication technologies.*

Широке впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в усі сфери діяльності сучасної людини робить необхідним використання засобів ІКТ в навчанні, і, зокрема, в середній медичній освіті. Часто оновлена інформація практичної охорони здоров'я (нормативно-правова документація, новини медичного інструментарію, новітні розробки лікарських засобів) оптимально можуть бути представлені на навчальному занятті за допомогою впровадження комп'ютерних інноваційних технологій в освітній процес. Нагальна необхідність застосування ІКТ дає безмежні можливості, як для викладача, так і для студентів.

Перспективною є мультимедіа, що об'єднує в собі безліч інформаційно-комунікаційних засобів для роботи з інформацією. Мультимедіа дозволяє представляти, обробляти і передавати різні види інформації: звук, анімацію, відео, комп'ютерну графіку, таблиці, діаграми і т.д. Використання мультимедійного супроводу на заняттях у медичному коледжі несе з собою ряд переваг, які неухильно впливають на якість освіти в позитивну сторону, а саме:

- можливість реалізувати дидактичний принцип наочності у великому обсязі,
- формування умінь і навичок роботи з різними видами інформації,
- розвиток широких пізнавальних здібностей студентів,
- впровадження інноваційних технологій, і як наслідок, розвивальне навчання,
- формування загальних компетенцій для майбутніх фахівців,
- виховання інформаційної культури студентів.

Технологія інтерактивності, активно впроваджувана в освітній процес коледжу, знаходиться в нерозривному зв'язку з мультимедіа, доповнює і збагачує її. Викладач, який володіє технологіями мультимедіа, підвищує якість навчання при проведенні навчальних занять для загальноосвітніх і спеціальних дисциплін, оскільки має можливість:

- охопити великий обсяг досліджуваного матеріалу,
- використовувати активні методи навчання,
- демонструвати моделі різних об'єктів і процесів,
- використовувати цифрові освітні ресурси,
- формувати навички розвитку комунікативних здібностей за допомогою спеціальних засобів,
- використовувати здоров'я зберігаючи технології у вигляді частої зміни діяльності студентів,
- формувати різні компетенції шляхом впровадження ІКТ технологій.

Для реалізації мультимедійних технологій необхідна сучасна комп'ютерна система (апаратна і програмна частини), мультимедіа проектор, екран або інтерактивна дошка, цифрові освітні ресурси, до яких відносяться презентації, програми для інтерактивної дошки, цифрове відео, звукові файли, фотографії та анімації. Слід зазначити, що сучасні електронні освітні ресурси (Інтернет - джерела, електронні диски і підручники, навчальні та тестуючі програми, бази даних, енциклопедії, довідково - правові системи) створюються відразу з підтримкою мультимедіа.

Останнім часом з'являються нові засоби для навчання середнього медичного персоналу з підтримкою мультимедійного комп'ютера, наприклад:

- комп'ютерні модульні тренажери з придбання знань, умінь і навичок медичних сестер,
- електронні навчальні диски з надання долікарської і медичної допомоги в різних ситуаціях,
- комп'ютерна система контролю і реєстрації навичок до навчання серцево - легеневої реанімації (СЛР) на манекені Resusci Anne.

Манекен, підключений до комп'ютера, має ряд незаперечних переваг у порівнянні з використовуваними раніше засобами, і дозволяє підвищити якість виконуваної СЛР, і навчання в цілому.

Студенти виявляють підвищений інтерес до мультимедійних розробок і їх демонстрації на навчальних заняттях. Впровадження мультимедійних засобів в освітній процес позитивно позначається на загальному рівні розвитку студентів та допомагає:

- виявляти творчу активність студентів,
- реалізувати індивідуальні особливості студентів,
- проявляти себе як особистість,
- формувати інформаційні цінності,
- мотивувати інформаційну діяльність студентів,
- зацікавити студентів не тільки результатами навчання, а й можливістю розробки власних проектів,
- використовувати можливості саморозвитку та самореалізації.

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок про те, що використання мультимедійного супроводу сприяє підвищенню якості навчання середнього медичного персоналу. Сучасне навчання в медичному коледжі нерозривно пов'язане з мультимедійними комп'ютерними засобами, без яких складно уявити проведення сучасного навчального заняття, що робить їх необхідним інструментом для створення умов підвищення якості навчання середнього медичного персоналу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Горшунова Н.К. Інноваційні технології в підготовці лікаря в системі безперервної освіти // Фундаментальні дослідження. – 2009. – №5. – С.86-88.

2. Дементієвська Н.П., Морзе Н.В. Комп'ютерні технології для розвитку учнів та вчителів // Інформаційні технології і засоби навчання: Зб. наук. праць / За ред.. В.Ю. Бикова, Ю.О. Жука. – К.: Атака, 2005. – С. 76-95.

3. Колісник-Гуменюк Ю.І. Інтерактивні методи викладання гуманітарних дисциплін у медичних навчальних закладах // сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми і збірник наук. праць. – 2010. – №244.

4. Освітні технології:Навч.-метод. посіб./ За ред.. О. Пєхоти, А. Кіктенко, О. Любарської. – К.: Видавництво А.С.К., 2002. – 255 с.

5. Стрілець С.І. Інноваційні технології і методи навчання у вищій освіті: проблеми і перспективи // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. – 2011. – №90.

УДК 004.05

Madina Yermegenbetova, Elmira Maikibayeva, Gulmira Nurbekova
(Astana, Kazakhstan)

MOBILE PLATFORMS AND MOBILE APPLICATION

This article discusses the main aspects of the mobile platform and mobile application development. Also provides an overview of platforms for testing mobile applications and the use of mobile devices.

Keywords: *mobile platforms, mobile application, mobile user interface, operating systems, mobile devices, Google Android Emulator, the official Android SDK Emulator, MobiOne Developer, TestiPhone, iPhoney, BlackBerry Simulator, Android.*

В данной статье рассматриваются основные аспекты мобильных платформ и разработки мобильных приложений. Так же представлен обзор платформ для тестирования мобильных приложений и применение мобильных устройств.

Ключевые слова: *мобильные платформы, мобильные приложения, мобильный интерфейс пользователя, операционные системы, мобильные устройства, Google Android Emulator, the official Android SDK Emulator, MobiOne Developer, TestiPhone, iPhoney, BlackBerry Simulator, Android.*

Mobile application development is a term used to denote the act or process by which application software is developed for mobile devices, such as personal digital assistants, enterprise digital assistants or mobile phones. These applications can be pre-installed on phones during manufacturing platforms, or delivered as web applications using server-side or client-side processing (e.g., JavaScript) to provide an "application-like" experience within a Web browser. Application software developers also must consider a long array of screen sizes, hardware specifications, and configurations because of intense competition in mobile software and changes within each of the platforms. Mobile app development has been steadily growing, in revenues and jobs created. A 2013 analyst report estimates there are 529,000 direct app economy jobs within the EU 28 members, 60% of which are mobile app developers.

As part of the development process, mobile user interface (UI) design is also essential in the creation of mobile apps. Mobile UI considers constraints, contexts, screen, input, and mobility as outlines for design. The user is often the focus of interaction with their device, and the interface entails components of both hardware and software. User input allows for the users to manipulate a system, and device's output allows the system to indicate the effects of the users' manipulation. Mobile UI design constraints include limited attention and form factors, such as a mobile device's screen size for a user's hand(s). Mobile UI contexts signal cues from user activity, such as location and scheduling that can be shown from user interactions within a mobile application. Overall, mobile UI design's goal is mainly for an understandable, user-friendly interface. The UI of mobile apps should: consider users' limited attention, minimize keystrokes, and be task-oriented with a minimum set of functions. This functionality is supported by mobile enterprise application platforms or integrated development environments (IDEs).

Mobile UIs, or front-ends, rely on mobile back-ends to support access to enterprise systems. The mobile back-end facilitates data routing, security, authentication, authorization, working off-line, and service orchestration. This functionality is supported by a mix of middleware components including mobile application servers, mobile backend as a service (MBaaS), and service-oriented architecture (SOA) infrastructure.

The platform organizations needed to develop, deploy and manage mobile apps are made from many components and tools which allow a developer to write, test and deploy applications into the target platform environment.

Front-end development tools

Front-end development tools are focused on the user interface and user experience (UI-UX) and provide the following abilities:

- UI design tools
- SDKs to access device features
- Cross-platform accommodations/support

Back-end servers

Back-end tools pick up where the front-end tools leave off, and provide a set of reusable services that are centrally managed and controlled and provide the following abilities:

- Integration with back-end systems
- User authentication-authorization
- Data services
- Reusable business logic

Security add-on layers

With bring your own device (BYOD) becoming the norm within more enterprises, IT departments often need stop-gap, tactical solutions that layer atop existing apps, phones, and platform component. Features include:

- App wrapping for security
- Data encryption
- Client actions
- Reporting and statistics

Many system-level components are needed to have a functioning platform for developing mobile apps.

Criteria for selecting a development platform usually contains the target mobile platforms, existing infrastructure and development skills. When targeting more than one platform with cross-platform development it is also important to consider the impact of the tool on the user experience. Performance is another important criteria, as research on mobile applications indicates a strong correlation between application performance and user satisfaction. Along with performance and other criteria, the availability of the technology and the project's requirement may drive the development between native and cross-platform environments. To aid the choice between native and cross-platform environments, some guidelines and benchmarks have been published. Typically, cross-platform environments are reusable across multiple platforms, leveraging a native container while using HTML, CSS, and JavaScript for the user interface. In contrast, native environments are targeted at one platform for each of those environments. For example, Android development occurs in the Eclipse IDE using Android Developer Tools (ADT) plugins, Apple iOS development occurs using Xcode IDE with Objective-C and/or Swift, Windows and BlackBerry each have their own development environments.

Mobile application testing

Mobile applications are first tested within the development environment using emulators and later subjected to field testing. Emulators provide an inexpensive way to test applications on mobile phones to which developers may not have physical access. The following are examples of tools used for testing application across the most popular mobile operating systems.

- Google Android Emulator - an Android emulator that is patched to run on a Windows PC as a standalone app, without having to download and install the complete and complex Android SDK. It can be installed and Android compatible apps can be tested on it.
- The official Android SDK Emulator - a mobile device emulator which mimics all of the hardware and software features of a typical mobile device (without the calls).
- MobiOne Developer - a mobile Web integrated development environment (IDE) for Windows that helps developers to code, test, debug, package and deploy mobile Web applications to devices such as iPhone, BlackBerry, Android, and the Palm Pre.
- TestiPhone - a web browser-based simulator for quickly testing iPhone web applications. This tool has been tested and works using Internet Explorer 7, Firefox 2 and Safari 3.
- iPhoney - gives a pixel-accurate web browsing environment and it is powered by Safari. It can be used while developing web sites for the iPhone. It is not an iPhone simulator but instead is designed for web developers who want to create 320 by 480 (or 480 by 320) websites for use with iPhone. iPhoney will only run on OS X 10.4.7 or later.
- BlackBerry Simulator - There are a variety of official BlackBerry simulators available to emulate the functionality of actual BlackBerry products and test how the device software, screen, keyboard and trackwheel will work with application.
- Windows UI Automation - To test applications that use the Microsoft UI Automation technology, it requires Windows Automation API 3.0. It is pre-installed on Windows 7, Windows Server 2008 R2 and later versions of Windows. On other operating systems, you can install using Windows Update or download it from the Microsoft Web site.

Tools include

- eggPlant: A GUI-based automated test tool for mobile application across all operating systems and devices.
- Ranorex: Test automation tools for mobile, web and desktop apps.
- Testdroid: Real mobile devices and test automation tools for testing mobile and web apps.

Android is a mobile operating system developed by Google, based on the Linux kernel and designed primarily for touchscreen mobile devices such as smartphones and tablets. Android's user interface is mainly based on direct manipulation, using touch gestures that loosely correspond to real-world actions, such as swiping, tapping and pinching, to manipulate on-screen objects, along with a virtual keyboard for text input. In addition to touchscreen devices, Google has further

developed Android TV for televisions, Android Auto for cars, and Android Wear for wrist watches, each with a specialized user interface. Variants of Android are also used on notebooks, game consoles, digital cameras, and other electronics.

Android has the largest installed base of all operating systems (OS) of any kind. Android has been the best selling OS on tablets since 2013, and on smartphones it is dominant by any metric.

Windows Phone (WP) is a family of mobile operating systems developed by Microsoft for smartphones as the replacement successor to Windows Mobile and Zune. Windows Phone features a new user interface derived from Metro design language. Unlike Windows Mobile, it is primarily aimed at the consumer market rather than the enterprise market. It was first launched in October 2010 with Windows Phone 7. Windows Phone 8.1 was the last public release of the operating system, released to manufacturing on April 14, 2014. Windows Phone has been succeeded by Windows 10 Mobile, with the Windows Phone name being phased out in favor of branding the platform as an edition of Windows 10.

Microsoft Silverlight is an application framework for writing and running rich Internet applications, similar to Adobe Flash. A plugin for Silverlight is available for some browsers. While early versions of Silverlight focused on streaming media, current versions support multimedia, graphics, and animation and give developers support for CLI languages and development tools. Silverlight is also one of the two application development platforms for Windows Phone, but web pages that use Silverlight cannot run on the Windows Phone or Windows Mobile versions of Internet Explorer, as there is no Silverlight plugin for Internet Explorer on those platforms.

Microsoft announced the end of life of Silverlight 5 in 2012. In 2013, Microsoft announced that they had ceased development of Silverlight except for patches and bugfixes. Microsoft has set the support end date for Silverlight 5 to be October 2021. Silverlight is no longer supported in Google Chrome since September 2015. Since Microsoft Edge does not support plugins, it also does not support Silverlight.

Silverlight was used to provide video streaming for the NBC coverage of the 2008 Summer Olympics in Beijing, the 2010 Winter Olympics in Vancouver, and the 2008 conventions for both major United States political parties. Silverlight is also used by Amazon Video and Netflix for their instant video streaming services, but Netflix said in its Tech Blog in 2013 that, since Microsoft had announced the end of life, they would be moving to HTML5 video.

Mobile devices

As of 2015, Silverlight was not available on Android or iOS, the most prevalent operating systems on the mobile market.

Silverlight was the primary development environment for Windows Phone and is based on Silverlight 4. For previous versions of Windows Mobile, the first Community Technology Preview (CTP) for Windows Mobile 6 was expected in the second quarter of 2008, but it still has not been officially announced. Microsoft has stopped focusing on bringing Silverlight to Windows Mobile 6.x. Nokia announced plans to make Silverlight for Mobile available for S60 on Symbian OS, as well as for Series 40 devices and Nokia internet tablets (while it later sold the business to Microsoft and now sells Android tablets and will sell Alcatel-Lucent branded smartphones). Silverlight for Mobile supports Silverlight 2 content and .NET languages. Silverlight for Windows Phone 7.5 is based on Silverlight 4.

REFERENCES

1. Lextrait, Vincent (February 2010). "The Programming Languages Beacon, v10.0". Retrieved February 12, 2010.

2. "Announcement: April Cumulative Update for Windows 10 Mobile". Microsoft Community Forums. Microsoft. April 12, 2016.

3. Petersen, Palle (June 20, 2012). "Windows Phone 8 announced today: will support 50 languages". Microsoft Language Portal Blog. Microsoft. Retrieved July 21, 2012.

4. "The Future of XNA Game Studio and Windows 8". Giantbomb.com. Retrieved 2012-06-26.

УДК 004.457

Валерія Кара
(Кропивницький, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ СЕРЕДОВИЩА РОЗРОБКИ ADOBE AIR

У статті розглянуті загальні поняття використання середовища розробки Adobe AIR. Зроблено короткий огляд принципу роботи, переваг та недоліків даного середовища.
Ключові слова: *Adobe AIR, програмне забезпечення, інформаційні технології.*

The article describes the general concepts used development environment Adobe AIR. Made a brief overview of the principle, advantages and disadvantages of this development environment.
Keywords: *Adobe AIR, software, information technologies.*

Ще кілька років тому програмістам не спадало на думку те, що можна створювати програми для комп'ютера за допомогою об'єднання технологій для розробки веб-сайтів, які існують на ринку і саме розробка, названа Adobe Air, з'явилася на світ завдяки об'єднанню таких технологій. [1]

Adobe AIR (Adobe Integrated Runtime) – це кроссплатформенне середовище для виконання програм. Додатки для цієї платформи розробляються із застосуванням технологій HTML / CSS, Ajax, Adobe Flex і Adobe Flash. Якщо додаток написано при використанні Adobe AIR, то він може бути запущений на операційних системах: Windows XP / Vista /7 /8 /10, Mac OS, Android, кількість яких в майбутньому буде тільки зростати. Розробка внесла багато нового, а ще допомогла спростити процес створення додатків без застосування важкої мови програмування C++, програмістам не доведеться стикатися зі складними низькорівневими API-інтерфейсами кожної з операційних систем, що дає можливість майже кожному працювати із середовищем Adobe Air не маючи особливих навиків.

Також можна відмітити, що ця технологія в основному потрібна розробникам, які займаються розробкою RIA-додатків, тобто таких що завантажуються користувачем через інтернет, призначених для виконання функцій традиційних настільних додатків і працюють на пристрої користувача, а не на сервері.

В результаті застосування AIR може:

- мати в своїй основі Flash або Flex - ключовий вміст таких додатків міститься в форматі Flash / Flex (SWF);
- грунтуватися на Flash або Flex з HTML або PDF - їх ключовий вміст зберігається в форматі Flash / Flex (SWF) з додаванням вмісту в форматі HTML (HTML, JS, CSS) або PDF;
- мати в своїй основі HTML - ключовим вмістом таких додатків буде HTML, JS і CSS;
- грунтуватися на HTML з додаванням Flash / Flex або PDF - в цьому випадку ключовим вмістом додатку буде HTML з додаванням форматів Flash / Flex (SWF) або PDF. [2]

Основне призначення платформи - перенесення web-додатків, написаних на різних мовах програмування, на комп'ютери користувачів. AIR-додатки можуть функціонувати лише за наявності платформи (виконавчої середовища) Adobe AIR. Компілюються вони не в двійковий, а в проміжний код, який і буде виконуватися в середовищі Adobe AIR. Отже, якщо існує якісний додаток під Windows, то і в unix-подібних системах він буде працювати абсолютно аналогічно. [3]

Інакше кажучи, додаток розробляється не під конкретну операційну систему, а для середовища виконання, а це означає, що додатки, розроблені для AIR, функціонують у багатьох операційних системах без додаткових доробок і необхідності їх тестування в безлічі різних оглядачів.

Спочатку Adobe AIR замислювався як платформа для настільних додатків. Однак зараз він підтримує розробку stand-alone додатків – таких, що не потребують жодних залежностей і працюють самі по собі, орієнтовних для мобільних пристроїв, настільних комп'ютерів, домашніх цифрових пристроїв. Такий широкий спектр охоплення робить це середовище привабливою платформою для розробки. У той же час кожне середовище має свою унікальну специфіку, яку треба враховувати.

Наприклад, мобільні додатки найчастіше запускаються на невеликі проміжки часу. Інтерфейс таких додатків повинен бути зручний для використання на маленьких екранах, масштабуватися для коректного відображення на планшетах і підтримувати різну орієнтацію пристроїв. Він повинен працювати на тачскрін і використовувати програмні і апаратні можливості, унікальні для конкретного класу пристроїв. Крім того, треба враховувати вимоги до пам'яті та графіки. Додатки можуть функціонувати без підключення до інтернету, відправляючи накопичені в процесі роботи дані в момент появи зв'язку.

Файл AIR можна просто відправити одержувачу як вкладення в листі електронної пошти або у вигляді посилання на веб-сторінку.

Після завантаження програми AIR користувач може встановити його – потрібно просто двічі клацнути по файлу AIR.

До цього моменту на комп'ютері повинно бути встановлено середовище Adobe AIR. У вікні установки всі параметри залишити за замовчуванням і натиснути кнопку «Продовжити».

В ОС Windows AIR автоматично встановлює додаток в каталог Program Files, створює ярлик програми на робочому столі, також в меню «Пуск» та записує додаток до розділу панелі управління «Установка і видалення програм».

У Mac OS додаток за замовчуванням додається в каталог Applications.

Якщо додаток вже встановлено, програма установки пропонує відкрити існуючу версію або оновити додаток до версії завантаженого файлу AIR. Програма установки знаходить додаток по його ID і ID видавця в файлі AIR.

Після завершення установки натиснути кнопку «Готово».

У Mac OS для установки нової версії додатка користувачеві буде потрібно відповідні системні привілеї. У Windows користувачеві потрібні права адміністратора. Також додаток може бути оновлено до нової версії за допомогою ActionScript або JavaScript.

На персональних комп'ютерах звичайних користувачів Adobe AIR необхідний як плеєр, котрий має розширений набір функцій і налаштувань. Середовище виконання встановлюється на комп'ютер користувача тільки один раз, після чого додаток AIR встановлюються і використовуються, як будь-які інші програми. Якщо AIR не встановлено, то рано чи пізно попадеться в інтернеті додаток (Flash або Flex), який запросить встановити його, адже дуже багато світових компаній використовують розробки AIR на сьогоднішній день.

Переваги Adobe AIR:

- Використовуючи AIR, можна легко перенести готовий HTML- або Flex-додаток на комп'ютер і/або мобільний пристрой користувача у вигляді звичайної програми яка запускається.
- Програми мають доступ до файлової системи, буферу обміну, є підтримка створення вікон, технології drag-and-drop, доступ до GPU і багато іншого.
- Підтримка розширень в форматі *.ane (Adobe Native Extensions), написаних на рідній мові для цільової операційної системи (C, C ++, Java, Objective-C) для отримання доступу до функцій, не передбачених розробниками Adobe AIR.
- Flash Builder 4.7 підтримує багатопотокове програмування ActionScript 3.0 і вбудований компілятор 2.0, який має суттєві поліпшення.

Недоліки Adobe AIR:

- Обмежений вбудований доступ до SQLite і веб-сервісів.
- Для виправлення помилок в AIR необхідно публікувати заявку на усунення помилки в Adobe BugBase. [5]

AIR кардинальним чином змінює процес створення, розгортання і використання додатків. Стає доступним більше творчих можливостей для вдосконалення програм на основі Flash, Flex, HTML і Ajax для настільних комп'ютерів, і при цьому не потрібно вивчати традиційні технології розробки для настільних систем.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Adobe Air: что это такое? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fb.ru/article/266378/adobe-air-chto-eto-takoe

2. Знакомство с Adobe AIR [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://help.adobe.com/ru_RU/AIR/1.5/devappsflash/WS5b3ccc516d4fbf351e63e3d118666ade46-7fc4.html

3. І. Антонов. Изучаем Adobe AIR [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iantonov.me/page/dyshim-svezhim-airom-vvedenie-v-adobe-air

4. Adobe AIR что это за программа и для чего нужна? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://itfaqs.ru/adobe-air-chto-eto-za-programma/

5. Adobe Integrated Runtime [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Adobe_Integrated_Runtime

УДК 004.42

Ұлболсын Хаирлиева, Айман Майлыбаева
(Атырау, Казахстан)

ОРТА МЕКТЕПТЕГІ HTML ТІЛІН ОҚЫТУДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ЭЛЕКТРОНДЫ ЗЕРТХАНАЛЫҚ ПРАКТИКУМ ЖАСАУ ӘДІСІ ЖАЙЫНДА

Статья посвящена методике разработки электронного средства обучения языку гипертекстовой разметки HTML в средней школе. Оно рассчитано на профильное обучение, предлагает более глубокое изучение языка HTML, чем предусмотрено в базовом плане школы. Помогает провести уроки Информатики в средней школе более интересными и может применяться в самостоятельной подготовке школьников.

Ключевые слова: *информатика, электронные средства обучения, язык гипертекстовой разметки HTML.*

The article is sanctified to methodology of development of electronic means of the language teaching hypertext marking of HTML at high school. It is counted on the profile educating, offers the deeper study of language of HTML, what envisaged in the base plan of school. Helps to conduct lesson Informatics at high school more interesting and can be used in independent preparation of schoolchildren.

Keywords: *informatics, electronic facilities of educating, Hyper Text Markup Language HTML.*

Қазіргі кезде білім беруді ақпараттандырудың негізгі талаптарының бірі - оқу үдерісін электронды оқулық немесе оқытудың компьютерлік құралдарын (ОКҚ) жасау және пайдалану. Оқу үдерісінде компьютерлік оқулықтар, есептер жинақтары, энциклопедиялар, тестілеу мен бақылау, анықтамалық жүйелер және басқа да ОКҚ-лар кеңінен қолданыс табуда. ОКҚ-ны білім берудің ақпараттық технологияларының негізгі бір түрі ретінде қарастыруға болады. Жалпы білім берудің ақпараттық технологиялары дәстүрлі оқыту

әдістері мен тәсілдерінде кейбір педагогикалық мәселелерді шешудің жаңа құралдары ретінде пайданылады [1, 20 б.].

Ақпараттық технологиялардың білім беру жүйесінде белсенді пайдаланылуы оның нақты педагогикалық есептерді шешуге арналған құралы қызметін атқаруымен қатар, дидактика мен әдістеменің дамуына әсер етіп, оқыту мен білім берудің жаңа әдіс-тәсілдерін, формаларын құруға алып келеді. Осы мақалада қарастырылып отырған тақырып "Орта мектептегі HTML тілін оқытуда қолданылатын электронды зертханалық практикум жасау әдісі". HTML тілін орта мектептегі қоғамдық-гуманитарлық бағыттағы 10 – сыныптарда Информатика сабағында 6 сағат қана оқыту қарастырылған (1-ші кестеде көрсетілгендей).

HTML редакторы (6 сағат) 1-кесте

Сабақтық тақырыбы	**Сағат саны**	**Мемлекеттік стандарт талаптарының орындалуы**	**Жаңа технологияны пайдалану**	**Көрнекілігі**	**Қайталау**	**Қосымша оқулықтар**
Web – беттер және сайттар	1	Ғаламтор, HTML тілі, web-сайт, web-парақ;	Тәжірибелік	Тұсау-кесер	Интернет ғаламтор	Оқулық
Визуалды редактсрдың негізгі мүмкіндіктері және сыртқы түрі	1	HTML тілінің визуалды редакторы Share point Designer программасы	Сұрақ-жауап	Тұсау-кесер		Интернет материалы
Сайттың қарапайым алғашқы бетін құру	1	Web-сайт туралы мағлұмат; сайт бетінің құрылымы;	Тәжірибелік	Үлестірме	HTML тілін	
Кестеде орналасқан ақпараттары бар беттерді құру	1	Кесте құрудың HTML тіліндегі тегтерін, визуалды редакторда кесте құру тәсілі;	Тәжірибелік	Тұсау-кесер	Ғаламтор-мен жұмыс істеу	Интернет материалы
Сайттың гиперсілтемелері мен навигациясы	1	Web-сайттың навигациясын құру; гиперсілтеме жасау;	Сұрақ-жауап	Тұсау-кесер	HTML тілін	Оқулық
Web-параққа gif анимация және баннерлерді кірістіру. Сайтты жариялау.	1	Web-сайтқа баннер орналастыру; баннер ұғымы; сайтты жариялау;	Тәжірибелік	Тұсау-кесер	Ғаламтор-мен жұмыс істеу	Оқулық

Оған, кестеде көрсетілгендей Web – беттер және сайттар, визуалды редактордың негізгі мүмкіндіктері және сыртқы түрі, Ссайттың қарапайым алғашқы бетін құру, кестеде орналасқан ақпараттары бар беттерді құру, сайттың гиперсілтемелері мен навигациясы, Web-параққа gif анимация және баннерлерді кірістіру, сайтты жариялау тақырыптары кіреді. Аталған тақырыпшаларды түсіндіру барысында оқытудың компьютерлік құралдарын пайдаланса, оқытушының оқушыға тақырыпты ашып, көрнекі түрде жеткізуіне, ал оқушының сабақты жақсы ұғынып, қызығушылығының арта түсуіне әкеледі. Сондай мақсатта, HTML тілін оқытуда қолданылатын электронды зертханалық практикум жасау қарастырылған болатын [2, 446 б.]. Жалпы, Информатика сабағында қолдануға арналған электрондық оқулықтарды жасауға Е.Ы.Бидайбеков, Ж.А.Қараев, Б.Хантер, И.В.Роберт және тағы басқа ғалымдардың ғылыми-әдістемелік еңбектері арналған. Ал О.Камардинов, О,Сейтқұлов зерттеулерінде электрондық оқулықтарды пайдаланудың жалпы педагогикалық аспектілері қарастырылып, оны қолданудың дидактикалық және педагогикалық шарттары анықталған. Информатика курсында электрондық оқулықтарды пайдаланудың тигізер әсерінің психологиялық-педагогикалық негізі В.М.Монаховтың, А.Я.Савельевтің және т.б. ғалымдардың еңбектерінде зерттелінсе, оны тиімді пайдалану әдістемесі - Я.Вагранский, С.Гримм және т.б. әдіскерлердің оқу-әдістемелік құралдары мен оқулықтарында, монографиялары мен ғылыми еңбектерінде келтірілген [3, 469 б.].

Келтірілген еңбектер, оның ішінде информатика курсын оқытуда электрондық оқулықтарды пайдалану әдістемесі бойынша біршама жұмыстардың атқарылып отырғандығын көрсетеді. Бұл саладағы еңбектерді талдау нәтижесінде орта мектептерде информатика курсын оқытуда жасалған электрондық оқулықтарды пайдалана отырып, оқушылардың білім сапасын арттыруға және оқушының оқу іс-әрекеттерін өзбетінше орындауы жүзеге асатынын байқауға болады. Информатика пәні мұғалімі әрбір сабақта электронды әдістемелік құралдарды тиімді пайдалана білуі тиіс. Оқушы білімінің қалыптасуы қашанда мұғалімнің сабақты ұйымдастыра білуіне, жаңа материалды жүйелі түрде баяндауда әртүрлі электрондық оқулықтарды пайдалану әдістеріне байланысты.

Жоғарыда аталған тақырып бойынша зерттеудің мақсаты ретінде орта мектептегі HTML тілін оқытуда қолданылатын электронды зертханалық практикум жасақтау және оны қолдану тиімділігін теориялық-практикалық тұрғыда негіздеу деп алынса, зерттеу нысанына орта мектептердегі информатика курсын оқыту үдерісі алынды [4, 5 15 б.]. Әрине, ақпараттық технологиялардың білім беру жүйесінде белсенді пайдаланылуы оның нақты педагогикалық есептерді шешуге арналған құралы қызметін атқаруымен қатар, дидактика мен әдістеменің дамуына әсер етіп, оқыту мен білім берудің жаңа әдіс-тәсілдерін, формаларын құруға алып келеді. Қазіргі уақытта, электронды әдістемелік құралдарды жасақтауда, көптеген заманауи бағдарламаларды қолдануға болады. Атай кетсек, MacroMedia Flash, Frontpage, Delphi, WordPress, Document Suite, eBook Maestro Free, SunRav BookOffice және т.б. HTML тілінде де сілтемелер арқылы электронды құралдарды жасақтауға болады [6, 869 б.]. Қай бағдарламаны таңдаса да, жасалған құрал пайдаланушы үшін пайдалы болуы керек және де оны оқу үдерісінде пайдалану келесі мақсаттарды:

• оқытудың сапасы арттыруы;

• оқыту жұмыстарын ұйымдастыру мен жүргізуге кететін шығындар азайтуы;

• оқытушылардың оқыту барысында сабақ түсіндіру, бақылау алу, тапсырманың орындалуын қадағалау, бағалау, білім мен іскерлікті игеру деңгейлерін анықтау сияқты басқару жұмыстарының шығармашылық іс-әрекетке (ғылыми-ізденіс және әдістемелік мәселелерді шешу, оқу-әдістемелік құралдарды дайындау т.с.с.) көшуіне алып келуі көзделгені жөн.

Сонымен, компьютер арқылы беруге арналған Орта мектептегі HTML тілін оқытуда қолданылатын электронды зертханалық практикум құрамына төмендегідей материалдардың кіруі көзделді:

- таратылып берілетін оқу материалдары;
- бақылау және тестен өткізу материалдары;
- жаттығулар;
- сыныппен (топпен) немесе жекелеп оқытуға және өздігінен оқып-үйренуге арналған әдістемелер [7, 196 б.].

Қорытындылай келе айтатын болсақ, электронды зертханалық практикумды пайдаланудың нәтижесінде оқушының компьютермен өз бетінше сұхбаттасу мүмкіндігі артып, өз бетінше берілген тапсырманы орындай алады. Оқушы электронды педагогтың сұрақтарына ғана жауап бере алады. Компьютерді оқыту барысындағы жемісті қолданудың бір жағы - оны оқушының оқу әрекетін басқарудағы қолдану болып отыр. Дәл осы қасиеті оқытудың тиімділігін мәнді түрде арттырады деген ойдамыз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Нұрғалиева Г.К. Электронды оқулықтар - мұғалім мен оқушылар қызметін ізгілендіру құралы // Компьютер әлемі. Республикалық журнал. – 2002. – №2. – Б. 20-21.

2. Жантелі Х. Оқытудың компьютерлік программаларын құру технологиясын жетілдіру // Халықаралық ғылыми-әдістемелік конференцияның еңбектері. – Шымкент, 2004. – Б. 446-449.

3. Халыкова Г және т.б. Электронды оқулықгы дайындаудың талаптары // Халықаралық ғылыми-әдістемелік конференциясының еңбектері. – Шымкент, 2004. – 469 б.

4. Досжанов Б., Альменаева Р. Казақ тілінде электрондық оқулыктар мен web-паракгар даярлау әдістері // Информатика негіздері. – 2002. – №3.

5. Сағымбаева А. Білімді тексерудің тестілік әдістемесі // Информатика негіздері. – 2002. – №2. – Б.15, 26.

6. Хольцшлаг М. HTML 4.0. – М., 2003. – 869 б.

7. Халыкова Г.З. Информатиканы оқыту әдістемесі. – Алматы: «Білім», 2000. – 196 б.

Ahmadjon Xashimov, Nodirbek Akbarov
(Farg'ona, Uzbekistan)

MATLAB MUHITIDA M-FAYLLAR BILAN ISHLASH IMKONIYATLARI

Hozirgi kunda barcha sohalarda olib borilayotgan barcha ilmiy izlanish ishlarning samaradorligini oshirish va natijalarni tahlil qilish maqsadida MATLAB muhitidan foydalanish qulay bo'lib qoldi. Matlab tizimi bu zamonaviy axborot texnologiyalarning yutuqlaridan biridir. Matlab tizimini quyidagi sohalarda qo'llash mumkin:

- matematika va hisoblash;
- algoritmlar ishlab chiqishda;
- hisoblash tajribasida, maketlar tuzish;
- berilganlarni tahlillash, natijalarni o'rganish va tasvirlash;
- ilmiy va muxandislik grafikasida;
- foydalanuvchining xususiy muhiti bilan birgalikda amaliy dasturlarni yaratish.

Zamonaviy kompyuter matematikasi matematik hisoblarni avtomatlashtirish uchun Eureka, Gauss, Derive, Mathcad, Mathematica, Maple va boshqa dasturiy tizimlar va dasturlarning to'plamlarini taklif qiladi. Ular orasida MATLAB imkoniyatlari va maxsuldorligi yuqoriligi bilan ajralib turadi.

MATLAB – bu vaqt sinovidan o'tgan matematik hisoblarni avtomatlashtirish tizimlaridan biridir. U matritsaviy amallarni qo'llashga asoslangan tizimning nomi MATrix LABoratory matritsaviy laboratoriyada o'z aksini topgan [1].

Matritsalar murakkab matematik hisoblarda, jumladan, chiziqli algebra masalalarini yechishda va dinamik tizimlar hamda ob'ektlarni modellashda keng qo'llaniladi. Ular dinamik tizimlar va ob'ektlarning holat tenglamalarini avtomatik ravishda tuzish va yechishning asosi bo'lib hisoblanadi. Bunga MATLABning kengaytmasi Simulink misol bo'lishi mumkin [1-rasm].

MATLAB ixtisoslashtirilgan matritsaviy tizim chegaralaridan chiqib universal integrallashgan kompyuterda modellash tizimiga aylandi. «Integrallashgan» so'zi bu tizimda qulay ifodalar va izohlar tahrirchisi, hisoblagich, grafik dasturiy protsessor va boshqalar o'zaro birlashtirilganligini bildiradi.

MATLAB tizimining vazifasi har xil turdagi masalalarni yechishda foydalanuvchilarni an'anaviy dasturlash tillariga nisbatan afzalliklarga ega bo'lgan va imkoniyatlari keng dasturlash tili bilan ta'minlashdir. Uning dasturlash tillari bilan integrallashuvi dasturning kengayuvchanligiga olib keldi.

MATLAB asosan matematik hisoblashlar, algoritmlarni yaratish, modellash, ma'lumotlarni tahlil qilish, tadqiq qilish va vizuallashtirish, ilmiy va injenerlik grafikasi, ilovalarni ishlab chiqish va boshqalar [2-rasm].

MATLAB kengayuvchi tizim, uni har xil turdagi masalalarni yechishga oson moslashtirish mumkin. Uning eng katta afzalligi tabiiy yo'l bilan kengayishi va bu kengayish m-fayllar ko'rinishida amalga oshishidir. Boshqacha aytganda, tizimning kengayishlari kompyuterning

doimiy xotirasida saqlanadi va MATLABning biriktirilgan (ichki) funksiyalari va protseduralari kabi kerakli vaqtda foydalanish uchun chaqiriladi.

Foydalanuvchi m-fayl matnli formatga ega bo'lganligi sababli unga har qanday yangi buyruqni, operatorni yoki funksiyani kiritishi va keyin undan biriktirilgan funksiya yoki operator kabi foydalanishi mumkin. MATLAB da yangi yaratilgan funksiya yoki prosedura fayl ko'rinishida diskda saqlanishi sababli operator va funksiyalar soni amalda chegaralanmagan.MATLAB ko'plab amaliy masalalarni yechish imkoniyatini beruvchi operatorlar va funksiyalarga ega. Ular yordamida ko'plab amaliy masalalarni yechish mumkin.MATLAB tizimining tili matematik hisoblashlarni dasturlash sohasida har qanday mavjud yuqori darajadagi universal dasturlash tillaridan boyroqdir. U hozirgi vaqtda mavjud bo'lgan deyarli hamma dasturlash vositalarini amalga oshiradi, jumladan, ob'ektga mo'ljallangan va vizual dasturlashni (Simulink vositalari yordamida) ham. Umuman olganda, MATLAB tizimidan foydalanish tajribali dasturlovchilar uchun o'z fikrlari va g'oyalarini amalga oshirish uchun cheksiz imkoniyatlar beradi.

MATLAB dasturlash tili yoki MATLAB tili – ma'lumotlarni matritsa ko'rinishida berilishi, hisoblash imkoniyatlari va grafik vositalarining kengligi nuqtai nazaridan olganda, yuqori darajali algoritmik til hisoblanadi. Shu o'rinda, MATLAB tili faqat MATLAB muhitida dasturlar yaratish va ishlatish uchun xizmat qiladi.Foydalanuvchilarni MATLABda yaratiladigan barcha dasturlari diskda saqlanadi va m kengaytmaga ega, shu sababli ular m-fayllar deyiladi.m-fayllar ikki turga bo'linadi:function va script m-fayllardir.

m –fayllar yaratishda MATLAB tilining quyidagi qoidalariga amal qilinishi lozim: o'zgaruvchilar e'lon qilinmaydi, metkalar ishlatilmaydi, shartsiz o'tish operatori go to ishlatilmaydi, dastur tugallanganligi qayd qilinmaydi.

MATLAB tizimida kvadrat tenglami berilgan koeffisentlar asosida yechishni funksiyali va script ko'rinishida ko'rib chiqamiz.Script m-faylda dasturning umumiy ko'rinishi:

tengiama.m

```
a=input('a koeffisentni kiriting ');
b=input('b koeffisentni kiriting ');
c=input('c koeffisentni kiriting ');
d=b^2-4*a*c;
if(d>=0)
   x1=(-b-sqrt(d))/2*a;
   x2=(-b+sqrt(d))/2*a;
   disp(x1);
   disp(x2);
else
   disp('Ushbu kvadrat tenglama rasional sonlarda echimga ega emas...');
end;
```

1-rasm. Script m-faylda dasturning umumiy ko'rinishi.

Ushbu m-faylni tenglama.m nomi bilan saqlab, Command Window oynasida ishga tushiramiz.

tengiama.m

```
a=input('a koeffisentni kiriting ');
b=input('b koeffisentni kiriting ');
c=input('c koeffisentni kiriting ');
d=b^2-4*a*c;
if(d>=0)
   x1=(-b-sqrt(d))/2*a;
   x2=(-b+sqrt(d))/2*a;
   disp(x1);
   disp(x2);
else
   disp('Ushbu kvadrat tenglama rasional sonlarda echimga ega emas...');
end;
```

2-rasm. Command Window oynasi.

Kvadrat tenglamani funksiyali m-faylini yaratishni ko‘rib chiqamiz. Funksiyali m-fayl yaratib unga quyidagicha dastur yoziladi.

```
function [x1,x2]=tenglama1(a,b,c)
d=b^2-4*a*c;
if d>=0
   x1=(-b-sqrt(d))/2*a;
   x2=(-b+sqrt(d))/2*a;
   disp('tenglama ildizlari');
   disp(x1);
   disp(x2);
else
   disp('Ushbu kvadrat tenglama rasional sonlarda echimga ega emas...');
end;
```

3-rasm. Funksiyali m-faylda dasturning umumiy ko‘rinishi.

Ushbu m-faylni tenglama1.m nomi bilan saqlab, Command Window oynasida ishga tushiramiz.

```
>> tenglama1(12,25,30)
Ushbu kvadrat tenglama rasional sonlarda echimga ega emas...
>> tenglama1(1,5,6)
tenglama ildizlari
   -3

   -2
```

4-rasm. Command Window oynasi.

M-fayllar bilan ishlash quyidagilarni o’z ichiga oladi:

- Asosiy (script-fayl) va qism dastur (function-fayl)larni ishlab chiqish;
- MATLABda M-fayllarni yaratish, tahrirlash va saqlash;
- M-fayllarni ishga tushirish;
- M-fayllarni sozlash.

MATLAB tizimining tili matematik hisoblashlarni dasturlash sohasida har qanday mavjud yuqori darajadagi universal dasturlash tillaridan boyroqdir. U hozirgi vaqtda mavjud bo’lgan deyarli hamma dasturlash vositalarini amalga oshiradi, jumladan, ob’ektga-mo’ljallangan va vizual dasturlashni ham. Umuman olganda, MATLAB tizimidan foydalanish tajribali dasturlovchilar uchun o’z fikrlari va g’oyalarini amalga oshirish uchun cheksiz imkoniyatlar beradi.

MATLAB tizimida yaratilgan dasturlarning ishlashi uchun MATLAB muhiti zarur. Lekin MATLABda yozilgan dasturlarni C va C++ dasturlash tillariga translayatsiya qiluvchi kompelyatorlar yaratilgan. Ular MATLAB muhitida tayyorlangan dasturlarni bajariluvchi dasturlarga aylantirish masalalarni hal qilish imkoniyatini beradi. MATALB tizimi uchun kompelyatorlar mustaqil dasturiy vositalardur.

ADABIYOTLAR

1. Matlab асослари / Т.Дадажонов, М.Мухитдинов. Ўзбекистон Республикаси. “Фан” нашриёти, 2008. – 631 б.

2. Дьяконов В.П., Абраменкова И.В. Matlab. Обработка сигналов и изображений. Специальный справочник. – СПб., 2002. – 602 с.

3. Электронный ресурс. – Режим доступа: http://www.ict.edu.ru/ft/004709/matlab.pdf.

Ahmadjon Xashimov, Nodirbek Akbarov
(Fergana, Uzbekistan)

USING LONG ARITHMETIC IN C++ PROGRAMMING LANGUAGE

Nowadays, demands for computer programs are increasing day by day. In the meantime, we face up to several problems while creating new programs and try to find the ways of solving them on time. One of these problems is working with huge numbers. In order to find solution for these problems, we are using C++ programming language. There are various types that work with numbers in this programming language. These types are demonstrated in the following table.

(Table-1)

Type	Volume, bayt	Border
unsigned short int	2	0 – 65535
short int	2	-32768 – 32767
unsigned long int	4	0 – 4294967295
long int	4	-2147483648 – 2147483647
int (16 razryad)	2	-32768 – 32767
int (32 razryad)	4	-2147483648 – 2147483647
unsigned int (16 razryad)	2	0 – 65535
unsigned int (32 razryad)	4	0 – 4294967295
Float	4	1,2e-38 – 3,4e+38
Double	8	2,2e-308 – 1,8e+308

Table-1. Types that work with numbers

If we focus on all types above, they have their own limits. It means that in calculations, we cant reach higher results because of these limits and there may appear some errors in accounts. In science, the way of solving these problems is called “long arithmetic”. In long arithmetic, not operating numbers but lines and vectors are used. We can say, this way is an adapted version of addition, subtraction, multiplication, division to the programming language.

In long arithmetic, we can fulfill subtraction, multiplication, division and other elementary functions with the help of processing machines. However, long arithmetic is widely used in the following areas:

- Working with microcontrollers
- In cryptography
- Mathematical and financial questions
- Sports programming (Olympics)

During the process of creating the program, number of problems arise in using and reading very large values. For example, if we consider the rate of the number value of 10, 500 numbers, it can’t be calculated by the number of standard variables in the program. Long arithmetic is used under similar conditions. We will analyze the program code that is done on this method.

1. First, we need to download to the program a list of necessary libraries.

```
#include <cstdlib>
#include <iostream>
#include <vector>
#include <stdio.h>
```

We will download extra vector library and stdio library to C ++ programming language standard library. The reason we keep all information in vector. In common language, vector can be described as "smart array". That is, the vector also keeps the same type values as an array. The main advantage is recognized as a change in the number of vector elements dynamic.

2. Set up to use standard Namespace.

```
using namespace std;
```

3. "large_number" elements "int" which is relevant to the type of vector and the "base", "int" type variable declaration.

```
typedef vector <int> large_number;
int base=1000*1000*1000;
```

4. The above declared that returns values in a vector type, adding function with two parameters that is relevant to this type.

```
large_number add(large_number x, large_number y)
{
 int carry=0;
     for(size_t i=0; i<max(x.size(), y.size())|| carry; ++i)
       {
         if(i==x.size())
           x.push_back(0);
              x[i]+=carry+(i<y.size() ? y[i]:0);
           carry=x[i]>=base;
         if(carry) x[i]-=base;
       }
 return x;
}
```

We add x and y variables with the help of this function, x variable will be used and returned as x result.

5.This function also sends back values in the above stated vector type and receives styrene and vector-type parameters, and called “read”.

```
large_number read(string s, large_number x)
 {
     for(int i=(int)s.length(); i>0; i-=9)
       if (i<9)
         x.push_back(atoi(s.substr(0,i).c_str()));
       else
     x.push_back(atoi(s.substr(i-9,9).c_str()));
  return x;
 }
```

This function adds to the end of the vector string-type s variable value to the vector type x variable value step by step converting 9 characters into x number with the help of "atoi" function. In this case, the number of type line is placed in reverse order to the vector.

6. Printing the parameters of vector type and returning no values function.

```
void print(large_number x)
 {
    printf ("%d", x.empty() ? 0: x.back());
       for (int i=(int)x.size()-2; i>=0; --i)
    printf ("%09d", x[i]);
 }
```

We use this function when printing vector values. If you pay attention, the information in the vector is being printed in reverse order. Because the reverse was the case in vector line too. In order to have correct answer reverse order is required here as well.

7. The main part of the program.

```
int main(int argc, char *argv[])
 {
   large_number x,y,z;
     string number_1, number_2;
       cout<<" First number=  "; cin>>number_1;
       cout<<" Second number= "; cin>>number_2;
       x=read(number_1, x);
       y=read(number_2, y);
       z=add(x,y);
     cout<<" The result=    ";
   print(z);
   cout<<endl;
system("PAUSE");
return EXIT_SUCCESS;
 }
```

Here is added and the collection of vector-type x, y, z, typical of the screen to read the data string number_1, number_2 variables are declared number_1 and number_2 them learn to read, number_1 and number_2 "read" function, x and y variables, "add" setting x variable value of the sum z mastered the "print" function in the z recognize the value.

By running the application code, as x proof we try to add the larger numbers than above stated types limit with the help of this program.

```
First number=  3005198612051988160120162017
Second number= 1902196403121965300508082702
The result=    4907395015173953460628244719
Для продолжения нажмите любую клавишу . . .
```

And we can see the program is working properly. We will be able to work with huge numbers in this program.

It can be concluded that we can work with the huge numbers using the long arithmetic program. Using long arithmetic program in solving complex questions and creating various programs ensures correct operation of the program.

LITERATURES

1. Horowitz E., Sahni S., Anderson-Freed S. Fundamentals of data structures in C, Second edition, University Press(India), New Delhi, 2008.

2. Электронный ресурс. – Режим доступа: http://e-maxx.ru/algo/big_integer.

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ / ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 512.13

Мейрамкул Абдрахманова, Сағидолла Абсадық
(Арқалық, Қазақстан)

ТРИГОНОМЕТРИЯЛЫҚ ТЕҢСІЗДІКТЕРДІ СТАНДАРТТЫ ЕМЕС ЖОЛМЕН ШЕШУ ӘДІСТЕРІ

Мақалада тригонометриялық теңсіздіктерді стандартты емес жолмен шешу әдістері қарастырылған.

Негізгі сөздер: *тригонометриялық теңсіздіктер, бірлік шеңбер, тригонометриялық функциялар, тепе-тең түрлендірулер.*

In article is considered methods of solving non-standard way trigonometric inequalities

Keywords: *trigonometric inequalities, range of units, trigonometric functions, the identity transformation*

Тригонометриялық теңсіздіктерді шешуді қарапайым тригонометриялық теңсіздіктерді шешуден бастаймыз. Себебі кез келген тригонометриялық теңсіздіктер тепе-тең түрлендірілгеннен кейін мына теңсіздіктердің ең болмағанда біреуіне келеді:

$$\begin{array}{l}\sin x \le a, \sin x \ge a, \sin x < a, \sin x > a;\\ \cos x \le a, \cos x \ge a, \cos x < a, \cos x > a;\\ tgx \le a, tgx \ge a, tgx < a, tgx > a;\\ ctgx \le a, ctgx \ge a, ctgx < a, ctgx > a;\end{array} \qquad (1)$$

мұндағы $a \in R$.

(1) түрінде берілген теңсіздіктер қарапайым тригонометриялық теңсіздіктер деп аталады.

Тригонометриялық теңсіздіктерді шешу алгоритмі:

1) тригонометриялық теңсіздікті қарапайым тригонометриялық (1) теңсіздікке келтіру;

2) бір координаталық жазықтықта теңсіздіктің құрамында берілген тригонометриялық функцияның графигін салу және $y = a$ түзуін жүргізу;

3) функциялар графиктерінің қиылысу нүктелерін белгілеу;

4) берілген теңсіздікті қанағаттандыратын қисықтың бөлігін, сосын *Ox* осіндегі негізгі аралықты (координаталар басына жақын орналасқан аралықты) анықтау;

5) берілген теңсіздікте көрсетілген функцияға кері тригонометриялық функцияның мәнін ескеріп, негізгі аралықтың шеткі нүктелерінің абциссаларының мәнін табу;

6) тригонометриялық функцияның периодтылық қасиетін пайдаланып, теңсіздіктің жалпы шешімін жазу [1, 81 б.].

Тригонметриялық теңсіздіктерді шешуге мысалдар қарастырайық.

1-мысал. $\sin x \ge \frac{1}{2}$ теңсіздігін шешейік.

Теңсіздікті шешу үшін $y = \sin x$ функциясының графигі синусоида қисығы мен $y = \frac{1}{2}$ түзуін координаталық жазықтықта салсақ, $y = \frac{1}{2}$ түзуі синусоиданы шексіз көп нүктелерде қиып өтеді.

Берілген теңсіздікті қанағаттандыратын синусоида қисығының бөліктері $y=\frac{1}{2}$ түзуінен жоғары орналасқан. Абцисса осінің оң жағында орналасқан бірінші кесіндінің ұштарын x_1, x_2 деп белгілеп, олардың мәндерін анықтайық. Ол үшін $\arcsin\frac{1}{2}=\frac{\pi}{6}$ екенін ескереміз. Сонда $x_1=\frac{\pi}{6}, x_2=\pi-\frac{\pi}{6}=\frac{5\pi}{6}$ шығады.

Демек, $\frac{\pi}{6}\le x\le\frac{5\pi}{6}$. Берілген теңсіздіктің толық шешімін жазу үшін $y=\sin x$ функциясының периодтылық қасиетін пайдаланамыз: $\frac{\pi}{6}+2\pi n\le x\le\frac{5\pi}{6}+2\pi n, n\in Z$.

Жауабы: $\left[\frac{\pi}{6}+2\pi n;\frac{5\pi}{6}+2\pi n\right], n\in Z$.

2-мысал. $tgx<1$ теңсіздігін шешейік.

Берілген $tgx<1$ теңсіздігін шешу үшін $y=tgx$ функциясының графигі мен $y=1$ түзуін бір координаталық жазықтықта салсақ, $y=1$түзуі тангенсоиданы шексіз көп нүктелерде (әрбір периодта бір рет) қияды.

Берілген теңсіздікті қанағанттандыратын тангенсоиданың бөліктері $y=1$ түзуінен төмен орналасқан. Енді $arctg1=\frac{\pi}{4}$ екенін ескерсек, онда графиктердің $\left(-\frac{\pi}{2};\frac{\pi}{2}\right)$ интервалындағы қиылысу нүктесінің абциссасы $x=\frac{\pi}{4}$. Демек, берілген теңсіздік шешімінің негізгі аралығы $\left(-\frac{\pi}{2};\frac{\pi}{4}\right)$, яғни $-\frac{\pi}{2}<x<\frac{\pi}{4}$. Енді $y=tgx$ функциясының периодтылығын ескеріп, берілген теңсіздіктің барлық шешімдерін анықтаймыз: $-\frac{\pi}{2}+\pi n<x<\frac{\pi}{4}+\pi n, n\in Z$.

Жауабы: $\left(-\frac{\pi}{2}+\pi n;\frac{\pi}{4}+\pi n\right), n\in Z.$

Тригонометриялық теңсіздіктің шешу жолдарын шеңберден есептеу көрнекті екенін білеміз.

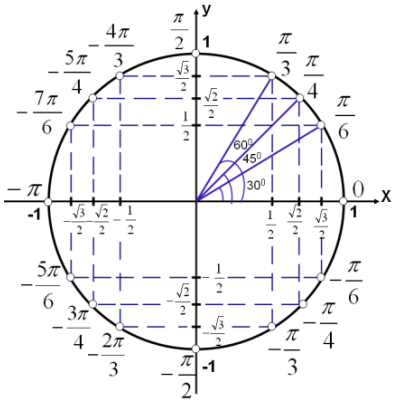

Шеңберден тригонометриялық функцияларға кері функцияны да анықтайды.

$\sin x\le a,\ \sin x\ge a,\ \sin x<a,\ \sin x>a; a\in R.$

Осы теңсіздіктерді шешуде у осінен а нүктесінен басымызды оңға және солға бұру арқылы шеңбермен қиылысу нүктесін табамыз. Егер теңсіздік кем болса, онда сол табылған нүктелерден төмен орналасқан доға аралығы болады. Шеңбер бойынан бірінші нүктесін

тапқаннан соң, екінші нүктесін жазу үшін сағат тілімен бағыттас жүреміз. Сағат тілімен бағыттас айналдыратын болсақ, онда шеңбер бойындағы нүктелер қарама-қарсы таңбамен I ширектегі нүктелер IV ширекке, II ширектегі нүктелер III ширекке, III ширектегі нүктелер II ширекке орналасады. Сонда $-\frac{7\pi}{6} < x < \frac{\pi}{6}$ болады.

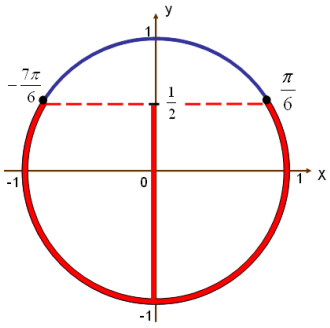

Сурет 1. Тригонометриялық теңсіздіктің шешу жолдары

Ал егер артық болса, $\left(\sin x \geq \frac{1}{2}\right)$ у осінің а нүктесінен басымызды оңға бұрып шеңбермен қиылысқан бірінші нүктесін тапқаннан соң, сағат тіліне қарсы бағытта жүріп, а нүктесінің сол жағында жатқан, (а нүктесіне қарағанда симметриялы) шеңбермен қиылысқан екінші нүктесін жазамыз. Осы табылған нүктелерден жоғары орналасқан доға аралығы болады $\frac{\pi}{6} < x < \frac{5\pi}{6}$ (2-сурет).

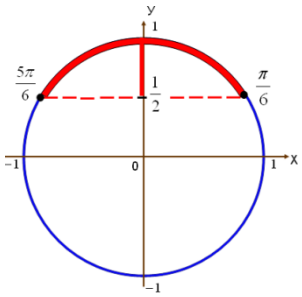

Сурет 2. Тригонометриялық теңсіздікті шешу жолдары

$\cos x \leq a$, $\cos x \geq a$, $\cos x < a$, $\cos x > a, a \in R$;

Бұл теңсіздіктерді шешуде x осінің а нүктесінен басымызды жоғары көтеру және төмен түсіру арқылы, шеңбер бойымен қиылысқан нүктелерді табамыз.

Егер теңсіздік кем болса, онда шеңбермен қиылысқан нүктелермен керіліп тұрған доғаның сол жақ бөлігі, мысалы: $\cos x < -\frac{\sqrt{3}}{2}$; болса $\frac{5\pi}{6} < x < \frac{7\pi}{6}$ (3-сурет) болады. Ал егер артық болса, $\left(\cos x > \frac{\sqrt{3}}{2}\right)$ онда x осінің а нүктесінің оң жақ бөлігі. Басымызды жоғары көтеріп шеңбер бойынан бірінші нүктені тапқан соң, сағат тілімен бағыттас жүре отырып, а нүктесінен басымызды төмен түсіргендегі шеңбермен екінші қиылысу нүктесін жазамыз. Осы нүктелермен керіліп тұрған доғалардың оң жақ бөлігі $-\frac{\pi}{6} < x < \frac{\pi}{6}$ аралығы (3 -сурет) болады [2, с. 64].

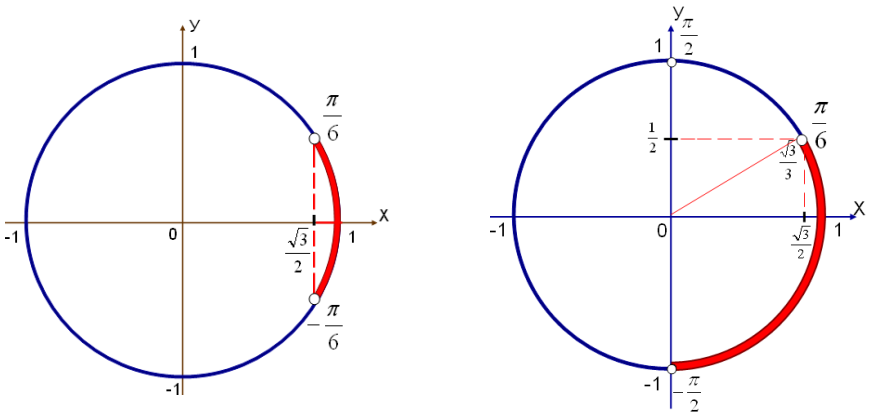

Сурет 3. Тригонометриялық теңсіздіктің шешу жолдары

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Меңдіғарина З, Тоқтамысов И. Математика есептерінің жинағы. – Алматы: Мектеп, 1987. – 81 б.

2. Әбілқасымова А.Е, Есенова М.И., Кенеш Ә.С, Абуова А.Ө. Орта мектепте математика есептерін шығаруға үйретудің әдістемелік негіздері. – Алматы, 2004. – 64 б.

УДК 514.112

Мейрамкул Абдрахманова, Ұлмекен Ғали, Қуанышбай Қарсақбаев
(Арқалық, Қазақстан)

ГЕОМЕТРИЯЛЫҚ ҰҒЫМДАРДЫ ОҚЫТУДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ ТАНЫМДЫҚ ІС-ӘРЕКЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Мақалада геометриялық ұғымдарды оқытуда оқушылардың оқу танымдық іс-әрекеттерін қалыптастыру жолдары қарастырылған.

Негізгі сөздер: *тектік ұғым, түрлік ұғым, ұғым көлемі, ұғым мазмұны, ұғымдарды жіктеу.*

In article is considered the formation of cognitive educational actions of pupils when teaching geometric concepts.

Keywords: *mother concept, a different concept, concept volume, the content of the concept, the concept of classification.*

Біздің әрбір сөйлеміміздің сөзі белгілі бір нысандардың тобын анықтайды, құбылыстардың өзара қатынасын бейнелейді. Заттар арасындағы құбылыстар мен қатынастардан, олардың нақты қасиеттерінен жалпылап қорытынды шығарылса, бұл олар туралы белгілі бір ұғым болады. Әрбір түсінік сөзбен бірге сәйкес түрленеді, сөз сөйлем туралы түсінікті елестетуге қызмет етеді. «Ұғым» термині біздің санамызда кейбір нысандарды, шындықтың қатынастары мен процестерді, кейбір заттар сыйпатының бейнесін белгілеу үшін қолданылады. Математикалық ұғым біздің ойымызда белгілі формада нақты жағдайдан абстракцияланған шындыққа көшуді бейнелейді. Бір зат екінші заттан әр түрлі сапалары мен белгілері, немесе ерекшеліктері арқылы ажыратылады. Әр түрлі нысандардан: жеке қасиеттерді, жалпы қасиеттерді бөліп аламыз. Нысандар қасиеттерінің адам миында ерекше бейнелену процесін – ұғым деп атайды: - ұғым жоғары дәрежеде ұйымдасқан материяның жемісі; - ұғым материалды дүниені бейнелейді; - ұғым – жалпылау, таным тәсілі ретінде қолданылады; - ұғым адам қызметінің әрқилылығын білдіреді; - адам санасына

ұғымның қалыптасуы оның тікелей сөз, жазу не символ арқылы өрнектелуінен қалыптаспайды, - әрбір ұғым өзіне нысандар белгілерін біріктіреді (заттардың қатынасы).

Ұғым мазмұннан және көлемнен тұрады. Ұғым көлемі – осы белгілерге жататын барлық нысандарды білдіреді, ал нысандардың сипаттамалық қасиеті осы ұғымның мазмұны болады. Мысалы, «Үшбұрыш» ұғымы мүмкін болатын барлық үшбұрыштар белгілерін білдіреді. (Мұндағы тікбұрышты, теңбүйірлі, теңқабырғалы үшбұрыш деген түрлері ұғымның көлемі болады және сипаттамалық қасиеттерге: үш қабырғасы, үш төбесі, үш бұрышы жатады (ұғымның мазмұны құралады); «теңдеу» ұғымы – барлық мүмкін болатын теңдеулер белгілерін біріктіреді (көлемі) және сипаттамалық қасиеті – бірнеше айнымалылардан және айнымалылардың әртүрлі дәрежелерінен, сол айнымалылардың әртүрлі функцияларынан тұратын теңдік болады. Басқаша айтқанда, (ұғымның мазмұны) ұғымның мазмұны анықтама арқылы, көлемі – классификациялау жолымен табылады [1, 28 б.].

Ұғымды тегі және түрлік ерекшеліктері бойынша анықтау үшін алдымен қандай да бір ұғым таңдалынады да, ол ұғымның белгілі бір – түрлік ерекшелігі бойынша одан басқа ұғым бөлініп алынады. Бөліп алынған ұғымда тектік ұғымның барлық белгілері сақталады да, оған қандай белгілер бойынша бөлінгенін білдіретін жаңа белгілер қосылады. Алғашқы ұғым тектік ұғым немесе ұғымның тегі, одан бөлініп алынған ұғым түрлік ұғым немесе анықталатын ұғым делінеді. Тектік ұғымнан түрлік ұғымды (анықталатын ұғымды) бөліп алатын белгі *түрлік айырмашылық* немесе *түрлік ерекшелік* деп аталынады. Мысалы, параллелограмның анықтамасы былай тұжырымдалады: "Параллелограмм деп қарама-қарсы қабырғалары параллель төртбұрышты айтады". Бұл анықтамадағы тектік ұғымның аты – төртбұрыш, анықталатын ұғым параллелограмм, ал түрлік айырмашылық – қарама-қарсы қабырғалары параллель. Анықтама қандай түрде тұжырымдалғанына қарамастан, оның құрамында анықталатын ұғым, ұғымның тегі және анықталатын ұғымды, оның тектік ұғымынан ажыратып тұратын түрлік белгілері болатындығын оқушы жақсы білуі тиіс. Сондықтан оқушы ұғымның анықтамасын айтудан бұрын мынадай екі нәрсені ой елегінен өткізіп алады: 1) Анықталатын ұғымның ең жақын тегі қандай? 2) Анықталатын ұғымды оның ең жақын тегінен бөліп тұратын түрлік ерекшелігі қандай?

Ұғымдарға анықтама беру, оның ең жақын тегі бойынша жүзеге асырылады. Жоғарыдағы келтірілген параллелограмның анықтамасы, ол оның ең жақын тегі төртбұрыш арқылы анықталған. Әрине, параллелограмды көпбұрыш арқылы да анықтауға болар еді, ондай жағдайда анықталатын ұғымға қосымша түрлік ерекшеліктер қосуға тура келеді. Сондықтан ұғымның тегі туралы әңгіме болғанда, оны ең жақын тегі деп түсінуіміз керек. "Шеңбер деп берілген нүктеден бірдей қашықтықта жатқан жазықтық нүктелерінен тұратын фигураны айтады". Бұл анықтамадағы анықталатын ұғым – шеңбер, түрлік ерекшелік немесе ұғымның құрылу жолы – бір нүктеден бірдей қашықтықтағы барлық нүктелер, тегі – фигура. "Екі жақты бұрыш деп ортақ бір түзумен шектелетін екі жарты жазықтықтан жасалған фигураны айтады". "Пирамида дегеніміз – жазық көпбұрыштан, ол көпбұрыш жазығында жатпайтын нүктеден және сол нүктені көпбұрыштың нүктелерімен қосатын барлық кесінділерден тұратын көпжақ" т.б. анықтамалар генетикалық анықтаманың мысалдары бола алады.

Оқушылардың логикалық ойлауын жетілдіруде ұғымдарды жіктеудің маңызы ерекше. Бөлу және жіктеу амалдарын жүзеге асыру нәтижесінде оқушылар ұғымдардың көлемі мен мазмұны, белгілері, тектік ұғымды көрсете алу және олардың түрлік ұғымдарын табу т.б. сияқты ұғымдармен жүргізілетін жұмыстарды меңгерсе, екінші жағынан жіктеу арқылы осы білімдерді тиянақтауға мүмкіндік туады.

Ұғымдарды түрлі топтарға бөлумен таныстыру ұғымдарды қалыптастыруда, есептер мен мысалдар шығаруда қажетті құрал болып табылады. Жіктеу оқушылардың танымдық қызметі үшін де маңызды. Тектік ұғымдарды түрлік бөліктерге бөлу арқылы оны тереңірек және толық зерттеуге мүмкіндік туады.

Ұғымдарды жіктеу үшін бөлу, жіктеу (немесе бөлу) негізі деген не, жіктеу кезінде

қандай ережелерді басшылыққа алу керек т.б. мәселелерді айқын білуге тура келеді. Сонымен қатар ұғымдарды жіктеу оқушылардың белгілі бір іс-әрекеттер тізбегін орындауымен де сипаттайды: алдымен жіктеу негізі болатын, ұғымның қандай да бір белгілері таңдап алынады; таңдап алынған негіз бойынша жіктеу ережелерін сақтай отырып, жіктеу жүзеге асырылады.

Ұғымдарды қандай да бір белгілері бойынша бір-бірімен үйлеспейтін бөліктерге ажырату амалы бөлу деп түсініледі. Мұндағы бөлінетін ұғым – ұғымның тегі (немесе бөлінгіш ұғым), одан бөлініп алынғандары – түрлік ұғымдар (бөлу мүшелері) болады. Ұғымды бірнеше бөліктерге бөлетін белгісі бөлудің негізі деп аталынады. Бөлудің негізі түрлік ерекшелік болып табылады.

Егер үшбұрышты бөлу негізінде оның бұрыштарын алатын болса, онда ол сүйір бұрышты, тікбұрышты, доғал бұрышты үшбұрыштарға, ал қабырғалары бойынша бөлетін болсақ – тең қабырғалы, тең бүйірлі, әр түрлі қабырғалы үшбұрыштар болар еді. Бөлудің ерекше түрі – жіктеу. Жіктеу ұғымының елеулі белгілері бойынша бөліктерге бөліп коймастан, ол бөліктердің өзін тағы да майда бөлікшелерге ажыратады.

Үшбұрыш ұғымының бөлігі болатын тікбұрышты үшбұрышты тағы да екі қабырғасы тең болатын және екі қабырғасы тең болмайтын екі бөлікке бөлшектеуге болады. Тең бүйірлі үшбұрыш та екіге бөлінеді: тең бүйірлі тікбұрышты үшбұрыш, тең бүйірлі тікбұрышты емес үшбұрыш [2, 76 б.].

Есептерді шығаруда математикалық ұғымдарға талдаулар жасау математиканы оқытудың сапасын арттырады. Оқыту технологиясының басты ерекшелігі білімді меңгеру деңгейі анализден бастап, синтез бағытында жоғарылай түсуінде, яғни оқушының бірінші сатыдан шығармашылық сатыға жетуіне ыңғайлы жағдай жасау.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қаңлыбаев Қ.И. және т.б. Математиканы оқыту әдістемесі: Оқулық. – Алматы, 2013. – 28 б.

2. Әбілқасымова А.Е., т.б. Математиканы оқытудың теориясы мен әдістемесі: Оқу құралы. – Алматы, 1998. – 72 б.

УДК 510.2

Мейрамкул Абдрахманова, Ақерке Жақсыбек, Ұлжайна Шегебай
(Арқалық, Қазақстан)

АЛГЕБРА ЭЛЕМЕНТТЕРІН ОҚЫТЫП-ҮЙРЕТУ БАРЫСЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ ТАНЫМДЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Мақалада алгебра элементтерін оқытып-үйрету барысында оқушылардың оқу танымдық іс-әрекетін ұйымдастыру жолдары қарастырылған.

Негізгі сөздер: *тізбек, арифметикалық прогрессия, теңдеулер, теңбе-тең түрлендірулер.*

In article is considered the training elements of algebra students in the learning of cognitive activity.

Keywords: *sequence, arithmetic progression, equation, identity transformation.*

Оқыту процесінде ғылыми ұғымдарға анықтама беру екі жолмен жүзеге асырылады: нақтылы-индуктивті, абстрактілі-дедуктивті. Бірінші жолда ұғымның анықтамасы бірден тұжырымдалмайды. Мұнда ұғым туралы алғашқы түсініктердің пайда болуын, термин енгізу, символиканы түсіндіру, елеулі қасиеттерін ажырату, анықтама құру, ұғымды

қарапайым жағдайларда қолдану, соңында ұғымды пәннің өзінде және аттас пәндерде қолдану жүзеге асырылады. Бұл көбінесе төменгі және орта сыныптарда пайдаланылады. Екінші жол бойынша ұғымның анықтамасы алғашқы түсініктемелер жасалынбай, дайын түрде тұжырымдай отырып енгізіледі. Бұл негізінен орта және жоғарғы сыныптарда пайдаланылады. 7-9 сыныптардағы математика курсында жаңа ұғымдардың анықтамасын енгізуді төмеңдегідей сүлбе арқылы жүргізген тиімді екендігін тәжірибе көрсетуде: нақты мысалдар негізінде ұғым туралы алғашқы түсініктер жасау; ұғымның елеулі қасиеттерін ажыратып көрсету және анықтаманы оқушылардың өздері тұжырымдауды ұйымдастыру; ұғымның дәл анықтамасын тұжырымдау; терминнің (символдың) мағынасын, яғни терминнің сөзбе-сөз мағынасы мен ұғымның анықтамасы арасындағы байланысты ашу; ұғымның қолданбалық қызметін көрсету.

Мысалы, “арифметикалық прогрессия” ұғымын осы сүлбе бойынша енгізуді қарастырайық. Мұғалім көптеген әр түрлі тізбектердің ішінде “арифметикалық прогрессия” деп аталатын тізбектің ерекшеленіп көрінетіндігін айтады. Алдын ала дайындалған кестеде келтірілген әр түрлі тізбектердің ішінен арифметикалық прогрессия болатын тізбекті көрсетеді. Оқушылардан осы тізбектердің қандай ерекшеліктері бар екендігін табуды ұсынады. Ол үшін оқушылар мынадай сұрақтарға жауап береді: тізбектің бірінші мүшесін ата; осы тізбектің екінші мүшесін қалай алуға болады; екіншісін білгеннен кейін, үшінші мүшесін қалай табуға болады; алдыңғы мүшесі белгілі болса, кейінгі мүшесін қалай алуға болады; берілген тізбектің құрылуыңда тұрақты болып қалатын санды айт, арифметикалық прогрессияның анықтамасын тұжырымдауға тырысыңдар. Мұғалім енгізілген ұғымның дәл анықтамасын тұжырымдап, оқушылардан оны қайталап сұрайды. Одан кейін бұл анықтамадағы енгізілген ұғым тектік ұғым, түрлік белгіні көрсететін сөздерді табуды ұсынады [1, 56 б.].

Оқушылардың алгебрада логикалық мәдениетін жетілдірудің осындай мақсатты-әдістемелік бағыттарын жүзгеге асыру, олардың алгебралық ұғымдарды саналы игеруін қамтамасыз ететіндігін тәжірибе көрсетуде.

Ұғымдарды әр түрлі негіз бойынша жіктеуге болады. Ұғымдарды әр түрлі белгілеріне байланысты болуы түрлік өзгерістегі белгілер бойынша жіктеу деп аталынады. Мысалы, алгебрада теңдеулерді дәреже көрсеткішіне байланысты бірінші дәрежелі, екінші дәрежелі үшінші дәрежелі т.с.с. жіктейді. Квадрат теңдеулерді х-тің коэффициенті және бос мүшенің нөлге тең болу, болмауына қарай толық және толымсыз квадрат тендеулер ажыратылады. Егер теңдеулерді белгісіздердің санына байланысты жіктейтін болсақ, онда оларды бір белгісізі бар, екі белгісізі бар, үш белгісізі бар теңдеулер деп бөледі. Теңдеулер жүйесін сызықтық теңдеулер жүйесі, біреуі бірінші дәрежелі, ал екіншісі екінші дәрежелі теңдеулер жүйесі т.б. деп жіктеуге болады.

Түрлік өзгерістегі жіктеу, бір мезгілде ұғымның бірнеше белгісі бойынша да жүргізілуі мүмкін. Мысалы, екі белгісізі бар бірінші дәрежелі теңдеу, екі белгісізі бар екінші дәрежелі теңдеу т.б.

Алгебра курсында оқушыларды қарапайым дедуктивтік ой қорытуға үйрету - дәлелдеулер жүргізудің ең басты элементі. Мысалы, “2,5 және - 2,5 сандары $x^2=6{,}25$ теңдеуінің шешімі болатындығын дәлелдеу керек болсын”.

Бұл есепті шығару үшін оқушылар берілген сандарды теңдеудегі белгісіздің орнына қойғанда теңдік дұрыс болса, дәлелдеуді орындадық деп есептейді. Ал шын мәнінде оқушылардың дәлелдеудің мағынасын дұрыс түсінуі үшін не себепті, қандай негізге сүйеніп дәлелденіп отырғанының ара жігін ашу керек болады. Бұл қарастырылып отырған мысалдағы дәлелдеудің негіздемесін мынадай сөйлем тиянақтайды: “Егер *а* саны берілген теңдеуді дұрыс тендікке айналдырса, онда тендеудің шешімі болады”. Сонда берілген есепті шығарудың жеткілікті негізі: $(2{,}5)^2 = 6{,}25$ және $(-2{,}5)^2 = 6{,}25$.

Сонымен оқушы былай пайымдайды: “Егер 2,5 және -2,5 саңдарын берілген теңдеудегі белгісіздің орнына қойғанда теңдеу дұрыс тендік болса, онда ол сандар теңдеудің түбірі

болады". $(2,5)^2 = 6,25$ және $(-2,5)^2 = 6,25$ дұрыс тендік болғандықтан, 2,5 және -2,5 сандары $x^2 = 6,25$ тендеуінің түбірлері.

Тағы бір мысал қарастырайық: $\frac{2x-1}{4-x}$ өрнегінің х-тің қандай мәндерінде мағынасы болмайды". Есепті шығару үшін ой қорыту былай жүргізіледі: "Егер бөлшектің бөлімі нөлге тең боса, онда бөлшектің мағынасы болмайды. x=4 болғанда берілген бөлшектің бөлімі нөлге тең, олай болса x = 4 болғанда, $\frac{2x-1}{4-x}$ өрнегінің мағынасы жоқ".

Алгебраны оқыту процесінде ең маңызды мәселелердің бірі – теңбе-тең түрлендірулер идеясын игеру болып табылады. Бұл идеяның мәні мынада: бұрын қорытылып шығарылған ережелерді және теориялық негіздемелерді басшылыққа ала отырып, берілген өрнекті белгілі бір түрге келтіру нәтижесінде алдымызға қойған мақсат орындалды деген қорытындыға келу. Қандай да бір теориялық материалдарды оқыту немесе теңдеулер мен теңсіздіктерді шығару барысында теңбе-тең түрлендірулер жасай отырып, біз шын мәнінде дәлелдеулер жүргіземіз [2, 63 б].

Мысалы, $3(x+1) + x < 4(2 + x)$ теңсіздігін дәлелдеу керек болсын.

(a<b) =>(a-b>0) теоремасының негізінде $3(x+1) + x < 4(2 + x) \Rightarrow 3(x+1) + x - 4(2 + x) < 0$ болады. Теңсіздіктің сол жағын түрлендірсек:

$(3x + 3 + x - 8 - 4x < 0) \Rightarrow (-5 < 0)$.

Сонымен, бұл табылған $-5<0$ дұрыс теңсіздігі берілген теңсіздікті дәлелдеудің жеткілікті негізі болып табылады.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Кенеш Ә. Математикалық ұғымдарды оқыту негіздері. Оқуқұралы. – Алматы, 2000. – 56 б.

2. Әбілқасымова А. Е. Математика мұғалімінің әдістемелік дайындығын қалыптастыру. – Алматы, 2004. – 63 б.

УДК 371.31

Nigorakhon Mirzakarimova
(Fergana, Uzbekistan)

THE USED METHOD OF UNIQUE TEST OF SETS LONG ANSWER BY FOUND B.BLUM TAKSONOMY TO CONTROL AND CHECK THEIR STUDENTS BY THAT THEORY OF COMPARISONS ELEMENTS

В этой статье приводятся стандартные и нестандартные тесты для определения уровня и оценки знаний студентов по модулю "Элементы теории сравнения".

Ключевые слова: *сравнения, таксономия Б. Блума, функция Эйлера, теорема Эйлера, теорема Ферма, символ Лежандра, символ Якоби, цепные дроби.*

The given article illustrates the standard and non standard tests used in evaluating students knowledge by the module of "The elements of theory of comparisions".

Keywords: *comparision, B.Blum taksonomy, Eyler's number function, Eyler's theorem, Ferma's theorem, Lejandr's symbol, Yakobe's symbol, Continued fractions*

It is expedient which, explain of level students' knowlege by clear theme for student's knowing, understanding, usering, analyzing and checking by B.Blum taksonomy. For this the student ought to explain by object of theme, definition to their, give opinion for rewriting ,confirm to clear situation and phonomenon or separate of unique peculiarity of object, analyse to given information sufficiently or not for solved the problem, the use of learned way in other situations.

We used method in above doesn't give enough result for the level of student's knowing, understanding, using, analyzing, synthezing and to achieve goal. Especially,the use of standard tests to explore students level of students analyzing, syntezing and probe are negligible. The following theory of comparisons elements recommendation for solve this type of problem.

I. The execise, to Control and probe the student's level of achieve by B.Blum taksonomy which used long answer's unique test.

1. Match the following formula and fit conception of math.

1) Eyler's number function 2) Eyler's theorem
3) Ferma's theorem 4) Lejandr's symbol
5) Yakobe's symbol 6) Continued fractions

(Table is given which is not filled)

$\left(\frac{a}{p_1 p_2 \dots p_n}\right)$	$a^{\varphi(m)} \equiv 1 (\mathrm{mod}\, m)$	$\frac{a}{b} = [q_0, q_1, \dots, q_n]$	$a^{p-1} \equiv 1 (\mathrm{mod}\, p)$	$\varphi(m)$	$\left(\frac{a}{p}\right)$

Answer:

$\left(\frac{a}{p_1 p_2 \dots p_n}\right)$	$a^{\varphi(m)} \equiv 1 (\mathrm{mod}\, m)$	$\frac{a}{b} = [q_0, q_1, \dots, q_n]$	$a^{p-1} \equiv 1 (\mathrm{mod}\, p)$	$\varphi(m)$	$\left(\frac{a}{p}\right)$
5	2	6	3	1	4

2. Complete with number to table's given formula's extended.

1) 1 2) $\left(\frac{a}{p_1}\right)\left(\frac{a}{p_2}\right)\dots\left(\frac{a}{p_n}\right)$ 3) $1 (\mathrm{mod}\, p)$ 4) $p-1$

5) $1 (\mathrm{mod}\, m)$ 6) $m\left(1-\frac{1}{p_1}\right)\dots\left(1-\frac{1}{p_n}\right)$

(Table is given which is not filled)

$\varphi(m) =$	$a^{\varphi(m)} \equiv$	$\left(\frac{a}{p_1 p_2 \dots p_n}\right) =$	$\varphi(p) =$	$\left(\frac{1}{p}\right) =$	$a^{p-1} \equiv$

Answer:

$\varphi(m) =$	$a^{\varphi(m)} \equiv$	$\left(\frac{a}{p_1 p_2 \dots p_n}\right) =$	$\varphi(p) =$	$\left(\frac{1}{p}\right) =$	$a^{p-1} \equiv$
6	5	2	4	1	3

II. The execise, to Control and probe the student's level of analyse by B.Blum taksonomy which used long answer's unique test.

1.Which of them correct the following proposition

A) If $ax \equiv b (\mathrm{mod}\, m)$ and *(a;m)=d,* where, $b \vdots d$, then the given comparison has noy solve.

B) If $a \equiv b (\mathrm{mod}\, m)$ and *b>m* and where $b = m \cdot n + k$, then the given comparison is equivalent to $a \equiv k (\mathrm{mod}\, m)$.

C) $\left(\frac{a}{p}\right)$ and $a = p \cdot n + m$ then $\left(\frac{a}{p}\right) = \left(\frac{n}{p}\right)$ is hold.

D) $\left(\frac{a}{p}\right)$ and $a = p \cdot n + m$ then $\left(\frac{a}{p}\right) = \left(\frac{m}{p}\right)$ is hold.

E) $\left(\frac{a^2}{p}\right) = \left(\frac{a}{p}\right)^2 = -1$ holds.

Answer: _____(it distributed is not filled to students)

Answer: A,B,D_

2. Write the numbers to boxes by $ax \equiv b(\mathrm{mod}\, m)$ to solve this comparison.

1) divide both sides of comparison by d;
2) Find *(a,m)=d* ;
3)To choose some method to solve a new $a_1 x \equiv b_1(\mathrm{mod}\, m_1)$ comparison
4) We write the roots be given modulo *m*
5) Find $x \equiv x_0(\mathrm{mod}\, m_1)$
6) We find *d* root's by *(d-1)* addition to x_0 .

Answer: (Table is given which is not filled)

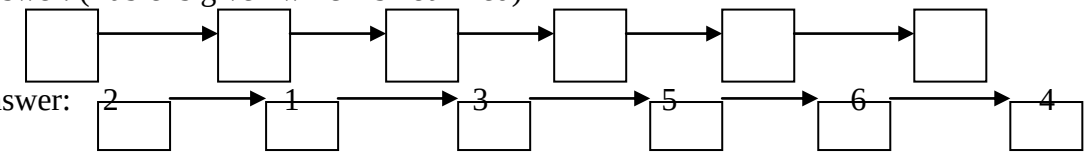

Answer: 2 → 1 → 3 → 5 → 6 → 4

III. The execise, to Control and probe the student's level of sinthesis by B.Blum taksonomy which used long answer's unique test.

1. $\begin{cases} 3x \equiv 11(\mathrm{mod}17) \\ 15x \equiv 35(\mathrm{mod}13) \end{cases}$ Contemplate, the order of solving system of comparison

1) $15x \equiv 35(\mathrm{mod}13) \Rightarrow 3x \equiv 7(\mathrm{mod}13)$
2) $x \equiv 15(\mathrm{mod}17)$
3) $3(17y + 15) \equiv 7(\mathrm{mod}13)$
4) $x \equiv 219(\mathrm{mod}\, 221)$
5) $3x \equiv 11(\mathrm{mod}17)$
6) $51y \equiv 1(\mathrm{mod}13)$
7) $x = 17y + 15$
8) $y \equiv 12(\mathrm{mod}13) \Rightarrow y = 13t + 12$
9) $x = 17(13t + 12)$

Answer: (It is given which is not filled)

Answer: 5,2,7,1,3,6,8,9,4

2. $x^2 + 5x - 6 \equiv 0(\mathrm{mod}\, 6)$ find the solution phase comparisons with higher-order.

1) $x \equiv 1(\mathrm{mod}\, 2)$
2) $4y^2 + 14y \equiv 0(\mathrm{mod}\, 3)$
3) $x^2 + 5x - 6 \equiv 0(\mathrm{mod}\, 3)$

4) $y = 0(\mathrm{mod}\,3) \Rightarrow y = 3t$

5) $x = 2y + 1$

6) $x^2 + 5x - 6 \equiv 0(\mathrm{mod}\,2)$

7) $y^2 + 2y \equiv 0(\mathrm{mod}\,3)$

8) $(2y+1)^2 + 9(2y+1) - 6 \equiv 0(\mathrm{mod}\,3)$

9) $x = 6t + 1 \Rightarrow x \equiv 1(\mathrm{mod}\,6)$

Answer: (Table is given which is not filled)

Answer: 6,3,1,5,8,2,7,4,9

IV. The exercises to control and probe the student's making plan level of achieve.

1.Which of them correct the following opinion put the "Yes" or "No".

A) It is possiple to multiple to comparison both sides to same number.

B) If $\forall a,b,c \in \mathbf{Z}$, $c \neq 0$ then, $a/b \wedge b/c \Rightarrow a/c$

C) $\frac{a}{b} = [q_0, q_1, ...q_n]$ then $a > b$ and $q_0 < 0$

D) If $\forall a,b,c \in \mathbf{Z}, \quad c \neq 0$ then, $a/c \not\Rightarrow ab/c$

E) If $\forall a,b \in \mathbf{Z}, \quad a \neq 0, \quad i = \overline{1,r}, \quad b_1/a \wedge b_2 \wedge a \wedge ... \wedge b_r/a,$ then $(b_1x_1 + b_2x_2 + ... + b_rx_r)/a$ is hold for $x_1, x_2, ..., x_r$ any integers.

F) $\frac{a}{b} = [q_0, q_1, ..., q_n]$ and $a < b$ then $q_0 < 0$.

Answer: (Table is given which is not filled)

A	B	C	D	E	F

The answer of exercise are following

A	B	C	D	E	F
yes	yes	no	no	yes	no

2. Which of them correct the following opinion put the "Yes" or "No".

A) $ax \equiv b(\mathrm{mod}\,m)$ да $(a,m)=d$ than it has d roots.

B) $\frac{a}{b} = [q_0, q_1, q_2, ..., q_n]$ and $a>b$ then $q<0$

C) $ax \equiv b(\mathrm{mod}\,m) \Rightarrow c \in Z, \; c \neq 0 \quad acx \equiv bc(\mathrm{mod}\,m)$

D) $ax \equiv b(\mathrm{mod}\,m) \Rightarrow c \in Z, \; c \neq 0 \quad ax + c \equiv b + c(\mathrm{mod}/m + c))$

E) $\frac{a}{b} = [q_0, q_1, ..., q_n]$ and $a < b$ then $q < 0$.

F. $ax \equiv b(\mathrm{mod}\,m) \quad (a,b) = d \wedge b \wedge d$, it has d roots.

Answer: (Table is given which is not filled)

A	B	C	D	E	F

The answer of exercise are following

A	B	C	D	E	F
yes	no	yes	no	yes	no

USED LITERATURE

1. Dixon M.R., Kurdachenko L.A., Subbotin I.Ya. Algebra and number theory. – Singapore, 2010.
2. Юнусова Д., Юнусов А. Алгебра ва сонлар назарияси. Модул технологияси асосида тузилган мусол ва машқлар тўплами. Ўқув қўлланма. – Тошкент: “Илм Зиё”, 2009.
3. Хожиев Ж.Х. Файнлейб А.С. Алгебра ва сонлар назарияси курси. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2001.

УДК 510.222

Боранкуль Узакова, Кастер Баделхан
(Аркалық, Қазахстан)

БҮТІН САНДАР ЖИЫНЫНДА ТЕҢДЕУЛЕРДІ ШЕШУДІҢ ӘДІСТЕРІ

Бұл мақалада бүтін сандар жиынында теңдеулерді шешудің әдістері қарастырылған. Мектеп математика курсында оқушыларды бүтін сандар жиынында шешілетін теңдеулермен толық таныстыру.

Түйін сөздер:*бүтін сандар, натурал сандар, жиын, көбейткіш әдістер, теңсіздік, квадрат теңдеу, дискриминант*

This article presents methods for solving the set of integers. School mathematics courses introduce students to complete the equations that are solved on the set of integers.

Keywords: *whole, natural numbers, many, many methods of inequality, quadratic discriminant*

№1. Жоғары дәрежелі теңдеуді көбейткіштерге жіктеу арқылы шешіңдер:

$$x^3+10x^2+9=0$$

Шешуі:

$$x^3+4x^2+6x^2+4=x^3+4x^2+4x+2x+4=x\left(x^2+4x+4\right)+2\left(x+2\right)=$$
$$=x\left(x+2\right)\left(x+2\right)+2\left(x+2\right)=x+2\left(x\left(x+2\right)+2\right)=\left(x+2\right)\left(x^2+2x+2\right)$$

болғандықтан берілген теңдеу $x+2=0$ және $x^2+2x+2=0$ теңдеулері жиынтығымен мәндес болады. Мұнда бірінші теңдеудің түбірі $x=-2$,ал екінші теңдеудің бүтін сандар жиынында шешімі болмайтындықтан, берілген теңдеудің жалғыз бүтін шешімі бар: -2.

№2. $x^5-x^3=y^3z$ теңдеуінің бүтін шешімдерін табу керек, мұндағы y және z жай сандар.

Шешуі: Берілген теңдеуді $x^3\left(x^2-1\right)=y^3z$ түрінде жазамыз. x^3, x^2-1 сандарының тақ немесе жұптығы әртүрлі және $\left(x,x+1\right)=1,\left(x,x-1\right)=1$ болғандықтан, $\left(x^3,x^2-1\right)=1$ болады. Сонымен қатар, y^3z саны x^3-қа бөлінуі керек, ал z саны x^3-қа бөлінбегендіктен (z-жай сан), y^3 саны x^3-қа бөлінуі керек. Ал бұл қатынас $x=y$ болғанда ғана орындалады. Сонымен x-жай сан және $z=x^2-1$немесе $z=\left(x-1\right)\left(x+1\right)$. Бұл теңдік $x-1=1$ және $x+1=z$ болғанда ғана орындалады. Онда $x=2, y=2$ және z=3.

№3. $xy-2x+3y=16$ теңдеуінің барлық бүтін түбірлерін табу керек.

Шешуі: Берілген теңдеуді түрлендірейік:

$$x(y-2)+3y-6=10,$$
$$(x+3)(y-2)=10.$$

Соңғы теңдіктен $x+3$ және $y-2$ 10 санының бөлгіштері екендігі шығады. Ал 10 санының 8 бөлгіші бар: $\pm1,\pm2,\pm5,\pm10.$ Осыдан 8 теңдеулер жүйесі шығады:

$$\begin{cases}x+3=1;\\y-2=10;\end{cases}\ \begin{cases}x+3=-1;\\y-2=-10;\end{cases}\ \begin{cases}x+3=5;\\y-2=2;\end{cases}\ \begin{cases}x+3=-5;\\y-2=-2;\end{cases}$$
$$\begin{cases}x+3=2;\\y-2=5;\end{cases}\ \begin{cases}x+3=-2;\\y-2=-5;\end{cases}\ \begin{cases}x+3=10;\\y-2=1;\end{cases}\ \begin{cases}x+3=-10;\\y-2=-1;\end{cases}$$

Теңдеулер жүйесін шешсек, берілген теңдеудің 8 бүтін шешімі бар екенін көреміз: (-2,12); (-4,-8); (-1,7); (-5,-3); (2,4); (7,3); (-8,0); (-13,1) [1, 112 б].

№4. $\frac{1}{x}+\frac{1}{y}=\frac{1}{p}$ теңдеуін бүтін сандар жиынында шешу керек, мұндағы p -жай сан.

Шешуі: $x\neq0, y\neq0, p\neq0$ десек,
$$xy=px+py,$$
$$(x-p)(y-p)=p^2$$

теңдеуі шығады. Ал p -жай сан болғандықтан, p^2 санының 6 бөлгіші бар: $\pm1;\pm p;\pm p^2.$ Сонымен 5 теңдеулер жүйесі шығады:

$$\begin{cases}x-p=1;\\y-p=p^2;\end{cases}\ \begin{cases}x-p=-1;\\y-p=-p^2;\end{cases}\ \begin{cases}x-p=p;\\y-p=p;\end{cases}\ \begin{cases}x-p=p^2;\\y-p=1;\end{cases}\ \begin{cases}x-p=-p^2;\\y-p=-1;\end{cases}$$

Теңдеулер жүйесін шешсек, берілген теңдеудің 5 шешімі бар екенін көреміз: $(p+1,p+p^2);\ (p-1,p-p^2);\ (2p,2p);\ (p+p^2,p+1);\ (p-p^2,p-1).$

№5. $2^x+1=y^2$ теңдеуін натурал сандар жиынында шешу керек.

Шешуі: Теңдеуді мына түрде жазып алайық: $2^x=y^2-1=(y-1)(y+1),$

$y-1, y+1\in Z^+$ сандары 2^x санының бөлгіштері болып табылады, сондай-ақ $y-1=2^p$ және $y+1=2^q$, мұндағы $p,q\in Z^+, p<q$.

Сондықтан $2^q-2^p=(y+1)-(y-1)=2,\ 2^p(2^{q-p}-1)=2.$

Ескереміз, $q-p\leq1$ (әйтпесе $2^{q-p}-1>1$ тақ саны 2 санының бөлгіші болар еді), сондықтан $q=p+1$ және $2^p(2-1)=2$, сондай-ақ $p=1, q=2$. Тексеру барысы жалғыз $y=3$ мәні тек қана $x=3$ болғанда теңдеуді қанағаттандыратынын көрсетеді [2].

№6. $x^2+x=y^4+y^3+y^2+y$ теңдеуін қанағаттандыратын барлық бүтін x және y сандар жұбын табу керек.

Шешуі: Теңдеудің екі жағын да 4-ке көбейтіп, оған 1-ді қоссақ,

$(2x+1)^2=(2y^2+y)^2+3y^2+4y+1=(2y^2+y+1)^2-(y^2-2y)$ теңдігін аламыз. Егер y-бүтін және -1,0,1,2 сандарына тең болмаса, онда $3y^2+4y+1>0$ және $y^2-2y>0$, сонымен қатар $(2y^2+y)^2<(2x+1)^2<(2y^2+y+1)^2$.

Бұл теңсіздіктер $(2x+1)^2$ санының қатарлас екі санның квадраттарының арасында жатқандығын көрсетеді, ал бүтін x саны үшін бұлай болу мүмкін емес. Теңдеуге y =-1, y =0, y =2 мәндерін қойсақ, есептің жауаптарын аламыз: (0,-1); (0,0); (-1,-1); (-1,0); (5,2); (-6,2).

№7. $x^3 - y^3 = xy + 61$ теңдеуін натурал сандар жиынында шешу керек.

Шешуі: x, y шешімдері натурал сандар болғандықтан, $x > y$, демек $x = d + y$, мұндағы $d \geq 1$. Теңдеудің оң жағын көбейткіштерге жіктейік:

$$(d+y)^3 - y^3 = (d+y)y + 61,$$

$$d^3 + 3d^2y + 3dy^2 + y^3 - y^3 - dy - y^2 = 61,$$

$$(3d-1)y^2 + (3d^2 - d)y + d^3 - 61 = 0.$$

Егер соңғы квадрат теңдеуді шешсек, $d \leq 3$ екендігі шығады, сондықтан $d = 1$, $d = 2$, $d = 3$ мәндерін қойып, келесі квадрат теңдеулерді шешеміз:

$$2y^2 + 2y - 60 = 0,$$

$$5y^2 + 10y - 53 = 0,$$

$$8y^2 + 24y - 34 = 0.$$

Бірінші теңдеуден $y = 5$, $x = 6$ шешімін аламыз. Ал екінші теңдеудің бүтін шешімдері жоқ, үшінші теңдеудің дискриминанты теріс сан. Берілген теңдеудің жалғыз $y = 5$, $x = 6$ шешімі бар.

№8. $x^5 + 3x^4y - 5x^3y^2 - 15x^2y^3 + 4xy^4 + 12y^5 = 33$ теңдеуін бүтін сандар жиынында шешу керек.

Шешуі: Теңдеудің сол жағын көбейткіштерге жіктейік:

$$x^5 + 3x^4y - 5x^3y^2 - 15x^2y^3 + 4xy^4 + 12y^5 = x^4(x+3y) - 5x^2y^2(x+3y) +$$

$$+ 4y^4(x+3y) = (x+3y)(x^4 - 5x^2y^2 + 4y^4) = (x+3y)(x^2 - y^2)(x^2 - 4y^2) =$$

$$(x+3y)(x+y)(x-y)(x+2y)(x-2y).$$

Берілген теңдеудің (x_0, y_0) бүтін шешімі бар деп ұйғарайық. Мұндағы $y_0 \neq 0$, себебі: $x_0^5 \neq 33$. Егер $y_0 \neq 0$, онда $x_0 + 3y_0$, $x_0 + y_0$, $x_0 - y_0$, $x_0 + 2y_0$, $x_0 - 2y_0$ сандары өзара бөлек сандар. Сондықтан 33 санын 5 көбейткішке жіктеу керек, бірақ 33 саны өзара бөлек ең көбі 4 көбейткішке жіктеледі:

$$33 = (-1)\cdot 1\cdot (-3)\cdot 11 = (-1)\cdot 1\cdot 3\cdot (-11)$$

Демек, бұл теңдеудің шешімдері жоқ [3. 315 б].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Петраков И.С. Математические олимпиады школьников: Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1982. – 112 б.

2. Журнал «Математика в школе», отдел задачи за 1986-2004 годы.

3. Қалиев С. Республикалық математика олимпиадалары есептерінің жинағы. – Алматы: Мектеп, 1982. – 315 б.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ / ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 82-1/-9

Саят Авезклычева
(Нукус, Узбекистан)

ГОШГЫ ДҮЗЛҮШИНИҢ СОНЕТ ГӨРНҮШИ ХАКЫНДА СӨХБЕТ

Макалада сонет жанрының дөрейши ве гечен өсүш ёлы, хем-де онуң түрки халкларының эдебиятына аралашмагы хакында гүррүң эдилйәр.

Ачар сөзи: *Ренессанс,сонет,Петрарко, Шекспир, Ронсор, Уайтт, Усмон Носир, Ибрайым Юсупов, И.Нурыйев, Н.Байрамов, Гурбанназар Эзизов.*

The article deals with the formation of sonet jenre, it's development and the influence to the literature of turkic nation.

Keywords: *Renaissance, sonet, Petrarka, Shakespeare, Ronsor, White, Usmon Nosir, Ibrayim Yusupov, I.Nuriyev, N.Bayramov, Khurbannazar Azizov.*

Сонет жанрының түрки халкларының эдебиятына гирип гелмеги хакында гүррүң этмезден өң, умуман, сонет хакында, онуң дөрейши ве кәмиллешиши хакында дуруп гечмеги макул билдик.

Сонедиң пейда болушы хакындакы илкинҗи маглуматлар бизи XIII асыра – Италия бака алып гидйәр. Бу дөвүрде Италияда эдебият ве сунгат пажарлап өсйәрди. Алымларың такмынына гөрә, сонедиң илкинжи нусгалары Сицилияда дөредилен. Сонет гөрнүшүниң салланчагыны үврән бейик галам эелериниң бири, оянып дөври Италиян эдебиятының ажайып векили Петраркодыр. Петрарко сонедиң ажайып нусгаларыны дөретди. Петраркодан тәсирленен Данте ве Микеланжело хем сонедиң говы нусгаларыны дөредипдирлер. [1, с. 265]

Сонет Ренессанс дөврүнде Италияда улы шөхрат газаняр. Сонет эсасында романслар дөредилип, байрамчылык гиҗелеринде айдым эдилип айдылыпдыр. Улы йыгынларда сонет дабаралы ягдайда окалыпдыр. Сонет авторларының мүбәрек атлары шыгыр мушдакларының калбларындан өмүрлик ер алыпдыр.

Петрарконың дөреден сонет мекдебиниң шөхрады юваш-ювашдан Европа аралашып башлаяр. Сонет Италиядан Франция гаршы гадам басяр. Францияда сонет, эсасан XVI асырда гиң герим аляр. Сонет Ронсарың ве Барроның дөредиҗилигинде лириканың классык шекли сыпатында орун аляр.

Сонедиң гадам басан үчүнҗи юрды Англиядыр. Иңлис сонединиң илкинҗи керпиҗини гоян шахырлар Уайтт ве Сиррей дагылар дүнйәден гаты ир гечип гидипдирлер. Даниэль иңлис сонедине кәмиллиги багш этди. Соңра болса, дүнйә драматургиясының гайталанмажак әгирди Шекспир хем бу жанра эл урупдыр.

Сонет юваш-ювашдан Германия бака херекет эдип башлаяр. XVII асырда М. Опиц, XVIII асырда И.В.Гёте, Г.Гейне дагылар сонет гөрнүшинде өз галамларыны сынап гөрүпдирлер.

Рус эдебиятында сонедиң илкинжи нусгасыны дөреден шахыр В. Тредиаковскийдир. Ол 1735 йылда Барроның классык сонедини рус дилине тержиме эдйәр. Соңра болса А.Сумарков, Г.Державин, А.Пушкин, М.Лермонтов, А.Фед ве башга шахырлар хем ажайып сонетлер дөредипдирлер. [2, с. 3]

Өзбек эдебиятында болса сонедиң илкинҗи нусгалары шахыр Усмон Носырың галамына дегишлидир.

Гарагалпак эдебиятында Мырат Карабаев ве И.Юсупов сонет жанрында эсерлер дөредипдир. Бу жанры түркмен эдебиятына И.Нурыев ве Н.Байрамов алып гелйәр.

Хова, сонетдиң өзи нәхили гошгы дүзүлиш формасыка?

Сонет сөзи аслы италянча болуп, яңландырмак (овазлы) диен манысы аңладяр. Сонет он төрт сетирли кәмил шыгыр формасы болуп, онуң өзүне махсус када-канунлары бар. Сонет ики кысымдан ыбарат болуп, онуң биринҗи кысмы ики катренден (төртлүкден), икинҗиси болса ики терцетден (үчлүкден) ыбарат боляр.

Сонедиң капыялашыш шекли: Катренлер үчин ики әхеңдеш капыя, терцетлер үчин ики я-да үч әхеңдеш капыялардан дүзүлйәр. Сонедиң капыялары өрән овазлы, өзүниң шыгыр дүзүлиш шеклине мас, айдың ве реңбе-рең болмагы шертдир.

Сонетде ички композиция өрән улы рол ойнаяр. Сонедиң хер бир бендиниң өзи гутарныклы бир шыгыр болмагы хөкманыдыр. Сонедиң биринҗи катрени экспозиция дийилип атландырылып, онда шыгырың эсасы мазмуны карар тапяр, икинҗи катренде ине шу мазмун өсдүрилйәр ве өзүниң бейик чүрбашына алып чыкяр. Ондан соң болса ана шол мазмун гаясындан ашага-онуң чөзлүши сары херекет эдйәр. Биринҗи терцетде чөзүлиш нышана алыняр, икинҗи терцентде болса чалтлык билен чөзүлиш өз нокадына етирилйәр ве соңкы сетирлеринде айдың шөхлеленмесини тапяр. Ине, шу соңкы терцете мазмунына гөрә сонедиң гулпы дийилйәр.

Сонедиң өзүне махсус, өрән чылшырымлы шекли болуп, бу «сонетлер чемени» дийилип атландырыляр. Сонетлер чемени он бәш сонетден ыбарат болуп, 15- сонет «магистрал», я-да «чемен» дийилип атландырылып, өзүнден өңки он дөрт сонедиң биринҗи сетиринден дүзүлйәр. Сонетлер чемени шахырдан гаты йити зехини ве бейик дөредиҗилиги талап эдйәр. Ене-де бир зат, сонет-гөрнүшинде эпик эсер дөретмек өрән чылшырымлы болуп, ол түрки халкларының эдебиятында душ гелмейәр диен ялы. Эмма түркмен эдебиятында зехинли шахыр Гурбанназар Эзизов «сонетлер чемени»ни дөредип билипдир. Шахырың «Сөйги» хем-де «Гүйз» атлы сонетлер чемени гиң окыҗылар көпчүлүгине мәлимдир. [3, с. 172]

Сонет гөрнүшиниң өзүне махсус демир кануны болса-да, айрым шахырлар оңа өзгеришлер гиризмәге херекет эдипдирлер. Сонетде хакыкы өврүлишик эден шахырлардан бири Шекспирдир. Онуң сонетлери үч дөртлүкден ве соңкы бенди дүрли-дүрли эркин капыялы икиликден ыбаратдыр. Пикиримизиң делили сыпатында Шекспириң ашакдакы сонедини гөрелиң.

Арсланың пенҗесин кес, мейли, заман,
Гопар гаплаңларың газык дишини.
Мөвжудаты күл кыл, мейли кыл тозан,
Өз одунда яндыр какнус гушуны.

Разы мен гарышсын пасыла-пасыл,
Гөз яша-йылгырыш, гүлкә-де агы.
Мени ве дүнйәни нәме кылсаң кыл,
Эмма еке зада дегме бар ёгы.

Күти тыгың билен дилме гүл йүзүн,
Ярымың роюна салма йыгыр, ыз.
Әхли заман үчин дилбермиң хусны,
Нусга болуп галсын, еке тәк, деңсиз.

Җемалына рехим этмесең, заман.
Гөзеллиги галар шыгрымда аман! [2, с. 65]

Шейлеликде, XVI асырда Англияда сонедиң тәзе бир гөрнүши–иңлис сонеди пейда болды. Иңлис сонединиң классык италян сонединден тапавуды, биринҗи катрендәки капыялар икинҗи катренде гайталанмаяр, үчүнҗи дөртлүк яда биринҗи терцет ве икинҗи терцет хем айры-айры, өзүне хас гөрнүшде капыялашяр. Соңкы терцет сонет гулпы дийилип атландырылып, эсасы мазмун шу бейтде чөзүлйәр.

Петраркодан тәсирленип сонетлер язан Уайтт ве Сиррей дагыларың иңлис сонет багына экен нахаллары Ренессансың гүлләп дөврүнде мол хасыл берди.

XVI асырың 90 йылларында сонет Англияда иң көп яйран шыгыр гөрнүши болуп галды ве мүңләп сонетлер язылды. Бу дөвүрде сонет диңе бир көшклерде белент мертебелилериң арасында я-да, «нәзик сунгат» билерменлериниң дөвресинде мешхур болман, эйсем, йөнекей халкың арасына хем театр томашалары, романслар аркалы гирип барыпдыр.

Шейлеликде иңлис сонет гурлушының, ягны Шекспириң сонетлериниң тәсиринде түрки халкларының энчемесинде сонет гөрнүши гиң герим алып башлады. Соңкы йылларда түрки халкларының эдебиятында сонет билен мешгулланян шахырларың сапы бирнеме гиңелди. Бу болса сонет жанрының әхли заманлар ве халклар үчин дең хызмат эдишини гөркезйән эсасы делилдир.

ЭДЕБИЯТЛАР

1. Алимухаммедов А. Антик адабиёт тарихи. – Тошкент, 1975. – 463 с.
2. Шекспир В. Сонетлер. – Каракалпакистан, 1981. – 161 с.
3. Агабаев А. Эзизовың эмри билен. – Ашгабат, 1991. – 175 с.

УДК 821.512.122.

Бекзада Қожекеева, Дәуітұлы Тұрсынбай
(Алматы, Казахстан)

АЙТЫС ӨНЕРІНІҢ ДӘСТҮРЛІ ҮЛГІСІН ЖАҢҒЫРТУШЫ ТАҢЖАРЫҚ ЖОЛДЫҰЛЫ

Мақалада қазақ айтыс өнерінің дәстүрлі үлгісін дамытып, оны тың өрге көтеріп жүрген ақын Таңжарықтың поэзиялық мұрасы туралы айтылады. Суырып салма ақынның алты айтысын жанрлық жағынан бес түрге бөліп қарастырған. Таңжарық бұл айтыс өлеңдерінің келер ұрпаққа жетпей қалуынан алаңдап, салтқа қарап сарғайып отырмастан, өзі жазып жалпы қауымға таратқандығы сөз болады.

Кілт сөздер: *суырып салма, айтыс, ақын, дәстүрлі үлгі, поэзиялық мұра.*

In this paper written about The poet Tanzharyk , who developed the traditional examples of aytys and makes a big contribution to its growth, and also about his Poetic heritage. His six aytys were considered by dividing into 5 types by their types of genre. Tanzharyk was worried about the descending of his aytys songs to the next generation and he wrote them down to try to distribute songs to people.

Key words: *aytys, debate songs, poet, traditional examples, poetic heritage.*

Айтыс өнері Таңжарық поэзиясын зерттеуде аттап өтуге болмайтын аса арналы тақырып болып, оның Қытайдағы қазақ айтыс өнерінің дәстүрлі үлгісін дамытып және оны тың өрге көтергендігінің айқын айғағы.

Ақынның қамшының сабындай қысқа ғұмырында артына қалдырған поэзиялық мұрасы, жанрлық жақтан бес үлкен топқа бөлінеді. Олар: бірінші-мысал, ғибрат, тұрмыс-салт жырларын да қамтыған лирикалары, толғаулары; екінші – дастандары мен өлең романдары; үшінші – қиссалары; төртінші – айтыстары; бесінші – әзіл-қалжыңдары.

Таңжарық өзінің айтысқа араласу тарихына «Сөйледім он екіден бері қарай» [1, 315 б.] деп ашық анықтама жазып кетті.

Өкінерлігі ел арасындағы сақталған қызғылықты аңыздары мен үзіп-жұлынған ішінара шумақтары болмаса, ақынның жас шағындағы айтыстарының толық мәтіндері бұл күнде ұмыт болып, естен шыққан. Тек ересек кездеріндегі алты айтысы ғана бүгінге жалғасып,

баспасөзде жарық көрді. Олар: «Таңжарықтың Ұлжалғаспен айтысы», «Таңжарықтың Баймұхамбетпен айтысы»,«Таңжарық пен Қойдымның айтысы», «Тұрды мен Әлекеннің айтысы», «Таңжарық пен Нұриланың айтысы», «Таңжарық пен Әлекеннің қарғыс айтысы» [2, 296-359 б.].

Таңжарық ақын айтыстарының тарихы да өзгелерден ерекше, ежелгі айтыс ақындарының дәстүр-дағдылары да сақталған.

Біріншіден, руынан, аймағынан өнері асып, айтысқан ақындарды қырқай жеңген, төңірегін тұтас тиып жүрген, ел-жұртқа аты шулы ақындар мен әдейі іздеп барып айтысқа түскен. Әріптестер ал деп сайысқа түскенде-ақ және қару қайтарысуда өз бастарының бағасын асқақтатып, ақындық өнерін мақтап мәртебесін биік көрсетіп, сесін асырады. Соның бір мысалы Жетісудың жезтаңдайы Ұлжалғаспен айтысы. [1, 345 б.].

Екіншіден, айтыс майданының өзінде әріптесін сүмірейтіп, зәре-құтын алып, дес бермей, тауаны артып, жалғыз сайрап, тіке шауып отырған жүйрік ақындарды «Сауғаға» сұрап алып, айтысады.

Сауға сурап айтысу ғұлама ақын –Таңжарықтың айтыскерлік өнерінің бір саласы. Ақынның қазақ әдебиетіндегі байырғы киелі өнерге саналы түрде мұрагерлік етіп, оны қазақ әдебиетін де талғампаздықпен жалғастырғандығының айғағы. Таңжарықтың Ұлжалғаспен айтысы сауға сұрап айтысуға жатады.

Сауға сұраудың теориялық мағынасы – олжа тілеу, орай күтіп, мақсатқа жету болса керек.

1934 – жылы Қоқымша дейтін байдың үйінде той болып,тойда айтыс болып жатқанын, Ұлжалғас дейтін әйелдің Әлекенді ығыстырып, бір елдің намысы аяққа басылатын қаупі байқалғанын, ауыл ақсақалдарының Таңжарықты қайтседе тауып ертіп келуге жібергенін хабаршы есікте тұрып баяндайды. Сүлеймен, Ысқақ секілді ел ағалары Таңжарыққа баталарын беріп аттандырады. Айтысты ақын 1939 жылы жазып шығады.

Әлекеңнен оп-оңай сауға сұрап алғанымен, талай шаршы топқа айтысып, аты жалпақ жұртқа жайылған Ұлжалғасты а дегенде алып жіберу оңай ма? [1, 341 б.].

Осыдан кейін екі ақын жолбарыстай жұлқысып, арыстандай алысады. Жермен елдің туын тігіп айтысады, айтыс таңға жалғасса да, жиылған жұрттың айызы қанып, айтысты онан ары өршіте түсуге араны ашылады. Қыл бабына келіп, қызып алған екі ақын ендігі жерде, екі рудың бай-кедейлік парқына ауысқанда, Ұлжалғас қызайда байдан кедей молдау екенін көлденең тартып, Тәкеңді көк жоса етіп мұқалтуды көздейді. Ақын Таңжарық мұны қоғамдағы келеңсіздіктің келтіріп шығарғанын, түбінде әділетсіздік салтанат құрып, халық байып кедей мен байдың парқы жойылатынын, әріптесінің де отанын тастап, өз басын сауғалап жүргенін бұлтартпас фактілермен бетіне басады. Сөз барымтасы деген міне осы. Шындыққа мойындап, еңсесі түскен Ұлжалғас қолын беріп, айтысты ата – салт бойынша аяқтастыруды ортаға қояды.

Қазақ айтыс ақындарының салтында, айтыс аяқталып аз уақыт өтісімен, оны жеңілген ақын жазып тарататын салт болған. Таңжарық мәлім уақыт осы дәстүрге құрмет ету мақсатымен, өзі айтысып жеңген Қойдым, Ұлжалғас, Баймұқаметтердің хатқа түсіріп қалдыруын көп тосып, ақыры барша қауымды сүйіндірген бұл айтыс өлеңдерінің келер ұрпаққа жетпей қалуынан алаңдап, салтқа қарап сарғайып отырмастан, өзі жазып жалпы қауымға таратқан. Мұнда ақын өзін әулие, дарын иесі етіп көрсетуден сақтанып, қарсы жағының алымдылығын айшықтап, оқырманын әрі екі жақты сөз жүйесіне құрмет ету қабілетпен мойындатып, осы арқылы өзінің жеңіп шығу барысын бағамдап береді.

Үшіншіден,Таңжарық өзінен бұрын өткен айтулы ақындарша жазбаша айтыс үлгісін көрсетеді. Таңжарық айтыстарында өте шебер жұмбақталған жұмбақ өлеңдер кездесіп және оған асқан зеректікпен дәп басқан, аса қисынды шешулер айтылып, қағылездік, шешендік, тапқырлық жарыстырылады.

Төртіншіден, әділет, әділдік атынан қоғамдық түзілістегі мешеулік, шіріктікті жүйесіне жеткізе сынға алып, өз ұлты – қазақ ұлтының қоғамдық әлеуметтік саяси ортадағы кем

кетіктері мен ұлттың түлеуіне гүлденіп көркейуіне кесапаты тиетін ескі дағды, мешеу салт саналарын адамзат ақылманы әлемдік ұлы ақын Абайша сын тезіне алады.

Бесіншіден, қазақ айтыстарында кез-келгенде қару арасында қарғыс пиғылындағы жеке сөз, сөйлемдер кездесіп отырады. Десе де әріптестер бірінен бірі асып түсе, із қуа, өршелене, өндіршектей ашы, аямайтын, бірақ ойнақы, жеңіл тілмен тек қарғыс қана ауызға алынатын мұндай қарғыс айтыс қазақтың айтыс өнерінде бұрын-соңды көзге шалынбаған. Бұл айтыс өнеріне тыңнан бой көрсеткен соны тақырып, Таңжарық әкелген жаңа түр. «Таңжарық пен Әлекенің қарғыс айтысы» осы тақырыпты айқындайды.

Алтыншыдан, әріптесі қазақтың қай руынан болса, сол рудың кем кетігі, олқы тұстары ашылып, әріптестің бетіне айып қылып басылады.

Бұл тұрғыдан алғанда ақынның мұраларын жинаған, жариялаған, танымдық зерттеу ойларын жазған көрнекті қаламгер Оразанбай Егеубаевтың Таңжарық айтыстары туралы пікірін айрықша назарға аламыз: «...Ақын айтыстары ауыз әдебиетке ғана емес, жазба әдебиетке де тән саналады. ...Сахнадан шиеленісті театр, көрікті кино көріп отырғандай немесе дастан тыңдағандай болады. Көркем тілмен көріктелген талай оқиғаларға, сырлар мен сезімдерге, таң қаларлық парасаттарға кездеседі. Айтыстар оқиғалы дастан, театр, кино кітабы сияқты. Қайта жазылған айтыстарға ақынның жазба әдебиеттердегі дарыны, позициясы, ақындық тегеуріні, тіл саптау екпіні сөз қолданудағы ойнақы шеберлігі, ойлау, қиялдау ұшқырлығы дарыған»[1, 296 б.]. – дейді.

«Таңжарық пен Қойдымның айтысы» Біржан мен Сара, Әсет пен Ырысжанның айтыстарынан кейінгі даңқы күллі қазақ даласына жайылған аса даралық қасиетке ие білікті де бірегей айтыстардың бірі саналады. Бұлай деп бұра тартудағы сенімді себеп, оның осы күнге дейін жұрт жүрегіне ұялап, екі ел арасында аңызға айналып, жатталып, жария болуында. Отан, ұлт, салт-сана, әйелдер теңдігі, еркін-азаттық, өнер-білім қатарлы қоғамдық маңыз алатын салмақты да салиқалы мәселелерден ой толғап, ұту мен ұтылудың нүктесін осы жағынан қоя алуында. Сондықтан ол Қытайдағы қазақ айтыс мәдениетінің биік мұнарасын тұңғыш болып тұрғыза алды деуге әбден болады.

Таңжарық 1923 жылы, Қазақстанға қашып өтіп, Қарқаралының Қақпақ елді мекеніндегі нағашылары Кәрібайдың ауылын тауып, ол арадан оқудың жолын іздеп екі жылдай жүргенде, албанның еңбектеген баласынан еңкейген кәрісіне дейін, таңдай қағып тамсана мақтайтын Қойдымның айтыскерлік атағына, аңсары ауады да, 1925 жылы күзде, ел ағалары Тінәлі ақынның бастап баруымен, Қойдымның ауылында болған тойда аңсаған арманына жетіп, атақты Қойдым ақынмен ақыры айтысып, бұрқыраған бұла шабыттың күшімен ел таңдай қағарлықтай өнер бәсекесін оздырады. Оны кейін 1931 жылы қыркүйек айында өзі жазып таратады.

Ал айтыстың алқауға ие болуы сөзден ұстап, жүйеге жығуында. Мұндай өреге жетпеген ақынды ұлы Абай бейшараға балаған.Таңжарық пен Қойдымның айтысы кездейсоқ кездесуден, томаға-тұйық ой айтудан өрбіген айтыс емес. Бір-бірін сырттай бақылап, атақ - даңқтарын арадағы адамдардан естіп-біліп барып, өлең арқауын өздерінше ойда ұзақ құрумен, көпті көксетіп барып майдандасқан мәйекті айтыс. Оның әр тарау, әр шумақтарының ел аузында осы күнге дейін аңыз боп айтылуы бұл бағамыздың баянды екендігін айна қатесіз растайды.

Екі елдің үкілеген ұрымтал ақыны, жеке өздерін асқақ көрсетуден, ойларын сабақтап, ру табиғатындағы артық-кемді терісе келе, өз отандарының аумалы-төкпелі жағдайына ойысып, содан саңылау іздеу жолымен бір-бірін сөзден сүріндіріп, жеңістік алуға көлдей көңілдермен берілген.

Таңжарық айтысын жіктейтін болсақ: жеке бас мінесуден ру, ұлт, отанның саясы, экономикалық құбылысын тілге тиек етуге дейін барып, содан өздерінің жеңу-жеңілу барысын белгілеу елді еңсе көтеріп, өз отандарын қарашығындай қастерлеуге үндеу бұл айтыстың бас тақырыбы.

«Таңжарық пен Ұлжалғастың айтысы», «Таңжарық пен Қойдымның айтысы» осы екі айтысты Тажарықтың өзі жазып шыққанымен, қарсы жағының да талант- табиғатын тартымды әйгілей алған. Бұл оның « Әдебиет ардың ісі» дейтін қағидаға табиғи түрде қадағалай көңіл бөлгендігінен дерек береді» - деп атап көрсетеді Таңжарықтанушы Мәтқабыл Мұқаметкерімұлы өзінің «Таңжарықтың ақындық табиғаты» атты еңбегінде [3, 191 б.].

Ойымызды қорыта келе, тілден түйін түйе білетін Таңжарық, басқалар сияқты алатын ой мен сөз-сөйлемін алдын ала ойланып, жалпақтай жаттап отыратын ақын емес, аузы табанда қышып, сөзбен қызатын майданда сурылып шыққан суреткерлікпен жасай алатын ой мен тілдің тұрақты төкпесі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Жолдыұлы Т. Шығармаларының толық жинағы. II том. – Астана: Елорда, 2002. – 392 б.
2. Таңжарық: Шығармалары: өлеңдері, толғау-дастандары, айтыстары. – Алматы: Жазушы, 1992. – 256 б.
3. Мұхаметкерімұлы М. Таңжарықтың ақындық табиғаты. 2000. – 297 б.

Махфират Қурбоналиева
(Термез, Узбекистан)

ЗУЛЛИСОНАЙН ШОИР ЖАЪФАР МУҲАММАД ТЕРМИЗИЙ ИЖОДИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Творчество узбекского поэта Мухаммада Термизий Джафар двухязычной в этой статье, поскольку это даст новую информацию о поэте Узбекистана и персидско-таджикском языке, в котором содержание стихотворения и газалов некоторых особенностях содержания и обратил внимание.

Ключевые слова: *Джафар Мухаммад Термезий, поэт, узбекская поэзия, современная поэзия, персидско-таджикская поэзия, современная персидско-таджикская поэзия, классическая поэзия, поэзия двухязычная персидская, традиционные, инновационные и стихи классических и современных, свободный стих поэзии белый перевод, сборник стихов, комплекс, исследования, общение, любовь к родине, человек, философия, мораль, образы, поэтические образы.*

Uzbek poet Muhammad Termizi Jafar zullisonayn's creative activity in this article since this will give new information about the poet of Uzbek and Persian-Tajik language in which the contents of the poems and g'azal-about some specific features of contents also drew attention.

Калит сўзлар: *Ja'far Muhammad Termizi, the poet, the poetry of uzbekistan modern uzbekistan the poetry of Persian-Tajik poetry, modern Persian-Tajik poetry, classical poetry, poetry forsiyzabon, zullisonaynlik, an'anaviylik, novatorlik, classic and modern g'azal subsequently, free poem, white poem, translation, a collection of poetry, set, research, relationship, ishq, Land, Human, philosophical-irfoniy, philosophical and other places during the diaspora, image, image poetik.*

Ўзбекистоннинг мустақилликка эришиши мамлакатда яшовчи турли миллат вакилларининг ўз тиллари ва миллий маданиятларини авайлаб асрашлари ҳамда ривожлантиришлари, уларнинг ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳалари, жумладан, мамлакат маданий ва адабий ҳаётидаги фаол иштироки учун ҳам кенг имкониятлар яратиб берди. Жумладан, Ўзбекистон заминида азал-азалдан яшаб келаётган қардош тожик миллати

вакиллари ҳам мустақиллик шарофати билан ўз миллий маданиятлари ва миллий тилларини ривожлантириш имкониятини қўлга киритдилар. Натижада, “Ўзбекистон мустақиллик даври адабиёти” деб ном олган адабиётнинг ажралмас бир қисми сифатида ўз мазмун-моҳиятига кўра бугунги кунини, мамлакат сиёсий-ижтимоий ҳаётидаги улкан ўзгаришларни бадиий бўёқларда акс эттираётган “Ўзбекистон мустақиллик даври тожик адабиёти” ҳам шаклланди. Ўзбек ва форс-тожик тилларида ижод қилиб келаётган зуллисонайн шоир, файласуф, диншунос ва адабиётшунос олим, таржимон ва публицист Жаъфар Муҳаммад Термизий (Жаъфар Холмўминов) Ўзбекистон мустақиллиги бошлариданоқ ана шу адабиётнинг йирик вакилларидан бири сифатида мамлакат маънавий ҳаётига кириб келди.

Шу чоққача Жаъфар Муҳаммад Термизийнинг форс-тожикча шеърларидан таркиб топган **“**Чашми борон” [“Ёмғирнинг нигоҳи”] (Термиз, 1997), “Мижгони офтоб” [“Қуёш киприклари”] (Душанбе, 1999), “Тулуъи сабзи ранг” [“Рангнинг яшил чиқиши”] (Тошкент, 2003), “Тажаллий” (Тошкент, 2008) ва “Ошиқи ишқ” [“Ишқ ошиғи”] (Тошкент, 2011) ҳамда ўзбекча шеърлардан иборат бўлган “Кўзгу ҳайрати” (Тошкент, 2010) ва “Қуёш сийрати” (Тошкент, 2016), шунингдек, форс-тожик тилида ёзилган шеърларидан намуналарни ўз ичига олган “Ҳануз ишқ...” номли сайланмаси Эронда форсий алифбода босмадан чиқди.

Жаъфар Муҳаммад ижодидан намуналар рус, инглиз, француз, немис ва араб тилларига таржима қилиниб, хорижий мамлакатлардаги бир қатор тўпламлар ва нашрларда чоп этилган. Шунингдек, шоир шеърларидан намуналар Ўзбекистонда нашр этилган “Каҳкашони орзу” [“Орзунинг Сомон йўли”] (Тошкент, 2000), “Адабиёти тожик. Барои синфҳойи IX мактабҳои тожикии Ўзбекистон” [“Тожик адабиёти. Ўзбекистондаги тожик мактабларининг IX синфлари учун”] (Тошкент, 2006), “Гулистони адаб” [“Адаб гулистони”] (Тошкент, 2007), хорижий мамлакатларда чоп этилган “Боғи бисёрдарахт. Гузидаи шеъри муъосири форсии Эрон, Афғонистон, Тожикистон ва Ўзбекистон” [“Сердарахт боғ. Эрон, Афғонистон, Тожикистон ва Ўзбекистондаги форсий шеърият сайланмаси”] (Теҳрон, 2004), “Аз Самарқанди чу қанд. Гузинаи шеъри муоъсири форси-тожикии Ўзбекистон” [“Қанддек ширин Самарқанддан, Ўзбекистондаги ҳозирги замон форс-тожик адабиёти сайланмаси”] (Теҳрон, 2005), “Ўзбекистон шеърияти намуналари” (Париж, 2006), “Донишномаи забон ва адабиёти форсии Ўзбекистон. Қарни бистум то кунун” [“Ўзбекистондаги форсий тил ва адабиёт қомуси. Йигирманчи аср бошларидан шу кунга қадар”] (Теҳрон, 2005) ва “Форсисароёни Ўзбекистон” [“Ўзбекистон форсигўй шоирлари”] (Теҳрон, 2010) каби ўнлаб мажмуалардан жой олган. Шу пайтгача Жаъфар Муҳаммад Термизий ижоди бўйича ўзбекистонлик ва чет эллик тадқиқотчи олимлар томонидан юзга яқин тадқиқот ишлари амалга оширилган. Айниқса, жиддий тадқиқотлар қаторида мисрлик адабиётшунос олим ва шоир профессор Маҳмуд Салома Алловийнинг “Ўзбекистонда форс-тожик шеърияти. Жаъфар Муҳаммад Термизий мисолида”,[1] ўзбек тадқиқотчилари Абдулло Тоҳириён ва Меҳмон Нарзиқуловнинг “Ғазал ишқи йўлида ва ишқ ғазали кўйида”[2] ва эронлик олим доктор Ҳабиб Сафарзоданинг Ўзбекистондаги форсийзабон шеърият хусусида амалга оширган қимматли тадқиқотини алоҳида таъкидлаб ўтишга тўғри келади.

Шоирнинг 1997 йилда дунё юзини кўрган илк шеърий тўплами “Чашми борон” [“Ёмғирнинг нигоҳи”] нинг ўзиёқ шоирга катта шуҳрат келтириб, маълум даражада унинг ижод йўлини белгилаб бера олди. Жаъфар Муҳаммаднинг даврий матбуот саҳифаларида ҳамда алоҳида тўпламларда шеърият мухлислари эътиборига ҳавола этилган кейинги ўзбек ва форс-тожик тилларидаги шеърлари эса унинг шеърият майдонидан янада мустаҳкам ўрин эгаллаганини кўрсатди.

“Ҳануз ишқ...” деб номланган сайланмада Жаъфар Муҳаммад Термизийнинг турли йилларда турли жанрларда ёзилган ҳамда турли шеърий тўпламлардан жой олган форсий

[1] Маҳмуд Салома Алловий. “Аш-шеър ул-форсий-тоҷикий фи Ўзбекистон: намузажан Ҷаъфар Муҳаммад ат-Термизий. – Қоҳира: “Рисолат ал-Машриқ”, 2006 (араб тилида).

[2] Абдулло Тоҳириён, Меҳмон Нарзиқулов. Ғазал ишқи йўлида ва ишқ ғазали кўйида. – Т.: “Янги нашр”, 2014.

шеърларидан намуналар келтирилган. Жумладан, китобнинг “Тулуъи беғуруби ишқ” (“Ишқнинг ботмас қуёши”) ва “Обшори нур” (“Нур шаршараси”) фаслларидан эркин ва оқ шеърлар жой олган бўлса, Жаъфар Муҳаммад Термизийнинг форсий ғазаллари ва рубоийларидан намуналар китобнинг “Ғизоли ғазал” (“Ғазал оҳуси”) ва “Рубъи рубоий” (“Тўрт рубоий”) фаслларида келтирилган.

Форсий ва туркий тиллардаги классик шеърият ҳамда ҳозирги замон форс-тожик ва ўзбек шеъриятидан озиқланган Жаъфар Муҳаммад Термизий шеърларида Рўдакий, Румий, Саъдий, Ҳофиз, Жомий, Навоий, Бедил, Машраб каби форсий ва туркий шеърият даҳоларига, Абулқосим Лоҳутий, Мирзо Турсунзода, Суҳроб Сипеҳрий, Лойиқ Шерали, Эркин Воҳидов каби ҳозирги замон форс-тожик ва ўзбек шеърияти дарғаларига эргашиш, улар билан уйғунлик сезилади. Ишқ, инсон, Ватан, ҳаёт, гўзаллик, эзгулик каби мавзулар диққат марказида турадиган, умид ва некбинлик муҳити ҳоким бўлган Жаъфар Муҳаммад Термизий шеъриятида классик адабиётга хос бўлган анъанавий шакл ва мазмунларни ҳам, замонавий адабиётда мавжуд бўлган янгича услубларни ҳам мушоҳада этиш мумкин. Профессор Жума Ҳамроев таъбири билан “бошқача айтганда, Жаъфар Муҳаммад қанчалик анъаначи бўлса, шунчалик новатордир”.

Жаъфар Муҳаммад Термизий ғазал ва рубоийдан тортиб туроқу оқ ва эркин шеъргача бўлган жанрларнинг барчасида ўзини синаб кўрган, ушбу синовлардан муваффақиятли тарзда ўтган бўлса-да, турли мавзуларда ёзилган, ҳаётий ва фалсафий-ирфоний руҳ билан йўғрилган ғазаллар ҳамда эркин ва оқ шеърлар ушбу шоир шеъриятининг гултожларини ташкил этади. Мисол учун:

Эй рози тари борон, бар гўши дили ёрон
Табрик бигў ширин: Наврўз муборак бод!

Мазмуни: *Эй ёмғирнинг ҳўл сири, дўстларнинг қулоғига “Наврўз муборак бўлсин”, дея бир ширин табрик айтгил.*

Ёки:

Ба чашми дил ҷамоли ёр дидему намедонанд,
«Нафахту фиҳи мин руҳи» шунидему намедонанд.

Мазмуни: *Кўнгил кўзи билан Ёр жамолини кўрсак-да, буни билмаслар, «Нафахту фиҳи мин руҳи» (“Ўз руҳимдан пуфладим” мазмунидаги оят)ни эшитсак-да, буни билмаслар.*

Аруз вазнининг нафис иплари узра маржондек тизилган сўзлар назмидан иборат бўлган ушбу ғазал байтларидаги шакл ва мазмун уйғунлиги қуйидаги эркин шеърдаги маъно етуклиги билан ҳамоҳанг туюлади:

Дар он замон, ки хастаӣ зи хештан
Маро садо бизан.
Ман аз ҷаҳони рангҳову нақшҳо
Садойи гарми офтоби сабзи зиндагониро
Ба чашмҳойи хастаи ту армуғон биёварам...

Мазмуни: *Ўзингдан ўзинг чарчаган чоғингда мени чорлагин. Мен ранглар ва нақшлар оламидан тирикликнинг яшил қуёшининг иссиқ овозини сенинг толиққан кўзларингга армуғон айлай.*

Ёки:

Дар миёни ману Ту фосила ҳаст
Ва чи як фосилаи зебое!
Ва дар ин дурии наздик
Як самимияти шаффоф ба лабҳойи Ту ошиқ шудааст…

Мазмуни: *Мен билан Сенинг ўртамизда оралиқ бор, қандай гўзал оралиқ! Ушбу яқин узоқликда бир шаффоф самимийлик Сенинг лабларингга ошиқ бўлмиш.*

Жаъфар Муҳаммад Термизий шеърларида, улар хоҳ форс-тожик тилида ёзилган бўлсин, хоҳ ўзбек тилида, машҳур форс-тожик классиклари асарларидан ташқари, классик ва замонавий ўзбек шеъриятидан ҳам илҳомланиш сезилиб туради. Шоирнинг форсийда битган шоҳ асарларидан бири бўлган "Қасидаи инсон" ("Инсон қасидаси") шеъри замонавий ўзбек шеъриятининг йирик вакилларидан бири бўлган Эркин Воҳидовнинг "Инсон" шеъри таъсири остида яратилгани яққол кўзга ташланиб туради:

Ман кистам? Ман чистам? Як одамам, ё оламе?
Гаҳ ҳастаму гаҳ нестам дар оламе чун Одаме!

Мазмуни: *Мен кимман? Мен нимаман? Бир одаммanми ёки бир олам? Одамга ўхшаган бу оламда гоҳи борман, гоҳи йўқ!*

Ҳақиқатдан ҳам бу икки шеър ўртасида талайгина ўхшашликлар бор. Аммо шуни ҳам қайд этиш керакки, агар Эркин Воҳидовнинг "Инсон" шеърида кўпроқ ижтимоий мазмун ва тарихий хотира устунлик қилса, Жаъфар Муҳаммаднинг шеърида фалсафий ва тасаввуфий-ирфоний оҳанг асосий ўринни эгаллайди. Э.Воҳидов шеъри кўпроқ фалсафий ва тамсилий шеърлар ёзиладиган "рамал" баҳрида ёзилган бўлса, Ж.Муҳаммад шеъри анча тантаналироқ ва кўпроқ оптимистик оҳангдаги шеърлар ёзиладиган "ражаз" баҳрида яратилган. Бу икки шеърнинг қофиялари ҳам бир-биридан кескин фарқ қилади. Э.Воҳидов шеърида радиф мавжуд бўлиб, у ҳар бир байтнинг иккинчи мисраси охирида икки марта такрорланади (масалан: "инсон ўзинг, инсон ўзинг"). Бу ҳолат Э.Воҳидов шеърига ўзгача бир латофат ва жозиба бағишлаган. Ж.Муҳаммад шеърида эса радиф ишлатилмаган, аммо қофиялаштириш системаси ўта мустаҳкам бўлиб, Ҳофиз Шерозийнинг "Сийна моломоли дард аст, эй дареғо, марҳаме" (кўксим дард билан тўлгандир, кошкийди бир малҳам топилса) мисраси билан бошланадиган ғазалининг қофиялаштириш системаси асосида қурилган. Аммо ҳар иккала шеърда ҳам Инсон улуғланади, ҳар иккала шеърда ҳам Инсоннинг мазмун-моҳиятини англаш, унинг бепоён коинотда, бутун борлиқ ва ижтимоий ҳаётда тутган ўрни, Инсоннинг ички олами ва ўзлигини фалсафий идрок этиш каби масалалар янги поэтик образлар силсиласи, тахайюл парвозлари ва кучли мантиқий тафаккур воситасида бадиий кашфиёт даражасига кўтарилади.

Агар шоирнинг ўзбек тилида битилган ғазалларида классик ва замонавий ғазалчилик анъаналарини қориштириш ва мувофиқлаштиришга, шу орқали аруз вазни қоидаларига қатъий риоя қилинадиган классик ғазалчилик анъаналарини бузмасдан туриб, уларга замонавий руҳ ва кўриниш бағишлашга уриниш кузатилса, унинг туроқ вазнида ёки эркин услубда битилган ўзбекча шеълари ўзининг гўзал ички олами ёки фалсафий-ирфоний руҳияти билан кўзга ташланиб туради. Мисол учун:

Ҳар кишиким ул париваш зулфини ёд айлагай
Ақлу иймон тоғини бир пасда барбод айлагай.
***
Дарс олдим, дарс олдим мактабингдан, Машрабо
Маст бўлдим, маст бўлдим машрабингдан, Машрабо.
***
Сой тагида бир жилғаойи
Илиқ-илиқ айлар хиргойи.
Биллур рўмол илиб бошига
Келин бўлди зулқаъда ойи.

("Қишки хиргойи")

***

Онам
Онасидан
Мерос қолган ипларни тўзиб
Бойсуний шевада
Дўппи тикарди
Кетмончопти, Деворкамар, Бобоҳунинг
Шукуҳини жилолаб.

(“Мендаги Бойсун” шеъридан)

Жаъфар Муҳаммад шеъриятида ҳам Шарқ адабиётида ишлатилган образлар, мотивлар, мавзу ва мазмунларнинг замонавийлаштирилган ва бугунги ижтимоий ҳаёт билан мослаштирилган вариантларини, ҳам Шарқ фалсафаси, айниқса, тасаввуф таълимотининг марказида турган ирфон фалсафасининг ёрқин таъсирини, ҳам Ғарб адабиёти ва фалсафасидан илҳомланиш ҳолатини кузатиш мумкин. Бир томондан Шарқ адабиёти даҳолари, бир томондан Данте, Гёте, Нитше, Камю, Есенин каби Ғарб адабиёти даҳолари ижоди унга доимо илҳом бағишлаб тургани сезилиб туради. Унинг ижодида шунингдек, жаҳон адабиёти ва санъатида етакчилик қилиб келган романтизм, реализм, сюрреализм ва символизм каби адабий метод ва жараёнларнинг таъсири ҳам сезиларлидир.

Жаъфар Муҳаммад шеърияти икки тилда яратилганидан ташқари, шакл жиҳатидан ҳам ранг-баранг. Унинг ижодида классик жанрларнинг деярли барчаси иштирок этади

Зуллисонайн шоир Жаъфар Муҳаммад Термизийнинг форс-тожик ва ўзбек тилларидаги ижодида шакл, мазмун ва мавзулар муштараклиги кузатилса-да, унинг ўзбекча шеърлари ўзининг алоҳида ва бетакрор хусусиятлари билан алоҳида ажралиб туради. Адабиётшунос олим профессор Шуҳрат Сирожиддинов кузатганидек, шоирнинг ўзбек тилида яратилган шеърларида “Ватан рамзлари, самимий ва пок муҳаббат, табиат тасвири, инсон ва ҳаёт моҳияти, инсоний муносабатлар, одоб-ахлоқ мавзулари бадиий тарзда ёритиб берилган. Жаъфар Муҳаммад шеърларда инсон меҳнатини улуғлаш, руҳият манзараларининг нозик қирраларини англаш, ўз тафаккури чиғириғидан ўтказиб, уларни шеърий мисраларда сўз дурлари сифатида тизиб, китобхон онгу шуурида такрорланмас поэтик қиёфаларни жонлантириш ва бадиий-эстетик завқ бағишлаш маҳоратига эга эканлигини кўрсата олган. Шоир томонидан ўринли қўлланилган ҳар бир жумла, ҳар бир сатр кенг кўламли маънони ифодалаб, китобхонни ўйлашга, теран мушоҳада юритишга, ўз кўнгли тубига назар солишга ундайди”.[3]

Жаъфар Муҳаммаднинг ўзбек ва форс-тожик тилларида яратилган ғазал ва қасидаларида ҳам фалсафий-ижтимоий оҳанглар устунлик қилади. Баъзи бир ғазал ва қасидалари бошидан охиригача фалсафий мазмунга эга. Жумладан, унинг “Қасидаи Инсон” ва икки тилда яратилган юздан ортиқ ғазали ижтимоий-фалсафий ғоялар билан суғорилган. Бу ҳолатни ҳатто унинг ишқий ғазалларида ҳам кузатиш мумкин. Мисол учун “Ишқ” номли ғазалини олайлик:

Бир нафас тарк айламас қалбим уйин мастона Ишқ,
Дема бир мастонаким, мастонамас, девона Ишқ!
Куйдириб бир лахча чўғдек дилни айлар лахта қон,
Лахча чўғ недир ўзи, гўёки оташхона Ишқ.
Ақлу дилнинг ўртасида сулҳ истайман, вале,
Айлагай сулҳимни вайрон фитнагар, фаттона Ишқ.
Қайда Ҳинду қайда Синду қайда Руму қайда Рим,
Англамас қайда Бухоро, қайдадир Фарғона, Ишқ!
Кулбаи вайрона эрди борлиғим, бир лаҳзада,
Айлади гўё мени бир муҳташам кошона, Ишқ.

[3] Шуҳрат Сирожиддинов. Ишқ суврати ва сийратининг тасвири. / Жаъфар Муҳаммад. Қуёш сийрати. – Б.4.

Шамъ янглиғ баски ёнгай то саҳар шайдо юрак,
Бошим узра айланар ҳар кеча чун парвона Ишқ.
Кўзларимдан уйқуларни тера-тера шодадай,
Субҳидам бўйнига айлар ҳалқаи маржона Ишқ.
Баски Жаъфар, бир нафас айро эмас мендан чу руҳ,
Бир сиқим кул бўлгуси мен бирла ёна-ёна Ишқ![4]

Бугунги даврда ўзининг ўзбек ва форс-тожик тилларидаги шеърий асарлари, илмий рисолалари ва мақолалари, публицистик асарлари ҳамда форс-тожик тилидан ўзбек тилига, ўзбек тилидан форс-тожик тилига амалга ошираётган шеърий ва илмий таржималари билан адабий-илмий алоқалар йўлида самарали хизмат қилиб келаётган ва қадимий зуллисонайнлик анъанасини муваффақият билан давом эттириб келаётган зуллисонайн шоир, файласуф ва адабиётшунос олим, таржимон ва публицист Жаъфар Муҳаммад Термизий "ўзбек ва форс-тожик тилида ижод қилувчи шоирлар, олимлар ўртасидаги, қолаверса, миллатлар, эллар ўртасидаги маънавий кўприкни таъминлаш йўлида қатъият билан иш олиб бормоқда".[5]

Зуллисонайнлик анъанаси минтақа халқлари адабиётида теран илдизларга эгалиги барчамизга маълум. Асрларда VIII-XII форсий-арабий, XIII-XIV асрларда форсий-арабий-туркий, XV-XIX асрларда форсий-туркий зуллисонайнлик ривожлангани ҳам маълум. Демак, қадимий илдизларга эга бўлган ва минтақа халқлари маънавий ҳаётида муҳим аҳамият касб этиб келган, аммо бугунги кунга келиб йўқолиб кетиш арафасида турган зуллисонайнлик анъанасини адабий бир ҳодиса, қолаверса, ижтимоий бир ҳодиса сифатида олиб қарайдиган бўлсак, ушбу ижтимоий ва маънавий жараённи жиддийроқ тадқиқ этиш зарурати туғилаётганига амин бўламиз. Шундай экан, ушбу гўзал ва ноёб анъанани давом эттириб келаётган Жаъфар Муҳаммад Термизий каби адибларнинг ижодини ўрганиш ҳам катта аҳамият касб этади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Абдулло Тоҳириён, Меҳмон Нарзиқулов. Ғазал ишқи йўлида ва ишқ ғазали кўйида. – Т.: "Янги нашр", 2014.
2. Меҳмон Нарзиқулов. Шаҳри сабзи Ишқ. Нигоҳе ба ғазалиёти Ҷаъфар Муҳаммад. – Т.: "Янги нашр", 2015.
3. Ҷаъфар Муҳаммад. Таҷаллӣ. Маҷмӯаи шеър. Тошканд, Интишороти илмии давлатии "Доиратулмаъорифи Миллии Ӯзбекистон", 2008.
4. Жаъфар Муҳаммад. Ошиқи ишқ. Маҷмӯаи шеър. Тошканд, Интишороти "YANGI NASHR", 2011.
5. Жаъфар Муҳаммад. Кўзгу ҳайрати. Шеърлар. – Т.: "TAMADDUN", 2010.
6. Жаъфар Муҳаммад. Мижгони офтоб. Маҷмӯаи ашъор. Душанбе, Интишороти "Оли Сомон", 1999.

[4] Жаъфар Муҳаммад. Қуёш сийрати. Шеърлар. – Б.144.
[5] Маҳмуд Абулфайз. Юрагини чизаётган одам. / "Термиз оқшоми", 2011 йил йил 7 ноябр. – Б.5. / copyright@ 2006-2012. Термиз оқшоми, 07.11.2011.

УДК 378.014(47+57)

Барно Маматова, Альфия Шайдулина
(Фергана, Узбекистан)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Главной целью современного образования является развитие социально значимых качеств учащихся в процессе воспитания и обучения. Использование современных образовательных технологий на уроках и в воспитательной работе – потребность сегодняшнего дня. Авторы статьи предлагают методику проблемного обучения, используемую на своих занятиях.

Ключевые слова: *образовательные технологии, развитие способностей учащихся, проблемное обучение, дифференцированный подход.*

The main aim of modern education is development of students' socially important features during upbringing and teaching. This day's requirement is use of modern educational technologies at the classes and educational work. The author of an article describes a technique of problematic education in details, which was used during her classes.

Keywords*: educational technologies, pupils' skills development, problematic education, differentiated method.*

Одна из ключевых задач системы образования на современном этапе – сформировать мыслящего, творческого, активного, высококвалифицированного специалиста на основе современных образовательных программ. Такого специалиста может подготовить творческий, профессионально компетентный преподаватель, владеющий педагогическим мастерством и вооружённый современными педагогическими технологиями [1, с.113].

В современном образовательном процессе необходимым условием для разностороннего развития обучающихся являются новые образовательные технологии. Ключевым словом современного педагогического процесса является «развитие»: развитие интеллектуальных и творческих способностей учащихся, способности к самореализации, принятия важных для себя решений.

На современном рынке труда больше преимуществ имеет специалист, обладающий не только определённый суммой знаний, но и рядом важных социальных навыков: умением общаться с самыми разными категориями людей, быть способным работать в команде, заинтересовывать и мотивировать других. При этом важную роль играет способность осваивать информацию большого объёма и разнообразного содержания: умение анализировать, структурировать, выделять приоритеты, делать самостоятельные выводы, прогнозировать последствия своих решений и отвечать за них.

Средствами решения этих задач являются инновационные педагогические технологии, активно осваиваемые системой образования: инновацией является смещение акцента с когнитивной познавательной деятельности на развивающую личностно ориентированную.

Инновационные технологии позволяют выявить индивидуальные особенности речевой деятельности, провести коррекцию, определить направления домашнего развития.

Главной целью современного образования является развитие социально значимых качеств учащихся в процессе воспитания и обучения. Важными задачами, стоящими перед педагогом, является воспитание ответственности учащегося за успех учебной деятельности; формирование способности к объективной самооценке – рефлексии: осмысление процесса и результатов работы одинаково важно и обучаемому, и преподавателю. В этом смысле современные педагогические технологии несут большой потенциал, так как разнообразие форм обучения и развития позволяет субъекту в дальнейшем осуществлять осознанный

выбор стратегий и тактик речевого поведения в различных ситуациях, что является залогом успешной деятельности. Использование современных образовательных технологий на занятиях и в воспитательной работе – потребность сегодняшнего дня [2].

В педагогической деятельности нами используются технологии проблемного обучения, элементы развивающего обучения, групповые, игровые, компьютерные технологии, тестовые методики.

Проблемное обучение - это организация учебных занятий, предполагающая создание под руководством педагога проблемных ситуаций и активную самостоятельную деятельность учащихся по их разрешению, в результате чего и происходит творческое овладение профессиональными знаниями, навыками, умениями и развитие мыслительных способностей. По программе развивающего обучения, где ученик всегда в позиции исследователя, работаем на протяжении ряда лет.

Основные методы, используемые нами на занятиях – частично-поисковый, исследовательский и проблемный [3]. В процессе обучения создаются ситуации дискомфорта в познавательной деятельности учащихся: ставятся вопросы, на которые нет готового ответа, сталкиваются разные точки зрения, создаются проблемные ситуации. Ученики ставятся в ситуацию исследователя, пытаясь находить и критически оценивать способы решения возникающих перед ними задач. Именно на занятии формируется исследовательская позиция учащегося.

Например, тема по русскому языку «Грамматическая основа предложения». Как найти в предложении грамматическую основу?

В начале занятия создаётся ситуация успеха: предлагается предложения, в которых подлежащее выражено существительным, а сказуемое – глаголом. Далее создаётся проблемная ситуация: даются предложения, в которых сказуемое выражено существительным, прилагательным, наречием.

1. *Осень – прекрасная пора. (Осень была прекрасной порой. Осень будет прекрасной порой.)*

2. *Дни солнечные. (Дни были солнечные. Дни будут солнечные.)*

3. *На улице тепло. (На улице было тепло. На улице будет тепло.)* Известный способ для решения задачи не подходит. Учащиеся предлагают разные варианты, но решения нет. Даётся подсказка: «Попробуйте сначала найти сказуемое, изменив предложения по времени». Ребята изменяют предикативность, относят содержание предложения к прошедшему и будущему времени, обращая внимание на то, что появляется слово «быть», которое и является сказуемым. В настоящем времени оно в нулевой форме. Обязательно найдётся учащийся, который догадается, что у сказуемого «была» в предложение «дни были солнечные» нет лексического значения, а значит, надо найти слово, в котором оно заключено (Выходим на понятие «составное сказуемое»). Способ нахождения сказуемого найден. И от него по вопросу находим подлежащее. Учащиеся теперь могут ответить на вопрос: «Почему этот способ нахождения сказуемого и подлежащего точнее?» «Потому что подлежащего может не быть, а если и есть, не всегда от него можно задать вопрос «что делать?».

Активно используем в организации учебного процесса и на этапе контроля знаний групповые технологии, которые предполагают взаимное обогащение учащихся, организацию совместных действий, осознание общей цели, распределение действий и операций, коммуникацию, обмен способами действия, взаимопонимание, рефлексию.

Яркими, интересными, запоминающимися становятся уроки литературы с применением компьютера. Все чаще на уроках и во внеурочной деятельности используем презентационно-иллюстративный материал, который готовим не только мы, но и наши учащиеся. Метод компьютерной поддержки использован при проведении уроков по произведениям А.С. Грибоедова «Горе от ума», А. С. Пушкина «Евгений Онегин», М. Ю. Лермонтова «Герой нашего времени». Презентации сопровождались видеофрагментами, музыкой известных композиторов. Учащиеся показали свои творческие способности при создании

слайдов, используя иллюстративные возможности интерактивной доски, создали целую галерею портретов отдельных персонажей. Составление презентации, выполнение различных заданий на компьютере (Работа с Интернет, электронными дисками, тексты, задания, викторины, кроссворды и др.) развивают навыки работы с компьютером, информацией. Учащиеся объясняют необходимость знания компьютерных технологий, так как наша современная жизнь протекает в условиях формирования единого информационного пространства.

На занятиях русского языка можно эффективно использовать различные тестовые задания, таблицы, тексты, которые проецируется на экране интерактивной доски.

Использовать информационные технологии можно на любом этапе занятия и во внеаудиторное время:

- во вступительном слове учителя или учащихся;
- на этапе усвоения учебного материала в процессе интерактивного взаимодействия с компьютером;
- на этапе повторения и закрепления усвоенных знаний (навыков, умений);
- на этапе промежуточного и итогового контроля и самоконтроля достигнутых результатов обучения;
- на этапе коррекции и самого процесса обучения и его результатов путём совершенствования дозировки учебного материала, его классификации, систематизации и др.

Использование новых технологий на занятиях позволяет индивидуализировать и дифференцировать процесс обучения, контролировать деятельность каждого, активизировать творческие и познавательные способности учащихся, оптимизировать учебный процесс, значительно увеличить темп работы. Это приводит к росту качественной успеваемости и сохраняет устойчивый интерес к русскому языку и литературе на протяжении всех лет их изучения.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Азизходжаева Н. Н. Педагогические технологии на основе информационно-коммуникационных средств / Н. Н. Азизходжаева. – Ташкент, 2013. – 113 с.
2. Селевко Г. К. Педагогические технологии на основе информационно-коммуникационных средств / Г. К. Селевко. – Народное образование. – Москва, 2005.
3. Современные педагогические технологии как фактор формирования ключевых компетентностей участников образовательного процесса. Методические материалы. – Ярославль, 2005.

УДК 811.112.2:81’276.3

Олександр Поздняков
(Івано-Франківськ, Україна)

ЕКСПРЕСИВНО-ОЦІННА КОНОТАЦІЯ МОЛОДІЖНОЇ ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

У статті досліджено суть поняття «конотація». Автор визначає прагненння молодих комункантів до виокремлення як одну з важливих передумов утворення експресивно забарвлених лексем. Суттєву роль відіграє конотація для вираження суб’єктивного ставлення у процесі вербалізації думок і почуттів.

Ключові слова: *молодіжна лексика, конотація, емотивність, суб’єктивна оцінка, прагматичний аспект.*

The essence of the notion of «connotation» has been investigated in the article. The author defines young communicants' striving to individualization as one of the important preconditions for forming expressive colored lexical units. Connotation plays an important role at expressing subjective attitude in the process of verbalization of thoughts and feelings.

Key words: *youth vocabulary, connotation, emotivity, subjective estimation, pragmatic aspect.*

Актуальність даної статті визначається активним використанням мовних одиниць, які первинно вважались елементами молодіжного субкоду, на рівні побутового спілкування, в публіцистичних виданнях, інтернет-ресурсах, на телебаченні тощо. Важливу роль в популяризації молодіжної лексики відіграє емотивна забарвленість останньої, комунікативна дієвість та ефективність впливу на реципієнта.

Звідси, **метою** нашого дослідження є з'ясування суті конотації та емотивності, визначення їх місця й функцій у молодіжній лексиці.

Об'єктом дослідження є молодіжний вокабуляр, а **предметом** – специфіка процесів номінації в молодіжному вокабулярі та емотивного компоненту його одиниць. У якості ілюстративного матеріалу використано приклади, відібрані із друкованих та електронних версій спеціалізованих лексикографічних джерел.

Аналіз лінгвістичної літератури продемонстрував: у сучасній германістиці панує думка, що конотація молодіжної лексики виокремлює її у процесі комунікації серед інших мовних одиниць з метою вираження експресивної оцінки відповідних осіб, предметів та явищ. У такий спосіб підкреслюється суб'єктивне ставлення до предмету найменування без навмисного приховування змісту висловлювання [4, с. 196].

Необхідним етапом у пізнанні молодою людиною дійсності є процес вербалізації об'єктів цієї дійсності. При цьому враховується, з одного боку, суспільний досвід користування мовою як засобом обміну інформацією, з іншого, молодь керується власними правилами гри з мовним матеріалом, де ключове значення має вираження індивідуального, креативного, чуттєво-емоційного.

Процес вторинної номінації посідає особливе місце у формуванні молодіжної лексики, значна частина одиниць якої має конотативне забарвлення.

Власне, конотація визначається як семантична сутність, що «узуально чи оказіонально входить в семантику мовних одиниць і виражає емотивно-оцінне і стилістично марковане відношення суб'єкта мовлення до дійсності при її позначенні у висловлюванні, котре отримує на основі цієї інформації експресивний ефект» [2, с. 5].

Конотація при утворенні молодіжних лексем нашаровується на слово, надаючи йому експресивного забарвлення. Такі мовні одиниці набувають двоплановості – з одного боку, вербалізуючи явища оточуючої дійсності, з іншого, виражаючи суб'єктивне ставлення до позначуваного (*Aal catchen – Zungenküsse austauschen; pökeln – stinken*).

У порівнянні з нейтральною лексикою, експресивно забарвлена має більш складну смислову структуру, зокрема характеризується конотативною семантикою, де на перший план виступає суб'єктивна оцінка. Це оптимально розкриває суть молодіжної комунікації, детермінованої специфікою психофізіологічного розвитку адолесцентів (*Pfosten – sehr dumme Person; Partyparasit – uneingeladener Partygast*).

Водночас, вираження суб'єктивної оцінки відбувається на фоні стилістично нейтральних лексем. Це робить зрозумілим зміст повідомлення. Експресивно забарвлена мовна одиниця за ефективністю впливу на комунікативного партнера протиставляється іншим словам, таким чином процес передачі інформації доповнюється вираженням особистого ставлення до нього автора повідомлення (*Schlangentreff – Männertoilette: Ich han ihn grad noch im Schlangentreff gesehen. – Ich habe ihn eben noch in der Männertoilette gesehen*).

Експресивно забарвлене значення відображає емоційне, суб'єктивне відношення в семантиці [1, с. 29], що й становить прагматичний ефект та виправдовує доцільність використання молодіжного субкоду у відповідних комунікативних ситуаціях (*muggen – stehlen, klauen; hämmern – Sex haben*).

Конотація є тією частиною значення, що містить інформацію про емоційну не-нейтральність слова чи виразу. У відповідності до цього можна визначити її стилістичну функцію: надання висловленню специфічного експресивного забарвлення, що характеризує суб'єктивне ставлення до оточуючого світу (*Chillus – sehr entspannter Mensch; verludert – sehr attraktiv*).

У свою чергу, емотивність є категорією, що відображає цілісне в своїй основі відношення до дійсності. У складі конотації емотивність являє собою антропометричне суб'єктивно-оцінне відношення, що грунтується на емоційному усвідомленні певних квазістереотипів [2, с. 128]. У молодіжному мовному субкоді це є зручним варіантом при генеруванні нових засобів вираження для більш ефективної вербальної експлікації розподілу ролей серед представників субкультурних груп (*Uschi – Kumpel; MOF – Mensch ohne Freunde*).

Крім цього, емотивна номінація іноді пояснюється відсутністю лексичних одиниць для виразного позначення різноманітних емоційних відношень мовної особистості до ситуацій [3, с. 60] (*madig – schlecht, langweilig; cremig – locker, cool*).

За Н.І. Сукаленко, в будь-якій мові існують ще й емотивні засоби інновації, які створюються в тих комунікативних ситуаціях, де у відповідності до різноманітних причин виникає необхідність як вживання усталених засобів вираження, так і створення нових, незвичних [1, с. 30]. Власне прагнення незвичності, мовної творчості є невід'ємною характеристикою молодіжного спілкування. На словотвірному рівні найдієвішими засобами вираження формальної незвичності, підсиленої елементом експресивності, є утворення детермінативних композитів з семантично переосмисленими твірними основами та використання префіксів із значенням підсилення (*Mega-Deal – Geschäft, Handel; Superbirne – Person mit hoher/wenig Denkintelligenz; Puddingdampfer – dicke, übergewichtige Person; Milchtanker – Kuh*).

При вивченні проблеми німецького молодіжного субкоду чимало германістів дотримуються точки зору, що головним мотивом експресивної номінації слід вважати прагнення до експресії, бажання виокремитись (в тому числі, й вербально). Звідси, утворення емотивно забарвленого дискурсу детерміновано не стільки комунікативними потребами, скільки емоційним станом мовців, їх комунікативними намірами. У вузькому розумінні це визначається умовами комунікативного акту, в широкому – розподілом ролей у субкультурному середовищі.

Аналіз спеціалізованих лексикографічних джерел дозволяє зробити висновок про комунікативну важливість емотивної семантики, частоту використання емотивно забарвлених лексичних одиниць з метою прагматичного впливу на рецепієнта, а також емоційної самоідентифікації. У проаналізованих словниках зафіксовано низку синонімічних емотивів для вираження емоційного ставлення до світу залежно від комунікативної ситуації (*Schlachtschiff, Schaukelrad, Wahnsinnsflitzer, Luxusschlitten, Schuhkarton, Hutschachtel, Schubkarre, Elektrorollstuhl – Auto; abgebaggert, abgeschlafft, abgepingelt, fix und foxi, gestreßt – erschöpft; bunkern, einen auf Höhlenmensch machen, in den Schatten fahren, sich ins Trockene flüchten – sich verstecken*).

Висновки. З огляду на порівняно значну експресивну забарвленість молодіжної німецької лексики, можна констатувати велику роль конотації та емотивного аспекту у формуванні її семантичної структури. Цей процес є однією з характеристик, що виокремлюють молодіжний субкод з-поміж субкодів представників інших професійних, вікових, соціальних груп. Експресивно забарвлені лексеми співвідносяться з тією чи іншою емоцією молодої особистості, забезпечуючи певну норму вербальної культури представникам досліджуваної соціально-вікової групи, створюючи передумови для подальшого розвитку молодіжного субкоду як однієї з лексичних підсистем німецької мови.

Перспективним напрямом подальших досліджень вважаємо аналіз шляхів утворення молодіжної лексики з урахуванням її встановленої специфіки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Сукаленко Н.І. Про конотаційний аспект мовної діяльності людини / Н.І. Сукаленко // Мовознавство. – 1985. – № 2. – С. 29–33.
2. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В.Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 143 с.
3. Шаховский В.А. Языковая личность в эмоциональной коммуникативной ситуации / В.А. Шаховский // Филологические науки. – 1998. – № 2. – С. 59–65.
4. Androutsopoulos J.K. Und jetzt gehe ich chillen : Jugend- und Szenesprachen als lexikalische Erneuerungsquellen des Standards / J.K. Androutsopoulos // L. Eichinger, W. Kallmeyer. Standardvarianten. Wie viel Variation verträgt die deutsche Sprache. – Berlin; New York : de Gruyter, 2005. – S. 171–206.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

5. Михайлова Н. Молодежный язык Германии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.imwerden.de/pdf/deutsche_jugendsprache.pdf.
6. Niegel Ch. Hä?? Jugendsprache unplugged 2011: Deutsch, Englisch, Spanisch, Französisch. – Berlin; München; Wien; Zürich u.a. : Langenscheidt, 2011. – 168 S.
7. PONS Wörterbuch der Jugendsprache 2015. – Stuttgart : Klett, 2014. – 143 S.
8. Wortschatz – Inernational Portal [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://corpora.informatik.uni-leipzig.de.

Дамегуль Сейтова
(Нукус, Узбекистан)

ОСНОВНЫЕ СУФФИКСАЛЬНЫЕ СПОСОБЫ ОБРАЗОВАНИЯ ТЕРМИНОВ В АНГЛИЙСКОМ И КАРАКАЛПАКСКИХ ЯЗЫКАХ

Данная статья посвящается исследованию основных суффиксальных способов образования английских и каракалпакских терминов.

***Ключевые слова**: термин, суффикс, глагол, способ, система*

This work is dedicated to the investigation of main ways of suffixed formation of terms in English and Karakalpak languages.

***Key words:** term, suffix, verb, way, system.*

Термины были объектом изучения многих лингвистов.Известный лингвист В.И.Кодухов подчёркивает,что « …прежде всего термин – это достояние науки и необходимый элемент научного языкового стиля» [1; 96].

Объектом данной статьи являются основные суффиксальные способы образования английских и каракалпакских терминов.

Суффикс *–able/-ible* широко представлен в составе многих терминов английского языка.

Дериваты этого суффиксального типа образуются от основ переходных и очень редко непереходных глаголов по модели V+ -able→A и имеют значение *«бир нәрсе ислеўге қолайлы; бир нәрсе ислеўге мүмкиншилик бериў;* например: guixable, miniable» *маневрларға мүмкиншилик бериў, миналар установкаларға қолайлы*.

Суффикс *-age* широко представлен в терминологической системе английского языка, обозначают понятия, относящиеся ко многим областям науки.

Термины с суффиксом -all получили широкое распространение в подъязыках многих отраслей. Суффикс -all используется для образования адъективных терминов от субстантивных основ (модель N=-al1→A).

Термины на -all указывают на отношение к неодушевленному предмету и имеют словообразовательное значение относящийся к тому, что обозначено основой.

Суффиксальная морфема –a1 тяготеет к субстантивным основам многосложных слов на –ics (tactical, logistical), - ment (developmental, departmental), -sion, - tion (divisional).

Выбор того или иного фонетического варианта морфемы определяется факторами фонетического характера. Алломорф –ical тяготеет к основам, оканчивающимся на буквы g и r: biological, cylindrical.

Суффикс –al используется в немногочисленных образованиях, где суффикс al присоединяется к основам к основам переходных глаголов в одном из терминологических значений, например, (to) disperse – *пытырлатыў*.

На каракалпакском языке производные этого типа переводятся с помощью отвлеченных имен существительных на –ыў, dismiscal - *әскерий хызметткен шығыў, запасқа шығыў*.

- an, ee, ier, -ist

Термины с вышеуказанными суффиксами объединяются в одну группу на основании общности их семантики содержащей сему активности. Помимо перечисленных морфем, к группе агентивных суффиксов также относятся *-er* и *-man*.

Сведение суффиксов –an, -eer, -ier, -ist в отдельную группу объясняется также тем, что образование суффиксальных производных с помощью этих словообразовательных средств происходит по единой модели N+suf→N, в то время как суффиксы - er и –man, помимо субстантивных основ, могут взаимодействовать и с глагольными основами.

Суффиксы -eer и -ier представляют собой яркий пример того, как действуют в английском языке фонетические закономерности в процессе реализации словообразовательных моделей. Эти суффиксы взаимодействуют со строго определенным фонетическим типом основ, с обязательным ударением на первом слоге, например: missileer, rocbeteer, carbineer.

На каракалпакский язык переводятся:

1) калькированием, причем английским суффиксальным морфемам –an, -eer, -ier, -ist соответствуют каракалпакские суффиксы –ши, -шы

2) транскрибированием или транслитерованием: parachutist «парашютист», pacifist «пацифист».

Термины с суффиксом «-ance/-ence»

Суффиксальные производные этого типа образуются главным образом по модели V+-ance→N и имеют значение действия, состояния или качества.

В каракалпакском языке суффиксальным производным рассматриваемого типа соответствуют существительные на –ыў, resistance *–қарсылық көрсетиў, сақ болыў.*

Термины с суффиксом «-ant/-ent»

С помощью этого суффикса латинского происхождения от глагольных основ образуются имена прилагательные со значением «характеризующийся действием на которое указывает производящая основа».

Наличие в языке большого числа имен существительных на –ant, не имеющих соотносящихся с ними омонимичных прилагательных, позволяет предположить, в плане статики существует словообразовательная модель V+-ant→N, описывающая словообразовательную структуру целого рода терминов с обобщенным значением лица или предмета, совершающего действие. Например: assailant – хүжим етиўши тәреп.

Термины с суффиксами «-ar, -ous»

Термины с данными суффиксами приобратают специфические терминологические значения в составе словосочетаний многих наук, например: linear defence «линейли қорғаныў», mertorius unit «буйрықта белгиленген бөлек».

В каракалпакском языке им обычно соответствуют относительные прилагательные.

Термины с суффиксом «-ary/-ory»

Суффикс –ary/-ory представлен многочисленными образованиями в подъязыке многих наук английского языке типа retaliatory, diverionary.

Термины с суффиксом «ate»

Глагольный суффикс –ate имеет низкую частотность и является непродуктивным словообразовательным средством.

В обследованных нами словарях было зафиксировано 20 глаголов. Термины этого типа строятся по модели N=-ate→V.

Для перевода производных глаголов на каракалпакский язык необходимо иметь четкое представление о семантике производящего слова и словообразовательной модели, например: ethyl «этил» - (to) ethylate fuel *«жанатуғынды этиллестириў», doctrine «доктрина, тийкарғы принциплер».*

Термины с суффиксами «-су», «-ship»

Суффиксы –су и –ship встречаются в составе абстрактных терминов, образованных от субстантивных основ по моделям N+-ship-N и N+-су-N.

Суффиксальные термины рассматриваемых типов могут иметь:

- значение определенного воинского звания: admiralship, *атыў шеберлиги.*

- значение состояния, положения, качества: leadership *«әскерлерге басшылық етиў».*

На каракалпакский язык суффиксальные производные указанных типов переводятся в зависимости от словообразовательного значения, реализуемого в каждом конкретном случае.

Термины с суффиксом «-ее»

С помощью суффикса –ее образуются термины со значением лица, подвергшегося какому-либо действию. Суффикс участвует в образовании производных терминов, относящихся к классу имен существительных (модель V+-ее→N), например: (to) decorate «*сыйлықлаў*» - *decorated* «сыйлықланған» и т.д.

Выражая значение объекта действия, словообразовательный тип на - ее конкурирует в английском языке с субстаптированными причастиями прошедшего времени с определенным артиклем, например: the woodened – жарадарлар; the injured – *жарадарлар*. Однако последние появляются в языке нерегулярно и по частотности уступают производным - ее.

Термины с суффиксом «- er»

Суффикс - er наиболее частотный из всех агентивных суффиксов в подъязыке многих областей.

Суффикс образует термины от глагольных и субстантивных основ по моделям: V+-er→N: fighter, coder, defender.

N+-er →N: gunner, armoire.

Термины с суффиксом - er могут иметь следующие частные словообразовательные значения:

1) агентивное значение, т.е. значение лица или деятеля по его профессии, временному занятию или действию, например: aimer, defender;

2) орудийное значение, т.е. значение предмета, машины, прибора, инструмента, образца вооружения или боевой техники, например exploder, smoker;

3) значение результативности, например: *buzzer, blinker*.

На каракалпакском языке производным этого типа соответствуют префиксальные существительные на *-шы, -ши*. Например: *observer* «*иззертлеўши*».

Термины с суффиксом «-ic»

С помощью суффикса –ic от субстантивных основ образуются прилагательные со значением «относящийся к тому, на что указывает основа».

В качестве производящих основ используются слова следующих семантических классов:

А) названия приборов, аппаратов, машин и деталей: telescope – telescopic; cardan-cardanic; stereoscope – stereoscopic; magnet-magnetic;

Б) названия дисциплин, наук и отдельных разделов наук: topography-topographic; strategy-strategic; cryptology-cryptologic.

В составе некоторых терминов суффиксальная морфема –ic соединяется со связанными основами: hydraulic, static, pneumatic.

В каракалпакском языке значения терминов на –ic передаются на –лық «стереоскопиялық», topographic – «топографиялық», hydraulic – «гидравликалық»

Термины с суффиксом «-ics»

Английские термины с суффиксальной морфемой –ics обозначают:

1) отрасли или разделы наук, например, tactics «тактика»; logistics «тыл и снабжение»

2) совокупность однородных предметов или явлений, названных производящим словом, например: pyrotechnics «пиротехникалық усыллар», electronics «электроника».

3) сферу занятий, характеризующихся отношений к предмету или явлению, названному производящим словом, например: aeronautics «оғада даўыслы аэродинамика».

На каракалпакском языке термином этого типа соответствуют транслинейрированные имена существительные с суффиксом –uk (a).

Термины с суффиксом «-ing»

Данный суффикс имеет высокую степень частотности. С его помощью образуются имена существительные практически от любой основы переходного глагола, передает значение а) действия, процесса и/или б) результаты действия, например, gunning «артиллерийское қуралланыў».

Многие термины рассматриваемого типа имеют словообразовательные дуплеты в виде терминологических словосочетаний, префиксальных или конверсальных терминов, например: escaping/escape «қамақтан шығыў».

Этот словообразовательный тип продуктивен.

В каракалпакском языке термином этого типа соответствуют отглагольные имена существительные на –лаў, blocking «блоклаў», bombing «бомбалаў».

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Кодухов В.И. Введение в языкознание. Введение в языкознание. – М.: «Высшая школа», 1973.

Жаўфар Холмўминов
(Ташкент, Узбекистан)

ХОЖА МУҲАММАД ПОРСО – НАҚШБАНДИЯ ТАЪЛИМОТИНИНГ БУЮК НАЗАРИЁТЧИСИ

Мақолада тасаввуф таълимотининг XIV аср охиридаги йирик вакилларидан бири, Хожагон-нақшбандия тариқатининг назариётчиси Хожа Муҳаммад Порсо Бухорий (ваф. ҳ.қ. 865/ м.1420 й.)нинг Нақшбандия таълимоти тарихида тутган ўрни, унинг диний-ирфоний ва фалсафий-ахлоқий масалаларга оид қарашлари ва илмий мероси хусусида фикр юритилади.

Калит сўзлар: *Хожа Муҳаммад Порсо Бухорий, ислом, ислом тарихи, шариат ва тариқат, суннийлик, ҳанафия, таълимот, тасаввуф таълимоти, тасаввуф тарихи, ирфон фалсафаси, тасаввуф тарихи ва фалсафаси, Хожагон-нақшбандия тариқати, Нақшбандия таълимоти, силсила, сайру сулук, хожа, назариётчи, шайх, амалиётчи шайх, мутасаввиф, ориф, илмий мерос, фалсафий-ирфоний, диний ирфоний, дунёқараш, ақидавий кураш, асар, маълумот, муътабар манба, илмий манба, муътабар илмий манба ва шарҳ.*

In the article the end of the xiv century one of the representatives in the major doctrine of tasavvuf, Xojagon-naqshbandiya tariqat of Muhammad Kuma nazariyotchisi Xoja Porso (vaf. h.q. 865/ m.1420].)let's place in the history of the doctrine of naqshbandiya, his religious-philosophical and ethical issues related to scientific heritage and the idea of irfoniy referred to the reviews and stuck.

Keywords: *Xoja Porso Bukhari Muhammad, islam, islamic history, sharia and tariqat, sunniylik, hanafiy, doctrine, the doctrine of tasavvuf, a tasavvuf history, irfon philosophy, history of philosophy and tasavvuf, Xojagon-naqshbandiya tariqat, the doctrine of Naqshbandiya, silsila, go for a walk and sulukta, xoja, nazariyotchi, shayx, practitioners shayx, mutasavvif, orif, scientific heritage, philosophical-irfoniy religious irfoniy, outlook, aqidaviy fight, game, information, mu'tabar source, source scientific, scientific source mu'tabar and reviews.*

Тасаввуф таълимотининг XIV аср охиридаги назариётчиларидан бири, Хожагон-нақшбандия тариқатининг йирик вакили Хожа Муҳаммад Порсо номи билан машҳур бўлган Муҳаммад бин Муҳаммад бин Маҳмуд ал-Ҳофизий ал-Бухорий (ваф. ҳ.қ. 865/ м.1420 й.) ва унинг тасаввуф тарихида тутган ўрни ҳақида ўзбек ва чет эллик шарқшунос, исломшунос ва тарихшунос олимлар томонидан маълум даражада баъзи бир ишлар амалга оширилган бўлсада, унинг диний-ирфоний ва фалсафий-ахлоқий масалаларга оид қарашлари ва қолаверса, шахсияти билан боғлиқ бир қанча масалалар хусусида ҳалигача жиддий бир тадқиқот юзага келгани йўқ.

Хожа Муҳаммад Порсо илмий мероси ва қарашларини ўрганиш нафақат Нақшбандия тариқати асослари, балки умуман, тасаввуф таълимоти таркибида минг йилдан кўпроқ давр давомида шаклланган ирфон фалсафасининг асл моҳиятини янада чуқурроқ ўрганишимиз учун имкон беради. Айниқса, унинг “Фасл ул-хитоб” ва “Шарҳи Фусус ул-ҳикам” номли асарларини таҳлил ва тадқиқ этиш орқали тасаввуф таълимотининг фақатгина аниқ белгиланган расм-русумлар, урф-одатлар ва муайян ахлоқ-одоб қоидаларидан таркиб топган бир мажмуадан иборат бўлмаганлиги, аксинча, бу таълимот инсон, ҳаёт, жамият, дунё, охират, борлиқ, маърифат, ақл-идрок, тафаккур, ҳиссиёт, ишқ... каби минг йиллардан буён инсоният диққат-эътиборини ўзига жалб этиб келаётган бир қатор муҳим масалалар ва муаммолар хусусида ҳам кўплаб қизиқарли ва ибратли фикрларни тақдим этганлигига яна бир карра амин бўламиз.

Хожагон-нақшбандия тариқатининг йирик вакили Хожа Муҳаммад Порсо ҳаёти, шахсияти, кашфу карoматлари, сайру сулуки, асарлари ва қарашлари хусусида маълумот бергувчи манбалар кўп.

XV асрда ёзилган бир қатор тарихий, диний, ирфоний ва адабий манбаларда ушбу шахс ҳақида озми-кўпми маълумотлар келтирилади. Аммо Хожа Муҳаммад Порсонинг ҳаёти, хусусан унинг мақомоти ҳамда кашфу карoматлари ҳақида энг ишончли маълумотлар берадиган мўътабар манбалар сифатида Мавлоно Жомийнинг “Нафаҳот ул-унс мин ҳазарот ил-қудс” тазкираси ва “Рисолаи суханони Хожа Порсо” номли кичик ҳажмли асари, Хожа Аҳрори Валийнинг “Малфузот” ва Фахриддин Али Сафийнинг “Рашаҳот айн ул-ҳаёт” номли асарларини эслатиб ўтиш мумкин. Жомий, “Нафаҳот ул-унс”да хронологик тартибга риоя қилган ҳолда, аввал Хожа Баҳоуддин Нақшбанд ҳақида батафсилроқ, ундан сўнг эса унинг биринчи халифаси ва куёви Хожа Алоуддин Аттор (ваф. ҳ. қ. 807 й.) ҳақида нисбатан қисқароқ маълумотлар бериб ўтади[2]. Ундан сўнг Хожа Муҳаммад Порсо ҳаёти ва шахсияти билан боғлиқ тарихий лавҳалар ҳамда нақлларни баён этишга киришади. Жомий Алоуддин Аттор ва бошқа нақшбандийлардан кўра Хожа Порсо ҳақида катта ихлос ва меҳр-муҳаббат билан сўз юритар экан, хожагон хонадонига бўлган муҳаббати болалик чоғида – беш

ёшлигида отаси билан Ҳазрати Хожа Муҳаммад Порсони зиёрат қилгани борганларида у ҳазратнинг ёш Жомийни эркалаб бир калла новот берганларидан бошланганини айтиб ўтади.

Жомий берган маълумотларга қараганда, Хожа Баҳоуддин Нақшбанд ҳар иккала халифаси – Алоуддин Аттор ва Хожа Порсонинг маънавий мақомларига юксак баҳо берган. Жумладан, Хожа Порсо ҳақида:

در غیبت ایشان در حضور اصحاب و احباب، در حق ایشان فرموده اند : «مقصود از ظهور ما وجود اوست . اورا به هر طریق جذبه و سلوک تربیت کرده ام، اگر مشغول می شود، جهانی از او منور می گردد»

Яъни: *“унинг йўқлигида суҳбартдошлар ва дўстлар ҳузурида” (Жомий таъкиди) “бизнинг зуҳуримиздан мақсад унинг вужудидир. Уни жазба ва сулукнинг ҳар иккала тариқаси бўйича тарбиялаганмиз. Агар шуғулланса, бутун бир олам ундан мунаввар бўлгай”*, дея ўз шогирди ва халифасининг юксак маънавий мақомига ишора қилиб ўтган. Жомийнинг ёзишича, Баҳоуддин Нақшбанд яна бир ўринда ўз шогирдига шундай баҳо берган:

و در محل دیگر فرمودند: هرچه او می گوید حقّ – تعالی – آن می کند.

Яъни: *“Бошқа бир ўринда шундай дедилар: У нимаики деса, Ҳақ таъоло ўшани қилгай (амалга оширгай)”*.

Ҳазрат Нақшбанд Хожа Порсога тариқатнинг амалий ишлари билан шуғулланишга ҳам расман ижозат берган экан:

و در محل دیگر او را تلقین ذکر خفیه فرمودند و او را اجازت د ادند به عمل بر موجب آنچه داند از دقایق و حقایق آداب طریقت و تعلیم آن.

“...Ва яна бир ўринда унга зикри хуфя талқинини (вазифасини) топшириб, унга тариқат расм-русуми ва илмининг ҳақиқатлари ҳамда нозик жиҳатларидан нимаики билса, ўшанга амал қилишга ижозат бердилар”[6].

Жомий Хожа Баҳоуддин Нақшбанднинг Хожа Муҳаммад Порсога халифалик, яъни ҳазрат ўринбосарлик мақомини бераётган чоғида нималар деганини қуйидагича баён этади:

خواجه ء بزرگ – قدس سره – در حق ایشان فرموده اند، و به حضور اصحاب خود با ایشان خطاب کر ده که: «حقی و امانتی که از خلفائ خاندان خواجگان – قدس الله تعالی اسرارهم – به این ضعیف رسیده است و آنچه در این راه کسب کرده است، آن امانت را به شما سپردیم، چنانکه برادر دینی، مولانا عارف، سپرد . قبول می باید کرد و آن امانت را به خلق حق – سبحانه – می باید رسانید. » ایشان تواضع نمودند و قبول کردند.

Яъни: *“Хожайи бузург (Баҳоуддин Нақшбанд – Ж.Х.) қуддиса сирраҳу, у киши (Хожа Порсо – Ж.Х.) ҳақида асҳоб (суҳбатдошлар, муридлар – Ж.Х.) ҳузурида шундай деган эканлар:*

“Хожагон хонадонининг халифалари – қуддиссаллоҳу таъоло асрораҳумдан – бу заиф (фақир – Ж.Х.)га етган ва у касб этган ҳақ ва омонатни Сизга топширдим, чунончи диний биродаримиз Мавлоно Ориф (Хожа Ориф Ревгарий – Ж.Х.) бизга топширганидек. Ушбу омонатни қабул этмоқ ва Ҳақ субҳонаҳу халқига етказмоқ лозим”. У киши (Хожа Порсо – Ж.Х.) тавозўъ билан қабул этдилар”.

Жомий берган маълумотларга таянадиган бўлсак, Хожа Баҳоуддин Нақшбанд Хожа Муҳаммад Порсо шахсига нисбатан катта ишонч ва эътибор билдирган бўлиб чиқади. Аммо, шунга қарамай, Хожа Баҳоуддин Нақшбанд вафотидан сўнг нақшбандиянинг силсилаи шарифи Хожа Муҳаммад Порсо орқали эмас, балки Хожа Алоуддин Аттор орқали давом этади. Бизнингча, ўзига хос ижтимоий сабабларга эга бўлган ушбу ҳолат, афсуски, ҳалигача илмий ечимини топганича йўқ. Фақат ҳозирча Хожа Порсо амалиётчи шайх эмас, балки кўпроқ назариётчи мутасаввиф бўлганлиги ва умрини асосан таълифу тасниф билан ўтказганлиги сабабли силсилаи шарифга кирмаган, деган бир тахминни ўртага ташлаш мумкин. Нима бўлган тақдирда ҳам, Хожа Баҳоуддин Нақшбанддан сўнг Хожагон-нақшбандия тариқати икки йўналишга ажралиб кетди. Биринчи йўналиш Хожа Алоуддин Аттор орқали Хожа Яъқуб Чархий (ваф. ҳ.қ. 851 й.)га, ундан Хожа Убайдуллоҳ Аҳрори Валий (ваф. ҳ.қ. 895 й.)га бориб тақалса, иккинчи йўналиш Хожа Муҳаммад Порсо орқали унинг ўғли – Абу Наср Порсо (ваф. ҳ.қ. 865 й.)га, ундан Низомиддин Хомушга, ундан эса Ҳазрати Жомийнинг муршиди – Шайх Саъдиддин Кошғарий (ваф. ҳ.қ. 860 й.)га етиб, кейинги даврларда аҳрория, хилватия, кумушхонавия ва мужаддидия каби бир қанча

тармоқлар ва шуъбаларга бўлиниб кетди. Кейинги даврларда вужудга келган нақшбандия билан боғлиқ бирор-бир шўъбанинг силсилаи шарифида Хожа Муҳаммад Порсонинг исми учрамаса-да, тарихий ва тасаввуфий манбаларда Нақшбандия таълимотининг йирик вакили, Хожаи Бузург (Баҳоуддин Нақшбанд)нинг халифаси, "Порсоия" тармоғининг асосчиси, кўпгина кашфу карoматлар соҳиби ва ниҳоят, "Тафсир"(Қуръони карим тафсири), "Фасл ул-хитоб", "Таҳқиқот", "Шарҳи Фусус ул-ҳикам"(тасаввуф таълимотининг улуғ назариётчиларидан бири Шайх ул-Акбар Муҳйиддин ибн ал-Арабийнинг машҳур асари – "Фусус ул-ҳикам"га шарҳ), "Мақомоти Хожа Баҳоуддини Нақшбанд", "Мақомоти Хожа Алоуддини Аттор", "Ақоид" ("Ақоиди фирақи исломи"), "Рисолаи қудсия"(Хожа Баҳоуддин сўзлари), "Силсилаи тариқи Хожагон", "Рисолаи кашфия", "Муқаддима" (Хожа Абдулхолиқ Ғиждувоний "Васиятнома"сига дебоча) каби тафсир, фиқҳ, тасаввуф ва калом илмларига оид асарларнинг муаллифи сифатида тилга олинади.

Хожа Муҳаммад Порсо яшаган давр Хожагон-нақшбандия тариқатининг ўзига хос сайру сулук ва қонун қоидалар (усули ёздаҳгона)га эга мукаммал бир диний-ирфоний таълимот даражасигача кўтарилган даврига тўғри келади. Агар Хожа Юсуф Ҳамадоний ва Хожа Абдулхолиқ Ғиждувонийдан бошлаб то Хожа Баҳоуддин Нақшбандгача бўлган давр давомида Хожагон-нақшбандия тариқатининг марказий фаолият доираси Бухоро ва унинг атрофи билан чекланган бўлса, Хожа Алоуддин Аттор ва Хожа Муҳаммад Порсо давридан бошлаб унинг жуғрофияси Самарқанддан Тошкент ва Кошғаргача, Термиздан Балх, Ҳисор ва Ҳиротгача кенгайиб борди. Нақшбандия таълимоти жуғрофиясининг кенгайишида ҳам Хожа Порсонинг катта ҳиссаси бор. Чунки у биринчидан, донишманд ва ўта қобилиятли фарзанди – Абу Наср Порсони ўзининг халифаси сифатида Балхга жўнатиб, нақшбандийликни Мовароуннаҳрнинг жанубий ҳудудларидан тортиб Хуросоннинг шимолий ҳудудларигача кенг қанот ёзишига йўл очиб берган бўлса, иккинчидан, ўзининг диний-ирфоний асарлари, қолаверса, ўзининг маълум даражада Нақшбандия ва ваҳдат ул-вужуд таълимотларининг қоришмасидан ҳосил бўлган фалсафий-ирфоний дунёқараши орқали ҳам бу таълимотнинг бутун минтақа бўйлаб ёйилишига улкан ҳисса қўшди. Учинчидан, баъзи бир манбалар, жумладан, "Рашаҳот айн ул-ҳаёт"да Нақшбандия силсиласининг давр ҳукмдорларига таъсир етказиши Хожа Муҳаммад Порсодан бошлангани ҳақида маълумот бериб ўтади.

Хожа Порсо Ибн ал-Арабийнинг ваҳдат ул-вужуд таълимотини Нақшбандия тариқатига олиб кирган илк мутасаввиф эди. Айнан у бошлаб берган ва кўп ўтмай Мавлоно Жомий томонидан давом эттирилган ана шу фаолият туфайли Нақшбандия тариқати "вужуд", "вожиб ал-вужуд" ва "тажаллий" ҳақидаги қизғин фалсафий-каломий-ирфоний баҳслар билан янада бойиди. Эронлик олим Аҳмад Тоҳирий Ироқий таъбири билан айтганда, "Хожа Порсо нақшбандия тариқатида илмий-тадқиқот усулини бошлаб берган" илк мутасаввиф эди.[9] Хожа Порсонинг юқорида зикр этиб ўтилган энг муҳим асарларидан бири "Фасл ул-хитоб"ни ҳар иккала таълимот – Нақшбандия ва ваҳдат ул-вужуднинг турли диний, ирфоний, фалсафий, каломий ва ахлоқий мавзулардаги нуқтаи назарларини ўзида акс эттирувчи асарлари сирасига киритиш мумкин.

"Фасл ул-хитоб" Хожа Порсонинг кўпгина асарлари сингари асосан форс-тожик тили ва қисман араб тилида ёзилган. Ҳам ҳажм, ҳам мазмун-мундарижа ва ўртага қўйилган масалалар жиҳатидан кенг қамровли бўлган ушбу асар Хожа Порсо илмий меросида алоҳида ўрин тутади. Асарнинг тўла номи "Фасл ал-хитоб ли васл ал-аҳбоб ал-фориқ байн ал-хато ва-с-савоб" бўлиб, аслида Қуръони каримнинг қуйидаги (Довуд а.с. ҳақидаги) оятидан олинган:

وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَآتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصْلَ الْخِطَابِ

Унинг ҳукмронлигини ҳам мустаҳкам қилдик ва унга ҳикмат ҳамда қатъий хитоб (ҳаққоний ҳукм чиқаришни) ато этдик

Асарни нашрга тайёрлаган эронлик манбашунос олим Жалил Мисгарнажоднинг аниқлашича, "Фасл ул-хитоб" таъбири муфассирларнинг тафсирларида турлича изоҳланган. Жумладан, Замахшарийнинг "Тафсири кашшоф"ида бу ибора "...ҳақ ва ботил, тўғри ва хато оралиғи" маъносида ҳам ишлатилган экан.

Хожа Муҳаммад Порсо бу асарда турли соҳалар ва мавзуларга оид юздан ортиқ илмий манбаларга таянган ҳолда омма ва хосса ўртасидаги фарқлар, шариат ва тариқат ўртасидаги тафовут ва ўхшашликларни кўрсатиб бериш мақсадида бир қанча диний ва ирфоний мавзуларни фиқҳ, ирфон, калом ва ахлоқ илмлари нуқтаи назаридан таҳлил ва тадқиқ этиб ўтади. У ушбу масалаларни китобга ёзилган муқаддима ва хотимадан ташқари 8 фасл (боб)да алоҳида шаклда келтиради. Китобнинг фасллари қуйидагилардан иборат:

1. “Дар баёни улуми сўфия ва шарҳи каламоти онон” (Тасаввуфий илмлар ҳақида ва улар (сўфийлар) қўллаган истилоҳлар шарҳи).
2. “Ас-Сирот ал-мустақийм”(Тўғри Йўл).
3. “Руъят ва маърифат”.
4. “Мўъжизот ва каромот” (Мўъжизалар ва кароматлар).
5. “Уқубот” (Уқубатлар).
6. “Дар баёни аҳли маломат”(Маломат аҳли ҳақида).
7. “Фазойили хулафо ва аҳли байт” (Халифалар ва аҳли байтнинг фазилатлари).
8. “Дар баёни аҳволи ақтоб” (Қутблар аҳволининг баёни).

Муҳаммад Порсо асар хотимасини Хожагон тариқатидаги сайру сулук одоби ва Хожа Абдулхолиқ Ғиждувонийнинг шамойили – суврат ва сийрати, фазилат ва хислатлари баёнига бағишлайди.

Хожа Муҳаммад Порсо ўша даврдаги шиддатли фиқҳий ва ақидавий ихтилофлар, ғоявий хилма-хилликлар майдонида пири – Хожа Баҳоуддин Нақшбанднинг сулукидан нафақат четга чиқмайди, балки унинг ғоялари ва кўрсатмаларини ўзи учун асосий ва доимий дастуруламал қилиб олган ҳолда ғоявий курашлар майдонига чиқади. Албатта, тасаввуф тарихи, айниқса ҳанафийлик фиқҳига асосланган Бухоро тасаввуфи тарихида бу усул – ҳақни ботилдан ажратиш, тасаввуф таълимотининг асл моҳиятини тавсифлаб бериш ҳамда шариат ва тариқат ўртасидаги уйғун муносибатларни тиклаш эндигина вужудга келган ҳодиса эмас эди. Бу усул ислом тафаккури тарихида илк маротиба IX-X асрларда шаклланган Бухоро тасаввуфшунослик мактабининг асосчилари – Абу Бакр Калободийнинг “Ат-Таъарруф ли мазҳаб ат-тасаввуф” ва Мустамлий Бухорийнинг “Шарҳ ат-Таъарруф ли мазҳаб ат-тасаввуф” номли асарларида ўртага ташланган ва кўп ўтмасдан Хожа Абдуллоҳ Ансорийнинг “Манозил ус-сойирин” ва “Сад майдон” номли асарлари орқали қўллаб-қувватланган эди. Имом Муҳаммад Ғаззолийнинг “Эҳёи улум ад-дин” ва “Кимиёи саъодат” номли асарлари ҳам айнан ана шу мақсадда ёзилганлиги барчага маълум бўлса керак. Аммо Муҳаммад Порсо олдида турган вазифа бошқаларникидан бир оз фарқ қилади. Зеро, XIV-XV асрларга келиб, турли фиқҳий ва ақидавий мазҳаблар ўртасидаги ихтилофлар ҳамда тасаввуф таълимотига қарши фитна-ю иғволар нафақат камайди, балки маълум даражада кучайиб кетди. Бундан ташқари, асосан ҳанафия фиқҳи ва мотуридия ақойиди ҳукмрон бўлган Мовароуннаҳрда ҳанафийлик ва мотуридийликка асосланган Хожагон-нақшбандия тариқати, Хуросоннинг ғарбий ва жанубий қисмларида эса шиъа ақойидига асосланган Неъматуллоҳия ва Сафавия каби тариқатлар ҳам вужудга келган, бунинг устига Ибн ал-Арабийнинг ваҳдат ул-вужуд фалсафасига доир қарашларига бўлган турли салбий ёки ижобий муносабатлар ҳам минтақадаги ақидавий ихтилофларни авж олдираётган эди. Бу ихтилофларнинг барчаси охир-оқибат минтақадаги сиёсий ва ғоявий бирликка путур етказиб, темурийлар салтанатининг парчаланиб кетиш хавфини ҳам вужудга келтириши мумкин эди. Ана шу вазиятдан келиб чиққан ҳолда, Хожа Порсо олдида турган вазифа Хожа Абдулхолиқ Ғиждувоний ва Хожа Баҳоуддин Нақшбанд ғояларини умумисломий ва умумтасаввуфий ғоялар билан уйғунлаштириш, қолаверса, Хожагон-нақшбандия таълимотини умумисломий даражага кўтаришдан иборат эди. “Фасл ул-хитоб”даги суннийлар эътироф этадиган хулафои рошидин ва шиъийлар ихлос билан қарайдиган аҳли байт – имомлар ҳақидаги ижобий ва муътадил фикр-мулоҳазалар, Аллоҳни маърифат этиш (билиш, англаш), Расулуллоҳнинг мўъжизалари ва авлиёуллоҳнинг кароматлари (нубувват ва валоят) хусусидаги баҳсларни Қуръони карим оятлари, Пайғамбар ҳадислари ва турли тасаввуфий-

ирфоний тариқатлар ва мактабларга мансуб бўлган орифлар ва шайхларнинг сўзлари билан далиллаш услуби ҳам, шубҳасиз, ана шу мақсадга хизмат қилади.

Кўриб турганимиздек, “Фасл ул-хитоб”да фасллар сони кўп эмас. Аммо у Муҳаммад Порсонинг бошқа асарларига қараганда анча катта китоби ҳисобланади. Унинг Эронда тайёрланган илмий-танқидий нашри 817 бетни ташкил этади.

“Фасл ул-хитоб” бир ёки бир неча асарнинг шарҳи ёхуд муаллифнинг бирор мавзу хусусидаги фикрларидан таркиб топган асар эмас. У том маънодаги илмий манба, манба бўлганда ҳам бир неча соҳа – ислом тарихи, тафсир, фиқҳ, ҳадисшунослик, диншунослик, тасаввуф тарихи, тасаввуф фалсафаси (ирфон), калом ва ахлоқ каби фанларга тегишли мавзу ва масалаларни ўз ичига оладиган қомусий бир асардир. Лекин, бу асар, у бир қанча соҳа ва турли мавзуларни қамраб олишидан қатъи назар, биринчи навбатда тасаввуф аҳлининг нуқтаи назарини акс эттирадиган асар ҳисобланади. Чунки унда Хожа Порсо турли фиқҳий ва ақидавий масалаларга нақшбандий бир сўфий мавқеидан туриб баҳо беришга ҳаракат қилган. Бу асарнинг бошқа тасаввуфий-ирфоний асарлардан фарқланиб турадиган яна бир характерли жиҳати – унинг турли соҳаларга оид илмий манбалар билан узвий боғлиқлиги, улардан фойдаланиш даражаси юқори эканлиги ва ниҳоят, фойдаланилган манбаларнинг аниқ тарзда зикр этилишидадир. Эронлик манбашунос олим Жалил Мисгарнажоднинг аниқлашича, “Фасл ул-хитоб”да бевосита ё билвосита бир юз йигирмадан ошиқ манбага мурожаат қилинган. Албатта, бу усул, яъни бир асарни ёзишда бир қанча манбадан фойдаланиш тартиби бошқа мутасаввиф олимларнинг асарларида ҳам учрайди, аммо “Фасл ул-хитоб” даражасида эмас. Шунинг ўзи ҳам Муҳаммад Порсонинг мутолаа доираси нечоғлик кенг эканлигини, унинг эса қомусий бир олим бўлганлигини кўрсатади. Асарда тафсир илми бўйича 12 та манба, ҳадис илми бўйича 12 та манба, фиқҳ ва усул бўйича 22 та манба, калом илми бўйича 13 та манба, тасаввуф ва ирфон бўича 29 та манба, тарих ва тасаввуф тарихи бўйича 9 та манба, ҳадис ва тасаввуф улуғларига оид 9 та манба, ахлоқ ва одобга оид 6 та манба, сийра ва шамойилга оид 4 та манба, луғат ва маъношунослик бўйича 4 та манба, фалсафий-таълимий шеърият бўйича 3 та манбадан, шунингдек 3 та муқаддас китобдан фойдаланган. Демак, “Фасл ул-хитоб”да мурожаат қилинган ёки фойдаланилган манбалар турли илм соҳаларига ажратиб таснифланса, каттагина феҳрист ҳосил бўлар экан. Асарда номлари зикр этилган тасаввуф тарихи ва фалсафасига оид манбалар қуйидагилардан иборат:

1. Абу Бакр Калободий. Ат-Таъарруф ли мазҳаб ат-тасаввуф.
2. Абу Толиб Маккий. Қут ул-қулуб.
3. Ҳофиз Абу Наъим Исфаҳоний. Ҳуллият ул-авлиё.
4. Имом Қушайрий. Наҳв ул-қулуб.
5. Ҳужвирий. Кашф ул-маҳжуб.
6. Абулқосим Қушайрий. Рисолаи Қушайрия.
7. Мустамлий Бухорий. Шарҳ ат-Таъарруф ли мазҳаб ат-тасаввуф.
8. Абу Ҳомид Ғаззолий. Эҳёи улум ад-дин.
9. Абу Ҳомид Ғаззолий. Кимиёи саъодат.
10. Абу Ҳомид Ғаззолий. Мишкот ул-анвор.
11. Имом Аҳмад Ғаззолий. Аз-захират фи илм ал-басират.
12. Абу Ҳомид Ғаззолий. Лубоб ул-эҳё.
13. Ҳужвирий. Минҳож.
14. Шаҳобиддин Суҳравардий. Авориф ул-маъориф.
15. Юсуф Ҳамадоний. Каламоти қудсия ва Манозил ус-соликин.
16. Маждиддин Бағдодий. Туҳфат ул-биррат фи ужубат ул-масоил ал-ашарат.
17. Абу Ҳомид Ғаззолий. Ажойиб ул-қалб (“Эҳёи улум ад-дин”нинг бир фасли).
18. Абулнажиб Суҳравардий. Одоб ул-муридийн.
19. Абу Ҳафс Умар бин Муҳаммад Суҳравардий. Аълом ал-ҳуда ва ақидати арбоб ат-тақа.

20. Хожа Абдуллоҳ Ансорий. Манозил ус-сойирин.
21. Камолиддин Абдураззоқ Кошоний. Шарҳи Манозил ус-сойирин.
22. Муҳйиддин ибн ал-Арабий. Футуҳоти Маккия.
23. Нажмиддин Доя Розий. Мирсод ул-ибод.
24. Сайёдий Рифоъий. Маъориф.
25. Изиддин Маҳмуд Кошоний. Таржумайи Авориф ул-маъориф.
26. Нажмиддин Абулбаракот Насафий. Каромот ул-авлиё.
27. Алоуддавла Симноний. Ал-урват ал-аҳли ал-хилват вал-жилват.
28. Алоуддавла Симноний. Рисолот.
29. Хожа Юсуфи Ҳамадоний. Қудсия.
30. Абу Абдураҳмон Сулламий. Таърих ус-сўфия.
31. Абу Абдураҳмон Сулламий. Таърихи машойих ус-сўфия.
32. Абу Абдураҳмон Сулламий. Табақот ус-сўфия.

Кўриниб турганидек, Хожа Порсо тасаввуф тарихи ва фалсафасига оид энг мўътабар манбаларни танлаган, аммо бунда муаллифларнинг мазҳаб ва тариқатига унчалик эътибор қаратмаган ва буни унчалик муҳим ҳам санамаган. Энг муҳими, Хожа Порсо манбалардан келтирган фикрлар ва далилларни мавзу ёки ўртага қўйилган масала билан боғлаб, уларни илмий таҳлилдан ўтказа олган. Шундан келиб чиққан ҳолда, “Фасл ул-хитоб”ни мавзулар қамрови ва ўртага ташланган масалаларни чуқур таҳлил этиши жиҳатидан Хожа Порсонинг шоҳ асари, тасаввуф илми тарихида эса Мустамлий Бухорийнинг “Шарҳ ат-таъарруф”идан кейинги энг мўътабар илмий манбалардан бири деб ҳисоблаш мумкин.

Хуллас, “Фасл ул-хитоб”нинг юқорида кўрсатилган манбаларга алоқадорлиги, унда ушбу манбалардан қай даражада фойдаланилганлиги масаласи бир ёки бир неча тадқиқот мавзуи бўлиши ҳам мумкин.

“Фасл ул-хитоб” ўзига хос тасаввуф аҳли тазкирасидир. Унда тасаввуф таълимотининг турли тариқатларига мансуб бўлган улуғ намояндалар ҳаёти, шахсияти, ҳолот ва мақомоти ҳақида бошқа тазкиралар, масалан, Фаридуддин Атторнинг “Тазкират ул-авлиё”сидан фарқли равишда, кетма-кет тартибда эмас, балки турли мавзу ва масалалар таркибида турли муносабатлар билан маълумотлар берилади. Муаллиф асарда баъзи бир мутасаввифлар ва шайхларнинг ҳаёти, ҳолот ва мақомоти хусусида қисқача тўхталиб ўтган бўлса-да, қуйидаги мутасаввифлар ҳақида алоҳида маълумотлар келтирган:

1. Шайх Абусаид Харроз.
2. Абу Яъқуб Наҳржурий.
3. Абулаббос Сайёрий.
4. Абу Бакр Воситий Фарғоний.
5. Саҳл бин Абдуллоҳ Тустарий.
6. Абу Солиҳ Қассор.
7. Жунайд Бағдодий.
8. Иброҳим бин Аҳмад.
9. Абу Абдуллоҳ Муҳаммад бин Али ал-Ҳаким Термизий.
10. Ҳусайн бин Мансури Ҳаллож.
11. Рувайм бин Аҳмад.
12. Шайх Абу Бакр ал-Калободий.
13. Шайх Исмоил ал-Мустамлий.
14. Хожа Абдулхолиқ Ғиждувоний.

Муҳаммад Порсо мутасаввифлар ҳаёти билан боғлиқ фактлар, тарихий сана ва воқеалар, нақл ва ривоятларни турли тарихий ва тасаввуфий манбаларда келтирилган маълумотларга таянган ҳолда баён қилар экан, тасаввуф тарихига оид бир қанча чигал масалаларга ойдинлик киритишга ҳаракат қилади. Гоҳида маълум бир мутасаввиф ҳаёти ёки мақомоти ҳақида фикр юритиш жараёнида бирор-бир тасаввуфий истилоҳ ёки мавзуни тушунтириш, шарҳлаш ва таҳлил қилишга киришади. Баъзида эса тасаввуф тарихида муҳим ўрин тутган шахслар ва

улар билан боғлиқ тарихий ҳодисалар атрофида батафсил тўхталиб ўтади. Муаллиф воқеалар баёни билан чекланиб қолмасдан, ишончли манбалардан олинган фактлар ёрдамида масаланинг асл моҳиятини очиб беришга ҳаракат қилади ва кўп ҳолатларда бунга эришади ҳам. Жумладан, ислом тарихида катта шов-шувларга сабаб бўлган ва салкам 1200 йилдан буён ислом уламолари ва ҳатто охирги юз йил давомида шарқшунос ва исломшунос олимларнинг ҳам диққатини ўзига жалб этиб келаётган масала – Ҳусайн бин Мансур Ҳаллож ҳаёти, қарашлари ва фожиали ўлими билан боғлиқ ҳолатлар ва фактлар ҳам Муҳаммад Порсонинг диққат-эътиборидан четда қолиб кетмайди. Муаллиф асарда тўрт маротаба Мансур Ҳаллож ҳаёти билан боғлиқ масалаларга мурожаат этади ва ҳар маротаба мурожаат қилганида муайян бир масалага бир қанча араб тилидаги манбалар асосида ойдинлик киритишга интилади. Жумладан, кўпгина манбаларда Мансур Ҳаллож қатлига фатво берган киши унинг устозларидан бири – Шайх Жунайд Бағдодийдир, деб берилган маълумотни Хожа Порсо қайта текшириб чиқиб, Жунайд Бағдодий ҳақига қилинган туҳматнинг ботиллигини исботлаб беради. У бу ҳақда шундай ёзади:

و از جملهء مفتریات درین قصّه، قصّهء فتوی دادن سیّد الطائفه، جنید بغدادی است – قدس الله تعالی روحه – به قتل او؛ و نزد اهل علم بالتواریخ روشن و مبرهن شده است که این سخن افترای محض است. و سیّد الطائفه جنید – قدس الله تعالی روحه – وفات حضرت او پیش از شهادت حسین بن منصور به یازده سال کمابیش بوده است.

Таржимаси: "*...Ушбу тойифага мансуб кишилар (яъни, сўфийлар – Ж.Х.) улуғи бўлмиш Жунайд Бағдодий қуддисаллоҳу таъоло руҳаҳунинг уни (Мансур Ҳалложни – Ж.Х.) қатл этишга фатво берганлиги ҳақидаги маълумот мазкур масала хусусида келтирилган ифтиролардан (ёлғонлардан, туҳматлардан) биридир. Илм аҳлининг фикрича, тарихий далиллар бу даъвонинг ғирт ёлғон эканлигини аниқ-равшан кўрсатади. (Зеро) Саййид ут-тойифа Жунайд қуддисаллоҳу таъоло руҳаҳу Ҳусайн бин Мансурнинг шаҳид бўлишидан салкам ўн бир йил олдин вафот этган*[27]*".*

Хожа Порсо "Табақот ул-машойих" да берилган қуйидаги: اِستُشهدَ الحُسَین بن مَنصور – قُدّس الله تعالی روحه – بِبَغدادَ، بِبابِ الطّاقِ، یَومَ الثُلاثا لِستّ بَقینَ مِن ذِی القَعدَةِ . سَنَةَ تِسع و ثُلثَمائة و تُوَفی سیّد الطائفة الجُنَیدُ – رحمة الله – سَنَة سَبع و تِسعینَ و مِأتَینِ، یَومَ السّبَتِ، یَومَ نَیروزِ الخَلیفةِ . و قیلَ تُوفی آخَرَ سَاعَة مِن یَومِ الجُمعَةِ و دُفِنَ یَومَ السَّبَتِ . کَذا فی طَبَقات المشایخ – رحمهم الله.

Яъни:*"Табақот ул-машойих"да келтирилишича, Ҳусайн бин Мансур қуддисаллоҳу таъоло руҳаҳу 309 (ҳ.қ.) йили Бағдодда Арк дарвозаси олдида сешанба куни зулқаъда ойидан олти кун қолганда шаҳид бўлди. Сўфийлар тойифасининг саййиди Жунайд (унга Аллоҳнинг раҳмати бўлсин) - 297 (ҳ.қ.) йили жума кунининг охирги соати, шанба куни - халифанинг Наврўз куни вафот этди ва шанба куни дафн этилди*[28]*,* деган маълумотга таяниб, Жунайд Бағдодий Мансур Ҳаллож қатлидан ўн бир йил олдин вафот этган, демак, унинг ҳақидаги бу фикр бўҳтондан бошқа нарса эмас, деган хулоса чиқаради. Эътироф этиш керак, Хожа Порсонинг ушбу масалага оид хулосалари бошқа муаллифларнинг бу ҳақдаги мулоҳазаларидан мантиқийлиги ва қатъийлиги билан ажралиб туради.

Маълумки, узоқ тарихий давр мобайнида шариат уламолари, мутакаллимлар ва ҳатто баъзи бир мутасаввифлар ҳам Мансур Ҳалложни шаккокликда айблаганлар. Жумладан, XII аср бошларида яшаган дин олими Ҳасаний Розий ўзининг "Табсират ул-авом фи маърифати мақолот ил-аном" номли ислом дини таркибидаги йўналишлар, фиқҳий ва ақидавий мазҳаблар баёнига бағишланган асарида Мансур Ҳалложни худоликка даъвогарлик қилган бир мушрик сифатида лаънатлаб, унинг "Бўстон ул-маърифат" ва "Тосин ул-азал" номли асарларини куфр ва зиндиқа деб атайди.

Аммо ҳанафийликка чамбарчас боғлиқ бўлган Хожагон-нақшбандия таълимотининг йирик вакили – Хожа Муҳаммад Порсо "Фасл ул-хитоб"да Мансур Ҳалложни оқлашга киришар экан, «اذا احب الله تعالی عبداً، صبّ علیهِ البلاء صباً سحَّهُ علیهِ سحّاً» Яъни: *"Агар Ҳақ таъоло бирор бандани ўзига дўст деб танласа, қазою қадарнинг булутидан унинг бошига бало ёмғирларини ёғдиражак, токим содиқ козибдан, ҳақ ботилдан ажралсин"* ҳадисини далил келтириб, Мансур Ҳаллож ҳам Худонинг дўстларидан эди, Худо уни синаш учун бошига балоларни ёғдирди", деган мазмунга зимдан ишора этиб ўтади. Ҳар ҳолда, кўпгина ақидавий

масалаларда ё бетараф ёки сукут сақлашни (Хожа Баҳоуддин: “Мо инкор накунем, ин кор ҳам накунем”) афзал кўрган нақшбандийлар орасида Хожа Порсодек мустақил фикр ва нуқтаи назарга эга бўлган мутасаввифлар кўп бўлмаса керак. Демак, Хожа Порсодек машҳур бир нақшбандий шайх ва мутафаккирнинг Ҳаллож ҳақидаги мулоҳазаларини маълум маънода нақшбандийликнинг Ҳалложга бўлган муносабати деб тушунса ҳам бўлади. Умуман олганда, Хожа Порсонинг Мансур Ҳаллож ҳақидаги фикрлари, унинг эътиқоди ва қатл этилиши билан боғлиқ масалалар хусусидаги таҳлиллари бизнинг нафақат Ҳаллож ҳаёти ва қарашлари, балки тасаввуф таълимотининг кўпгина масалалари борасидаги тасаввурларимизни такомиллаштиради, янги фактлар ва маълумотлар билан бойитади.

“Фасл ул-хитоб” кейинги даврларда яратилган тасаввуфий-ирфоний асарлар учун ишончли бир манба сифатида хизмат қилган. Жумладан, Хожа Аҳрор Валийнинг ҳикматли сўзлари, фикрлари, турли мавзуларга оид қарашлари, дин пешволари ва тасаввуф улуғларининг ҳаёти, мақом-мартабалари ҳамда улар айтган сўзларнинг шарҳидан таркиб топган мажмуаси – “Малфузоти Аҳрор” да бир неча ўринда Хожа Порсонинг турли муносабатлар билан билдирган сўзлари келтирилган бўлса, икки маротаба унинг “Фасл ул-хитоб” китобига мурожаат этилган. Мисол учун:

می فرمودند که حضرت خواجه پارسا (قدس الله سره) در *فصل الخطاب* یا در *تفسیر* خود نوشته اند: من ادعی المعرفته و لم یتذلل للاغنیاء فهو مدّع. یعنی هرکه دعوی معرفت کند و پیش اغنیا متذلل نباشد او در دعوی کاذب است.

Яъни: *Дердиларки (Хожа Аҳрор – Ж.М.), Ҳазрати Хожа Порсо (қ.с.) ўзларининг “Фасл ул-хитоб” ёки “Тафсир”ларида ёзмишлар: Кимки маърифат даъво қилсаю, ағниё (улуғлар) ҳузурида тавозуъли бўлмаса, даъвоси ёлғондир.*

Табиийки, “Фасл ул-хитоб” тасаввуф тарихи бўйича энг мўътабар ва нисбатан мукаммал манба – “Нафаҳот ул-унс” учун ҳам қимматли бир манба сифатида хизмат қилган. Гап шундаки, кейинги муаллифларнинг аксарияти керакли маълумотни “Фасл ул-хитоб”дан олган бўлсалар-да, бу ҳақда ишора этиб ўтмаганлар. Умуман олганда, Хожа Порсо – Нақшбандия таълимоти, Хожа Порсо – ваҳдат ул-вужуд фалсафаси, Хожа Порсо – ислом ва тасаввуф тарихи, Хожа Порсо – фиқҳ ва калом илмлари каби мавзулар бўйича ҳали кўп тадқиқот ишларни амалга оширишга тўғри келади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН МАНБА ВА АДАБИЁТЛАР

1.Мухаммадхаджаев А. Идеология накшбандизма. –Душанбе: Дониш, 1991; Бўриев О., Ҳасанов М. Хожа Муҳаммад Порсо. //Буюк сиймолар, алломалар. –Т.: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1996; Muminov A., Ziyodov Sh. L’ horizon intellectual dun erudite du V siècle nouvelles decouverters suz la bibliothegue de Muhammad Parsa// Cahiers D’ Asie central. –Тошкент, 1998. –P. 74-98; Муминов А., Пауль Ю. Мухаммад Парса// Ислам на территории бывшей Российской империи. Энциклопедический словарь. Вып. 3. –М.: Восточная литература, 2001; جلیل مسگر نژاد . پارسا، خواجه محمد . // دانشنامهء جهان اسلا، 5. زیر نظر: غلامعلی حداد عادل . تهران، بنیاد دایره المعارف اسلامی، 1379، ص. 387-388؛ محمد علی خزانه دار لو . پارسائیه. // دانشنامه جهان اسلام، 5، ص. 377-379؛ خواجه محمد پارسا . فصل الخطاب. با مقدمه و تصحیح و تعلیقات دکتر جلیل مسگرنژاد . تهران، مرکز نشریه دانشگاهی، 1381، ص. یک – هشتاد و پنج؛ محمد بن محمد پارسا . قدسیه: کلمات بهاءالدین نقشبند. چاپ احمد طاهری عراقی. تهران، 1354؛ محمد اختر چیمه. «شخصیت عرفانی و علمی خواجه محمد پارسای نقشبندی بخاری ». مجله ء دانشکدهء ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی، سال 10، ش. 3، (پاییز 1353)؛ Ислом. Энциклопедия. –Т.: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси Давлат илмий нашриёти. 2004. –Б. 258-259; Хидирова. Н.У. Место и роль Ходжа Мухаммада Парса в развитии тариката Ходжагон – накшбандийа (конец XIV-начало XV века). Автореф... дисс... канд... ист.. наук. –Т., 2006.

2 – نورالدین عبدالرحمان جامی . نفحات الانس من حضرات القدس . مقدمه، تصحیح و تعلیقات محمو د عابدی. تهران: انتشارات سخن، 1386. ص. 389 –

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ / ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

УДК 09.00.14

Сергій Білоконь
(Львів, Україна)

ПОНЯТТЯ «БОЖОГО ЗАКОНУ» У ВЧЕННІ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО ЯК ОСНОВА ЦІННОСТІ ТА НЕДОТОРКАННОСТІ ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ

У статті досліджуються аспекти вчення Митрополита Андрея Шептицького, які звертають увагу на поняття цінності та недоторканності людського життя у їх морально-етичному прояві. Особливу увагу приділено поняттю «Божий закон», який вводить Митрополит для того, щоб окреслити виняткову прерогативу Церкви як інституції над морально-етичними критеріями людського життя. Висвітлення даної проблематики характеризує наявний стан речей в УГКЦ у даний період, виклики та загрози, що виникали в даній сфері життя людини, та відповідь на них учительського проводу Церкви в особі Митрополита Шептицького.

Ключові слова: *Закон Божий, Митрополит Андрей Шептицький, цінність людського життя, гідність людини, християнські цінності, християнське виховання, глобалізація.*

The article analyzes aspects of teaching Andrey Sheptytsky who pay attention to the concept of value and inviolability of human life in their moral and ethical manifestation. Particular attention is paid to the concept of "God's law", which introduces the Metropolitan to delineate an exclusive prerogative of the Church as an institution of moral and ethical criteria of human life. Coverage of this issue describes the present situation in the Church in this period, challenges and threats that arise in this area of human life, and answer a teacher's leadership of the Church in the person of Metropolitan Sheptytsky.

Keywords: *God's law, Metropolitan Andriy, the value of human life, human dignity, Christian values, christian education, globalization.*

Характеризуючи вчення Митрополита Андрея Шептицького стосовно питання цінності та недоторканності людського життя, слід згадати про працю таких дослідників в даній царині, як: Васянович Г. Огірко О., Гайова О., Кравчук А., Гентош Л., Гладка Г., Васьків Л., Терешкевич Г., та ін. Зокрема останні два автори зауважують, що розглядати вчення митрополита слід у двох площинах– морально-етичній (або біоетичній) та суспільно-політичній. [1, с. 11] В даній статті увагу приділено саме першій із них.

Початок вчення та діяльності Митрополита Андрея Шептицького припадає на особливий період соціально-економічних та політичних змін, що мали місце в Європі в другій половині XIX ст., та спричинили низку реформ в політичному, економічному, культурному, медичному та духовному вимірі суспільного життя. Зокрема системи соціалізму та лібералізму призвели Йдеться, найперше, про соціальні та економічні системи соціалізму та лібералізму, негативними тенденціями яких стало перекручування на свій лад питанняс праведливості. [3, с. 3] Новими викликами, що постали перед Митрополитом в самій Церкві стали секуляризація та модернізм. [2, с. 5] За даних умов основне джерело власного морально-етичного вчення Андрей Шептицький вбачає у понятті «закон, який походить від Бога».[2. с.21.] Саме цей, Божий закон, згідно вчення Митрополита, є набагато ціннішим, оскільки стосується людської душі, хоч часто люди більше цінують те, що стосується матеріального. [10, с. 541] Світське право та його закони закінчуються там, де починається внутрішня совість людини, впливати на яку – є справа Божого закону та Церкви, яка даний закон стереже та веде людей до його виконання. [10, с. 522] Ще однією важливою функцією

«Божого закону» є слугування для християнина критерієм для розпізнання гріха. [5, с. 151-152]

Особливу увагу у власному вченні Андрей Шептицький приділяє подружньому життю. Його унікальність зумовлена не лише тим, що подружжя є основою християнського суспільства, але й те, що воно походить з двох джерел: становища закону природи, та є зобов'язанням (контрактом) морального закону. [8, с. 22]

Митрополит Шептицький вбачаючи загрозу цінності та недоторканності людського життя у певних зловживаннях стосовно подружжя та статевості, гостро засуджує такого роду негативні тенденції, присутні на той час, як поява аморалізму у статевому співжитті, кризова демографічна ситуація, зростаюча кількість розлучень. Дослідники його творчості (які саме) стверджують, що у висвітленні даних питань він випередив свій час та підняв цілий ряд проблем, які сьогодні зараховують до біоетичних. Основний захист людської гідності у даній сфері людської життєдіяльності Митрополит вбачає у моральному житті. У своїх пастирських творах він постійно наголошує на необхідності збереження святості та чистоти подружнього життя, оскільки саме сім'я є головною підвалиною здорового у всіх відношеннях суспільства. Зокрема під гостру критику з боку Шептицького підпадає гріх порушення «таїнства супружества», що полягає у свідомій корекції чисельності народжуваності дітей. [12, с. 116-117]

Особливо жорсткій критиці Митрополита Андрея в морально-етичній площині цінності людського життя піддається питання абортів. Цей гріх він вважає тяжчим за гріх Каїна, оскільки вбивається невинна дитина, що не може самостійно захистити себе, та позбавляється дару життя яке є найбільшою цінністю. [11, с. 398] При цьому Митрополит застерігає, що наслідком такого вчинку є те, що «батько, і мати, що будуть мати руки закривавлені невинною теплою кров'ю їхньої дитини». [4, с. 371-372] Такі дії, за висловленням Митрополита, «є тією язвою, що приносить українському народові дочасну смерть й бездонну руїну християнського життя». [5, с. 1326]

Оскільки в часи Митрополита Андрея не була поширена практика евтаназії, однак питання самогубства було актуальним. Його Митрополит гостро засуджує, називаючи його відмовою від терпіння, втечею від виконання обов'язків та самовільним розпоряджанням власним життям, яке належить лише Богу. [4, с. 371]

Важливим в контексті розуміння цінності та недоторканності людського життя є вчення Андрея Шептицького в освітній та економічній сферах. У своєму першому зверненні до вірних в якості єпископа Станіславівського, він зазначає наступне*: «А се говорю до вас, що шукаєте сили економічної без моральности, без закону Божого. Неможливий є бит економічний без моральности, бо є неможливий без суспільного ладу, а ладу суспільного нема, де нема рівноваги прав і обов'язків. А сеї рівноваги нема, де нема етики».* [5, с. 12] Глава УГКЦ упродовж усього свого життя притримувався думки, що роль Церкви в житті спільноти має бути багатосторонньою та відповідати потребам суспільства і в даній галузі. [2, с. 213] Тому помилковою є теза стосовно втручання Шептицьким у суспільне життя – воно походить з бачення Митрополитом власного уряду стосовно присутності вчительського уряду УГКЦ у всіх площинах людського життя. [13, с. 278]

З різних аспектів вчення Митрополита Андрея Шептицького, поданих вище, можна зробити висновок значення поняття: «Божий закон» як певний моральний імператив, який є основою побудови гармонійного християнського суспільства. Саме він покладений в основу виховання особистості, цінність та недоторканність життя якої повинні бути беззаперечними та загальноприйнятими у соціумі. Дана маніфестація знаходить своє відображення у всіх морально-етичних творах Андрея Шептицького та містить заклик до її поширення і глобалізації у світі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Васьків Л., Терешкевич Г. (с.Діогена). Митрополит Андрей Шептицький про цінність та гідність людського життя // Тези Всеукраїнської наукової конференції «Духовність. Культура. Пам'ять. До 150-річчя від дня народження митрополита Андрея Шептицького», С.11-14.

2. Гентош Л. Митрополит Шептицький 1923-1939. Випробування ідеалів. ВНТЛ-Класика. – Львів, 2015. – С.586.

3. Жук А. Суспільно-економічні відносини в Галичині і культурно-економічна праця галицьких українців. Львів, 1911; Ілля Витанович. Соціально-економічні ідеї в змаганнях галицьких українців на переломі XIX-XX вв. // Український Технічно-Господарський Інститут: Наукові записки. – XXI. – Мюнхен, 1970. – С.3-70.

4. Шептицький А. Заклик до покаяння у Великий піст // Митрополит Андрей Шептицький. Твори (морально-пасторальні). – Рим, 1983. – С.357-375.

5. Шептицький А. Звернення митрополита Андрея до духовенства з приводу відкриття чергового Архиєпархіального Собору Львів. січня 3, 1942 р. // Шептицький А. Пастирські послання 1899-1914 / А.Шептицький: Львів, видавництво «Артос», 2007 – С.1322-1327.

6. Шептицький А. Пастирський лист митрополита Андрея Шептицького до вірних Про покаяння Львів. – 1901 р., лютого 16 (березня 3) // Шеприцький А. Пастирські послання 1899-1914 / А.Шептицький: Львів, видавництво «Артос», 2007 – С.146-171.

7. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея Шептицького до вірних Станиславівської єпархії Перше слово Пастиря, Станиславів – 2 серпня 1899 р., С.8-14.

8. Шептицький А. Пастирський лист Митрополита Андрея Шептицького до духовенства і вірних Станиславівської Єпархії Християнська Родина Жовква, 1900 р. // Шептицький А. Пастирські послання 1899-1914 / А.Шептицький: Львів, видавництво «Артос», 2007. – С.18-31.

9. Шептицький А. Пастирський лист Митрополита Андрея Шептицького до духовенства і вірних Станиславівської Єпархії Християнська Родина Жовква, 1900 р. // Шеприцький А. Пастирські послання 1899-1914 / А.Шептицький: Львів, видавництво «Артос», 2007 L+1014 с.

10. Шептицький А. Пастирське послання митрополита Андрея до духовенства О квестії соціальній. Крехів 1904 р., травня 7 (21) // Там само, С. 464-510.

11. Шептицький А. Послання на Великий Піст// Митрополит Андрей Шептицький. Твори (морально-пасторальні). – Рим, 1983. – С.396.

12. Шептицький А. Уваги для сповідників // Митрополит Андрей Шептицький. Твори (морально-пасторальні). – Рим, 1983. – С.108-137.

13. Oksana Hajowa, Nauka spoleczna metropolity Andrzeja Szeptyckiego w swietle materialow archiwalnych // Polska – Ukraina 1000 lat sasiedztwa. T.4 red. Stanislaw Stepnij, Przemysl 1998, S.277-298.

ХІМІЧНІ НАУКИ / ХИМИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 664.292

Олена Грабовська, Ганна Пастух, Тетяна Галатенко, Аліна Бабій
(Київ, Україна)

ДОСЛІДЖЕННЯ ГІДРОЛІЗУ КОМБІНОВАНОЇ СИРОВИНИ З МЕТОЮ ВИЛУЧЕННЯ ПЕКТИНУ

Наведено результати досліджень щодо вилучення пектину з комбінованої картопляно-цитрусової сировини та порівняльний аналіз фізико-хімічних властивостей цих пектинів. Показано, що використання суміші сировини у різних комбінаціях підвищує вихід пектину і надає можливість регулювати його властивості.

Ключові слова: *комбінований пектин, сировина, ступінь етерифікації, вихід пектину.*

Research results for extracting pectin from combined with potato and citrus raw materials and the comparative analysis of physicochemical properties of these pectins are shown. It is shown that use of a mixture of raw materials in various combinations increases of pectin yield and allows adjusting its properties.

Keywords: *combined pectin, raw material, degree of esterification, pectin yield.*

З кожним роком в світі зростає споживання пектину – харчової добавки рослинного походження. Пектин – природний полісахарид, який виявляє позитивний вплив на організм людини, зв'язує і виводить важкі метали та радіонукліди, є природним сорбентом. У харчових продуктах пектин відіграє роль структуроутворювача. Залежно від ступеню метоксилювання пектину змінюються його сорбційні і драглеутворювальні властивості.

Комбіновані пектини – це пектини, що отримують шляхом гідролізу суміші різної вторинної сировини. За драглеутворювальними властивостями вони займають проміжне положення між класичними яблучними, цитрусовими та буряковими пектинами. В'язкі властивості яблучних пектинів доповнюються високою еластичністю пектинів цитрусових [2]. Є також літературні дані відносно дослідження комбінованих пектинів з цитрусових шкірок та суцвіття кошиків соняшника [3].

Для України перспективною сировиною для отримання пектину є овочева сировина: картопляна мезга – відхід виробництва крохмалю з картоплі, гарбузові вичавки – відхід сокового виробництва і буряковий жом – відхід виробництва цукру з цукрових буряків. Картопляна мезга як сировина для виробництва пектину є перспективною, проте, картопляний пектин має середній ступінь етерифікації 40-50 %, залежно від сорту картоплі, і слабку драглеутворювальну здатність. Для покращення структуроутворювальних властивостей було запропоновано отримувати пектин із комбінованої картопляно-цитрусової сировини.

Мета нашої роботи полягала у дослідженні технологічних параметрів вилучення та фізико-хімічних властивостей пектину з комбінованої сировини – картопляної мезги (КМ) та цитрусових шкірок (ЦШ).

Дослідження проводились за наступною методикою: для гідролізу брали суміш подрібненої за допомогою лабораторного млина картопляної мезги, висушеної при температурі 60°С, та цитрусових шкірок, висушених при кімнатній температурі. У різних серіях дослідів відсоткове співвідношення картопляної мезги та шкірок цитрусових складало відповідно 50:50, 60:40, 70:30, 80:20. У зв'язку з тим, що вміст протопектину в цитрусовій сировині досить високий, а кількість картопляної мезги у суміші більша, ніж цитрусової сировини, гідроліз проводили при різних значеннях pH, температури та тривалості процесу, а саме: першу серію дослідів – за оптимальних параметрів вилучення картопляного пектину,

другу – за оптимальних параметрів отримання цитрусового пектину [2]. Усі дослідні зразки піддавали попередній обробці ферментними препаратами целюлолітичної дії за умов: температура 50°С, pH 5,5-6,0, тривалість процесу 180 хвилин.

Одним із важливих чинників, що впливає на вихід та властивості пектинових речовин є pH. Для дослідження впливу pH на вихід пектину було проведено серію дослідів при співвідношенні картопляної та цитрусової сировини 60:40, pH 1,0; 1,3; 1,6 та 2,0, за гідромодуля 1:10, температури 75°С та тривалості 70 хв. Параметри гідролізу-екстрагування задавались відповідно до визначених раніше оптимальних умов отримання картопляного пектину [1].

Найбільший вихід спиртоосаджуваного пектину був отриманий при нижчих значеннях pH, а саме – при pH 1,0 та 1,3 вихід відповідно становив 15 та 15,34 % до маси сухих речовин. Дещо менший вихід при pH 1,6 − 11,82%. pH 2,0 є неефективним для гідролізу як картопляної, так і цитрусової сировини, оскільки за даних умов вихід спиртоосаджуваного пектину не високий (рис. 1). Також, слід підкреслити, що коагулят, утворений внаслідок додавання етанолу, у перших трьох зразках був достатньо міцним, на відміну від останнього, де осаджений пектин був, в основному, у вигляді дрібних пластівців.

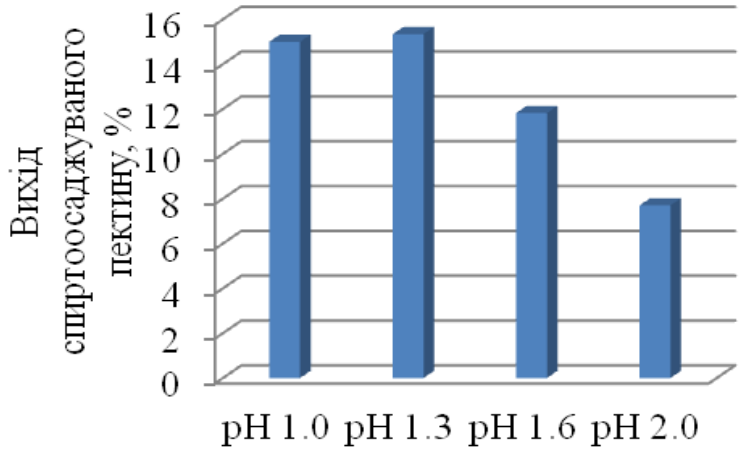

Рис.1. Вихід пектину з комбінованої сировини в залежності від pH процесу

Згідно літературних даних, в клітинах шкірок цитрусових переважає нерозчинний протопектин [3], тому кислотний гідроліз проводять при підвищеній температурі, оскільки з підвищенням температури зростає швидкість гідролізу.

З метою вивчення залежності виходу пектину та його фізико-хімічних властивостей від температури гідролізу сировини, було проведено серію дослідів при температурі гідролізу 90°С. Співвідношення КМ:ЦШ 50:50, 60:40, 70:30, pH в межах 1,3, тривалість процесу 30 хв. Отриманий пектин проаналізували за допомогою титрометричного методу [4]. Дані досліджень представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

Фізико-хімічні показники комбінованого пектину
(сировина: картопляна мезга-цитрусові шкірки)

Характеристики пектину	50:50	60:40	70:30
Вихід, %	17,3%	15,4	13,7
Вміст баластних сполук, %	12	10	9
Вміст вільних карбоксильних груп, %	4	3,06	2,98
Вміст метоксильних груп, %	8,75	8,55	7,43
Ступінь етерифікації, %	68,9	73,6	71,4
Вміст чистого пектину, %	52,5	48,1	43
Молекулярна маса, Да	10445	9660	9162

З таблиці 1 видно, що найбільший вихід спиртоосаджуваного пектину та найкраща драглеутворювальна здатність спостерігалась при співвідношенні сировини 50:50, а з подальшим збільшенням у суміші вмісту картопляної мезги, вихід пектину зменшувався, що можна пояснити частковою деструкцією картопляного пектину за високої температури. Відповідно і вміст чистого пектину (уронідна складова) у пектиновому порошку зменшується. Зменшення відсоткової частки уронідної складової відбувається за рахунок гідролізу крохмалю, продукти розкладання якого осаджуються спиртом. На знімку комбінованого пектину (рис.2) чітко видно зерна крохмалю.

Таким чином, з отриманих даних оптимальними параметрами для отримання комбінованого пектину з картопляної і цитрусової сировини було співвідношення КМ:ЦШ 50:50, pH на рівні 1,3, при температурі 90°С протягом 30 хв.

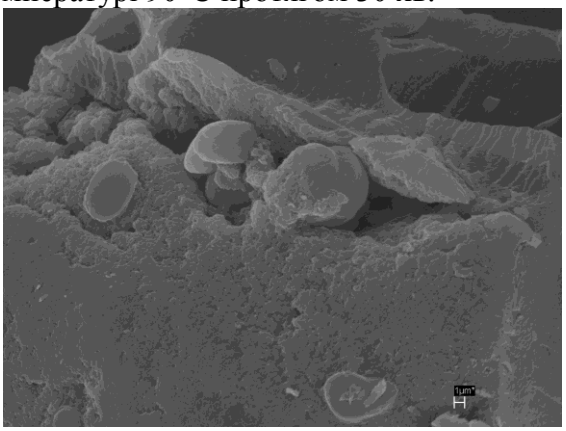

Рис.2. Електронна скануюча мікрофотографія комбінованого пектину (50:50)

З урахуванням молярної маси пектинів і молярної маси мономера пектину – галактуронової кислоти (176 г/моль) були розраховані середні ступені полімеризації пектинів при різному співвідношенні сировини: 50:50 – 59; 60:40 – 54; 70:30 – 52.

Дослідження та порівняння структури комбінованого пектину з картопляним та цитрусовим здійснювали ІЧ-методом. В ІЧ-спектрах комбінованого пектину аналізували полосу поглинання карбонілів карбоксильних груп (рис. 3). Дана область одна з найважливіших в ідентифікації пектинових речовин. Полоса даних груп проявляється в межах 1800-1700см$^{-1}$, а іонізованих 1650. Співвідношення інтенсивності поглинання, що відповідає цим групам, може змінюватись в залежності від того яка форма в структурі пектину переважає (ефірна, кислотна, іонна). У всіх зразків спостерігається чітка полоса в межах 1750-1735 см$^{-1}$. Інтенсивність різна для кожного пектину, що свідчить про різний ступінь етерифікації.. Коефіцієнт питомого вмісту карбонілів карбоксильних груп в молекулі пектину розраховується як співвідношення поглинання при 1745 (коливання карбонілів карбоксильних груп) до поглинання при довжині 2940-2926 (коливання CH_2) [5]. Дані наведено у таблиці 2.

Таблиця 2

Показник питомого вмісту карбоксильних груп в молекулах пектину

Показник	Комбінований пектин	Цитрусовий пектин	Картопляний пектин
К	1,0	0,9	1,01

Як показують дані, коефіцієнти питомого вмісту карбоксильних груп коливаються в межах 0,9 до 1,01.

Поява смуги в області 1640 см$^{-1}$ у всіх зразків підтверджує наявність іонізованих карбонільних і карбоксильних груп, при чому найбільша кількість їх у картопляного пектину, дещо менша у комбінованого, а найменша у цитрусового пектину (рис. 3).

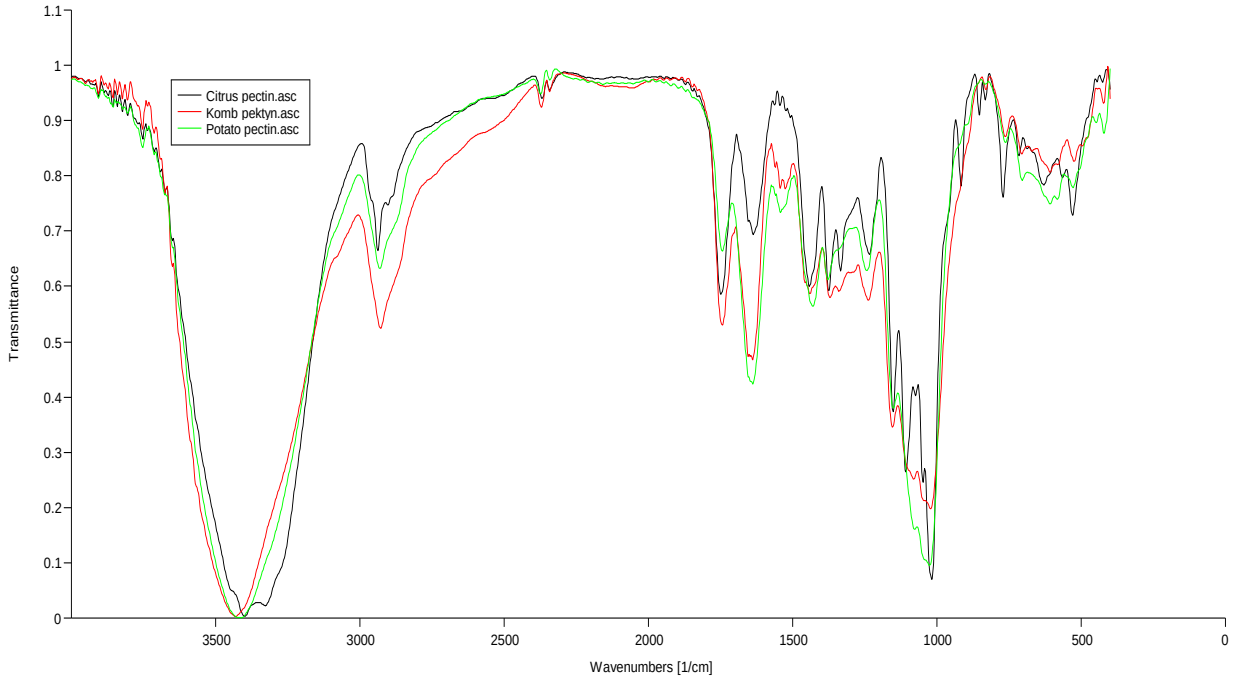

Рис. 3. ІЧ-спектри цитрусового, картопляного і комбінованого пектинів

Таким чином, в залежності від регулювання параметрів гідролізу і комбінування різної сировини, ми можемо отримати пектин із заданими властивостями.

Використання комбінованої сировини для отримання пектину дає можливість регулювати властивості отриманого пектину та суттєво збільшити його вихід. Поєднання картопляної сировини з цитрусовою дозволяє отримати нові види пектину з відмінними властивостями і більш ефективно використати вторинні сировинні ресурси.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Hrabovska O. Potato pectin: extract methods, physical and chemical properties and structural features / Olena Hrabovska, Hanna Pastukh, Veronika Moiseeva, Volodymyr Miroshnyk // Ukrainian Food Journal. – 2015. – V. 4, I. 1. – P.7-13. –ISSN 2313-5891 (Online). ISSN 2304-974X (Print). – 306.

2. Донченко Л.В., Фирсов Г.Г. Пектин: основные свойства, производство и применение. – М.: ДеЛи принт, 2007. – 276 с.

3. Лакеу М.Й. Разработка технологии комбинированных пектинов из растительного сырья Эфиопии. к.т.н.: 05.18.01 – Технология обработки, хранения и переработки злаковых, бобовых культур, крупяных продуктов, плодо-овощной продукции и виноградарства / Лакеу Мелку Йемиямер. – Краснодар, 2001. – 175 с.

4. Штангеєва Н.І. Методи контролю харчових виробництв: лаборатор. Практикум / Н.І. Штангеєва, Л.І. Чернявська, Л.П. Рева та ін. – К.: УДУХТ, 2000. – 237 с.

5. Хатко З.Н. Инфракрасные спектры свекловичного пектина / З.Н. Хатко // Новые технологи. – 2008. – №5. – С.39-43.

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО / СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО

УДК 664.1.03

Наталія Гусятинська, Тетяна Нечипор, Анастасія Ширяєвська
(Київ, Україна)

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕРОБКИ ЦУКРОВИХ БУРЯКІВ УРАЖЕНИХ СЛИЗИСТИМ БАКТЕРІОЗОМ

У статті наведено результати експериментальних досліджень процесу екстрагування сахарози з некондиційної сировини з підвищеним вмістом декстрану. Досліджено вплив декстрану на технологічну якість дифузійного та очищеного соків. Досліджено вплив процесу озонування на технологічну якість дифузійного соку.

Ключові слова: *слизистий бактеріоз, декстран, озонування.*

The results of experimental studies the extraction process of sucrose from sub-standard materials with a high content of dextran presented in the article. The impact of dextran on the technological quality of the diffusion and purified juices investigated. The effect of ozonation process on technological quality of the diffusion juice investigated.

Keywords*: slime bacteriosis, dextran, ozonation process.*

Постановка проблеми. Пріоритетним завданням бурякоцукрової галузі України є забезпечення ринку цукру для потреб населення та харчової промисловості. Залишається актуальним питання розроблення та впровадження інноваційних технологій, що забезпечували б підвищення техніко-економічних показників бурякоцукрового виробництва, високу якість білого піску, в тому числі його відповідність вимогам ДСТУ.

Реалізація цих завдань потребує комплексного вирішення питання забезпечення високої технологічної якості цукрових буряків та підвищення ефективності технології їх перероблення, що ґрунтується на вдосконаленні основних технологічних процесів, розробленні методів та впровадженні прогресивних способів їх інтенсифікації.

Процес екстрагування сахарози з бурякової стружки та якість одержаного дифузійного соку в значній мірі визначають ефективність наступних технологічних стадій виробництва, впливають на вихід та якість цукру, витрати палива та вапна у виробництві [1, с. 3].

Метою статті є дослідження впливу ураженості цукрових буряків слизистим бактеріозом на технологічну якість дифузійного та очищеного соків.

Виклад основного матеріалу. Слизистий бактеріоз, що розвивається на підморожених і відталих коренеплодах, ускладнює переробку буряків, погіршує якість і фільтраційні показники соків. Однією з причин різкого погіршення технологічних якостей цукрових буряків є утворення та накопичення в них декстрану, що є продуктом життєдіяльності мікроорганізмів виду *Leuconostoc mesenteroides* [2, с. 30].

Утворення декстрану бактеріями роду *L. mesenteroides* відбувається в результаті розкладання сахарози, аналогічному ферментативній інверсії, за винятком того, що глюкоза полімеризується в декстран, а фруктоза використовується для живлення бактерій [3, с. 23]:

$$\mathbf{n(C_{12}H_{22}O_{11}) \rightarrow n(C_6H_{10}O_5)_n + n(C_6H_{12}O_6)}$$

сахароза декстран фруктоза

Внаслідок ураження коренеплодів в буряковому соку утворюється декстран, наявність якого спричинює не лише прямі втрати сахарози, але й створює значні проблеми у виробництві, що тим самим призводить до фінансових збитків підприємства. Наявність декстрану у соках та напівпродуктах цукрового виробництва викликає значні технологічні проблеми: зменшується ефективність очищення соку, погіршуються фільтраційно-седиментаційні властивості осаду, знижується швидкість випаровування, та ін. В кінцевому

результаті це призводить до уповільнення процесу кристалізації, збільшення тривалості уварювання утфелів, що спричинює зниження заводських потужностей [2, с. 30-34].

Саме тому є актуальним подальше вивчення особливостей зміни технологічної якості сировини та продуктів бурякоцукрового виробництва з метою пошуку шляхів зменшення негативного впливу та інтенсифікації технологічних процесів.

Виклад основного матеріалу. Для проведення дослідження використовували цукрові буряки тривалого зберігання: кондиційні і уражені слизистим бактеріозом коренеплоди. Моделювання якості буряків проводили наступним чином: кондиційні буряки подрібнювали, до отриманої стружки додавали подрібнену тканину буряків, уражених слизистим бактеріозом у кількості 0, 5, 10, 15, 20% відповідно. Проводили екстрагування за типового технологічного режиму: температура 65-72 °С, pH живильної води 6,25, тривалість процесу 90 хв. Аналізували якість бурякового та дифузійного соку. В ході дослідження вимірювали pH, визначали масову частку сухих речовин, сахарози, вміст редукувальних речовин, декстрану [4, с. 110-114].

Проведені дослідження, наведені в табл. 1, показали, що зі збільшенням ступеня ураженості буряків слизистим бактеріозом якість дифузійного соку знижується.

Таблиця 1

Аналіз якості дифузійного соку, з коренеплодів уражених слизистим бактеріозом

Показники	Ступінь ураження цукрових буряків слизистим бактеріозом, % до маси буряків				
	0	5	10	15	20
Чистота%	86,2	83,4	79,6	75,1	69,1
Середнє зниження чистоти на 1 % уражених коренеплодів	-	0,56	0,76	0,9	1,2
pH	6,65	6,26	5,78	5,34	4,85
Середнє зниження pH на 1 % уражених коренеплодів	-	0,07	0,09	0,09	0,098

Так, за вмісту уражених коренеплодів у кількості 10 % чистота дифузійного соку зменшилась на 6,6 % і становила 79,6 % порівняно до контрольного дифузійного соку, чистота якого становила 86,2 %. В середньому зниження показника чистоти дифузійного соку на 1 % уражених коренеплодів становило 0,56…1,2 %.

Згідно отриманих даних були побудовані графічні залежності чистоти дифузійного соків від ступеня ураження цукрових буряків слизистим бактеріозом. Вказані експериментальні залежності представленні на *рис. 1*.

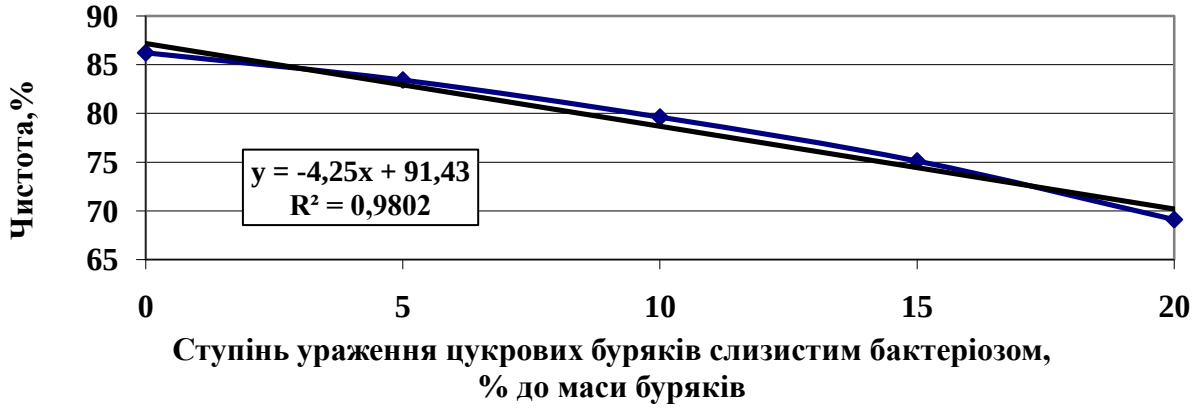

Рис. 1. Залежність чистоти дифузійного соку отриманого при переробці цукрових буряків уражених слизистим бактеріозом

Як видно з *рис. 1* зі збільшенням вмісту маси коренеплодів, уражених слизистим бактеріозом чистота дифузійного соку знизилася на 17%, що негативно впливатиме на подальші етапи очистки соку.

Оскільки, у разі розвитку слизистого бактеріозу в буряковому та дифузійному соку накопичується декстран, то доцільним є визначення впливу його концентрації на технологічні показники очищеного соку.

Дослідження проводили при штучному ураженні коренеплодів чистою культурою *L. mesenteroides*. Результати експериментальних досліджень приросту вмісту декстрану в дифузійному соку отриманого при переробці цукрових буряків уражених слизистим бактеріозом представлено на *рис.2*.

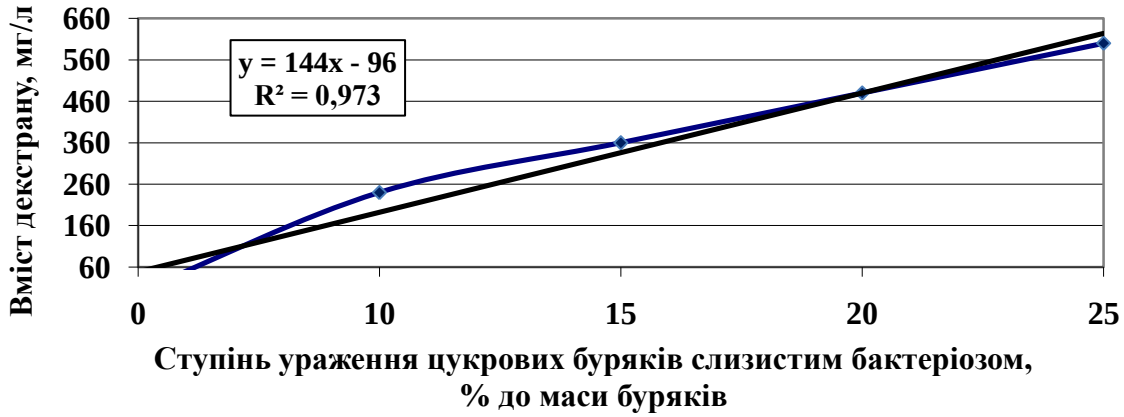

Рис. 2. Залежність вмісту декстрану в дифузійному від ступеня ураження цукрових буряків слизистим бактеріозом

Як видно з графіка зі збільшенням ступеня ураження цукрових буряків слизистим бактеріозом підвищується вміст декстрану в дифузійному соку. Так, при ступені ураження цукрових буряків слизистим бактеріозом 10 % вміст утвореного декстрану становив 240 мг/л, а при 25 % ураження зріс ще в 2,5 рази і становив 600 мг/л.

Паралельно із визначенням вмісту декстрану актуальним було встановлення вмісту високомолекулярних сполук у дифузійному соку. Результати досліджень зображено на *рис.3*.

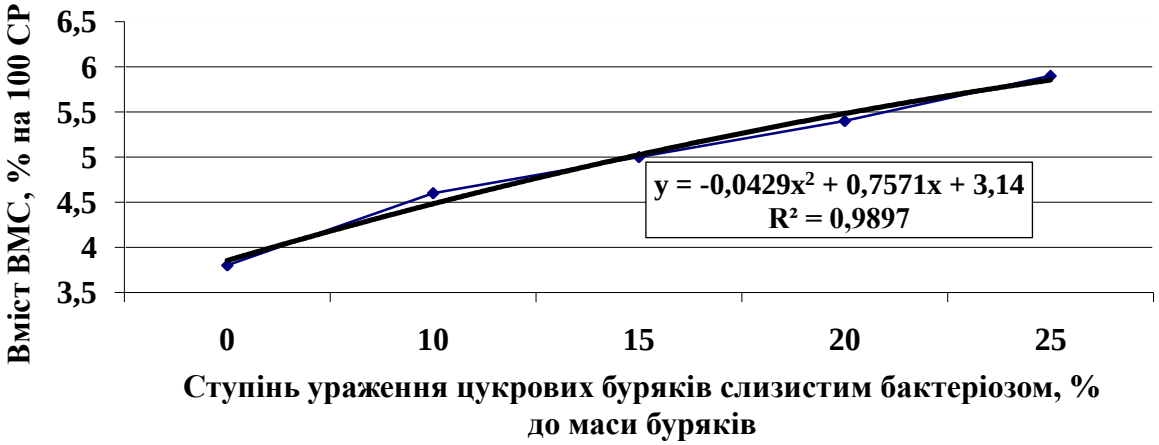

Рис. 3. Залежність вмісту ВМС в дифузійному соку від ступеня ураження цукрових буряків слизистим бактеріозом

Згідно отриманих даних зображених на *рис. 3* видно, що зі збільшенням ступеня ураження цукрових буряків слизистим бактеріозом підвищується вміст високомолекулярних сполук в дифузійному соку. Так, при ступені ураження цукрових буряків слизистим бактеріозом 10% вміст високомолекулярних сполук зріс на 21% порівняно з контрольною

пробою дифузійного соку (без декстрану) і становив 4,6% на 100 СР, а при 25% ураження зріс на 55% і становив 5,9% на 100 СР.

З метою визначення впливу декстрану на процес очищення дифузійного соку проводили дефеко-сатураційне очищення дифузійного соку за типовою схемою, яка передбачала попередню дефекацію гідроксидом кальцію, основну дефекацію гідроксидом кальцію, першу сатурацію, фільтрування, другу сатурацію та фільтрування. В соку 1 сатурації визначали pH, лужність, середню швидкість седиментації осаду, об'єм осаду та висоту декантату.

Проведені дослідження показали, що при підвищенні вмісту декстрану в напівпродуктах бурякоцукрового виробництва погіршуються їх седиментаційні властивості.

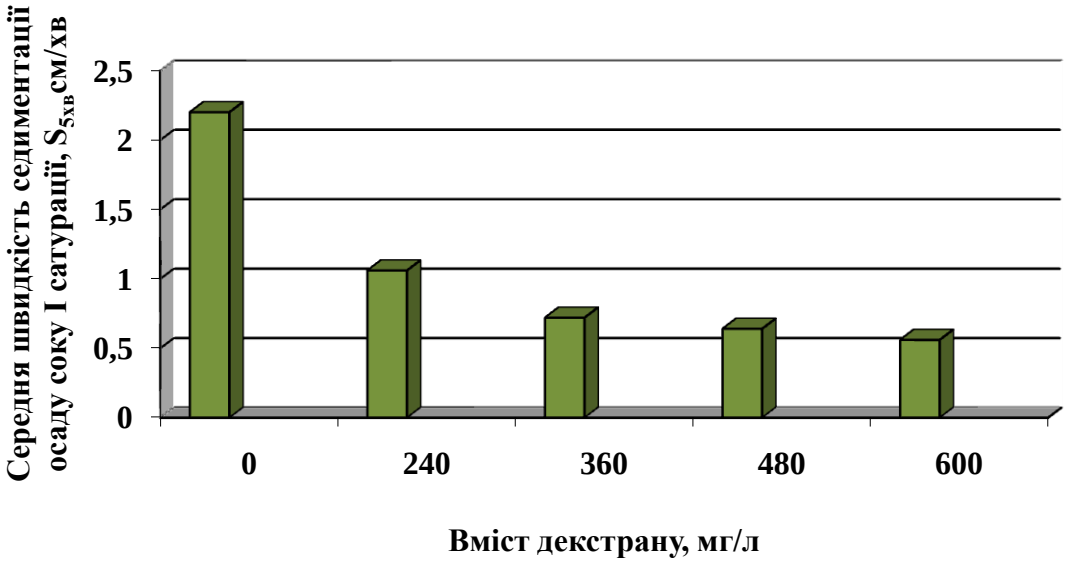

Рис. 4. Вплив вмісту декстрану на седиментаційні властивості осаду соку I сатурації.

Як видно з *рис. 4* при збільшенні вмісту декстрану знижується швидкість осадження нецукрів соку I сатурації. Так, при вмісті декстрану 240 мг/л в дифузійному соку швидкість седиментації осаду соку I сатурації знижується в 2 рази (або на 52%) порівняно з контрольною пробою і становить 1,06 см/хв, в той час як швидкість осідання в контрольній пробі становить 2,2 см/хв.

Технологічні показники очищеного соку представлені в табл. 2.

Таблиця 2

Технологічні показники соку II сатурації одержаного з буряків уражених слизистим бактеріозом

Технологічні показники	**Вміст некондиційної сировини (коренеплоди уражені слизистим бактеріозом), %**				
	0	**10**	**15**	**20**	**25**
	Вміст декстрану, мг/л				
	0	**240**	**360**	**480**	**600**
Сік II сатурації					
pH	9,25	9,18	9,23	9,21	8,21
Лужність	0,02	0,025	0,02	0,021	0,03
Масова частка сухих речовин, %	17,2	17,0	17,6	18,0	18,5
Масова частка сахарози, %	16,0	14,7	13,4	13,0	13,0
Чистота, %	93	85,5	76	72	70
Кольоровість, (при λ=560)	184	224	368	656	937

Солі Са, % до маси продукту	0,058	0,074	0,079	0,092	0,141
Ефект очищення соку,%	44,8	17,2	Від'ємний ефект очищення		

Під час досліджень підтверджено, що підвищення вмісту декстрану в дифузійному соку погіршує технологічні показники очищеного соку. При цьому при підвищенні вмісту декстрану в дифузійному соку до 360 мг/л спостерігається від'ємний ефект очистки, що пояснюється тим, що декстран є оптично активною речовиною $[\alpha]_D^{20}$ = + 230° – 233°, тому в буряковому та дифузійному соках спотворюється показник вмісту сахарози за методом прямої поляризації, що призводить до його завищення, а також завищують показник чистоти дифузійного соку (табл. 1). Тому в умовах значної інфікованості дифузійного соку доцільно використовувати альтернативні методи визначення сахарози, зокрема метод інверсійної поляризації.

При підвищенні вмісту декстрану в дифузійному соку знижується чистота очищеного соку.

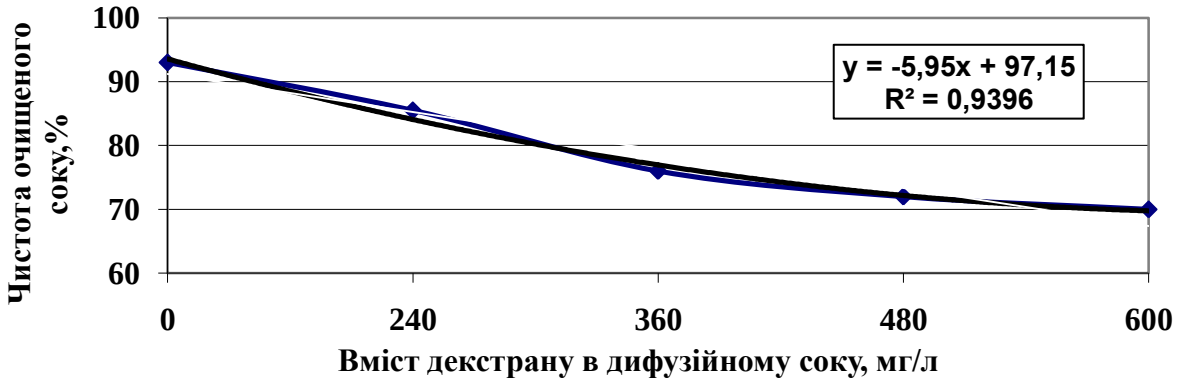

Рис. 5. Вплив вмісту декстрану в дифузійному соку на чистоту очищенного соку

Згідно проведених експериментальних досліджень встановлено, що при підвищенні вмісту декстрану в дифузійному соку знижується чистота соку II сатурації (*рис. 5*). Таким чином при вмісті декстрану 240 мг/л чистота очищеного соку знизилась на 7,5% порівняно з пробою соку без декстрану, а при вмісті декстрану 600 мг/л чистота очищеного соку знизилась на 23%.

Також експериментально встановлено (*рис. 6*), що зі збільшенням вмісту декстрану в дифузійному соку зростає кольоровість очищеного соку.

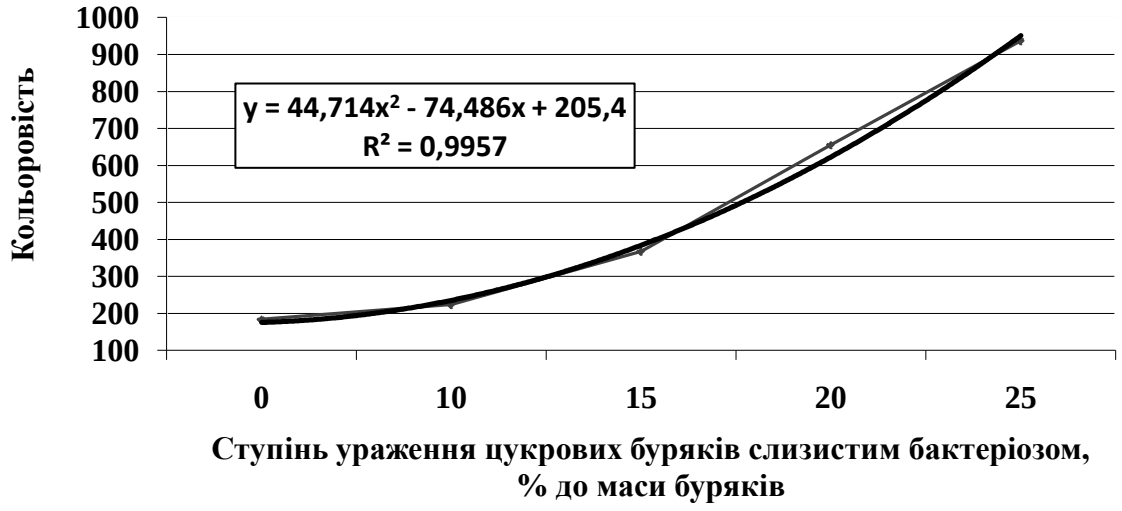

Рис. 6. Вплив вмісту декстрану на зміну кольоровості очищеного соку

Оскільки мікробіологічні процеси у бурякоцукровому виробництві призводять до втрат сахарози та сировини внаслідок накопичення продуктів життєдіяльності мікроорганізмів, то необхідним є забезпечення санітарних умов виробництва для випуску готової продукції згідно вимог ДСТУ.

Одним з методів підвищення якості очищеного соку є застосування обробки дифузійного соку озоном. Озон характеризується великою надлишковою енергією молекули (24 ккал/моль). Він вступає в реакції з речовинами різної хімічної природи: аміноз'єднаннями, поліфенолами, речовинами з ароматичними групами та іншими, що супроводжується розривом їх вуглеводних ланцюгів. Озонування призводить до деструкції таких високомолекулярних з'єднань як декстран і леван, що сприяє зниженню фільтраційного коефіцієнта. При взаємодії озону з редукуючими речовинами відбувається їх розклад до сталих безбарвних з'єднань – органічних кислот та альдегідів. Продукти розкладу адсорбуються на карбонаті кальцію, при цьому знижується кольоровість і підвищується ефективність видалення нецукрів в процесі очистки дифузійного соку [5, с. 8-9].

Згідно плану експерименту дифузійний сік перед попередньою дефекацією обробляли диспергованою озоноповітряною сумішшю з концентрацією озону в ній 50 мг/дм^3 протягом 5-30 хв при температурі дифузійного соку 60-70 °С. Для цього об'єм проб для озонування складав 600 мл, вміст декстрану розрахований і доданий до дифузійного соку – 480 мг/л, при цьому подача кисню до озонатора складала O_2 – 5 г/л, а генерація озону O_3 – 5 г/год.

В озонованому дифузійному соку визначали вміст декстрану, результати дослідження наведені на *рис. 7*.

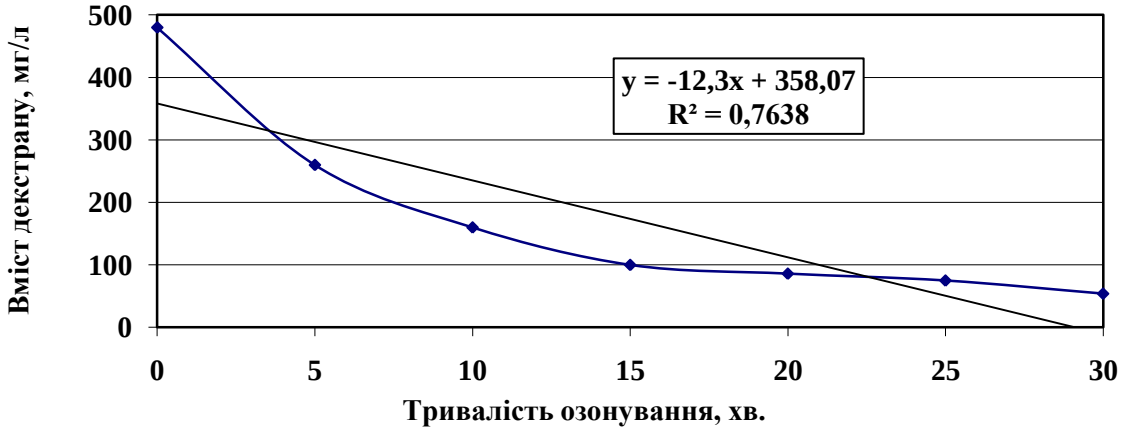

Рис.7. Залежність вмісту декстрану від впливу озонування дифузійного соку

Таким чином, використання для обробки дифузійного соку диспергованої озоноповітряної суміші з концентрацією озону в ній 50 мг/дм^3 дозволяє знизити вміст декстрану, що в подальшому сприятиме кращому процесу очищення і сприятиме підвищенню якості напівпродуктів і виходу готової продукції.

Висновки

1. Встановлено, що при ураженні слизистим бактеріозом коренеплодів цукрових буряків у дифузійному соку спостерігається інтенсивне накопичення декстрану, що негативно впливає на якість дифузійного та очищеного соків.

2. Експериментально доведено, що використання процесу озонування сприяє руйнуванню полімерної структури декстрану.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гусятинська Н. А. Наукове обґрунтування та розроблення фізико-хімічних методів інтенсифікації вилучення сахарози з цукрових буряків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. техн. наук : спец. 05.18.05 "Технологія цукристих речовин та продуктів бродіння" / Гусятинська Наталія Альфредівна – Київ, 2008. – 41 с.

2. Rauh J. S. Analyzing dextran in the sugar industry: A review of dextran in the factory and a new analytical technique / Rauh J. S. , Cuddihy J. A., Falgout R. N. // 30th Biennial Meeting American Society of Sugar Beet Technologists at Orlando. – 1999. – P. 29-40.

3. Гусятинська Н. А. Актуальні питання мікробіологічного контролю у виробництві цукру / Н. А. Гусятинська. // Цукор України. – 2014. – №6. – С. 21–32.

4. Купчик М. П. Технологія цукристих речовин. Лабораторний практикум / М. П. Купчик, Л. П. Рева, Н. І. Штангеєва та ін. – К.: НУХТ, 2007. – 393 с.

5. Агеев В. В. Повышение эффективности очистки диффузионного сока с использованием озона : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук: спец. 05.18.05 "Технология сахара и сахаристых продуктов" / Агеев Виталий Валериевич. – Москва, 2006. – 20 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абдрахманова Мейрамкул Турганбаевна – магистр естественных наук, старший преподаватель кафедры математики и физики Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина (Аркалык, Казахстан)

Абсадық Сағидолла – студент 4 курса факультета естествознания и информатизации Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина (Аркалык, Казахстан)

Авезклычева Саят Сапарклычевна – преподаватель кафедры филологии (отдел казахского и туркменского языков) Каракалпакского государственного университета имени Бердаха (Нукус, Узбекистан)

Акбаров Нодирбек Аскаралиевич – преподаватель кафедры компьютерных систем Ферганского филиала Ташкентского университета информационных технологий (Фергана, Узбекистан)

Алмашій Іван Іванович – старший викладач кафедри психології Мукачівського державного університету (Мукачево, Україна)

Амирханова Альмира Амангельдиновна – кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры информатики Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева (Астана, Казахстан)

Арқабаев Нұрқанат Алдоңғарұлы – магистр информатики, преподаватель гуманитарно-педагогического факультета Кызылординского государственного университета имени Коркыт Ата (Кызылорда, Казахстан)

Бабій Аліна Михайлівна – студентка 4 курсу Навчально-наукового інституту харчових технологій Національного університету харчових технологій (Київ, Україна)

Баделхан Қастер – студент 4 курса факультета естествознания и информатизации Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина (Аркалык, Казахстан)

Байгожанов Алиби Мадыгалиевич – старший преподаватель кафедры дизайна Казахского университета экономики, финансов и международной торговли (Астана, Казахстан)

Байгожанова Даметкен Сагидуллаевна – академик МАИН, кандидат педагогических наук, доцент кафедры информатики Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева (Астана, Казахстан)

Білоконь Сергій Сергійович – аспірант ІІІ року навчання кафедри богослов'я Українського католицького університету (Львів, Україна)

Боднар Алла Миколаївна – кандидат історичних наук, викладач кафедри історії, філософії та права Подільського державного аграрно-технічного університету (Кам'янець-Подільський, Україна)

Бурдаковська Марина Вікторівна – студентка 6 курсу центру заочної форми навчання Одеського національного економічного університету (Одеса, Україна)

Вельган Олександр Олександрович – вчитель початкових класів вищої категорії НВК «ЗОШ І ступенів – ДНЗ» с. Білин (Володимир-Волинський, Україна)

Галатенко Тетяна Олександрівна – студентка 4 курсу Навчально-наукового інституту харчових технологій Національного університету харчових технологій (Київ, Україна)

Ғали Ұлмекен Дәуренқызы – студентка 4 курса факультета естествознания и информатизации Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина (Аркалык, Казахстан)

Глинянчук Ірина Борисівна – вчитель англійської мови вищої категорії Володимир-Волинської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів №1 (Володимир-Волинський, Україна)

Горбатюк Лариса Василівна – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри комп'ютерних технологій в управлінні та навчанні й інформатики Бердянського державного педагогічного університету (Бердянськ, Україна)

Грабар Ольга Василівна – викладач ЦПК професійної і практичної підготовки КЗОЗ «Вовчанський медичний коледж» Харківської обласної ради (Вовчанськ, Україна)
Грабовська Олена В'ячеславівна – доктор технічних наук, професор кафедри технології цукру і підготовки води Національного університету харчових технологій (Київ, Україна)
Гусятиська Наталія Альфредівна – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри технології цукру і підготовки води Національного університету харчових технологій (Київ, Україна)
Деньга Наталія Миколаївна – заступник директора з виконавчої та фінансової роботи, викладач математики Кременчуцького педагогічного коледжу імені А.С.Макаренка (Кременчук, Україна)
Дехтяренко Альона Володимирівна – студентка 4 курсу факультету біотехнології та екологічного контролю Національного університету харчових технологій (Київ, Україна)
Дудаш Алла Михайлівна – викладач культурології вищої категорії, старший викладач Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Мукачівський аграрний коледж» (Мукачево, Україна)
Дюсенова Айгерим Айтпаевна – магистрант 1 курса кафедры менеджмента экономического факультета Казахского агротехнического университета имени С.Сейфуллина (Астана, Казахстан)
Ермаганбетова Мадина Аскаровна – кандидат педагогических наук, преподаватель кафедры информатики Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева (Астана, Казахстан)
Єрчик Ольга Едуардівна – магістрант факультету економіки, менеджменту та права Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету (Вінниця, Україна)
Жаборовська Іванна Миколаївна – студентка 6 курсу факультету економіки і права Київського національного лінгвістичного університету (Київ, Україна)
Жақсыбек Ақерке – студентка 4 курса факультета естествознания и информатизации Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина (Аркалык, Казахстан)
Жалгасов Бакдаулет – магистрант факультета информационных технологий Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева (Астана, Казахстан)
Жанбайбек Фариза Керімбайқызы – магистрант 1 курса кафедры менеджмента экономического факультета Казахского агротехнического университета имени С.Сейфуллина (Астана, Казахстан)
Женсхан Дарима – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры менеджмента Казахского агротехнического университета имени С.Сейфуллина (Астана, Казахстан)
Каленюк Інна Петрівна – студентка 5 курсу педагогічного факультету Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)
Кара Валерія Володимирівна – викладач циклової комісії обслуговування комп'ютерних систем та мереж Кіровоградського машинобудівного коледжу Кіровоградського національного технічного університету (Кропивницький, Україна)
Кариева Калия Утеповна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры информатики Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева (Астана, Казахстан)
Кепенач Наталія Павлівна – кандидат фізико-математичних наук, молодший науковий співробітник Інституту механіки імені С.П.Тимошенка НАН України (Київ, Україна)
Кобан Марина Александровна – кандидат технических наук, доцент кафедры теории и экономической политики Молдавской экономической академии (Кишинёв, Республика Молдова)
Когут Світлана Ярославівна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри загальної та соціальної педагогіки Вищого навчального закладу «Український католицький університет» (Львів, Україна)

Колісніченко Вікторія Олегівна – магістрант факультету економіки, менеджменту та права Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету (Вінниця, Україна)
Комісарчук Руслан Васильович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія» (Одеса, Україна)
Корнійчук Андрій Володимирович – студент 6 курсу факультету економіки та менеджменту Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя (Тернопіль, Україна)
Кравченко Лілія Вікторівна – вчитель фізики та астрономії вищої категорії Краматорської ЗОШ І-ІІІ ступенів № 20 Краматорської міської ради Донецької області (Краматорськ, Україна)
Қарсақбаев Қуанышбай Рымбекұлы – студент 4 курса факультета естествознания и информатизации Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина (Аркалык, Казахстан)
Қожекеева Бекзада Шакизадаевна – кандидат филологических наук, и.о. ассоцированного профессора кафедры казахской литературы Казахского государственного женского педагогического университета (Алматы, Казахстан)
Лебедєва Маргарита Ігорівна – студентка 6 курсу факультету міжнародної економіки Одеського національного економічного університету (Одеса, Україна)
Лобозова Людмила Анатоліївна – кандидат біологічних наук, викладач вищої категорії, викладач-методист, викладач біології та екології циклової комісії санітарно-технічних дисциплін Дніпровського державного коледжу будівельно-монтажних технологій та архітектури, голова міського методичного об'єднання викладачів біології м. Дніпра (Дніпро, Україна)
Майкибаева Эльмира Курметовна – магистр информатики, преподаватель кафедры информатики Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева (Астана, Казахстан)
Майлыбаева Айман Джадгереевна – кандидат физико-математических наук, преподаватель кафедры информатики Атырауского государственного университета имени Х.Досмухамедова (Атырау, Казахстан)
Малюта Людмила Ярославівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту інноваційної діяльності та підприємництва Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя (Тернопіль, Україна)
Маматова Барно Нематовна – старший преподаватель академического лицея при Ферганском государственном университете (Фергана, Узбекистан)
Махначова Наталія Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та адміністрування Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету (Вінниця, Україна)
Мельник Наталія Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)
Мирзакаримова Нигорахон Мирзахакимовна – преподаватель Ферганского государственно университета (Фергана, Узбекистан)
Мубараков Акан Мукашевич – доктор педагогических наук, профессор кафедры информатики Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева (Астана, Казахстан)
Мягченко Олександр Петрович – кандидат хімічних наук, професор Міжнародної кадрової академії, академік екології МАНЕБ, доцент кафедри біології, спорту та екології Бердянського державного педагогічного університету (Бердянськ, Україна)
Найда Руслана Григорівна – кандидат педагогічних наук, голова предметно-методичної комісії викладачів дошкільної педагогіки, психології та окремих методик Дубенського коледжу Рівненського державного гуманітарного університету (Дубно, Україна)

Нечипор Тетяна Миколаївна – аспірант ІІІ року навчання кафедри технології цукру і підготовки води Національного університету харчових технологій (Київ, Україна)
Носа Богдана Михайлівна – старший викладач кафедри туристичної інфраструктури та сервісу ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Ужгород, Україна)
Нурбекова Гульмира Фазылгаламовна – магистр информатики, преподаватель кафедры информатики Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева (Астана, Казахстан)
Остапенко Валентина Василівна – кандидат технічних наук, доцент кафедри технології цукру і підготовки води Національного університету харчових технологій (Київ, Україна)
Папп Василь Васильович – доктор економічних наук, професор кафедри туризму і рекреації Мукачівського державного університету (Мукачево, Україна)
Пастух Ганна Степанівна – інженер кафедри технології цукру і підготовки води Національного університету харчових технологій (Київ, Україна)
Пиртко ЛюдмилаМихайлівна – студентка 6 курсу факультету економіки та менеджменту Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя (Тернопіль, Україна)
Подворнюк Ольга Олександрівна – викладач циклової комісії діловодства та інформаційної діяльності ВКНЗ «Володимир-Волинський педагогічний коледж імені А.Ю.Кримського» (Володимир-Волинський, Україна)
Поздняков Олександр Вікторович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов і країнознавства ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна)
Розлуцька Ірина Миколаївна – студентка 6 курсу факультету економіки та менеджменту Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя (Тернопіль, Україна)
Рябінін Анатолій Анатолійович – магістрант факультету туризму та готельно-ресторанного бізнесу Мукачівського державного університету (Мукачево, Україна)
Сейтова Дамегуль Утарбаевна – кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка и литературы Каракалпакского государственного университета имени Бердаха (Нукус, Узбекистан)
Семещук Віра Мелетіївна – кандидат історичних наук, доцент, голова предметно-методичної комісії викладачів соціально-гуманітарних дисциплін, заступник директора з виховної роботи Дубенського коледжу Рівненського державного гуманітарного університету (Дубно, Україна)
Сергійчук Марина Миколаївна – студентка 6 курсу факультету біотехнології, технології цукру та підготовки води Національного університету харчових технологій (Київ, Україна)
Сікач Надія Ігорівна – магістрант спеціальності «Фінанси» Івано-Франківського навчально-наукового інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету (Івано-Франківськ, Україна)
Соловей Анна Володимирівна – студентка 5 курсу обліково-економічного факультету Одеського національного економічного університету (Одеса, Україна)
Стадник Марина Юріївна – магістрант ІІ року навчання Навчально-наукового інституту харчових технологій Національного університету харчових технологій (Київ, Україна)
Стариченко Тетяна Василівна – студентка 2 курсу магістратури факультету готельно-ресторанного і туристичного бізнесу Київського національного університету культури і мистецтв (Київ, Україна)
Султанова Тоты Асановна – магистр информатики, преподаватель гуманитарно-педагогического факультета Кызылординского государственного университета имени Коркыт Ата (Кызылорда, Казахстан)
Тетеріна Світлана Миколаївна – кандидат технічних наук, доцент кафедри біотехнології і мікробіології Національного університету харчових технологій (Київ, Україна)

Тимощук Світлана Петрівна – студентка 5 курсу педагогічного факультету Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)
Төрехожаева Шолпан Нұрмұхаммедқызы – магистр информатики, преподаватель гуманитарно-педагогического факультета Кызылординского государственного университета имени Коркыт Ата (Кызылорда, Казахстан)
Третяк Оксана Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки початкової освіти Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)
Тұрдықожа Серікбай – магистрант факультета информационных технологий Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева (Астана, Казахстан)
Тұрсынбай Дәуітұлы – магистр, старший преподаватель кафедры казахской литературы Казахского государственного женского педагогического университета (Алматы, Казахстан)
Узакова Боранкуль Зиядиновна – старший преподаватель кафедры математики и физики Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина (Аркалык, Казахстан)
Фурса Тетяна Петрівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та фінансів Івано-Франківського навчально-наукового інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету (Івано-Франківськ, Україна)
Хаирлиева Улболсын – магистрантка II года обучения кафедры информатики Атырауского государственного университета имени Х.Досмухамедова (Атырау, Казахстан)
Хашимов Ахмаджон Анварович – старший преподаватель кафедры программного инжиниринга Ферганского филиала Ташкентского университета информационных технологий (Фергана, Узбекистан)
Холмуминов Жаъфар Мухаммад – кандидат философских наук, доцент кафедры общественных наук отдела философии Узбекского государственного университета мировых языков (Ташкент, Узбекистан)
Чекрыжова Елизавета Сергеевна – магистрант 2 года обучения Учреждения образования Федерации профсоюзов Беларуси «Международный университет «МИТСО» (Минск, Беларусь)
Қурбоналиева Махфират Саъдулоевна – старший преподаватель кафедры узбекской филологии отдела таджикского языка и литературы Термезского государственного университета (Термез, Узбекистан)
Чернікова Наталія Семенівна – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри філософії, соціології та історії Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету (Дніпро, Україна)
Шайдулина Альфия Ахмедовна – кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой иностранных языков академического лицея при Ферганском государственном университете (Фергана, Узбекистан)
Шегебай Ұлжайна – студентка 4 курса факультета естествознания и информатизации Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина (Аркалык, Казахстан)
Шешоліна Поліна Юріївна – студентка 4 курсу природничо-географічного факультету Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (Мелітополь, Україна)
Ширяєвська Анастасія Борисівна – магістрант ІІ року навчання Навчально-наукового інституту харчових технологій Національного університету харчових технологій (Київ, Україна)
Юрченко Анна Костянтинівна – студентка 4 курсу природничо-географічного факультету Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (Мелітополь, Україна)

ЗМІСТ / СОДЕРЖАНИЕ

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ / БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Світлана Тетеріна, Валентина Остапенко, Марина Стадник, Альона Дехтяренко
ТЕХНОЛОГІЯ ЗНЕЗАРАЖЕННЯ У ВИРОБНИЦТВІ НЕГАЗОВАНОЇ ФАСОВАНОЇ ВОДИ ДЛЯ ЗБІЛЬШЕННІ ТЕРМІНУ ПРИДАТНОСТІ ГОТОВОЇ ПРОДУКЦІЇ 5

ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЛОГІЯ / ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

Поліна Шешоліна
ГЕОЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗРОШЕННЯ КРИМСЬКОГО ПРИСИВАШШЯ (НА ПРИКЛАДІ КРАСНОПЕРЕКОПСЬКОГО РАЙОНУ) 9

Анна Юрченко
ГІДРОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ РІЧКИ БІЮК-КАРАСУ (НА ПРИКЛАДІ НИЖНЬОГІРСЬКОГО РАЙОНУ КРИМУ) 11

ЕКОЛОГІЯ / ЭКОЛОГИЯ

Людмила Лобозова
ТВОРЧИЙ ПОШУК СТУДЕНТІВ ДНІПРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО КОЛЕДЖУ БУДІВЕЛЬНО-МОНТАЖНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА АРХІТЕКТУРИ У МОДЕЛЮВАННІ ПРОЕКТУ «БІОСФЕРА-2» 14

Олександр Мягченко
ЕКОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕКРЕАЦІЙНИХ ОБ'ЄКТІВ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я УКРАЇНИ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ І СПОРТУ В РЕГІОНІ 17

Марина Сергійчук, НаталіяГусятинська
ОЧИЩЕННЯ ТРАНСПОРТЕРНО-МИЙНОЇ ВОДИ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ СУЧАСНИХ РЕАГЕНТІВ 20

ТУРИЗМ І РЕКРЕАЦІЯ / ТУРИЗМ И РЕКРЕАЦИЯ

Богдана Носа
КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ЯК ВАЖЛИВА ПЕРЕДУМОВА ЕФЕКТИВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ТУРИЗМУ 24

Василь Папп, Анатолій Рябінін
ВПЛИВ ТУРИСТСЬКОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ) 27

Тетяна Стариченко
МОНІТОРИНГ ДІЯЛЬНОСТІ КОНКУРЕНТІВ ЯК ПЕРЕДУМОВА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ГОТЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА 31

ЕКОНОМІКА / ЭКОНОМИКА

Анна Соловей
АНАЛІЗ ЯКОСТІ УПРАВЛІННЯ ГРОШОВИМИ ПОТОКАМИ НА ПІДПРИЄМСТВІ ПАТ «КИЇВСЬКА КОНДИТЕРСЬКА ФАБРИКА «РОШЕН» 33

Марина Кобан
СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ МОЛДОВА 36

Наталія Махначова, Ольга Єрчик
ВИЗНАЧЕННЯ ШЛЯХІВ ПІДВИЩЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА НА ПРИКЛАДІ ПАТ «ВОЛОДАРКА» 41

Надія Сікач, Тетяна Фурса
КОНТРОЛІНГ В УПРАВЛІННІ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА 44

МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ / МЕНЕДЖМЕНТ И МАРКЕТИНГ

Марина Бурдаковська
ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ 47

Фариза Жанбайбек, Дарима Женсхан
АГРАРЛЫҚ СЕКТОРДАҒЫ ЛИЗИНГ ИННОВАЦИЯСЫНЫҢ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ 52

Дарима Женсхан, Айгерим Дюсенова
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АГРОТУРИЗМ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН ДАМЫТУ ЖОЛДАРЫ 55

Маргарита Лебедєва
ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ МАРКЕТИНГУ РІЕЛТОРСЬКИХ ПОСЛУГ 59

Людмила Малюта, Андрій Корнійчук
ГУДВІЛ ЯК ІННОВАЦІЙНА КОМПОНЕНТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ СКЛАДОВОЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА 64

Наталя Махначова, Вікторія Колісніченко
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВ ТОРГІВЛІ 66

Ольга Подворнюк
РОЛЬ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ У ПРОСУВАННІ ТОВАРУ 71

Ірина Розлуцька, Людмила Пиртко
УПРАВЛІНСЬКІ ІННОВАЦІЇ ЯК ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА 73

СОЦІОЛОГІЯ / СОЦИОЛОГИЯ

Наталія Чернікова
ТЕОРІЯ ПОКОЛІНЬ ПРО ХАРАКТЕРНІ РИСИ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ 76

ІСТОРІЯ / ИСТОРИЯ

Алла Боднар
КОНФЕСІЙНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ТРАНСФОРМАЦІЙ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ XVIII – В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ. 80

Віра Семещук, Руслана Найда
МУЗЕЙ ДУБЕНСЬКОГО КОЛЕДЖУ РІВНЕНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЯК ЗВ'ЯЗОК ІСТОРІЇ І СУЧАСНОСТІ 83

КУЛЬТУРОЛОГІЯ / КУЛЬТУРОЛОГИЯ

Алла Дудаш
РОЗВИТОК КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ СТУДЕНТІВ ЯК ОСНОВА МАЙБУТНЬОГО УКРАЇНИ 87

ЮРИДИЧНІ НАУКИ / ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

Іванна Жаборовська
ПРОБЛЕМИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ МОЛОДІ В УКРАЇНІ 89

Руслан Комісарчук
КРИМІНАЛІСТИЧНІ ДАНІ ПРО ОСОБУ ЗЛОЧИНЦЯ, ЯКА ВЧИНИЛА ПРАВОПОРУШЕННЯ ТЕРОРИСТИЧНОГО ХАРАКТЕРУ 91

Елизавета Чекрыжова
НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ РЕГУЛИРОВАНИЯ ЛИЦЕНЗИОННОГО ДОГОВОРА В МЕЖДУНАРОДНОЙ ТОРГОВЛЕ 93

ПЕДАГОГІКА / ПЕДАГОГИКА

Іван Алмашій
ЗАСТОСУВАННЯ МЕСЕНДЖЕРА «VIBER» У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ВНЗ 96

Нұрқанат Арқабаев, Шолпан Төрехожаева, Тоты Султанова
АҚПАРАТТЫҚ – КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯНЫҢ ИНФОРМАТИКА САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ӨЗІНДІК ТАНЫМДЫҚ ІС – ӘРЕКЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА ТИГІЗЕТІН ӘСЕРІ 98

Олександр Вельган
НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ 101

Ірина Глинянчук
ОСОБЛИВОСТІ РОЛЬОВИХ ІГОР ДЛЯ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ 105

Лариса Горбатюк
КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗАВДАННЯ ЯК ЗАСІБ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО УЧИТЕЛЯ ІНФОРМАТИКИ 108

Наталія Деньга
ЗБАГАЧЕННЯ ЗАСОБІВ ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНОГО СЕРЕДОВИЩА У ДІЯЛЬНОСТІ ПРЕДМЕТНО-ЦИКЛОВОЇ КОМІСІЇ 110

Інна Каленюк
ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА ВИДАТНОГО ТЕОРЕТИКА ДУХОВНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ М. І. ПИРОГОВА 115

Наталія Кепенач
ВПРОВАДЖЕННЯ МАТЕМАТИЧНИХ ТА ТАБЛИЧНИХ ПРОЦЕСОРІВ У ВИКЛАДАННЯ МАТЕМАТИКИ ЯК ВИМОГА СУЧАСНОГО СВІТУ 118

Світлана Когут
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕДАГОГІКИ ПРАЦІ У РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТ. – ПОЧАТОК ХХІ СТ.). 120

Лілія Кравченко
СПЕЦИФІКА МОТИВАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ ФІЗИКИ 124

Барно Маматова, Альфия Шайдулина
ФОРМИРОВАНИЕ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ 127

Наталія Мельник
ЗМІСТ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ПЕДАГОГІВНОЇ ОСВІТИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ АСПЕКТ 130

Акан Мубараков, Алиби Байгожанов,
Даметкен Байгожанова, Серікбай Тұрдықожа
ИНФОРМАТИКА МЕН БАСҚА ОҚУ ПӘНДЕРІНІҢ ИНТЕГРАЦИЯЛАНУ МӘСЕЛЕСІ 134

Акан Мубараков, Даметкен Байгожанова, Калия Кариева
О НЕКОТОРЫХ КАТЕГОРИЯХ, СВЯЗАННЫХ С НЕПРЕРЫВНОСТЬЮ ОБРАЗОВАНИЯ 138

Світлана Тимощук
ПОКАЗНИКИ СФОРМОВАНОСТІ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ШАНОБЛИВОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЛЮДЕЙ 141

Оксана Третяк
СПЕЦКУРС «ПЕДАГОГІЧНА ЕТИКА ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ» ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СУЧАСНОГО ПЕДАГОГА 144

СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ /
СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

Даметкен Байғожанова, Акан Мубараков,
Альмира Амирханова, Бақдәулет Жалғасов
MACINTOSH КОМПЬЮТЕРІНЕ АРНАЛҒАН БАҒДАРЛАМАЛАРДЫ
ОРНАТУ ӘДІСТЕРІ 147
Ольга Грабар
ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
В ПРОФЕСІЙНО-ПРАКТИЧНІЙ ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ 150
Madina Yermegenbetova, Elmira Maikibayeva, Gulmira Nurbekova
MOBILE PLATFORMS AND MOBILE APPLICATION 152
Валерія Кара
ВИКОРИСТАННЯ СЕРЕДОВИЩА РОЗРОБКИ ADOBE AIR 156
Ұлболсын Хаирлиева, Айман Майлыбаева
ОРТА МЕКТЕПТЕГІ HTML ТІЛІН ОҚЫТУДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ЭЛЕКТРОНДЫ
ЗЕРТХАНАЛЫҚ ПРАКТИКУМ ЖАСАУ ӘДІСІ ЖАЙЫНДА 158
Ahmadjon Xashimov, Nodirbek Akbarov
MATLAB MUHITIDA M-FAYLLAR BILAN ISHLASH IMKONIYATLARI 161
Ahmadjon Xashimov, Nodirbek Akbarov
USING LONG ARITHMETIC IN C++ PROGRAMMING LANGUAGE 164

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ / ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Мейрамкул Абдрахманова, Сағидолла Абсадық
ТРИГОНОМЕТРИЯЛЫҚ ТЕҢСІЗДІКТЕРДІ СТАНДАРТТЫ ЕМЕС ЖОЛМЕН
ШЕШУ ӘДІСТЕРІ 167
Мейрамкул Абдрахманова, Ұлмекен Ғали, Қуанышбай Қарсақбаев
ГЕОМЕТРИЯЛЫҚ ҰҒЫМДАРДЫ ОҚЫТУДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ
ОҚУ ТАНЫМДЫҚ ІС-ӘРЕКЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ 170
Мейрамкул Абдрахманова, Ақерке Жақсыбек, Ұлжайна Шегебай
АЛГЕБРА ЭЛЕМЕНТТЕРІН ОҚЫТЫП-ҮЙРЕТУ БАРЫСЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ
ОҚУ ТАНЫМДЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ 172
Nigorakhon Mirzakarimova
THE USED METHOD OF UNIQUE TEST OF SETS LONG ANSWER BY FOUND
B.BLUM TAKSONOMY TO CONTROL AND CHECK THEIR STUDENTS BY THAT
THEORY OF COMPARISONS ELEMENTS 174
Боранкуль Узакова, Кастер Баделхан
БҮТІН САНДАР ЖИЫНЫНДА ТЕҢДЕУЛЕРДІ ШЕШУДІҢ ӘДІСТЕРІ 178

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ / ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Саят Авезклычева
ГОШГЫ ДҮЗЛҮШИНИҢ СОНЕТ ГӨРНҮШИ ХАКЫНДА СӨХБЕТ 181
Бекзада Қожекеева, Дәуітұлы Тұрсынбай
АЙТЫС ӨНЕРІНІҢ ДӘСТҮРЛІ ҮЛГІСІН ЖАҢҒЫРТУШЫ
ТАҢЖАРЫҚ ЖОЛДЫҰЛЫ 183
Махфират Қурбоналиева
ЗУЛЛИСОНАЙН ШОИР ЖАЪФАР МУҲАММАД ТЕРМИЗИЙ
ИЖОДИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ 186
Барно Маматова, Альфия Шайдулина
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ
НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ 192
Олександр Поздняков
ЕКСПРЕСИВНО-ОЦІННА КОНОТАЦІЯ МОЛОДІЖНОЇ ЛЕКСИКИ
(НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ) 194

Дамегуль Сейтова
ОСНОВНЫЕ СУФФИКСАЛЬНЫЕ СПОСОБЫ ОБРАЗОВАНИЯ ТЕРМИНОВ
В АНГЛИЙСКОМ И КАРАКАЛПАКСКИХ ЯЗЫКАХ 197
Жаъфар Холмўминов
ХОЖА МУҲАММАД ПОРСО – НАҚШБАНДИЯ ТАЪЛИМОТИНИНГ
БУЮК НАЗАРИЁТЧИСИ 200

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ / ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

Сергій Білоконь
ПОНЯТТЯ «БОЖОГО ЗАКОНУ» У ВЧЕННІ МИТРОПОЛИТА
АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО ЯК ОСНОВА ЦІННОСТІ ТА НЕДОТОРКАННОСТІ
ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ 209

ХІМІЧНІ НАУКИ / ХИМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Олена Грабовська, Ганна Пастух, Тетяна Галатенко, Аліна Бабій
ДОСЛІДЖЕННЯ ГІДРОЛІЗУ КОМБІНОВАНОЇ СИРОВИНИ
З МЕТОЮ ВИЛУЧЕННЯ ПЕКТИНУ 212

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО / СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО

Наталія Гусятинська, Тетяна Нечипор, Анастасія Ширяєвська
ПРОБЛЕМИ ПЕРЕРОБКИ ЦУКРОВИХ БУРЯКІВ
УРАЖЕНИХ СЛИЗИСТИМ БАКТЕРІОЗОМ 216

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ 223

Матеріали XX Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2016. – Вип. 20. – 233 с.

Враховуючи свободу наукової творчості, редколегія приймає до друку публікації та статті тих авторів, думки яких не в усьому поділяє. Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, правильність фактів і посилань, достовірність матеріалів несуть автори публікацій. Передрук і відтворення опублікованих у збірнику матеріалів будь-яким способом дозволяється тільки при посиланні на **«Тенденції і перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації».**

Редакційна колегія залишає за собою право редагувати та скорочувати текст.

Адреса оргкомітету: 08401, Київська обл., м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30 (к. 203), тел. 093 056 94 96

Матеріали конференції розміщені на сайті: http://confscience.webnode.ru

Укладачі: С.М.Кикоть, І.В.Гайдаєнко
Верстка та дизайн: І.В.Гайдаєнко

Підписано до друку 12.01.2017 р.
Формат 60×84 1/8. Папір офсет.
Ум. друк. арк. 19,7.
Виробник ФОП Лукашевич О.М., свідоцтво про державну реєстрацію
№23580000000002997 від 12.10.2011 р.
08400, Київська обл., м. Переяслав-Хмельницький,
вул. Покровська, 49, к. 12